

KORTÁRS 2023 07-08

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2023. év 07-08. szám

UJVÁROSSY LÁSZLÓ munkáival

SÜMEGI ISTVÁN: Metszet Ottlik Géza
Buda című regényéből

FALUSI MÁRTON, MARNO JÁNOS, OLÁH ANDRÁS versei

PÉCSI GYÖRGYI tanulmánya **SZŐCS GÉZÁRÓL**

GRÓH GÁSPÁR írása **ÁGH ISTVÁN** életinterjú-kötetéről

BENE ADRIÁN, MAYER ERZSÉBET, PETŐ ZSOLT kritikái

Ára: 840 Ft
Előfizetőknek: 8400 Ft/év
www.kortarsfolyoirat.hu

UJVÁROSSY LÁSZLÓ, A Szeretet asztala, 2021, festett falemez, hímzett abroszok (1. terem, részlet 3.)

Sok százezer otthon semmisült meg.

ELÉG VOLT A HÁBORÚBÓL!

ITT AZ IDEJE A BÉKÉNEK!

Készült Magyarország Kormánya megbízásából.

TARTALOM

- 3** MARNÓ JÁNOS: Egy pár korsó cserépdarabjai (*vers*)
- 7** Metszet – Ottlik Géza Buda című regényéből (*Sümege István összeállítása*)
- 19** KOVÁCS ANDRÁS: Celsiusban mérve
- 22** FALUSI MÁRTON: Önmagáért senki és semmi (*vers*)
- 25** PÉCSI GYÖRGYI: Még egyszer a Liberté 1956-ról – Szócs Géza (újra)olvasáspróba
- 44** LÁRAI ESZTER: Egy anorexiás naplójából (*vers*)
- 45** SINKÓ ISTVÁN: Arcok, kezek, virágok, lelkek (*képzőművészet*)
- 46** UJVÁROSSY LÁSZLÓ: Visszapillantó tükörben (*képzőművészet*)
- 65** E. BÁRTFAI LÁSZLÓ: Csendes népek – avagy az etnosztereotípiák néhány logikai-tipológiai sajátossága
- 82** SZENTMÁRTONI JÁNOS: Szüret; Tánc az időben; Völgyben (*versek*)
- 87** MURÁNYI SÁNDOR OLIVÉR: Szirti (*próza*)
- 89** GERZSENYI GABRIELLA: Rugibugyi, szamovár (*próza*)
- 96** OLÁH ANDRÁS: azt mesélik (*vers*)
- 97** BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ: A kék Bibliák – Thornton Wilder emlékére (*próza*)
- 102** SZIGETHY GÁBOR: Egy korty magyar bor XXIV.
- 107** BERTHA ZOLTÁN: Transzszilván „lélekmentők” – Páskándi Géza esszéiben
- 111** THIMÁR ATTILA: Magunkon segíteni
- 115** „Nagy kitüntetés az élettől, sorstól, neveltetéstől ez: olvasónak lenni” – Gerencsér Anna interjúja Nagy Koppány Zsolttal
- 119** PÉNTEK IMRE: Valami elmaradt; kanális; tiszta méz (*versek*)
- 121** PRUZSINSZKY SÁNDOR: A rém (*próza*)
- 123** MOLNÁR MIKLÓS: Üzenet Petőfi Sándornak
- 125** SÁRAY LÁSZLÓ: Emlékfa-ültetés Hubay Miklós tiszteletére
- 129** DEMETER SZILÁRD: Mi, bennszülöttek
- 132** KOMSA GABRIELLA: Mítosz-újraértelmezések – Tamási Áron novelláiban
- 137** CS. NAGY IBOLYA: Elemző érzékenység, egyetemes következtetések – Jánosi Zoltán Antigoné gyűrűi – Kézjelek Kreón árnyékára című könyvéről
- 143** GRÓH GÁSPÁR: „Szabad költő szeretnék lenni” (Hatvan év öt tételben – Ágh István beszélgetése Domokos Mátyással)
- 149** MOSONYI KATA: Egy „nyomtatott road movie” tanulságai (Fenyvesi Ottó: Mély vizek, magas hegyek)
- 154** MOHAI V. LAJOS: „Körülnézni, mi maradt?” (Kelecsényi László: Szivárványgömb; Emléked leszek; Bűnangyal)
- 158** PETŐ ZSOLT: Molnár Miklós Velencében (Molnár Miklós: Rablúlt a pokol tornácán)
- 161** MAYER ERZSÉBET: Ozsgyáni Mihály / A fátylam kicsit oldalra billent
- 163** BENE ADRIÁN: Bence Erika / A Tarkó-rejtély
- 165** ANDÓ ISTVÁN: Bogoly József Ágoston / Interface

E számunkat UJVÁROSSY LÁSZLÓ *Napkezek* c. kiállításának munkáival illusztráltuk.
A borítón: *Napkezek* 4., 2022, préselt lemez, akril (1. terem); *Termékenységi virágok*, 1987, vízfesték, papír (1. terem) (részlet).
A reprodukciókat Novotny Tihamér és Ujvárossy László készítette.

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

A *kortarsfolyoirat.hu* oldal jobb szélén kattintson az „Előfizetés” box színes képére!

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, NEMZETI KULTURÁLIS ALAP, MAGYAR KULTÚRÁÉRT ALAPÍTVÁNY, PETŐFI KULTURÁLIS ÜGYNÖKSÉG, KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS MINISZTERIUM

Szerkesztőség:

Főszerkesztő: THIMÁR ATTILA (thimar.kortars@gmail.com)

Szerkesztőbizottság:

AMBRUS LAJOS (kemenesalja@gmail.com)

HLAVACSKA ANDRÁS (hlavacs kandras@gmail.com)

PÉCSI GYÖRGYI (pecsigy@freemail.hu)

STURM LÁSZLÓ (sturml67@gmail.com)

TÚRI JUDIT (turijudit.kortars@gmail.com)

Képzőművészeti rovat: NOVOTNY TIHAMÉR (prinotipa@gmail.com)

Tördelőszerkesztő: KOVÁCS NÓRA (babajaga1960@gmail.com)

Olvasószerkesztő: BORNEMISSZA ÁDÁM (bornemissza.adam@gmail.com)

Lapterv: LÁSZLÓ SZUSZI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com); Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531

1062 Budapest, Bajza u. 18.

Szerda: 11–14 óráig; Csütörtök: 10–13 óráig

Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemlézi a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.

Nyomdai munkák: Prime Rate Kft. – www.primerate.hu

Előfizetési díj 1 évre 8400 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 110 €. (Az áthúzó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, [www.posta.hu WEBSHOP](https://eshop.posta.hu/storefront/)-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzártá: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

A Kortárs Online aktuális tartalmából:

Tisza Eleonóra interjúja Berg Judittal

Veszprémi Szilveszter kritikája

Kecöli K. Gergő: Könnyű álmok utcája című kötetéről

Tanos Márton kritikája a Szépművészeti Múzeum

évfordulós Csontváry-kiállításáról

www.kortarsonline.hu

A *Kortárs* folyóirat archívuma itt érhető el:

www.kortarsfolyoirat.hu

www.kortarsfolyoirat.hu

MARNO JÁNOS

Egy pór korsó cserépdarabjai

„Túlhan, vélem átellenben épen,
Pór menyecske jött. Korsó kezében.
Korsaját míg telemerítette,
Rám nézett át; aztán ment sietve.”
P S A Tisza

„Mint az őrült, ki letépte láncát”
P S A Tisza

„És mi mégis láncot hordunk”
átidézet

„Akasszátok fel a kabátokat!”
önidézet

Aláhúzódik az
eső vastag nyoma,
szaporodó-szapura
ujjaival az ég a földet
fojtogatja, hogy nem lesz pora
holnapra egy szem sem,
csak feketedik a világ,
egyre szívósabban, mint-
ha csak az árnyékához
idomulna s tapadna hozzá,
mint örvénylő házú
csiga, nyújtózva, húzódkodva,
a felhágó nap tüzetől
sebesen áthévült kólaphoz,
egy temető sírkövéhez,
s a mögötte lapuló övéihez,
csontvázaihoz és kövéreihez,
mely' hogy részesül a létből,
s a nemlétből ki mit élvez.

2

Téli éj, vad, szélvész ragadja
ide s tova a hópolyheket,
lelkem ürülhet a latyakba,
mely olyan semmilyen lehet.

Fuldokló cserebogár, sárga,
kizárt, hogy megérje a tavaszt;
túlélt egy telet, egy őszt, sárba
hempergőzött a kis ravasz –

vagy nem is cserebogár volt az,
csupán egy bogár, gúnyát cserélt
más bogárral, s adta a holtat,
némán éltetve a cserét.

Kavarog a fehér s az arany,
vad szél, meg nem szelídíthető;
tárgyát faggatja bolygónyi alany,
földön az ég, s ég a tető.

3

Szent világszabadság, nélküled
a szerelem zsákmacskajaj jaja;
hazám köztemető, se ajtaja,
se kerítése, nincs hozzá érzület
sem, illő, az illetlennek meg szava
nincs, mondható is és ismeretes.
Vörösmarty. Teste van e névnek,
mint a jó bornak, melyről hóbertos
versek szólnak, hasonlóak a név
viselőjéhez. Én jobb szeretem
józanul adni a tüzes mámort,
tűnjön tőlem a bú, mint a kámfor,
szóval, mert azt, szavamra, megszolgálom.
A tűnődést. Másként, mint vén barátom.
Tüzezt mondtam? Nedvesre gondoltam,
hajnalra, mikor az inger rám ront,
s álmomban még megoldást találok;
apám kék ingét öltöm magamra,
azt a bokáig érő világost,
mely a nyakát nyitva hagyta, hosszú
nyakamat úgyszólván kilyukasztva,
hogy lelkenek találjak kibúvót,
ha hazám elhamvadna. S szakadna
mennybolt, ágyútűz és fatalpa
nyomában már térdig ér a víz –
„Magad elé nézz!” – súgom magamba,
s már nap tűz, vakító fenn a fény,
no csak, de lenn a földön van az ég.
Talpnyi tócsákban mindég. Oltárok
húznak el mellettem mellékesen,
mígnem magamhoz térek egy homályos
sekrestyében. Szentisten! Nem tréfálok.
Nem könnyű visszatalálnom az ágyhoz.
S ügyelni, hogy még a reggelt túléljem.
Görbülni lássam elgémberült térdem,
szedvén vadgesztenyét a templomtérén.

4

Áll a tenger nagy elámultában,
áll ezüst szakálla dermedtében,
mert viszálya a Földdel nem őbenne,
a Földben támadott. Föltámadott a Föld,
az ember nyughelye, és szakasztott
képmását kergette ki a tengerre,

akárha pókot, zászlaját lengetve,
 s hullámfonalát szikkasztva merevre
 s szilárdra, amint a felhőkből sziklás
 boltívet emel fölénk a zenitre,
 mely ránk omlik, ha eljön a vihar
 a végítélettel. A kormányos szíve
 kihagy, és hatalmasat dobban,
 sötétben lobban rongyos bíborában
 palástja – körben az üszkös partvidék.
 Háború dúl, háború itt s a másvilágban,
 élő és holt mindegy, dugába dől egyként
 a kettő, a másodikból lesz az első
 s harmadikként a döghalál lép elő.

5

De mégsem zápor ez; egy könnycsepp,
 s rá még egy, második gyanánt,
 harmadikat ejtve, hogy ha bánt.

Elbánt szerelem? Nemzetem, pusztulsz,
 csákányt adtál a kezembe – s ha
 mégsem, hagytad beszereznem.

Temessek kutyát a szikláshegyen.
 Jól emlékszem? Ebem a pórázról
 letépvé magát száz lábra kelt,

úgy úszott keresztül az utcák
 sikátorán, csúszott, kerék alá,
 a csúcsforgalmú úttestre,

melyet rossz a nevén neveznem:
 Alkotás. – Nemzetem, hülyülsz velem?
 Foglaljalak azért imámba,

mivel úgysincs kihez intéznem?
 Pedig tettem sokat kápolnánk
 térdeplőjén kisiúsz hajnalban

borzongva egy rövidnadrágban,
 melynek a kantárját imádtam.
 A Mamiért is feláldoztam

volna életem, ő meg az övét
 a hazáért, teérted, nemzetem,
 költögetett kora szürkületben,

„Kelned köll a szabadságért, kicsim!”
 és húzta rám a nyári göncöket:
 „Szétszórt hajával – üvöltötte

csöndben –, véres homlokával áll
a viharban maga a magyar!”
Nővéreim mélyen aludtak, anyám

fordult csak nyugtalanul a falnak,
őt nem vonzották a forradalmak,
s tébolyultan félt az örülettől.

PS (AVAGY TÁVIRAT ARANY JÁNOSNAK)

Szerelmes fa-Jankóm! Leveledet kapám (és csákányom és ásóm – lapátra azonban nem kívánkozom, sem kerülni, sem szert tenni reá), idefönt éspedig az éj kékes-barnájában, és szépnek találok, hogy hosszan írsz, s még csak nem is félénken, hogy hátha unni fogom. Unatkozni amúgy szívesen unatkozom, ha időm adatik rá, mert az unalomban rejtőzik a szorongás, abban pedig a te balladai homályod, Aranyom. Amolyan füstárány, mikor az arany füstbe megy, miként az én tervem hazafelé, anyámhoz menet – hogy a füstbe ment aranyat magadra ne vedd. Te ebben az életben biztos nem mész füstbe, nincs az a terv, ami téged, Jankó, tűzre vettetne, ámbár ha szorongásra adom mégis a fejemet, hát az ég tudja... Vagy a föld, ugye, ami olykor az eget is magában foglalja. Például ha lefűl-lentjük a lánykának a csillagot az égről – ez ismerős neked is, csepűrágó komám? Csak azt ne hidd, hogy szorongáson kaptál rajta, mert unalmamban idézem fel az ekhós szekeret, a cammogást vagy ballagást az éjszakában. A ballada, az más, balladában nem ballag a barom. De illetlenség tőlem idétlenkedni a territóriumodon! Azonnal hagyjam abba! Abbahagytam, érzed, Jankóm? Közös terveinket terveztem szőni néhány sorban – mikor is hirtelen azt hallom itt valakitől, hogy azt hallotta, hogy én be vagyok fogva, és csak a szájam jár, mert jönni semmi nem jön ki rajta. Mintha álmodnám csak, hogy szabadulóban vagyok, csatakosan, valami ágyban, véres tollpárnák között. És a forradalom kaskasa még mindig nem és nem fúj riadót. Te Jankó, az lenne ám még az élet, ha te engednéd fel az arany napot, és vele együtt te is feljönnél ide látogatni engem, hátha mégis még vagyok. Siess, siess, siess. Nem sűrgetlek, csak siess.

Metszet

Ottlik Géza *Buda* című regényéből

OTTLIK GÉZA (1912–1990)

Összeállította: Sümegi István

Mindig is azt gondoltam, hogy a Budában föllelhető többféle rend egyikét olvashatjuk akár úgy is – sőt akár elő is adhatjuk úgy! –, mint egy monodrámát. Az öreg Bébé ül a konyhában, jegyzetelget, szívja a Gitane-t és tépelődik. Hogy miért nem ollóztam össze ezt a „monodrámát”, akkor amikor az Ottlik Géza műveit interpretáló könyvemem dolgoztam, s hogy miért tettem meg ezt most – nem tudom pontosan, mindegy is.

Az alább olvasható szöveg döntő hányada a Budából való. Kivételt csak az utolsó két bekezdés képez, melyeket a Minden megvanból emeltem ide. A dőlt betűs részek általam beillesztett betoldások. Ezek legtöbbször a kihagyott mondatok miatt előálló apróbb értelemzavarokat hivatottak megelőzni. Csupán a második szín elejének dőlt betűs bekezdésébe pancsoltam bele egy kicsit jobban, de a mondatok gerince itt is Ottliktól való. A regényben található kisebb hibákat (vagy a helyesírás szabályaitól való szándékos eltéréseket) csak akkor korrigáltam, ha azok nyomdahibának minősíthetők. Az általam használt Buda- és Minden megvan-kiadás:

<https://mek.oszk.hu/01300/01339/01339.pdf>

<http://mek.niif.hu/01000/01002/01002.pdf>

– az összeállító

ELSŐ SZÍN

Bébé nappalija: régi, kopott-patinás polgári bútorok, könyvek, festőállvány. Éjszaka van. Bébé régimódi csíkos, gombos pizsamában az asztalánál ül, magával beszélget. Előtte papírfecnik. Időnként ír, és közben hangosan mondja is, amit papírra vet. Valahogy érzékeltetendő (mondjuk, elsötétül, majd újra megerősödő fényvel), hogy nem egyetlen éjszaka alatt folyik le a monológ, hanem több – pontosan meghatározhatatlan számú – alkalomra széttöredezve.

Azt álmodtam nemrég, hogy megyek valahol a körúton, át az Oktogonon, lágy, szelíd késő délután van, és észreveszem, hogy gyönyörű a város, csupa szín. Pedig szomorúság van bennem, tudom, hogy holnap meg kell halnom, és semmit sem tehetünk ellene. Szomorú, hiába. A házak, a fák, járókelők, Andrassy út: még soha ilyen porhanyós nem volt a késő-délutáni óra. Szelíd volt. Érett. Nem fájt. Érdekes, fájnia kellett volna, és nem fájt. Gyengéd volt a levegő, az Oktogon, minden. Gyengéd? Porhanyós? Nem, nem tudok más szót rá – érett volt.

„Nekem soha semmi nem sikerült” – mondtam Mártának vigyorogva. Vigyorogva, mert Márta tudta, hogy ez igaz, és az is igaz, hogy nekem minden sikerült. Ő tudta csak, másnak ezt el sem lehetne magyarázni, de nem is kellett, hogy más tudja. Kellott, hogy Márta tudja. Tudta, nevetett. (Medve Mártáról azt tartotta, hogy ez olyan lány, mintha végigjárta volna velünk a katonaiskolát, és nagy kár, hogy nem volt ott velünk csakugyan.)

...volt egy kimondatlan megegyezésünk. Elejétől fogva. Hogy majd egy egyszerű és igaz, hazugság nélküli, és nekünk is tetsző jó dolgot csinálunk az életünkben. Kimondatlan? Nem. Nemcsak hogy soha szavakba nem foglaltuk, hanem ki sem gondoltuk tulajdonképpen. Éreztük, biztosan, tehát pontatlanul. Ma sem lehet megfogalmazni, a „majd” pedig időközben kiesett belőle.

Tíz évvel később, amikor Mártával az elhülyülésig boldog összetartozás évszakai után el kellett válnunk örökre, ezt írtam vagy válaszoltam neki egyik utolsó (gyötrelmes) levelemben: „Én magával,

Márta, a maga életének a dolgaival nem törődök igazán. Én igazán csak a saját mulatságommal tudok törődni.” Azt felelte rá, hogy rendben van, mindenki, ő is csak a saját mulatságával törődik igazán.

Tisztáznunk kellett 38-ban, hogy szeretjük-e egymást. Megegyeztünk, hogy nem. (Ez vitás maradt.) Nem volt vitás, hogy szigorúan azok vagyunk mind a ketten, amik vagyunk. Azzal kezdődött ugyanis, hogy rögtön kitűnt, teljesen összetartozunk és senkihez a világon nincs közünk, csak egymáshoz. El kell fogadnunk a másikat nemcsak olyannak, amilyen, hanem mindenestől: annak, ami. Ehhez mindig őszintén önmagunknak kell lennünk – nekem is –, hazugság, engedmény, szépítés, sőt udvariasság nélkül. (Például nem törődhettem igazán Márta fontos dolgaival, mert ahhoz ki kellett volna bújni a bőrből, ahol – bent, a saját irhamban – törődni igazán, ugye, csak a saját mulatságommal tudtam.) Rendben van, illetéknéppen az is tisztázódott, hogy akkor én nem szeretek senkit. (Vitás. Nincs rendben.)

...próbáltunk együtt nyaralni Bánkon is, Révfülöpon is, de nem vált be. Elmeséltem neki az ossiachi két hetemet – tóval, papéknál, Kienaszt Rudival. Medvét és Szeredyt Márta már ismerte. Jó, próbáljuk meg, kötélnek állt. Ossiach se vált be. Most már egyedül miattam. Márta el volt ragadtatva, mindennek örült. Én nagy csalódást éreztem. Szomorúak lettünk. Viszont így ért valamit a táj. Az Alpok, a tó, sokat. Elállt az eső. Lesétáltunk a kikötőhöz. Szomorúan az embernek például jobban tetszenek a vadkacsák. Néztük a madarakat. Utazni, mászkálni a világban, nekem a régi fiúkkal, meg a B osztályos Kienasztal is, ennél sokkal nagyobb mulatság volt. Mártával, ami fontosat, érdekeset találtunk közös utazásaink alatt, azt is elrontottuk egymásnak: most már nem volt vitás. Körülbelül eldőlt az Ossiachi-tó partján, hogy együtt utazni többé sehová nem fogunk.

...úgy képzeltük negyven évvel ezelőtt, hogy hamarosan elválunk; hogy találunk majd szép új szerelmeket, igazit, mert a miénk elmúlt, de valódi volt: olyan, amelyet nem lehet testvéri összetartozással folytatni, gondoltuk. Lehetett.

Mi 39-ben Mártával csak lakótársként, átmenetileg költöztünk össze. Ez teljesen anyám műve volt. Az örökre elválásunk idején is egymáshoz futkostunk minden bajunkkal, de főképp az örömmünkkel. Ez semmit sem jelentett. Időközben neki meghalt az édesanyja, engem bevettek maguk közé az Új Nyolcak. Ezek változtattak az életünkön, nekem így, neki úgy. Júlia nagyon szerette Mártát, Éva nem. Mégis, Éva volt, aki váratlanul fogta magát, felkereste Márta édesapját és megbeszélte, elintézte vele, hogy házasodjunk össze. Micsoda gondolat! Márta szókimondó egyenességével mi már tisztáztuk egymás közt, hogy nem kellek neki, ő se kell nekem. Ez sokba volt nekünk, keserű hetekbe, hónapokba. Fájt. Nem ment ingyen ez a tisztázása a dolgoknak. Egy éve már és még mindig csupa seb voltunk. Mit mondhatsz anyádnak? Hogy Mártával gyűlöljük, ki nem állhatjuk, nem szeretjük egymást: ő ezt tudta (Júlia nem), mosolygott, talált és kivett nekünk egy jó kis lakást Budán. Végül az döntötte el, hogy ránk uszította Medvét. Jóban voltak. „Majd a barátod módszerével ártalmatlanná teszitek egymást” – mondta Éva. Rajtunk nevetett?

Medvének volt egy elmélete, egy saját nagy trükkje. Hogy hogy lehet ártalmatlanná tenni egy erős ellenséget, akivel nem bírsz. Véletlenül jött rá. Egyszer olyan hülye indulat fogta el, hogy verekedni kezdett Merényi egyik fő csatlósával, akit testileg is utált, még hozzáérni is undorodott. Leteperték egymást, és a nagy verekezésben Medve elfelejtette (nemcsak a saját kényes porcikáinak féltését), elfelejtette a viszolygó utálkozását a másik bőréből, izzadt testétől. Amit megfigyelt belőle, nem az sült ki, hogy ezentúl nem fél tőle már, hanem az, hogy többé nem utálta őt igazán. Csak neki kell menni, az se baj, ha te is kapsz tőle, mert utána aztán nem gyűlölöd többé: ez a nagy trükk: megszeretni a ronda állatot, ezzel teljesen ártalmatlanná teszed.

Így hát, mint szigorúan formális, álházastársak, beköltöztünk Mártával átmenetileg a kis villalakásba a Riadó utca páros oldalán.

1968. május 14-én reggel, a hálókocsim folyosóján töltött rettenetes éjszaka után *érkeztem meg Kölnbe*. A hotelben rögtön felhívták nekem Budapestet. Látták, hogy baj van velem. A valószínűtlen telefonálásomtól Márta egy kicsikét megijedt, de főképp felébredt álmából. „Ide figyeljen – mondom –, Márta, én soha többé nem utazom el sehova maga nélkül.” Harminc éve, vagy pontosan huszon-

kilenc éve meg voltunk egyezve, hogy nem megyünk sehova együtt. Biztos volt, hogy tökéletesen elrontanánk egymásnak az egész utazást. Betartottuk mindvégig, megoldás volt. Most este, kijött velem a Keletire, csak jókedvében, mert nem szoktuk egymást kikísérni (egyikünk se félhülye, hogy ne tudjon egyedül felszállni egy vonatra, s ha én elébe mentem egyszer nemrég, az viccből volt, humoros meglepetés, jópofaság). Semmi baj nem volt, azonban mire Bécsbe értünk, valamitől elszomorodtam. S olyan nehéz lett a szívem, mint soha még. Bedobtam egy lapot pár sorral Mártának. Felszállt a hálófülkémbé útitársnak egy német. Kiderült, hogy megtiltja nekem a dohányzást. Ocsmány alak volt. Ez hosszabban zajlott le. Kimentem a folyosóra rágyújtani, pizsamában. Aztán kint maradtam. Nem bántam, így jobb volt. Könyököltem az ablakban reggelig. Az ocsmány fráternek annyi haszna volt, hogy egy darabig a tőle való undorodástól háborogtam magamban. A kicsi, rettenetes szomorúság bennem elfújta mindent, őt is, a semmibe. Már Bécs felé – amin volt annyi eszem, hogy sose gondolkozzak – elgondoltam az egész életünket Mártával. Összeszorult a szívem, és úgy maradt, elszorulva. Mit lehet itt kigondolni? Tanácstalanul, tehetetlenül robogott velem a vonat Köln felé, órákon át. Lassan derengeni kezdett kint. A folyó mentén, kis állomások, szemközt hajmeresztő mesevilág, gyerekjáték csodakastélyok futottak el. Még alvó utcák, házak, ébredező ablakok. Mindegy volt mind. Egyet kigondoltam. Én ilyen szívet tépő szörnyű éjszakát soha, soha többé nem csinállok végig. Ebből még egyszer nem kérek. Mártának a telefonban azt mondtam, hogy én nélküle ezentúl sehova se megyek. „Csupán ezért hívtam fel, Bébé?” „Ezért. Rendben van?” „Rendben van.” – Rám hagyja? El fogom rontani a mulatságát, ha velem jön. Ő meg az enyémet. Ez egy forradalmian új berendezkedés... – Megismételte: „Rendben van, részemről.” Hozzátette zárójelben: („És klassz, hogy felhívtam ezzel, öreg hóhányó! Most legyen szép és okos a németeknek, és rendesen kösse meg a nyakkendőjét!”)

Magyarkúton a kedves jó orvosunk végigfutotta Márta klinikai zárójelentését, és úgy megörült, hogy kiszaladt a száján: „Ezzel élhet még tíz-húsz évet is!... Vagyis... úgy nem... azt akartam mondani...” – Márta nagyot nevetett. „Azt akarta mondani, hogy százhuszat, édes Kálmán! De én nem tervezem azt, hogy örökké fogok élni, tudja...” Ezen Medvével vitatkoztak. „Ha az ember meg akar csinálni valamit, azt kell terveznie, hogy örökké él.” Végül kiegyeztek abban, hogy Márta ezt ugyan nem tervezi, de azt sem tervezi, hogy meg fog halni. – Rendben van. Medve elfogadta így, mint kettős berendezkedést. – Én nem figyeltem oda a sok filozofálásukra.

78. januárban a klinikai zárójelentés hosszabb volt és más. El akartam dobni, mikor hazaértünk. Mit csinál, Bébé? – Nézzé, én ezt elégetem, jó? – Hagyja! – Mutatta nekem a végét: talált benne egy remekül elhelyezett egyszavas mondatot: „Hazabocsátjuk.” Pont. – Ezt Medve is irigyelné – mondta nevetve. Hát eltettük a papírt. Még megvan. („A beteget kivizsgálásra vettük fel, melynek során... ez és az, elváltozások mutatkoztak stb. stb. ... s így érsebészeti beavatkozás nem jön szóba. Hazabocsátjuk. A továbbiakban gyógyszeres kezelés javasolt.”) Jó mondat volt. Medve irigyelné. Jó gyengéd goromba mondat, de nemcsak jó, mert ezenkívül minden benne volt. (Az is, amit sehogy sem tudtam megfesteni: hogy volt hova hazamennünk Mártával: s ezt ő is elfogadta.

Téged kinevetett, Bébé. Buszmegállóban este, valahová jövet-menet veled, ok nélkül nevetni kezdett. Átlátott rajtad. „Maga egy boldog ember, Bébé.” – Tulajdonképpen az voltál (a buszra várva). Ő belül, mélyen, nem. (Nem fogadta el, ami van, átmenetinek sem. Közeledned kellett hozzá.) Márta életének utolsó éveiben közel is kerültetek egymáshoz. A dolog egyre jobban úgy festett, hogy nagyon szeret téged – amikor meghalt és megszakadt a történet.

A betegségével végül évekig teljesen rám fog nehezedni – *gondoltam annak idején*; láttuk a máskülönben részvétlen, önző svihák ügyvéd barátunkat végigcsinálni ugyanezt, hősiiesen kitarva az aszszony haláláig; már számot vetettem magammal, hogy nekem se hősiességem ehhez nemigen lesz, se bátorságom cserbenhagyni Mártát...

1978. január 16-án, hétfőn, Márta ezt jegyezte fel, egyebek közt, a noteszában: „Bébé nagyon kedves.” (Egy hétre rá, kedden, 24-én pedig még ennyit: „Tart B. kedvessége.”) Én ezt 79 végén, két hónappal a halála után, érthetően a javamra írtam. Azon a hétfőn vittem őt haza a kórházból; mindenre élesen emlékeztem; csak azt nem tudtam elgondolni sem, hogy miben állhatott a nagy kedvességem.

Autóbuszon mentünk haza, nem erőszakoskodtam, hogy taxiba üljünk, a 4-es egyenesen hazavitt innét. A kapunkban ridegen emeltem kalapot a felettünk lakó szépasszonynak, aki Mártával csúnyán viselkedett. De hát amúgy is elszótlanodtam, tanakodtam magamban. Több kedvességet ennél a kettőnél, autóbusz, szomszéd hölgy, találni nem tudtam. De hát egyik sem volt külön neki szóló kedvesség: csupán természetes, normális viselkedés az adott helyzetben. És ez fordítja ellenem, amit ostobán a javamra írtam. Ha a magától értetődő, normális kedvességem iránta oly ritka, rendkívüli dolog, hogy érdemes feljegyeznie: nem sok kedvességet kaphatott tőlem életében. És csak a halála után eszmélek rá – a zsebnaptárja bejegyzéséből, nagy nehezen –, hogy többet kellett volna nyújtanom?

Most olvastam egy regényt. Az író, vagy a hőse, nem szereti a feleségét. No jó. Aztán nem szereti a barátját se. Ezt mind elég utálatosan. Kezdem kellemetlenül hasonlítani rá. Hogy én nem szerettem soha senkit? Hagyjunk már ezzel békében engem.

Ne tetézzük az ellenem szólókat: még 78 januárjában levittem Mártát két hétre Badacsonyra, pihenni, ehhez jött kedvem. Nem eszméltem rá semmire; eszem ágában sem volt másként viselkedni vele, mint mindig; egyébként nem is tudtam volna (ahogy ő se); jól sikerült, s ettől fogva 78-ban, 79-ben, mindvégig, sorozatos véletlenek úgy alakultak, hogy együtt utaztunk mindenfelé, Hévízre, Almádiba, Szigligetre, Kecskemétre, s egyszer Lexi értünk jött, hogy kellünk legénységnek a Kormoránra. Ez mind Márta kedvére volt.

Elértünk-e valahová? Végül mégis, egy kezdetfélehez. Akkor Márta meghalt. Engem váratlanul ért és letaglózott, mint szarvasmarhát a vágóhídon. Jártam a Krisztinában káprázó szemmel, vak nézéssel, özvegyember, komikus figura. Szánalmas mamlasz, ügyefogyott trotli, ami sohasem voltam. De annyi baj legyen, ha ez kell. A valódi baj még nevetségesebb volt, és végleges. Kiderült, hogy nem tudok meglenni Márta nélkül.

A konyhában tudtam kotyvasztani magamnak zacskólevekeseket, rántottát, reggel forraltam teavizet, és tudtam már régóta kávéat főzni. Mártának is én vittem be a kávéját. Ő egy fél cukorral itta. Egyszer szórakozottan a kész kávéhoz kettétörtem a kockacukrot – ügyesen, mert ezt is tudtam –, amikor ráeszméltem, hogy senki sincs bent Márta szobájában. Kitért belőlem a dühöngő vadbarom, ami vagyok.

Kár volt a jó, erős kávéért, ami nekem nagyon kellett, odavágtam valahova, hova? az Úristen porfájába, de kitűnt, hogy a kávéfőzéshez is kellett az a tudat, hogy Márta bent tesz-vesz, szöszmög-pöszmög a szobájában.

Futkostam örökké a nyakára, a hülye kérdéseimmel meg a legfontosabb dolgaival. (Nézze már, miért zöldebb ez a csík a pizsamámon? Nevetett, megmondta: Ezért vagy azért, vagy dehogyan zöldebb. Vállaljam-e a részvételt az ő szocialista kiállításukon? Nevetett: Ugyan, Bébé! Esze ágában sincs vállalni...)

Végleges baj volt, hogy dolgozni sem tudtam azzal a tudattal, hogy Márta nincs meg. Próbáltam Londonban tölteni a karácsonyokat. Jó barátoknál, akik örültek nekem. Szerettem a várost. Valami kis grafikát összehoztam a kedvükért – álmunkát. Itthon még ennyire se telt. A harmadik londoni karácsonyomat mégis megszakítottam. El kellett mesélni a szigorú költő barátomnak, hogy miért nem volt maradásom. Elmondtam neki a londoni ébredéseket, a szorongásos nappalokat, a nem szűnő hazavágyásomat legalább az üres lakásunk szomorúságába. A már-már fizikai nosztalgiát Mártának legalább a hiánya után.

– Ez szerelem, Bébé – mondta a szigorú költő röviden. Nem gyász, nem halál, nem örök búcsú: hülye szív, mit tévesztesz el? Csak az összetartozásokat, vagy a nem tudni kicsodátok most nagy szerelemmé zsugorodott.

„82. febr. 7. Vasárnap. – Két és fél éve írom mindennap ezeket a cédulákat. Mióta nincs kinek elmondani a dolgokat. Nem gyász, bánat van bennem, hanem fuldokló harag, átkozódás, hogy elvették tőlem ezt a lányt – az enyémet. Ezért nagyon megfizet majd valaki. Aki abbahagyta velem az úgynevezett „életem” folytatásához szükséges, s egyáltalán, az áttekinthetőségéhez elégséges csodáit. Hagyjuk őt, Bébé. Ez csupán üres káromkodás. Vissza a dúcaidhoz. Ha ezt a metszetsorozatot folytatni tudnád, mindjárt áttekinthetőbb lenne a világ. (De nem tudod.)”

„Február 9–10, éjszaka, 1982. Éjfél után, tanakodva a munkámon már vagy másfél órája, kimentem, a konyha felé indulva, a hallban, Márta fényképét, ami régen anyáméknál lógott, talán a szemem sarkából megpillantva, hirtelen rávilágított bennem valami, hogy rendben van. Ő átmenetileg most nincs itthon, dolga van, ez a szabály, én csak csináljam addig is, s majd aztán, majd ő is meglátja, ahogy lesz, de egyelőre ez a platform. Vele is rendben van így, ez az ábra.”

Amíg átmentem a hallon, a két-három másodperces futó bepillantással először éreztem szívem fenekén a régi nyugalمامat. Halványan persze, de gyorsan megragadtam, leírni ide jól-rosszul, akárhogy, mert ez sebesen elszáll. Először nem éreztem Márta halálát végleges dolognak.

Előbb a vécére mentem. A hólyaghurutom miatt megint gyakran kellett vizelnem. A kamrából cigarettát hoztam magamnak. Rémllett, hogy itt valami nem vág egybe. Ha Márta nincs már meg, én pedig jövök-megyek a lakásban és hiánytalanul megvagyok: ebből az egyik nem lehet igaz. Vagy én vagyok csalóka látszat, vagy Márta halála volt pusztán hiedelem. – Ha kettőnket egységként nézzük, például egy összetartozó emberpárnak, futó periférikus pillantással éjfél után, csak közösen hiányozhatunk az ábrából, vagy közösen lehetünk csak meg benne.

(Köteles vagy magad választani, mert eldönthetetlen, hogy a két lehetséges eset közül melyik forog fenn, Bébé. A te megléted éppúgy lehet képzelgés, téveszme, félrevezető látszat, ahogy Márta nemléte, véglegesnek képzelt hiánya. A halál utáni létezésünkről még annyit sem tudunk, mint a halál előttiről. Semmit. Ilyenkor, a két eldönthetetlen eset közül az áttekinthetőbbet helyes választani, Bébé. Mind a ketten megvagytok.)

1983. Negyedik év. Feljegyzem: Január 2. Délután ez történt: Már fél négy. Fél kettőtől fogva lassan, fokról fokra kiszállt belőlem a lélek. Elpárolgott, elfogyott bennem a szusz. Üresség. Elment minden – erő, kedv –, gondolathoz-érzéshez ami kell. Vera reggel visszarepült Londonba, (jó barát, a maga ottani szomorúságába, bajai közé). Sok vigasztalást nem nyújtottam neki a kilenc nap alatt (se szeretetet a szeretetéért). A karácsonyestét, Szilveszter éjszakát egyedül akartam tölteni. Hagyjunk engem forogni saját keserű levemben. Vera értette. (Nem a magány baj nekem, három és fél éve. Sőt, sok szempontból még előnyös is. Jól megvagyok magamban. (Lenne, aki pótolja Mártát: és olyan, mint ő: pont olyan.) Nem kell olyan, mint ő. Ő kell. Ő nincs itthon, és senkihez semmi közöm: nem tudom, nem ilyen szabadságra és teljes függetlenségre vágyik-e az ember már eleve. Ráérő időmilliomos, mélyebb figyelemmel tudok elpiszmogni a munkámmal – hacsak ki nem száll belőlem minden figyelem –, mint ma délben.

Fél négy. Játsszatom a magnóra felvett Radetzky-marsot, öltözni kellene, lemenni vásárolni, inkább kávéfőzők, számolom a napokat, hanyadszor már, Márta helyett. Negyven éven át rendesen főzött és most hagy engem itt mafláskodni ezzel a gomba főzővel, már mióta? – 1240 napja – nem, még több ideje, mert már 79 nyarán is sokszor rám hátrította, komisz kutya (fáradt volt mindenhez), vegyünk rá még húsz főzést, 1260, eh, nagyon unom, eh, áttérek a Neszkaféra, gondolom, még düh nélkül, és váratlanul visszaszáll belém a lélek.

Lélek? – volt erőmből visszatér annyi figyelem, hogy helyet adjon Márta hiábavaló szidalmazásának s az eltelt évek és napok hasznavehetetlen számadatainak – lélek ez? Lélek! – mondja Márta, – De most hanyagolja el egy kicsit sebzett nagy művészlelkét a testi panaszai kedvéért, Bébé! – mondja. S talán nevet rajtam valahol. Ahol van.

2. SZÍN

Kórházi kórterem. Éjszaka.

Márta halála után nem maradt senkid, akivel megoszthatod a bajt vagy örömet, a fontosat vagy érdekeset, ami még történik veled, hogy az életed összetevő részévé váljon. Nem volt mit várnod egyik naptól se, itt is csak a hajnalt várod, ébren ezeken a hosszú kórházi éjszakákon. Világosodik-e már a keleti ég alja. A megalázó altesti mocskosság elfedi ugyan a magadra maradtóságod mindennapos kietlenségét, de innét hiába engednek el, ki tudja, mikor? A festményeddel talán örök-re elakadtál.

Folytatni fogod a festményedet. Élet helyett ezzel az eggyel létezni tudtál. Ez most megszűnt, szét-esett. Tarka gubancként, a világ átment, emlékbe és bizonytalan lett, hogy volt-e. Ami itt már-már elviselhetetlenné vált, az az éjszakák szomorúsága volt. Visszatérő, névtelen, üres szomorúság. Az álmok és félálom az éjszakáid konkrét valóságával összekeverednek. Úgy egybefonódnak, hogy összezagyválódsz őket ébren is. Betonpincében vagy-e tényleg (bezárva véglegesen? Vagy van egy kijárat? Vasajtó a lépcsőnél? Vagy csak erőszakos álom az egész, és fázik a lábad...?). Az ágyad magas kőfalhoz van tolva. Fázik a lábad. Megnyomod a csengőt. Nehéz súlyokat, cementtömböket raktak rád. Miért nem a szobádban vagy? Bejön Eliza, az éjszakás nővér, és rögtön megnyugszol. Felhúzza lábadra a lecsúszott harisnyát és mutatja, hogy a szobádban fekszel: kint a hosszú folyosón, balra, ugye, éjjel is, nappal is számtalanszor gurított végig (ebben a tolószékben) a szobádtól messze eső férfitécébe. Menjete-e most is? Eliza beleültet. Odáig tol. Aztán vissza. Túl sok takaródból levesz egyet. Csak csöngess megint, ha valami kell. Nemrég voltál a vécén, úgyhogy most meg sem próbáltad. Még mindig nehéz rajtad a pokróc. De hol a csengő? A sérült lábad javul, bottal tolokocsi nélkül is végig tudtál menni a folyosón. Az imént is egyedül, Eliza nélkül bicegtél ki a vécére. Szép. Az orvosod örül. Csakhogy neked nem ettől vannak lidércnyomásos éjszakáid és rossz sejtelveid naphosszat. Nem a lábad gyógyulásán múlik itt a sorsod. Az imént? Volt-e végre székleted? Kedd, szerda... Negyedik napja, hogy nincs. Vagy makacs székrekedés, vagy hasmenés, sorozatban. A vizelésed megint (hasonlóan) rossz; vagy elzáródik, vagy kicsurog. Ha ezek nem jönnek rendbe: el sem jöhetsz innét. Egyelőre, amíg ez a mai állapotod meg nem javult, a kórházhoz vagy kötözve. Egyelőre? Tegnapelőtt négyszer-ötször kocsikáztattak ki a vécére eredménytelenül. Hétfőn éjjel a nagy kövér nővér volt ügyeletes. Hogy is volt? Korán, még reggeli előtt mentél ki, a három fülke közül a jobb szélső a legtisztább, az is szabad volt, emlékszel világosan. Vasárnap volt. Nem, nem. Az egy szombat volt. Vagy az előző vasárnap. Nem. Összekevered. Ez az imént történt: mikor egyedül mentél, és sajnos biztos lett, hogy fölösleges ezentúl próbálkoznod, nem tudnak kiüríteni a beleid. Ez lényegesen jobb nem lesz mondta az orvos. Eldőlt, mondta. Sajnos. Ez is, ami pár perce történt veled, átmegy emlékbe. Kap egy árnyalat távolságot és bizonytalanságot. És megint a nagy fal tövében fekszel, betonpincében, itt nincs meg a csöngő. Öklöddel próbálsz verni a falat, a két kis csákányod kellene. Végül szétrúgod magadról a cementtömböket, úgyhogy bejön Eliza. Megsimogat. Ezt mind álmodta, Benedek bácsi!" – Ej, hisz nincs is csengő, nézze. Van csengő. Hát álmodtad, jó: nyugodj meg, nem mondta senki, hogy lényegesen jobb sosem lesz az állandó székrekedésed, az is álom volt csak. Megnyugodnál, Benedek bácsi, csak az baj, hogy ébren sem tudod megmondani, melyik volt a valóság és melyik csak az álom. Fejtse meg más. Nagyobb baj, hogy álmodban futkosol tovább az ismert valóságos vécékre, éppoly hiábavalóan, ahogy addig.

Aránylag sima operáción kellett átesnem, amibe nem halt bele senki – kivéve azt az egy páciensüket, aki előttem feküdt abban az ágyban, amit kaptam. Magamformájú öregúr volt, mesélték, hogy kitépett magából mindent, infúziócsöveket, katétert, oxigént, vérömlesztést, fejükhöz vágta még a hőmérőt is, s vette a kalapját és elment. Csak később értettem meg, a műtét és az intenzív szoba után, hogy ez ösztönös védekezés volt részéről az ellen, hogy egy kizárólagos, elég undorító, vér-vizelet-széklet–valami váljon a teljes világából. Ha elfogadja saját életének (akár csupán átmenetileg) ezt a megalázó testi-lelki valamit – a vele járó undort többé nem tudja kiradírozni a hátralévő életéből. Akkor is venedd kell a kalapodat, Bébé, ha nincs innét hová menned.

3. SZÍN

Bébé szobája. Ismét éjszaka.

„Ez nem neked való, Bébé” – mondta Rodriguez. Másodszor is kijött hozzám Budakeszire, s most Colaltót is elhozta. Megszervezték, hogy hazavigyenek a kórházból. Hilbert is élt még. A visszatérő éjszakai üres szomorúság volt főképp a nem neked való. Igaz. Én csak a saját mulatsággal tudtam törődni – tudtam igazán törődni. Ismertek. Nem bánták. Mártával is kiegészítettünk ebben. Odahaza csakugyan nekifogtam folytatni az „Ebédlőablakot”, túlméretezett, kilátástalan munkámat.

Hilbert Kornél kérdezte egyszer tőlem, hogy én is tűzér leszek-e? „Dehogy.” – Hát mi? – „Festő.” Ami grandiózus szerénység És nekem ehhez nem kell semmi más, gondoltam. (Mevagyok velük egymagamban, ezért lettem festő.)

Megegyeztünk, hogy – ha élni nem okvetlenül –, de festeni szükséges, amihez mégis életben kell lenned. Ez viszont nem megy másik ember segítsége nélkül. Festeni magadban is tudsz, a többiek nem kellene hozzá. Gondolod. (Nők nélkül ugyan nehéz, aki segítségnél többre, társnak, barátnek, szerelemnek kellene neked ((vagy, miként végül tisztázódott: csak arra, hogy legyen)) – ha nehéz, hát nehéz, gondolod, semmi sem könnyű itt, uram!)

Aztán – mit csináljon az ember egyedül? – nekifogsz bátran, abban a hiszemben, hogy meg tudod majd festeni magadra hagyatva is, amit keresel a lombok közt, vagy a téli fákban, vagy a kopár tűzfalakra eső kora reggeli napsütésben, hiszen mindehhez semmi köze sincs anyádnak, Medvének, Mártának, Júliának, Szeredynek, nélkülük is biztosan megvan a világ látványában, ami neked kell (a „több”) – amikor kitűnik, hogy hiába, ehhez is kellene. Például a nők (hogy fogják a homlokodat, ha hánysz).

Julcsi, Júlia nagyobbik lánya hét-nyolc éves lehetett, s kivittük magunkkal Monostorra, gondját viselni. Velünk élt, nálunk nőtt fel, szerettük. 61-ben férjhez ment egy győri vasutashoz, ritkán láttuk. Márta halála után sűrűbben jelentkezett. Már Pesten laktak; gyerekük nem volt. Szívesen segített volna, amiben tud, de engem csak zavart volna, kizökkentett volna a munkámból. Amikor azonban a hosszú budakeszi kórházi életem után Rodriguezék hazavittek, megszervezték azt is, hogy lakjon velem valaki, és Julcsi ezt készséggel, láthatóan örömmel vállalta.

Jól megfértünk egymással. „Szeret téged, Bébé” – mondta Colalto (mint szakértő). Ők humoros számítások nélkül is biztosra vették, hogy Julcsi nem csupán megsajnálta, hanem őszintén szeret engem. Én, sajnós, nem voltam ennyire biztos benne. (Sajnos – mert bizonyosságot efelől csak egy módon szerezhetsz: ha elhiszed... Zsugorodott a nagy korkülönbség köztünk; Julcsi lassan ötvenéves lett. Ha rosszkedvűen jött reggelizni, vagy abbahagyott egy beszélgetést velem, fürkésztem az arcát. Mit csináltam vagy mit mondtam rosszul? (Többnyire az altatója nem használt. Vagy Júlia került szóba, akit én túl magasra tettem, ő pedig túl alacsonyra. De bőven megunhatott már engem is, meg ezt a velem való életét itt.) A lelkem mélyén azt hiszem, csak azt vártam, mikor lesz elege belőlem, mikor vágja a fejemhez a teáskannát és hagy itt örökre. Ha az ember csak erre vár, előbb-utóbb megtörténik.

Elakadtam a munkámmal, s ahogy ilyenkor szokott, az emésztésem és a hólyaghurutom is rosszabb lett. Julcsi nem tudta még, hogy ennek türelemmel ki kell várni a végét. Ahogy benézett hozzám ebéd előtt, ő, aki soha fel nem emelte a hangját velem, váratlanul ordítani kezdett. Tele keserűséggel, és keserű gyűlölettel. Egy másik ember üvöltözött rám. Vagy ez az igazi arca? Az ebédet még beadta, csak nekem terített, nem maradt, elment.

Most mit csináljon az ember? – mondja Medve. Nők nélkül nehéz. Megfigyelted, Bébé? – Igen, igen. De azért mentem festőnek, mert ahhoz nem kell női segítség.

Julcsi kitörésében volt egy adag félreértés, de az teljesen egyértelmű volt, hogy ezek után nekem is el kell mennem. Álmomban vissza-visszajöttek a lidércnyomásos urológiai éjszakák. Sokat javult Budakeszi óta az állapotom, de egyelőre még nem hagyhattak egyedül a lakásban.

Julcsi maradt, betartotta, amit vállalt, szép; ő becsületből maradt; de most már ott maradt vele gyűlölet is, keserűség is egy lehetlenyi; elég mérgező ahhoz, hogy átjárja körülöttem minden őszinte szeretetének a levegőjét.

Ha abbahagyom a munkát, bele kell törődnöm, hogy visszavisznek Budakeszire. Alighanem végleg. Alighanem? Nem. Biztos, hogy örökre. Gondoljam végig. Életben tartanak majd sokáig. Élni a semmiért. Nem nekem való, mondaná Rodriguez. Fessek inkább rosszat idehaza. Felkeltem. Ha nem tudok újra elaludni, villanyt gyűjtök, kiülök az íróasztalomhoz, cigarettázni. Jegyzeteket, cédu-lákat bogarászok. Ki kell gondolni dolgokat.

Az íróasztal apámé volt – megvan. Az ősrégi Kandinsky könyvet Júliától kaptam – megvan. A nagy sárga-vászon Ady Medvéé volt, mit akarok vele? Minek szedtem elő? Rakjuk rendbe a dolgokat

világosan. Legelőször is világos, hogy nem megyek vissza se kórházba, se szanatóriumba. Kettő: Úgy nem tudom folytatni a munkát, hogy festhetek bátran bármi rosszat is – (akkor el se kezdem, mehetek vissza Budakeszire). – Három: Minélfogva találnom kell valami jót, bármi jó lehet, csak érezze az ember érdemesnek megfesteni. Négy: Ez nehéz lesz, Bébé. Ha találsz ilyet, akkor már kedved van dolgozni. És lehet-e... ebben az atmoszférában... kedved...?

Kimentem mégis vizelni. Hoztam magamnak egy fél csésze kávé, rágyújtottam egy Gitane-ra. Ez most tilos lett volna – a Gitane –, de nekem tiszta, világos fej kellett. Tehát: (Négy:) ...világos, hogy mindenekeelőtt más atmoszférára van itt szükség, mint ami most körülvesz. – (Sötétség és hideg lesz ebből nemsokára. Sürgősen vissza kell találnod, Bébé, egy festői – költői, romantikus, egészen másféle – világba.) Keressek jó embereimről, akik éltek és voltak, keressek életem minden szakából olyan emlékeket, hogy örökre feledtessék velem mind az urológiai éjszakáim szomorúságát, mind a gyűlölettel mérgezett nappalaim keserűségét. Teljesen kilátástalan feladat. Túl sok és túl súlyos a feledtetnivaló. Egy hideg, idegen világ ül a lelken, Bébé, folytatni a munkát csak meleg és meghitt, napfényes levegőben lehet. Hol vagy, Júlia? Hol Szeredy? Hol vagy, Medve?

Tavaszi verőfény, szép boldog világ. Jönnek majd rendre az új tavaszok, Bébé, áztatni, ámítani, kurválkodni veled, jön évről évre a verőfényes új tavasz, kérdezd meg akkor a vén kacért, hová tette a társadat? Hanyadik tavasz vagy már, átkozott? A negyedik volt a legelviselhetőbb, felvágott hassal feküdni, húgyban-vérben-sárban feküdni kórházi ágyon, ébren várni a reggelt végtelen hosszú éjszakákon át: ez jobb tavasz volt a többinél. Magadra hagyott a szomorúság. (Az undorodás önmagadtól feledtetni tudta veled.) Becsapás volt persze, de tény: először gondoltad azt, hogy mégis élned kell itt tovább.

...*de mégis inkább* elég, abba hagyom. Unalmas lett. Elálmosodtam. Ennyit tudok pingálni, mázolni. Kész. Ráhagyom Gejzára, rá a nézőkre, találják ki, okoskodjanak ki ennyiből. Én levonulok. (Gejza: „Ha abba hagyod, visszavisznek az urológiára, Bébé.”)

Lexi Géza küldte a nyakamra. Biztos volt, hogy – ha valaki? – ő majd rávesz, csináljam tovább. Ez csodálatos (hilberti? medvei?) tömörséggel, három szóval sikerült neki.

„Ne add fel, Bébé” – azt mondja.

„Ezt mondod?” – kérdem.

Lexi bólintott, ezt. Ő ezt.

Tény, hogy nekem nem volt más lehetőségem, mint visszamenni Budakeszire, ahol fenntartották a különszobámat, s a legnagyobb kivételezettséggel és meleg szeretettel bántak velem, csak az éjszakák hosszú szomorúságán nem tudtak segíteni, ami, ezt Hilbert is tudta, nem volt nekem való. Ő is tudta, de ő nem a kórházzal fenyegetett meg, mint Rodriguez Géza, hanem egy szavak nélkül is sokkal nehezebbel. Ki beszél győzelemről? El kell viselni, ez minden. Gondolta Lexi.

Megnézte az „Ablak” meglévő (félbehagyott) állapotát. Hagytam. Visszafordult és megnézett engem is, milyen arcot vágok. Nevettem. Lexi vállat vont. Nevettünk. Vagyis, ne idegesítsük Gejzát. Még ez nem dőlt össze.

Medve azt mondta: Kártyavár. Amit ő csinál, és az is, amit én csinállok: kártyavár. Kell rakni, rakni, egyre följebb. Van egy határ. Egy adott magasságnál feljebb aztán nem lehet. Leomlik. Nem tudod előre megmondani, hogy hol, milyen magasságban van ez a határ. Baj. Ha tudnád, megállhatnál az építkezéseddel idejében épp, mielőtt összedül az egész. Ámde nem állhatsz meg vele. Akár jól csinálod, akár rosszul, raknod kell tovább a kártyavárat. Sajnos, biztos, hogy össze fog dőlni – (veled együtt) de amíg össze nem dőlt (s amíg ott vagy), mást, szebbet vagy jobbat, úgysem tudsz csinálni. Ez az én Kártyaváramnak szólt.

„Ne add fel, Bébé.” – Szóval: nem győzni kell, el kell viselni, ez minden.

„De Medve mégis abba hagyta a halála előtt.”

„Medve soha nem adta fel, amit csinált.”

„Idejében megállt veled, még 50-ben, 51-ben...”

„Szó sincs róla, Bébé. Ötvenhárom márciusában nagyon kockázatos útnak vágott neki – Jászszentandrásra a dajkájához, *Veronikához*, onnét pedig át Dózsára, ahol engem akart megtalálni, a kézírata miatt...”

„Tudom, Lexikém.”

„Tudod? Honnét tudod?”

„Tőlünk indult útnak akkor reggel. Már jó ideje nálunk lakott Monostoron. Márta kerékpárján ment.”

Biztosabb volt akkor a főváros helyett csöndben meghúzódni valahol vidéken. A két férfikerékpárunk közül Mártáé volt a jobbik. Medve vonaton ment, csak Jászapátit lehetett elérni – kétszeri átszállással –, onnét gyalog és biciklin tovább – Márta kétkerekűjét feladtuk személypoggyásznak. (Ezt lehetett.)

Medve térképpel, menetrendekkel precízen kitervezett, kiszámított mindent előre. Veronika akarta látni, hogy hogy biciklizik, és a konyhaajtóból búcsúztatta őt. Medvének még karácsonykor csúnya orbánca támadt a lába fején. Elmúlt-e már? Elmúlt. Tud-e tőle biciklizni. Tud, remekül. Ez igaz volt. Tett két-három művészi kerékpáros kört az udvaron, Veronika teljes meglepődésére, mielőtt kikanyarodott volna az országútra.

Zuhogott megint az eső. Egész nap, egész héten, hol elcsitult kissé, hol újra megeredt. Ez nem zavarta Medvét. A nagy kockázat a vonat, a kétszeri átszállás, az oda-vissza négyszeri állomáson ácsorgás volt. A pár oldalnyi kézírata nem számított: ha igazoltatják, úgyis mindegy. Mindegy nekik a szöveg. Beviszik. Az országút hamar elfogyott, le kellett térnie egy füves gyalogösvényre, biciklizéshez jobbat nem is kívánhatott, élvezet volt taposni a pedált. Jól haladt. Elfogyott mögötte a faluvége is, el a házak, emberek. Üres szántóföldek, sehol egy lélek. Neki való hely, magyar sivatag végtelenbe vesző látóhatárral, gondolta Medve. Az állandó veszélyérzete is kikapcsolódott a figyelméből: a földek fölött messzire el lehetett látni, van-e valami, jön-e valaki.

A kézírata Hilbert Kornélról szólt, s azért hozta magával a belső zsebében, mert a kezdő mondatait meg kellett mutatnia a barátjának: jóváhagyja-e a légből kapott túlzásokat benne?

...meg kellett állnia lekapargatni a küllőkről és az eltömődött sárhányókból a sűrű, tapadós sarat. Az útja felét már megtette, egy Krisztus-keresztnél látta, hogy jó irányban Jászdózsza felé, de most már szinte toronyiránt, át a földeken. Megszűnt minden gyalogút, taligaút, szekérnyom: egy mélyen sáros szakaszon kell átjutnia. Annyi baj legyen.

Újra kénytelen volt megállni, levakarni, leütögetni biciklijéről a sarat. Előbb előszedte a kéziratát, átfutotta. A biciklije negyedszer is elakadt a sártól. Ötödszörre már nem volt érdemes felülni rá. Medve mégis megpróbálta. Csökönysnek született. Egy nyúlfaroknyit ment előre, aztán még egyet keresztbe, oldalvást, aztán sehova többé. A hátsó kereke járt még üresen a sárban, kavarta, majd ezt is abbahagyta. Ez már mocsár volt inkább, mint sár – lép, ingovány...

Végül is nem hagyhatja itt Márta kerékpárját. Tolni kezdte, vezetni. Nem ment. Emelgetve, talált egy sárbasüpedt mezsgyét a vetések közt, ahol tolni lehet a gépet, gondolta. Nem lehetett. Megállt, megijedt. Most mit csináljon az ember. Segítségért nem kiabálhat. Körös-körül a messzeségben, hallótávolságon belül, sehol egy ember, egy ház, egy ól. Persze jöhet valaki. Nincs hova leülni. Nem akart leülni, de furcsa módon ez érintette a legmélyebben: nincs mire leülni. Nincs egy pad, nincs egy kő, egy deszkalap; nézelődött emiatt maga körül, nincs semmi. Volt egy fakereszt az útszélen – hol van az már. Üljön bele a sárba? Nem! Feküdjön hasra és nyomja bele a fejét (míg meg nem fuld). Mást, okosabbat ő itt ma nem tehet. Jöhet valaki. Várhat. Várt. Nem jött ember. Még kutya se. Medve várt. Nem akart leülni. Állt a sárban. Nem volt hova, mire leülni. Nem jött senki, sehol, semerről. Sokáig várt. Nem szabad lekésnie Jászdózsán a vonatját hazafelé. A biciklit rúdjánál fogva vállára vette, és elindult vele a sáron át. Túl nehéz volt. Az ember el fog esni vele. Eldöntötte, hogy nem áll fel, úgy marad fekvé. Mit csináljon az ember?

Szerelem, odaadás, barátság: hozzátartoznak a hosszú gyerekkori délutánjaid, Bébé, a kora reggelek, a tücsökszó, bodzaillat, hullócsillag, őszi esők és a szombathelyi országút téli fainak ágas-bogas koronái, ugye? És ezt nem lehet hagyni, ezzel mind valamit kell csinálni, megragadni, harapni, elmondani, megfesteni: magadévá tenni. Csakhogy mindegyikhez olyan sok minden egyéb tartozik; kihagyhatatlanul és fájdalomosan csordultig tele vággyal – honvágygal –, hogy ésszel, érzéssel nem bírod megtartani, szétfeszít, szétrobansz vele. Feküdj hanyatt, Bébé, add fel sírva. Mert nem lehet széthuzigatni szálakra az összefüggő egyetlen szövetét a létezésednek (baszdmeg).

Bagatell. Potomság, öregem. (Csak az emberi létünk végösszege.) Hanyatt fekvé könnyű sírni, de nehéz festeni. Persze nem adtam fel. Persze Medve se.

Nagy szerencséje volt. A harmadik felborulása után – már mindenki ott maradt volna hanyatt fekve, ő is szívesebben – még megpróbált ráülni a kerékpárra: a külváros kövezetén már kisebb volt a sár: hátha lehet biciklin hajtani tovább? Óriási megkönnyebbülésére és fellélegzésére ez sikerült. Jókedvű lett. Száguldott az esőben: biciklizni nem zavarta őt a fájós lába.

Illúzió. Rossz. De gondolatokból, emlékezetedből össze tudsz rakni sok mindent – mondhatjuk: Márta létezésének teljes illúzióját. Nem rossz mindenestől. (Sajnos, nem elég jó. Egy moccanásnyi empirikus megerősítés megérné a világot uram.)

Hilbert Kornél nagyon letolt illúzió-ügyben. „Nézd, Lexikém – mondom –, szép, de csak illúzió, hogy ez menni fog!”

Hilbert felcsattant: „Meghülyültél, Bébé? Miért lenne illúzió?”

Csak ráztam a fejemet. Az egészségem szörnyű lassan javult, félig nyomorék vagyok, hosszú hónapok kellenének még a munkámhoz, vagy egy egész év, és Julcsitól, aki engem nem szeret, el sem várhatjuk, hogy mindvégig kitartson mellettem. Mondtam valamit, mert láttam, nagyon idegesíti, hogy csak szótlanul rázogatam a fejemet.

Dolgozhatok tovább úgy is, hogy erre a két illúzióra berendezkedem, mondta. (Egy): Egészséges vagyok, nem nyomorék. (Kettő): Julcsi nagyon szeret. Tartsam magam ehhez a kettőhöz. Nem kell elfogadnom igazságnak, csak soha el ne felejtsem őket: akkor ez a két illúzió több lesz, mint igazság: valóság lesz.

Medvének voltak időnként elméletei, némelyiket Lexi is átvette – mint ezt. Az illúziókat fenn kell tartani; keresztül kell látni rajtuk; de munkahipotézisnek mindenképpen használhatók. (Jó. Legyen: Julcsi szeret engem, lakhatok itt vele – többé-kevésbé. Mártával élhetünk illúzió nélkül, utálattal, gyűlölettel, mert az utálaton és gyűlöleten kívül nagyon szerettük is egymást.) – Megegyeztünk Lexivel – (egy:) ő is ideköltözik, ha kell, és Julcsival nem engedik újra rosszabbodni a tüneteimet...

Hilbert kéretlenül, saját szakállára, már kétszer hozzám költözött... Sok mindent megtanult életében – a szakszerű betegápolásról fogalma sem volt. Mindkét alkalommal rövid idő alatt talpra állított. Teljesen felgyógyultam. Hogy hogy csinálta? Azt kell mondanom, vak önbizalommal. Azt kell mondanom, hogy furcsamód, anyai. Mint aki dűdolgatja hozzá, amíg ápol, pólyál, mosdat, pisiltet, kakiltat, hogy: Szeretem én magát nagyon, Mert fekete szeme vagyon!

Egy 84-es cédulán ezt írtam: „Július 17. – Két hónap múlva öt éve lesz, megszokhattam volna, hogy itt élek, de nem szoktam meg. Éjjel a konyhából bejövöt – fél kettő van – futtában mellbe bök a furcsálgodás. Mit térülök-fordulok itt? Menjek inkább a fenébe. De hát, furcsálgodva, még maradok persze. Van itt egy fél sárgadinnyém (rossz), málnám, vörösborom, granulált Neszkafém (nem rossz), tartalék száraz körtém, Gitane-om és Tomisztárom (újfajta), ideiglenesen megragasztott ez meg az (kevés), és ideiglenesen se megragasztott emez meg amaz (sok). Élek itt ideiglenesen. Viszsaélek.

Egy reggel váratlanul azt látod: „Nini, esik szét. Az egész.” A rádióból a sporthírek után zene szól. Nem kell – de megiszod előbb a kávédat. Ekkor átmenet nélkül, ez történik: Esik szét. Színes foszlányok, tarka cafrangok. Megy szét, az egész szövedék. A műved? Az életed? Fejtsd meg, Bébé, mi a fene ez? Reggelineél már jól elgondoltad Mártát és Szeredyt, s most egyszerre nem volt biztos, hogy voltak. Nem az, hogy így volt-e, ahogy emlékszel: így volt, ez biztos és rendben van. De hogy voltak-e igazán, ez nem lett egészen biztos. Meglazult. Megindult szétesni. Az embernek ez nagyon rossz. Mindenre híven, megbízhatóan emlékszel; a kézzelfogható holmijukból megvan egy és más, amit eltettél emlékébe – Szeredy borsalino kalapja, törött napszemüvege, Márta sétabotja, füstszűrő szipkája, karóráját Julcsi hordja. Bizonyítékok. Kézzelfoghatóan léteztek ők is. Most pedig, lehet, hogy igazán nem voltak. Rossz. Rossz az embernek, és mint Szebek Miklóst, téged is az a gondolat kísért, hogy életed legalján ingovány van. Pedig mennyi konkrét tartalom volt benne. Iskolák, futópályák, lakások házszámmal, 15/b, s például Júlia, anyád, Márta, empirikus tények mind a hárman. Kalapban és hajadonfőtt is, az egyedüli biztos valóság. Most szétesik, kétségessé válik. Talán másként volt mégis. Talán más volt az egész... Nem volt más. Ez volt. Csak most kétéssé lett. (Halványul, foszlik, mint köd a lép fölött, mint délibáb, mocsárgőz, ingovány, üres pára, lidércfény. Az történt, hogy

mellen ragad... Nem. Nem ragad mellen. „Láp?” „Lidérc?” Hagyd ezt. Nincs költőiség. Tény, ennyi:) Valami nem biztos. Igaz marad, tapasztalati tények maradnak, Márta, Éva, Buda, Júlia, Monostor, Szeredy, 15/b II. em. 19. Tangóztatok, bujdosztatok, laktatok, visszarúgtatok, havat hánytatok. Voltak konkrét tények, de ez a konkrét voltuk most kétsésséget ölt magára: Neveket kap. Lakcím, időpont, helység, női név, pénz, számok, kórisme. Ezek tartották az egészet, szavak. Esnek szét. Ez természetes. Ha nem tartod két kézzel tarka, többszínű szálból való gubancodat, a szavak már nem tartják helyetted.

Mártával a szavak – „szeretet, barátság, ismerősség, negyven év, testvér, hozzád tartozó” – öszszegabalyodtak. Mikor elveszted őt, kitűnik a rejtett munkahipotézis. Hogy csak egymáshoz van köztök igazán, senki másához. Nem boldogság, nem lángoló szerelem. Vadabb, szilajabb dolog. Élet? Halál? Akármilyen, a hiányát nem tudod tovább kézben tartani, két kézzel sem.

Akkor kijózanodsz. Akkor dühbe jössz és kijózanodsz. Ezt már ismered, Márta létezése a te feltevésed volt. Egyáltalán, ahogy a többi emberé, Márta pusztán megléte is hipotétikus volt. Vele együtt életed műve, költészete, regénye szintén. Minthogy a tapasztalat nem táplálja többé, Márta létezésének a feltevése nem tartható tovább. Visszamegy a hipotétikusba... Kijózanodsz. Egy idegen lány Budáról. A többi saját csinálmányod volt.

Az történt, amit se nem reméltem, se álmomban el nem képzelhettem volna. Felmerült a semmiből anyám, Éva, és szó nélkül kiragadott abból, amiben voltam. Nyugalom fogott el. Átmenet nélkül megváltozott a helyzet. Fordultak velem a dolgok, leszakadtak a mellemről.

Julcsival rendben van, ahogy van. Gyűlöl és keserű. Megvan a saját élete – vegyem észre. Ordított velem, mert az keserű, nemcsak szép. Engem gyűlöl, engem nagyon szeret. Világos, hogy nem hagy itt. Ez egy jó lány, ez a Julcsi. Világos továbbá, hogy az urológiával sem kell törődnöd, Bébé. Folytasd a művedet, építsd tovább a kártyavárat. Amíg össze nem dől, lehet. Egyre följebb.

Anyád nem szólt, csak volt. Ezt mind te gondoltad; magadnak gondoltad, Bébé. Éva nem mondott semmit, főképp a festészetről nem. Julcsiról egy szót sem. A kártyaváradon nevetett. Sokféle bajban, más-más nehéz helyzetben tudott a segítségre jönni, ám abban biztosan nem, hogy megváltoztassa körülötted a légkört, reménytelen helyzetedből más, új helyzetet teremtsen, csak azért, hogy festhesd tovább a félbehagyott vásznadat.

Ki hitte volna, hogy ez senki másnak, egyedül neki fog sikerülni... Életében anyám csinált miattam tőle nem várt, véleményével homlokegyenest ellenkező dolgokat: más is jött váratlanul a segítségemre, ha kellett, önmagát megtagadva, de ezt csak életében tehette, holtában már soha. Halála után a kiszámíthatatlanságát eddig még csak Éva őrizte meg. Hívatlanul jött. Kéretlenül közölte: „Jól van, Bébé. Nem esünk kétségbe, fiam.” Nem én adom szájába a szót. (Ha ezt tudnám csinálni, akkor nélküle is tudnám, mit csináljak.) És nem is használt szavakat: amit gondolt, elmondta a kissé felémelt fejtartása. Teljesen világos volt. Ismertem a fejtartását. Hagyjunk engem festeni.

Lent reggeli szürkület. Hajnalodik, de itt-ott még égnek a villanyok – vagy már –, ablakokban, ahol felkeltek, utcalámpák is, szemben a Krisztina körúton. Villamos megy. Ébred a város. Majdnem tisztán boldogság fog el. Mély lélegzetet veszek. A frizsidert néztem meg. Fél kettőkor kikapcsoltam; hát mit csinál azóta? Kiolvad rendesen; jól van. Megyek, feketem vissza aludni – amikor ez a decemberi hajnali félhomály, utca, város odalent: belesajog a nyugalmas álmoságomba, s elönt vitathatatlan, átható boldogsággal. Megállok. Tudom, hogy az érzés, ami elfogott, nem egészen érvényes.

Boldogságnak, tudom régóta, csak az emléke merülhet így fel bennem, Megtörtént-e csakhogyan, volt-e valaha is ilyen kora reggeli szürkület velem, hasonlóan ehhez? – Hát volt.

Érvényessége ennek azonban csupán az emléke itt reggel hétkor, nem lehet ugyanúgy érvényes, nem lehet egyáltalán boldogság. Gondoltam. Ne felejtse el, Bébé, hogy mégis tisztán ezt érzed. Majdnem fizikailag. Nagyot lélegeztél. Megálltál, mélyet szívni belőle. Vigyázzunk. Neked nem mindegy, hogy mostani boldogság-e, amit érzel – itt ma, december 3-ikán reggel hétkor –, vagy a látvány által felidézett emléke annak, amit valaha éreztél.

Az érthetetlen boldogság, ami ebben a napkeltét megelőző szürkületben elfogott, nem egy régi boldogság emléke volt. Nem emlék volt, hanem érzés – érzés a jelen pillanatban.

Én 22 nyarán megkaptam Júlia volt szobáját, a délnyugatra néző bal szélső szobát. Ezzel új korszaka kezdődött a Fehérvári út 15/b-nek. Más szóval, a budai életnek fontos új periódusa jött el. Ez teljességgel anyám műve volt. Nevette, hogy milyen boldog vagyok vele. Nekem eszembe se jutott volna, hogy ez a legnagyobb vágyam, legyen külön szobám. Pedig ez volt, kiderült. Ilyesmit jellegzetesen csak ő tudott kitalálni. Átvittük hozzám apám íróasztalát is, és volt helyem minden holmimra, kincseimre, szerszámok, könyvek, füzetek, rajztábla. Szeptembertől gimnáziumba jártam egyébként, reggelente villamoson, a 27-esen át Pestre.

Egyszer arra ébredtem az éjszaka közepén, hogy sírok, csurog a könnyem. Nagy dolog most a saját szobám, itt sírhatok, amennyi jólesik. Egy nyári zeneszámot dűnnyögtem-dúdoltam magamban. „Szép vagy, gyönyörű vagy, Magyarország...” – a balatoni fürdőhelyen, ahová anyám magával vitt, ezt játszotta az étterem cigányzenekara napjában háromszor-négyszer. Ebédhez, vacsorához és délutáni térzenének a kerti emelvényükön. Szép volt, megható volt, sok volt. Inkább megcsömörlött tőle az ember, mint megkedvelte. De nyilván a fülemben maradt. Ami felébresztett, az büntudat és félelem volt. Lehetett egy kis lázam is; kapart a torkom. Belloniék fasori kertjében pár nappal ezelőtt addig dulakodtam a kertész kislányával, míg leszakítottam róla a köténykékjét. Visítva menekült. Baj; meg fogják tudni rólam. Szegény emberek. Ez a kis hímezett kötény a féltett kincse volt alighanem, gondoltam. Most már mit csináljak? El kellett volna mondani anyámnak. De szégyelltem és utáltam az egészet. Rosszul aludtam és nyugtalanságra ébredtem. Ez a nyári cigányzene, a dal, ami nem ment ki a fejből, úgy elöntött vággyal, szorongató nosztalgiával, zavaros érzelmi áradással, hogy könnyezni kezdtem.

A tóparti fürdőhely volt, ahova sírva visszavágytam. Megtörültem a szememet, magamra zártam az ajtókat, kinyitottam az ablakot. Október közepe volt, és enyhe az időjárás. A szemközti lakatnyából áthallatszott a kürtösök ébresztője. Még nem kelt fel a nap. Honnan a csudából támadt bennem ez a szilaj honvágy a kis nyaralóhely után, ahol épp csak most, az imént töltöttünk két nyugalmas és elég unalmas hetet? Mindegy, gondoltam. Talán kiderül majd.

Abbahagytam a gondolkozást, lementem inkább sétálni egyet az üres utcán. Ki hinné, hogy a kis hajnali járkálástól micsoda öröm fogott el? Végigmentem a Fehérvári út páratlan oldalán: a boltok még csukva voltak, sok kirakat leredőnyözve: de ettől még inkább ugyanazok voltak: láttam őket, ahogy már ezerszer: a mi kis fűszeresünket a 15/a-ban, a könyv-, zenemű- és papírkereskedésünket, a 11–13 udvarán, a magánelemit, ahová jártam, az Orlay utca sarkán a nagy fűszeres-boltot, vele szemben a cukrászda is aludt még, de a pék már biztosan süt, Zimka Rafael ébren lesz, és a Gebauer kávéház szintén: gondoltam és mentem tovább boldog megnyugvással. A pék persze hogy sütött, a kávéházat takarították, szemközt innét látható volt egyrészt a páros oldalon a tejszarnok, másrészt a keleti ég alján a pirkadat. Kelt fel a nap. Ezt még megvártam, de hogy végül is miért éreztem boldogságot... Hülye ember-e, aki ettől boldogságot érez?

Ráismertem egy régebbi ráismerésre. Vagy valamire, aminek még a halmazállapotára, még a mi-voltára sincs szó az emberi nyelvben. Érzés, állapot, éghajlat? Főnév, jelző, ige, határozószó? Talán a teremtés egyetlen pillanata, a maga néven nevezhetőség előtti teljességében, egyszerűségében. Megelőzi a nyelvet... Be kell érnem a pillanat megfogható parányi részecskéivel.

Láttam érdes követ horzsoló alkonyati napfényt. Mutattál nekem fűvet, kavicsot... És almát, ablakot. Istenem, jártam ezen a földön.

• • •

KOVÁCS ANDRÁS

Celsiusban mérve

KOVÁCS ANDRÁS (1975) Budapestesi

Minden megvan, miközben sok minden új, megújult, talán idegen. Sok minden idegen vagy éppen most idegenedik köröttünk, de hál' Istennek van olyan, vannak jelenségek, melyek *vannak, megvannak*, múlhatatlanok. Erről szeretnék ma, ezen a szép évfordulón együtt gondolkodni Önökkel.

Nem kívántam a méltán híres és szellemes *Iskola*-mondattal kezdeni a beszédemet, de egy haláleset, a Széchenyi-díjas Pomogáts Béla tanár úr halála és *Az emlékezet állandósága* arra sarkall, hogy mégis idézzem a nagyszerű gondolatot. Ottlik így ír a kőszegi iskolaévekről: „A három év például egyáltalán nem telt el, hanem van; minden pillanata áll egy helyben, kivetítve a mindenség ernyőjére, szélesen, mint egy divergens sugárnyaláb metszőpontjai sferikus felületen.”

Sokan idézik, kevesen értik pontosan, de alapigazságot érzékeltet. Születésre, életre, munkásságra vagy halálra emlékezve, mindenkor aktualitása van ennek a mondatnak.

Nagy szeretettel és örömmel köszöntök mindenkit. Köszönöm a szervezőknek, hogy itt lehetünk, én – személyesen – külön köszönöm Thimár Attila tanár úrnak, hogy itt lehetek, és hogy felkért ennek az ünnepi beszédnek a megtartására. Köszönöm, köszönjük, hogy eljöttek ide ehhez a házhoz, ezen a napon.

Idejöttünk, megérkeztünk.

Megérkezés és emlékezés: különös fogalmak. Összetartoznak, és összetartozásuk még kézzelfoghatóbb lesz Ottlik Géza egyik írása kapcsán, amelyet a mai ünnepre választottam.

Megajándékozottak vagyunk. Ajándékot kaptunk Ottlik Géza személyében, ajándékot kaptunk az ő alkotásaiban, és ajándékot abban a közösségben, melynek tagjai ünnepelni gyűltek most össze, hogy a száztizenegy éve született bridzs-szakértőre emlékezzünk, aki – egy angol szaklap tanúsága szerint – hazájában íróként is ismert. Hogy mennyire ismert és kedvelt ez az életmű, rögtön egy, az *Iskola a határon* című regénnyel kapcsolatos gimnáziumi történettel kezdem. Engedjék meg, hogy egy tanári emlékemet elevenítsem most föl!

Különösen aktuális ez most, amikor zajlanak az érettségi vizsgák. Egy alkalommal, már jócskán túl a szóbeli tételsor összeállítását, mikor a végzős évfolyammal az *Iskola a határon* című regényről beszélgettünk, az osztály kezdeményezte, hogy huszonegyedik tételként (soron kívül) kerüljön bele a vizsgakövetelmények közé a regény.

Tételsorunkban *minden megvolt*. Homérosztól Gion Nándorig, Horatiustól Nagy Gáspárig. És mégis...

Honnan ez a népszerűség? Mit szeretünk Ottlikban? A pontosságát? Az emberségét? A humorát? Ezeket és sok minden mást együtt, szétválaszthatatlanul.

Tanárként mondom, hogy Ottlik Géza művészte jól tanítható és jól tanulható, mert közelről szól a fiatalokhoz. Nevelődésregénynek mondjuk az *Iskolát*, és mi, akik szeretjük az ottlikai szövegeket, életünk zarándokútja során szeretnénk igényesen fejlődni, nevelődni igényes-emberséges műalkotások útjelzői között. *Hajnali háztetők, Buda, Továbbélők, Iskola a határon, Valencia-rejtély*, sorolhatnánk. Valóban *minden megvan* bennük, ami a 20. századi magyar szépprózát szerethetővé teszi.

Egy tőmondat vissza-visszaköszön. Igen, *minden megvan*. Az ottlikai életmű lekerekítettségével érinti meg leginkább olvasóját.

A mai ünnepre készülve Ottlik Géza *Minden megvan* című novelláján tűnődtem, különös aktualitása van ennek a nagyszerűen felépített elbeszélésnek. Amikor emlékezünk valakire, talán azt várják – joggal – a hallgatók, hogy a visszaemlékező gondolatai a *nincsből* a *van* felé íveljenek. A nemes művészet és a tanári küldetés is ezt a hankissit, Cseh Tamás-i irányt mutatja. A novella mindenestre segíti ezt az irányt megtartani. A pszichonarratív szabad-függő beszédben megismert főszereplő, az elbeszélés olvasója és a szerzőjére emlékező szónok egyaránt a *nincsből* a *van* felé táncol.

A történet főszereplője, Jacobi Péter a neves hegedűművész (Kicsit maga Ottlik, kicsit Koromzay Dénes brácsaművész) sok évtized után érkezik vissza ifjúsága helyszínére, a közép-európai nagy-

Elhangzott 2023. május 9-én, Ottlik Géza születésének 111. évfordulóján a Kortárs folyóirat által szervezett koszorúzáson.

városba. Óvatosan bomlik ki a cselekményben, hogy Budapesten járunk, ahol művészete elismerésekként Aranyhegedűvel kívánják őt kitüntetni. Ismeretlen utazó, itthon van, de úton jár. Az elbeszélés íve a *majdnem* felől indul... Minden idegen, minden megváltozott. Ami mégis megvan, az az össze-tevészhetetlen ottliki humor:

„A hetilap egyoldalas cikket közölt róla. »Negyvenévi távollét után ismét köszöntheti szülővárosa Jacobi Pétert, aki időközben meghódította hegedűjével a világot.« A cikk egy csomó fényképből állt inkább, szövege rövid volt. Jacobi frakkban, Jacobi fürdőnadrágban Einstein társaságában. A Windsor herceg és hercegné Jacobi nélkül.”

Hatalmas a felhajtás az érkezése körül, de hamar kiderül, hogy egy politikusnak jár a tisztelet a repülőtéren. Majdnem-siker, pseudohírnév...

Milyen jelen bomlik ki, milyen múltból? Ki hogyan látta, ki hogyan látja a letűnt évtizedeket?

Mnémoszüné, az emlékezés istennőjének korában, a 20. században járunk. A hazalátogató Jacobi Péterrel az Ottliktól oly ismerős elmondhatatlanság wittgensteini problémáját érzékeljük. „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.” Jacobi példája azt mutatja, hogy a zene nyelve közbülső fokozatként segítségünk lehet. Az elmondhatatlanról zenélni is lehet.és hol a régi lány, akit nem vett feleségül, meg az üres hajnali sugárút és az indóház üvegcsarnoka. Az A-dúrban van mind, ez meg c-moll.”

Igen, egy A-dúr világ c-moll melankóliája szól hozzánk. Nem zeng, nem királyi, de hiteles és szép, mert emberi. Jacobi Péter korábban érkezik. Korábban, mert a tengerentúlon lemondták egy koncertjét. Élete dupla élet. Híd a múlt és a jelen között, kettségét talán magunkra vonatkoztatva is szemlélhetjük. Még leszállás előtt, a gépen figyelmeztetik, hogy öltözzön melegen, hiszen az *ókontriban* tíz fok van legfeljebb – Celsiusban mérve.

Az enyhülésre itt még bizony várnia kell.

Kettősség és szerepek.

„Magas, sovány, nyugtalan ember volt, ha magára maradt egy szállodaszobában. Ha látták, akkor mosolygós képet vágott, ráncait átalakította derűsre, kellemesre.” A létnek ez a megduplázása ismerős lehet nekünk, akik most emlékezni gyűltünk itt össze. A nagy íróra, de az emberre is. Régi korra, de valamire, ami örökkön ismétlődve állandó. Jacobi emlékébe idézi a régi Budapestet, az árulkodó nevű Újvilág utcát, és bár a politika, egy politikusi beszéd árnyékolja várva várt, majdnem-siker koncertjét, egy spontán előadott foxtrott igazolja, hogy létezik olyan szféra, ahol valóban *minden megvan*.

Weöres Sándor írja *Öröklét* című versében:

„A Föld, hol az élet terem, / a mindent elnyelő sírverem / a síkság, hegy, tenger, folyó / öröknek látszik és muló. // Világűr és mennyboltozat / sok forgó égi kapcsolat / a milliárdnyi tűzgolyó / öröknek látszik és muló. // Mit eltemet a feledés, / egy gyík-kúszás, egy szárnyverés, / egy rezdület mely elpörög / Múlónak látszik és örök // Mert ami egyszer végbement / azon nem másít semmi rend, / se Isten, se az ördögök: / mulónak látszik és örök.”

Jacobi világában, Ottlik világában, akárcsak a köszegi alreálban minden múlónak látszik, és minden örök.

Az ironikus *minden megvan* – mikor valójában minden megváltozott – két ponton válik komollyá, szikárrá és dísztelenné. Két emlékből nincs pardon. Két kőkemény valóság van, és ez újra az életműre mutat. Ottliktól azt tanuljuk, hogy az életben blöffölni nem szabad. A múlt emlékeiben szaladó varkocsos kislány, aki azt kiáltja, hogy „Nem ér a nevem!”, illetve az anyanyelv újra felfedezése véresen komoly. A nevem, a nevünk, az anyanyelvünk mindig él és mindig ér. Ottlik példát mutat, nem mutatott, hanem most is mutat erre.

Amikor a hegedűművész, Jacobi Péter hazatért, kizárólag az anyanyelvét találta változatlanul. A nyelvet, a világlátást, az életstílust, mely akhilleuszi pajzsként, a kultúra pajzsaként védelmezi az emlékezés harcába indulót.

A legnagyobb élmény – Kosztolányitól tudjuk – az anyanyelvben lét. Jacobit körbeveszi az anyanyelve, melyen sem ideológia, sem új rendszer nem fogott. Ottlikot olvasva közösséghez tartozást, nem csupán nyelvi, de kulturális közösségi létet tapasztalhatunk. A 20. századi lét közösségteremtője az ottliki próza, ahol mindenkinek ér a neve, amelyből mindenki erőt meríthet.

Az elbeszélő, Jacobi Péter hivatását, küldetését így fogalmazza meg: „Nem ezért jött. Nem ezért tanult meg járni, nem ezért tanult meg beszélni az emberek nyelvén. Kém volt ő közöttük. Idegen hatalom ügynöke. [...]; az angyaloknak kémkedett az emberi világban.”

Emberség és emlékezet.

Hisszük, hogy – Ottlikkal szólva – *minden megvan*, és derűvel mondjuk most és itt, hogy a nyelv az emlékezet, emberségünk mind megvan; mert akad itt egy, a Transzcendensre mutató üzenet is: *Minden megvan*, szól az ottliki hitvallás, mert a Minden Van. A Minden van meg!

Róhatjuk utcáinkat, nosztalgizva Jacobi Péterrel, de a fájdalmasan szép felismerésre mégiscsak Ottlik Géza vezet el bennünket, kinek elbeszé-

lése ismeri ugyan Ady Endre szép sorait: „Óh, az élet nem nagy vigalom / Sehoh. De ámulni lehet” (*A Gare de l’Esten*), de közben mégis föllélegezhetünk, mert a cím – úgy is, mint kiváló szövegkohéziós elem –, valamint a történet egésze hirdeti: *A Minden* megvan. Sértetlenül.

Ezt azonban a koncerttermekben, a foghíjas nézőtér előtt vagy a repülő fedélzetén hiába is ke-

ressük Jacobival együtt. Küldetésünk interiorizálódott, bensővé vált. A hazatérő otthona nem a város, nem a hírnév, nem a múlt, hanem a *kegyelem*, az örök jelenben.

Emlékezzünk hát derűvel és szeretettel itt, az A-dúr utcazájban, az angyaloknak c-mollban kémkedő nagyszerű Ottlik Gézára!

Köszönöm, hogy meghallgattak.

UJVÁROSSY LÁSZLÓ, Kelengye – Intim tér, 2020, textil, hímzés (1. terem)

FALUSI MÁRTON (1983) Budapest

FALUSI MÁRTON

Önmagáért senki és semmi

Minden emberi számítás szerint Isten úgy kalkulált, hogy nagyapádék házában és lakásában is teherbe ejtsek, vagyis megtermékenyítsek egy-egy nőt.

Az élve születés vagy elvetélés lehetőségei érthető okból hidegen hagyták Istent, szorosan véve nem tartoztak rá, elvégre ő végtelen lehetőség, és nem megátalkodott tény, ezért hiszek, mióta nem lettem apa.

A helyszíneket tarthatta fontosnak Isten, a folytonosság megszállottja, hogy felülvizsgáljam a könyvespolcon nagyapád betlehemét, játsszak a kút és a szülőház között dédunokája köcsögdudáján, csiszoljak ügyetlenül, a fénykép kedvéért madáretetőt.

Élet és halál nem nagy ügy az Úrnak, látott ő cifrábbat is, botrányosabbat, szentebbet, a valamihez tartozás az egyetlen, ami igazán érdekli, holott mi ez elől szökünk szüntelenül egymás karjába, vagyis mindketten oda, ahol a másikkunk többé nem maradhat.

Mindig ugyanazt az utat írom le a megállótól a kapuig, ugyanaz a harapásnyom rajzolódik ki az előreszeletelt pirítóson, pedig eltérő ívek, szögek, formák is kifejlődhetnének, nem törvényszerű, hogy hűen kövessem az ismeretlent.

Apákhoz, anyákhoz így hűségeselek a testvér nélkül felnövekedők, nem keverik össze, amit beleadtak, az apait az anyai adaggal: önállóságukat megtartva dermednek kővé, mint kelesztésében fogyatékos tészta hozzávalói, felismerhetők részenként, hogy ez apám, ez meg anyám, én az vagyok, akiben észrevenni, mennyire elkülönülnek az együtt töltött évek során elszakíthatatlan társak, a máskülönben egyesültek.

Te sem tudod, vajon melyiküket tartsd
irányadónak, de nem is választás
kérdése, melyikük nyomdokába lépj,
nincs megszabva, jóllehet rád bízva sincsen.

Egészében sorsszerű a két részletben
kivett szabadság, emiatt nem veheted
ki saját magad részét önszántadból,
anélkül, hogy tisztesség ne essék szólván.

Felmenők májusfáról leszaggatott
bankjegyszalagját, kamatos kötegeit
kezeljük közösen, de mindhiába
igyekszünk, ők éltek föl idő előtt
tartalékaikat, vagyis bennünket.

Mi jelentettünk számukra megoldást,
a világ minden kincséért cserébe sem
oldoznánk föl őket bűneik alól,
mégis feláldozzuk őket szimbólumok,
kipukkadó egek szappanbuborékán.

Fejben dől el, ami szívünket nyomja,
amit suttogva sem szorít ki a száj,
paplangyúrődésekben felderítjük,
átfésüljük érte a szülőföldet.

Főben járnak a múlttal egybekeltek
bontóperre, hagyatéki tárgyalásra,
tagosítások és jogdíjfelosztások
hányadán állunk, hogy álljuk a sarat.

Könyörüljtek rajtunk, ti vén disznók,
nem ereszt láncotok, köteléketek,
szeretkezünk archív felvételeken,
vakuitok lesütött szeme láttára,
szekerezünk hagyományőrző fákhoz,
kattanásig visszatekerjük az őzek
ugatását, a rozsdás térdszalagot.

Rögzítjük pozíciónkat az őszhöz,
a széttrancsírozott legyek ízében,
porában a ti felejtésetek lüktet,
nőt férfihoz, férfit nőhöz édesgettek,
noha történetesen elpusztultatok,
csak hogy igazságotok cáfolhatatlan
legyen, azaz igazságtalanságotok,
ha bírálattal éri, ne szenvedjen csorbát.

Híres szobrász zárta le, meg ne nyissuk,
az elparentált, befulladt vitákat,
nevetek miatt csúfolt emberöltők
hosszabbítanak meg sírhely divíziót.

Valaminek a helyét foglaljuk el,
a talaj, a szó, a szerelem se miénk,
s ha egy-egy rétegüket föl is fejtjük,
kétségbe vonjuk egymás szándékait,
nyilvánvalóan bántó, méltánytalan,
hogy éppen az a felület, tulajdonság,
jelentés alakítja kezdettől fogva,
mert önmagáért senki és semmi sem
vállalhat jótállást és nem választható.

PÉCSI GYÖRGYI

Még egyszer a Liberté 1956-ról

Szőcs Géza (újra)olvasáspróba

PÉCSI GYÖRGYI (1958) Budapest

A *vendégszerető avagy Szindbád Marienbadban* 1992-es verseskötete borítójára Szőcs Géza azt írta, hogy „Sz. G. utolsó verseskönyve”. Az olvasó, persze, aligha vette komolyan, elképzelhetetlennek tartotta, hogy népszerűsége, elismertsége csúcsán Szőcs abbahagyja a versírást – ámbár az irodalom világában nem lett volna példátlan –, főleg, hogy a kelet-közép-európai rendszerváltozások után végre megszabadultak az írók a cenzúrától, kiléphetek a korlátozott szólásszabadságból a korlátok nélkülibe. De Szőcs nem is verset, hanem verseskötetet említ. Egy három évvel későbbi interjúban a sejtelmes demonstrációt ilyesféléen értelmezte:

„A magyar költészet helyzete ma, a kilencvenes években egészen más, mint tizenöt vagy húsz évvel ezelőtt. Más a súlya, más az iránta megnyilvánuló érdeklődés és más a hitele. Én pedig abban a másban nőttem föl, és akkor kezdtem verset írni. Nem tudom, hogy ma, '95-ben akarnék-e költő lenni. Talán ma is költővé válnék, de most, így, ebből a helyzetből folytathatatlanak érzem azt, amit akkor és úgy elkezdtem. Azóta is írok verset, például a szindarabomban van néhány versbetét, tehát nem ment el a kedvem a versírástól. Attól ment el, hogy megjelenjek a közönség előtt mint költő. [...] A szépség nem a költészet általános helyzetére vonatkozik. Egy újszerű, a konvenciókkal leszámoló metafora hajdanában olyan tett volt, amely az olvasó spirituális fejlődéstörténetében is eseménynek számított. Ma nem beszélhetünk spirituális fejlődéstörténetről, a kommersz értékek túltermelése miatt az erre való igény és hajlam mintha eltűnt volna. Ezért van olyan érzésem, mintha egy végtelenül nagy és bonyolult Alexandriában lennénk, ahol még egy magaskultúra dinamikus energiáinak a maradékával, úgy tűnik, mintha történe valami. De valójában emögött már nincs háttér, [...] az ember évek vagy évtizedek után leszámol azzal az illúzióval, hogy a versei bárkinek is bármiféle üzenetet eljuttattak volna. És akkor azt mondja, hogy ha írok, akkor inkább csak magamnak, és ha eljön egy olyan idő és egy olyan elképzelt olvasóközönség, amely ezekre az üzenetekre érzékeny, akkor ezek a versek biztosan elő fognak kerülni valahonnan. De ma egyrészt a hihetetlen költészeti túltermelés, a dömping miatt és az emberek figyelmének a teljesen más szférák felé fordulása miatt is a költői szó méltósága azt követeli meg, hogy húzzak egy vonalat, és azt mondom, hogy ezután valami más fog történni.”¹

Vagyis Szőcs nem a költészet, hanem tágabb értelemben a rendszerváltozással hirtelen megváltozott magyar kultúra válságáról beszélt. Később Orbán János Dénesnek megerősítette: „Mintha a verseskötet tenné költővé a költőt! Mintha nem láttuk volna százszor, hogy mint válnak szerzők kötetéről kötetre ismeretlenebbé...”² 1993-ban, alighogy megnyíltak a publikációs lehetőségek, megindult az irodalminak nevezett szövegek áradata, bár az akkor soknak látszó szöveg mennyisége eltörpülni látszik a kétezres évek utánitól; az internet elterjedésével már tényleg robbanásszerűen megszokasodott a szövegtermelés.³

Hogy a diktatúrák elmúltával az irodalomnak megváltozott a helye, szerepe, feladata, persze, mások is érzékelték. Kányádi Sándor szerint a „közteherviselésnek a nagyon nehéz súlya leesik az irodalom válláról, s most meg lehet mutatni, hogy érdekessé tud-e válni, tud-e valami érdekeset mondani, megállja-e a helyét”.⁴ Kányádi költészetében 1989/90-ig a kisebbségi sors meghatározó szereppel bírt, a rendszerváltozás után még kiadott egy jelentős, új verseket tartalmazó kötetet a korszak uralkodó stíluseszménye, a posztmodern szövegirodalom versépítkezésének jegyében (*Felémás őszi versek*, 2002). A közvetlen áthallástól, direkter közéletiségtől megszabadította kései

versét, de nem változott lírájának mélyáramlati gondolatisága. Ellenkezőleg, az új művek éppen azt fogalmazták meg, hogy az ember alapvető kérdései az időközön, korokon át nem változnak, és nem változik maga az ember sem: ma is döntenünk kell, és erkölcsileg állást kell foglalnunk (*Konkrét vers*), sőt, a politikai feltételrendszer megváltozásával a nyelvközösség megmaradásának kérdése is – sajnálatosan – változatlanul érvényben van (*Eretnek táviratok*). Közönségtalálkozók után is rendszeresen részt vett, népszerűsítette a Kodály-módszert, de a *Felemás őszi versek* után, mely virtuóz fellángolása volt az idős költőnek, verset nem írt többet. (*Mindent elmondtam, amit tudtam, és nincs szájalmasabb egy öreg, magát isméltő költőnél* – valahogy így mondta.)

És persze sokan mások is sokszor leírták, hogy a költészet halott, Babbitól („A líra meghal. Nincs ütem / jajában többé, nincs se szó, se tag: / az értő agy s zenés szív nem beszél, / csak a tüdő liheg, csak a torok / kiált s a szédült gyomor álmodik. / A líra elhal, néma ez a kor.”) az 1969-es kötetében a trópusoknak búcsút mondó Szilágyi Domokoson át Székely Jánosig. Az erdélyiek közül legkövetkezetesebben Székely János fogalmazta meg kételyét, ő tényleg aktív alkotói periódusában hagyta abba demonstratívan a versírást. De a közlésről, a közlés igényéről Székely sem mondott le. Ahogy Szócs sem.

Kányádi szerint tudomásul kell venni, hogy a diktatúrák elmúltával megváltoztak a körülmények, más a költészet szerepe, és el kell fogadni, hogy már nem érdekes vagy másért érdekes a vers. Szócs, jóllehet ő maga válságról beszél, idézett interjújában tagadja, hogy a költészet lenne válságban. A cenzúra megszűnése csak a kimondhatóság határait szüntette meg, életünk fő kérdései szerinte is változatlanul dilemmák kereszttüzebe állítják az embert, a magyar embert, a kisebbségben élő magyar embert. A „rég”/tegnapi hangra azonban már nem érzékeny az olvasó, nem érzékeny a világ, s ha ezt nem veszi tudomásul a költő, akkor belemerevedik egy költői pályamodellbe (kötet, kötet, recepció, díjak stb.). A konvenciók ellen lázadó költő ezt a pályamodellt nem hajlandó elfogadni, változatlanul ragaszkodik a költészet spirituális értelméhez, jelentőségéhez – bízva abban, hogy megtalálja azt a valamilyen új hangot, modort, formát, amellyel meg tudja szólítani az olvasót.

Szócs hatalmas igénnyel lépett be az irodalomba: lebontani a kiüresedett konvenciókat, létbölcseleti igénnyel újraértelmezni és újra kijelölni a hagyományt az egyetemes költészet szentségében, és eközben mindvégig az erdélyi magyarság szószólójának lenni és maradni. Első kötete, a *Te mentél át a vízen?* (1975) nyelvi, formai, poétikai újszerűségével robbant, de a *Kilátótorony és környéke* (1977) már a nemzetiségi, kisebbségi sérelmek megszólaltatója is. A *forradalmárok vacsorája* s különösen a *Kérdések a XXVI. század költőihöz* nyílt üzenet, a pusztulásvizióé és a reményé:

*és lehet, hogy nyakigláb akasztófák sora a Sétatér mentén
vagy egyszerűen a lámpavasakon himbálóznak majd, körte gyanánt
a város vezetői, meg a fegyveres ellenállók, és lehet,
szögesdrótok a színház udvarán és barikádok a Malom utcában
[...]
De nem pusztul el a város, akárhogy is!*

*Ezt a földet, ezt a megviselt országot
akárhány idegen talp tapossa is
akárhány idegen mancs tépázza is
dobálják akárhány halottal
ismét a kutakat tele
[...]
elkotródnak az országrontók
és akkor megint az országépítők,
akkor megint ez a szívós emberfajta
ezek az emberek, akik itt a Szamos mellett is
olyan hosszú ideje
de milyen hosszú ideje
ezek!*

Majd gracióz játékosággal folytatódik a magánközérzet exponálása a *Párbaj, avagy a huszonharmadik hóhullás* (1979) kötetben – amelyben tudatja, hogy órája mindig a kolozsvári pontos időt mutatja.

Mindössze huszonhat éves, mire három, nagy visszhangot kiváltó verseskötete megjelenik. Rebellis költő, nemcsak verseiben, civil polgárként is. Részt vesz a Kolozsváron formálódó Ellenpontok szerkesztésében, leveleket ír nemzetközi szervezeteknek. Letartóztatják, fizikailag bántalmazták, Nyugatra menekül. „Szócs Géza mindig máshol van. S mindig Kolozsváron van. Bár Vásárhelyen született, nincs nála kolozsváribb író a magyar irodalomtörténetben. Olyannyira, hogy [...] karóráját se nem a román, se nem a magyarországi zónaidő szerint állította be. [...] E szerint élhetett akkor is, amikor 1986 után Nyugatra emigrált, s ki tudja, merre járt-kelt. Néha egy képeslap, egy váratlan verseskönyv, egy különös telefon jelezte meglétét. Amiként ma is. Hónapokra eltűnik, hogy azután valami alkalmi közéleti pozícióban bukkanjon fel, néha botrányok tajtékjain kavarog a neve. Egy biztos: a rendszerváltozás után hazatért Kolozsvárra. Valószínűleg az egyetlenként az Erdélyből kikerült jelentősebb-nevesebbek közül”⁵ – ilyenek látta Alexa Károly 2003-ban Szócsöt, ötvenedik születésnapján köszöntőjében. Alexa hajszálpontos.

A nyolcvanas években – ahogy számos erdélyi költőnek, íróknak – Szócsnek sem jelenhetett meg Romániában könyve. *A szélnek eresztett bábu* (gyűjteményes kötet, 1986) és *A sirálybőr cipő* (1989) köteteket a Magvető adta ki Budapesten, *Az uniformis látogatása* New Yorkban jelent meg 1986-ban. A recepció a *Párbajt*, a nyolcvanas évek kötetét és az 1992-es *A vendégszeretót* tekinti költészete csúcspontjának. Ez utóbbiban Szócs – „Sz. G. utolsó verseskötete” – elhatárolódott a konvencionális költőszerleptől, jelenléttől. A verseskötetnek való búcsút intés, a „leszámolás” vagy, mint látjuk, a beszédváltás valamiképpen természetesen következett Szócs szabálytalan, formabontó költészetéből. Bejelentése inkább provokációnak tűnt, egy még erőteljesebb formaváltás bejelentésének, ami eközben részben kezdetét is vette: 1990-ben *Históriák a küszöb alól* címmel megjelenik három költői drámája (*Karácsonyi játék; A kakas; „Rómeó és Júlia”*).

(mikor és hol nem találkoztam Szócs Gézával)

Nem hiszem, hogy legelső találkozásunkra emlékezne Szócs Géza. Bár, ki tudja, félelmetes memóriája volt, mindent betárazott, és bármely pillanatban képes volt új összefüggések hálójában bejátszani.

1986-87-ben történhetett. A Kassák Klubot Sultz Sándor vezette, Szombathelyről ismertük egymást, jó volt a filmklub, páran rendszeresen oda jártunk. Aztán Sultz följajánlotta, hogy szervezzek irodalmi esteket – amire el is jön a közönség. Szóval, legyen telt ház. Összesen négy estét szerveztem, hatalmas volt az érdeklődés, túlságosan is nagy, vagyis a belügy udvariasan közölte a klubvezetővel, hogy ebből ennyi pont elég. A JAK – József Attila Kör – folyóiratot akart alapítani, valamilyen megfontolásból négy szerkesztőség jött létre, négy fontos irányzat szellemi erőtere. Megkerestem a négy szerkesztőséget, hogy tartsanak irodalmi estet. KáKáKá, Polisz, Dolog és Szellem, Új Hölgyfutár. Közönség, ahogy a klubvezető rendelte. Zsúfolásig megtelt a ház az újholdasok estjén – ott volt a platinaszőke tanárnő, Lengyel Balázs, Rába György. Aztán a Dolog és Szellem estje, ezt Elek István, Csengey Dénes, Márton Gyöngyvér, Bertha Zoltán szerkesztette. Ennek még nagyobb a közönsége, s ekkor volt Szócs Géza első nyilvános magyarországi szereplése. Rendszerváltó hangulatban voltunk. Géza addigra elhíresült üldözöttségével úgy érkezett, mint egy államférfi, tiszteletet parancsoló célra tartással, szétnyílt előtte a tömeg. És persze ott voltak a belügyi emberek is, kicsit kilógtak a sorból elegáns öltönyükben, fegyelmezett testtartásukkal, *besúgók és provokátorok*. (A kilencvenes évek vége felé kikertertem a Történelmi Hivataltól az aktáimat, biztos voltam benne, hogy ezekről az estekről is készültek jelentések, mert a belügyesek megkérték Sulczot, hogy diszkréten mutasson meg nekik – megmutatott, és nekem is megmutatta a tiszteket, diszkréten. Pár pillanatig egymást néztük. A TH egyetlen jelentést talált, miszerint Turcsány Péter és én lettünk volna a szerkesztők...)

Pár recenziót elköttem Szócs könyveiről, először 1987-ben a Napjainkban írtam a kötetéről. Érdekes, hogy Géza ezt a kis semmit is számon tartotta, visszatérően megköszönte. Később, szerkesztőként rendre kértem tőle írást, az Új Könyvpiac könyves lapba is, s aztán később, sok unszólásra a Kortársba is, adott, talán kétszer. Az utolsó egy-két évtizedben olyasmit nyilatkozott, hogy a magyarországi lapok nem közlik. Furcsa volt, de elfogadtam Géza furcsaságainak. Géza pontosan tudta, hogy becsülöm, nagyra tartom, néha hümmögött, figyelt, volt, hogy új könyvét elküldte.

Majd küldök írást is, kérni kell, mondta, sokszor kell kérni. Kértem, sokszor. Az volt az érzésem, hogy valójában csak az erdélyiekhez van bizalma. Legutoljára a Rubovszky Éva szervezte japán kimonókiállításán futottam össze vele. Késve érkezett, körberajongták, pár szót váltottam vele, semmiségekről, kértem verset, szöveget a Kortársba stb., hümmögött, nem mondott talán semmit, talán a honlapjáról mégis...

(közbevetés)

A romániai forradalom után Szőcs visszatér Erdélybe, szenvedélyes energiával veti bele magát a politikába, közéletbe. Rövid ideig a RMDSZ főtitkára, alelnöke, a román parlament szenátora; hathatósan részt vesz az irodalom intézményeinek újjászervezésében. Lapokat indít, könyvkiadót alapít, utazik, kapcsolatokat épít – és kapcsolatokat zilál szét. És 1992-től már a budapesti Magyar Szemle szerkesztőségi, 1996–2000 között pedig a Duna Televízió felügyeleti testületének is tagja. A nyolcvanas évek ellenzéki és a kilencvenes évek eleji romániai szerepéről Farkas-Wellmann Endrének majd az *Amikor fordul az ezred* (2009) című, dokumentumokat – leveleket, manifesztumokat, politikai beszédeket, tervezeteket, de esszéket, anekdotákat is – tartalmazó, elegyes műfajú könyvében beszél. A kötetet Budapesten, a Grand Caféban Szörényi László mutatta be, a bemutatóról az Irodalmi Jelen helyszíni tudósítója ezt írja: „Az *Amikor fordul az ezred* megjelenését olyan hiánypótló szövegnek tartja az irodalomtörténész, mint amely akkor születhetett volna, ha Kemény Zsigmond egykor kevésbé szűkszavúan és a személyességet finomítva jegyzi le a kortárs benyomásait, vagy éppen Arany János bővebben széljegyzeteli olvasmányainak margóit. Az irodalom nagyjai közé azonban nem kizárólag az illusztris társaságba való sorolás miatt emeli Szőcs Gézát, hanem azon bátorsága okán, amely során »protokollt felrúgó harcot« folytat a kisebbségért. Emellett olyan jóslatokat is tartalmaz a kötet a Kárpát-medencére vonatkozóan, amelyek egy része beigazolódni látszik, ezért Szörényi László szerint »mindenkinek el kellene olvasnia«.» Szörényi a költőt, a szellem emberét méltatja, teljes joggal – a kávéház „maroknyi közönsége” előtt, jegyzi meg a helyszínelő tudósító. A kolozsvári bemutatóról viszont a Transindex már egyértelműen visszafogottabban tudósít: „(Szőcs Géza szavaival) »évekig elhúzódó beszélgetésből« állt össze a könyv, amelynek recepciójával azonban bajban vannak az illetékesek. A költő kifejtette, eddigi mintegy húsz kötete esetében világos állásfoglalással, elfogadással vagy elutasítással találkozott. Az *Amikor fordul az ezred* esetében azonban úgy tűnik, nem akadt még senki, aki tudna és akarna is írni a könyvről – ehelyett inkább interjúk készülnek a szerzőkkel.” Sértettség, méltánytalanság, megbántottság is árad a könyvből, nem vitás, Szőcs apológiája is a könyv, a bemutatón pedig mellőzöttségének ad hangot. Hol a recepció? Persze, csak az írhat(ott volna) a beszélgetőkönyvről, aki maga is ott volt az események sűrűjében, legkevesebb ismeri a háttértörténeteket, nemcsak a nagypolitika erővonalait, de a személyes civódások közt is eligazodik. De addigra, 2009-re feszültséggel terhelődött meg a politikus, a közéleti Szőcs viszonya az Erdélyben élőkhez. Kivételes Szász László⁷ elmélyült közelítése az ellentmondásos Szőcs-jelenséghez: a költő egyértelmű, a közéleti, politikus azonban dilemmás, valahogy így összegezzük Szász elemzését. És még csak ezután kerül Magyarországon fontos közjogi szerepbe – 2010–2012 között az Orbán-kormány kulturális államtitkára, vitatott megítéléssel.

(búcsú a verseskötettől)

Szőcs az 1992-es verseskötetét úgy ajánlotta, hogy ez utolsó verseskötete. Pontosan akkor érzekelte, és adott ennek nyomatékot a könyv címlapjára nyomtatott üzenetével, hogy a költészet körül elveszett valami nagyon fontos, amikor a társadalomban és az irodalomban végre lehetett volna nyilvánosan gondolkodni magyarságról, nemzetről, egyébként meg szakmai elismertsége és olvasói népszerűsége, elfogadottsága csúcsára jutott. De már nem volt érdekes, mit mond a költő, bárki lehet költő, és mindenki azt mond, amit akar, ezért – vonja le a következtetést Szőcs – ő is azt mond, amit akar („ha írok, akkor inkább csak magamnak”), nincs fölhatalmazása a társadalom, a nemzet részéről, föl lett mentve a költő mandátumos szerepéből, egyedül és kizárólag önmagának tartozik elszámolással. (Bár úgy sejtem, a költészet szerepvesztésének, megváltozott szerepének keserű felismeréséhez hozzájárulhatott közéleti, politikusi tapasztalata, családása is.)

Szócs költői életművének csúcsa a nyolcvanas–kilencvenes évek fordulója körüli évekre tehető – morális kiállása, elkötelezettsége, harcossága szép arányban állt új nyelven megszólaló poétikájával. Költészetének egyik fő vonulata a kisebbségben élő erdélyi magyarságnak a diktatúrával szemben megfogalmazott szabadságeszménye jegyében teljesedett ki úgy, hogy az erdélyi magyarság sorshelyzetét világjelenséggé konfigurálta (koptok, vótok, lívek, indiánok sorshelyzetének analógiájával). A rendszerváltozások után le kellett számolni azzal az illúzióval (Markó Béla esszéi is ezt fogalmazzák meg újra és újra), hogy a demokrácia természetéből adódóan kívánatos módon megoldódnak a nemzetiségi kérdések, illetve ettől független is elengedhetetlen volt újradefiniálni a nemzetiségi önképet, identitást. Erdélyben ennek egyik emblematikus eseménye Cs. Gyimesi Éva elhíresült, indulatos visszhangot kiváltó *Gyöngy és homok* (kötetben 1992, Kolozsvár) esszéje, amelyben megkérdőjelezte a szenvedés árán való megváltás megörökölt transzszilván eszményét.

Persze, a kommunista-szocialista magyarság- meg hazafogalom kisöprésének és a fogalmak tartalmának revidéálási igénye Magyarországon is robbanásszerűen jelentkezett. A múlt eltagadása, az emlékezet megszakítása vagy lefojtása, a kommunista rendszer nemzetképe elleni tiltakozás elemi erővel tört elő a társadalom minden szintjén. Erről szóltak már a hetvenes–nyolcvanas évek szellemi önszerveződésai, a nomád nemzedék, a táncházmozgalom, a határon túli magyarság „fölfedezései” is. Szekfű Gyula 1939-es *Mi a magyar?* vitairata számos válaszkeresést inspirált – a pártoszos-patetikus nagynemzet-képtől a nemzetfogalom cinikus meghaladásáig. Nem az újraértelmezés szükségessége, hanem az irányba osztotta meg a pártok, ideológiák mentén egyre inkább polarizálódó magyarországi társadalmat, az elvi-eszmei vita pedig kulturális-ideológiai háborúvá kezdett szélesedni.

Szócs az említett interjúban arról beszél, hogy a megváltozott társadalmi, kulturális térben a költészet nem mozdítja meg a lelkeket, a költő belemerevedik (belemerevedhet) egy konvencionális és unalmas költői pályamodellbe. És felrúgja a számára elfogadhatatlan pályamodellt, a legnagyobb hévvel veti bele magát a gyakorlati cselekvésbe, a társadalom, az irodalom újjászervezésébe. Saját költészetét pedig áthangolja – verseskötetek helyett „drámás történetek” sorát írja, új verseit pedig ezekbe szövi bele.

Szócs elképesztő virtuozitással, gracióz eleganciával játszott a verssel, a nyelvvel, a formával, a hagyománnyal, a gondolatokkal, impressziókkal és egyáltalán mindennel, amihez nyúlt, és minden konvencióhoz hozzányúlt, felfrissítette, felújította azokat. Strofikus és szabad verset egyaránt írt, a kései neovantgárdra emlékeztető módon merészen lépte át a hagyományos versműfaj határait. Verseket írt, de nagyobb kompozíciókban (akár kötetekben) gondolkodott, az egészről volt víziója, és ennek az egészről alkotott vízióknak rendelte alá a legkülönbébb formákat, megszólalásokat: dialogikus és áldialogikus verseket (*Felicián*), nagykompozíciót (*Ballada és környéke*), epikus történeteket (*Egy üveg Szemper sör története*), esszéket (*Merre mutat a versünk?*), novellatöredéket, az 1986-os kötetében pedig librettót közöl (*Részletek egy operalibrettóból Siegfried Jerusalem és Kiri Te Kanawa hangján*). Az opera ugyan énekhangra komponált zenés színpadi mű, de természetesen fogadjuk el verses műnek, költészetnek, annál is inkább, mert nagyjából konvencionális versformában van írva. Elek Tibor azonban meggyőzően érvel amellett, hogy Szócs később írt drámai és prózai műveiben is megmaradt költőnek: „Nem elsősorban azért maradt meg költőnek, mert telis-tele tüzdelte műveit versekkel, versszerű szövegekkel, vagy mert a drámai és a prózai művektől függetlenül, azokkal egyidejűleg is születtek remek versek tucatjával [...]. Leginkább azért maradt meg költőnek, mert ahogy többnyire a drámás történetek, úgy a *Liberté* és a *Limpopo* is Szócs teremtő fantáziájának és költői látásmódjának a termékei. Nagy ívű, végtelenül összetett, sokféle hagyományból táplálkozó és sokféle irányba távlatot nyitó, egyetemes emberi, nemzeti és individuális léttapasztalatokat sűrítő és léttartalmakat eredeti módon kifejező, egyszerre kiábrándító és fel-emelő, illúziótlan költői látomások.”

Szócs a nyolcvanas évek vége felé már „kacérkodott” a színpaddal, a drámai formával. Nemcsak operalibrettót írt, de három „drámás történetet” is (*Karácsonyi játék*, *A kakas*, „*Rómeó és Júlia*”), amelyekben újraszituálja, újraértelmezi az európai műveltség szimbolikus alakjait, történeteit. A kilencvenes évek közepétől viszont közvetlenül a „magyar kérdéshez” szól hozzá. Két erőteljes, provokatív darabban azt faggatja, hogy kik vagyunk, milyenek vagyunk, hogyan vagyunk magyarok, hogyan vagyunk/legyünk erdélyi magyarok – *A kisberek böszörmények* (1994) és a *Ki cserélte el a népet?* (1996) címűekben.

(a kisebbségi sorspanasz provokációja)

Különös találkozásukkor, valahol a lét peremén, a Nyugati pályaudvaron, Franz Kafka megkérdezi Csontváryt: „Mondja, nem szokott félni attól, hogy egy reggel álmában arra ébred: óriási rovarrá változott?” Csontváry: „Nem. Én arra szoktam ébredni, hogy nekem kell megváltanom a világot” (*Ki cserélte el a népet?*). A dialógus finoman alludál Beckett Godot-ra váró két szerencsétlen fickójára: „Jézus? Mi közöd neked Jézushoz? Csak nem hasonlítod hozzá magad? – Egész életemben öhozzá hasonlítottam magam.” Persze, Beckett is benne van Szőcs univerzumában, még ha bájos-fanyar-groteszk-abszurd altatóban írja is versbe közvetlenül a megváltáshoz vezető utat az abszurditásban sem föladó *Vladimir[t] és Ösztrogén[t]*. Szőcs megváltáshoz vezető útja, -programja néhol szemérmesen rejtőzködő, néhol nyílt üzenet, máskor szent harag táplálta indulat.

Túlzott és igaztalan leegyszerűsítés volna a kilencvenes évekből erdélyi-romániai közéleti szerepvállalás ellentmondásos tapasztalatából következően Szőcs két, vígjátékszerű tragikus komédiájának megszületésére, jóllehet a kronológia megengedné. Szőcs nyilvános romániai politikusi közszereplése '93-ban befejeződött, *A kisberek böszörményeket* a következő évben írja („Kolozsvárott, 1994 márciusában”), Blénesi Éva szerint a Vígszínház drámapályázatára, a *Ki cserélte el a népet?* pedig „1996 tavaszán Kolozsvárott a Kolibri Színház felkérésére” született. A Kolibri '95-ben kérte föl Szőcsöt, hogy a millezenti évre írjon egy történelmi témájú, honfoglalással kapcsolatos színpadi művet. A darabot *Ki lopta el a népet?* címmel, Novák János rendezésében még az ünnepi évben bemutatta a színház, a díszletet Rajk László és Paseczky Zsolt tervezte.

Az egyik drámai történet a szenvedő kisebbségi sorspanasz, a másik az ezeréves hazafias érzés provokációja. Mindkét darab frivol fricska, a legérzékenyebb, legfájóbb ponton provokálja a konvencionális nemzeti, nemzetiségi, „magyarnak lenni” érzést.

Nyolcvankilenc után Szőcs hazamegy Erdélybe, beleveti magát a közéletbe, és csalódottan kivonul a közéletből (az RMDSZ belső feszültségei, Kolozsváron a Funar-korszak stb.). És föladja a költői pályamodellt, műfajt vált, színmű(félé)ket ír. Csalódott. Ahogy csalódott mindenki, aki reménykedett a rendszerváltó fordulatban. A lelkesültséget, nagy reményeket – Romániában és Magyarországon, talán mindenütt a posztkommunista országokban – a csalódottság, keserűség, csöndes apátia váltja föl. Visszatérnek a régi hatalom szereplői, nem az a demokrácia épül, amit vártak, vártunk, amiért küzdöttünk, mi, a nép nem tudtuk eszményeinket beteljesíteni.

Szőcs dühöng, apatikus. Egy 1996-os vele készült interjúban kiengedi kétségbeesését, haragját:

„Minden előzetes várakozással ellentétben a tudati hibernáltság állapotát, tehát azt a téli-álom-szerű valamit, amely a kelet-közép-európai társadalmakat jellemezte oly sok éven át, nem váltotta föl valamiféle éberség, valamilyen önmagára és a világra irányuló józan percepció és judícium. Az egykori keleti blokk társadalmainak önmagukra eszmélése, mint oly sok minden, elmaradt. Tehát jelen állapotukban betegnek és kaotikusnak látom társadalmainkat. [...] valahol gellert kaptak, félrecsúsztak a dolgok. Nem szabad úgy tennünk, mintha észrevétlenül maradt volna számunkra az, hogy az a közösség – értsünk ezen a szón most tágabb értelemben bármit, az erdélyi magyarságot, a román társadalmat, értsük Magyarországot, a magyar nemzetet vagy akár Kelet-Európát –, szóval az a közösség, amelyben élünk, nem volt képes az új helyzetéből fakadó lehetőségeket kihasználni, a kihívásokhoz felnőni, a feladatokat megoldani, a látszatproblémáktól a figyelmet a valós gondok felé irányítani. [...] ez eddig életem egyik legkeserűbb vagy inkább legkeservebb tapasztalata. [...] Dermesztő élmény, amikor azt látjuk, hogy a sok kis privát, spon-tán vagy kényszeres emlékezetkihagyás összeadódik, és *társadalmi felejtés* formáját ölti. Mintha nem is azok az emberek élnének itt, akik tíz évvel ezelőtt. [...] Magyarország kultúrtörténete temérdek elüldözött vagy elpusztított zseni története. És persze a mérhetetlen irigység. Ha közöttünk valaki teljesítményt mutat fel, azt elpusztítja a közösség, s legföljebb csak vértanúként vagy csak akkor engedi be nemzeti panteonjába, ha elmegy innen, külföldön szerez megbecsülést mind maga, mind szülőföldje számára, és lehetőség szerint nem tér vissza többé soha, legföljebb holtában. [...] Az emigráns, a pusztuló és részben önpusztító, az elaljasodó, ellakajosodó és megnemesedő személyiségtípus újratermelődése mindig, évtizedek, de mondhatni, akár évszázadok óta egyidejűleg jellemzi az erdélyi magyarságot. Nincs ennek vége. Nem is lesz tán soha...”⁸

Keserű tapasztalatait, dühét a *Ki cserélte el a népet?* darabba írta bele, teszi hozzá, és – tegyük hozzá – *A kisberek böszörmények*ben.

A *kisberek böszörmények* a legprózaibb színpadi műve Szőcs Gézának, valóban színházi előadásnak szánhatta. Sokszereplős tabló, cselekménye Románia magyarlakta peremterületén játszódik, 1989. december 15-én. Epikus, lineáris történetvezetés, meghökkentő fordulatokkal – és néhány gyönyörű versbetéttel. A darab pretextusa valóságos történelmi előzményre utal, eszerint a trianoni döntés egy határ menti települést Magyarországnak ítélte, ám az ott élők földjei romániai területre estek, ezért különféle fondorlatokkal elérték, hogy átkerüljenek Romániához. Most ugyanez a falu ostoba szúklátókörségből megismételve valami hasonlót. Szőcs a Ceaușescu-diktatúra, Vérmarót uralkodásának utolsó napjaiba helyezi a cselekményt, a helyszín a fiktív Kisberek, szereplői a falu lakói. A diktatúra élesedik, betiltják a harangszót, a papot, faluvezetőket vegzálják, kilátásban a falurombolás.

A játék kezdetekor a falu a Vérmaróttal vadászatra érkező nyugat-afrikai császárt várja, aki feltehetően muszlim és még néger is. Szorongatásukban elhatározzák, hogy kollektíve fölveszik az iszlám vallást, feketére festik a bőruket, így a császár majd védelmébe veszi őket, megmenekülnek. Csakhogy, a leleplező vígjáték logikája szerint, végül minden a visszájára fordul, se vadászat, se császár, maradna a kollektív szegény, de még az sem, mert újabb spekulációkon töri fejét a falu: nyilvánítsák magukat védett állatfajnak. A vígjáték, bohózat, gyilkos satíra, leginkább farce, egyetlen rokonszenves szereplője sincs, mindannyiukról előbb vagy utóbb kiderül kisszerűségük, gyáva-ságuk, meghunyászkodásuk.

A darab fergeteges vígjáték, blóddli, de ne szépítsük, kegyetlen darab. Szőcs pontosan akkor ír megsemmisítő darabot az erdélyi magyarok ostobaságáról, korlátoltságáról, élehetlenségéről, útvészteséről, amikor az erdélyi magyarság éppen azzal szembesül, hogy a rendszerváltozás óta mit sem változott a nagyromán nacionalizmus célja: megtörni, elüldözni, beolvasztani, ellehetetleníteni, fölszámolni az erdélyi magyarságot. Szőcs kétségbeesett dühét önti a darabba – indulata a kései Vörösmartyé, a fajtáját szent haraggal ostorozó Adyé, de mintegy abszurdoid farce-be átfordítva.

Milyen a magyar, milyen a kisebbségi magyar? Ugyanolyan az erdélyi magyar is, mint a magyarországi: fridzsider-magyar. (A „fridzsider-magyar” kifejezés nem fordul elő a darabban.) Nincsenek elvei, eszménye, hite, megalkuvó, korlátolt kis számítgató. Magyarnak lenni – mi az? Ugyan néhány szereplő még hivatkozik tétován anyanyelvre, hitre, hagyományra, identitásra, de a pragmatikus érvek alatt beadják a derekukat. Ám Szőcs ezt a gyilkos, gonosz látetelet közvetlenül a '89-es karácsony előtti napokra helyezi vissza – a néző/olvasó pontosan tudja, hogy a darabban elhangzó abszurd lehetőség, a lehetetlen igenis megtörténik: egy pap konok ellenállása megrendíti az öröknek és megváltoztathatatlanak hitt örületet, Vérmarótot pedig tényleg lepuffantják. Minden nemzetben vannak sunnyogva lapítók, kis számítgatók, az erdélyi magyarban is – de ha egy közösség egészében válik számítgató kis sunyivá, önmagának állít csapdát, és megsemmisül. Az identitás föladására tett legelső banális, emberi gyöngeségből megtett engedményt egy következő engedmény követi, az engedmények, kompromisszumok a közösség és az egyes ember személyiségének széthullásához vezetnek, sugallja a darab.

Alighanem Szőcs maga is érezte, hogy a provokációban túl messzire ment, hiszen egész életének, költészetének alfája és omegája az erdélyi magyarság megmaradásáért, szabadságáért, méltóságáért való küzdelem. Ezért is csatolhat egy engesztelő írást a darab végére, szerelmes vallo-mást a magyar nyelvről, a finnugor írók 1991. augusztusi kongresszusán elhangzott előadását.

„Valamely nyelv – s vele együtt az illető nép – számára a legéletveszélyesebb fenyegetés nem az iskolák elpusztítása, nem a televíziós műsoridő felére csökkentése vagy megszüntetése [...]. Nagyobb a baj, ha házon belülről támad, mint a rák vagy mint az immunbetegségek. Ez esetben a nyelv belső ellenálló képességének gyengülése, a történelmi és közösségi tudat elsorvadása, az identitásélményének megszüntetése fenyeget. [...] E nyelvi sivatag ellen, az identitás államosítása ellen, a személyiség verbális módszerekkel való tönkretétele ellen a költők tehetnek legtöbbet. [...] az igazi költői szó a legmagasabb rendű ellenállás – mert az a fajta szabadság és függetlenség mutatkozik meg benne, amelynek a politikai és közéleti kiállás és ellenállás csak velejárója és következménye.” – És egy apró fricska Balla Zsófia felé (elhíresült meghatározása: „ahogyan élek, az a hazám”) – „ahogyan beszélek, az a hazám”.

Pátoszos, méltó és emelkedett esszé, szerelmes vers a hazához (nemzethez). De kérdés, hogy mennyiben oldja a színpadi mű kíméletlen ostromozását a csak nyomtatásban, függeléként csatolt vallomás azon színházi néző számára, aki viszont csak a darabot, a fürgeteges bohózatot, a kisszerűséget, a hunyászzkodást, az önsorsrontó haszonelvűséget látja, amúgy meg mit sem tud a költő egyébkénti szent elköteleződéséről.

(a nemzeti sorspanasz provokációja)

Egyszerűen csak színjátéknak nevezi Szőcs a *Ki cserélte el a népet?* darabot, hogy aztán tovább bonyolítsa: „15 felvonásban / vagy egy felvonásban, 15 jelenetben / vagy 1025 évben / szünet és megszakítás nélkül / írta és ollóztta / Szőcs Géza”. Igazi Szőcs Géza-s szöveg és konstrukció, megszámlálhatatlan vendégszöveg (ollózás), allúzió, montázs, nyelvi játék, hatalmas történelmi tabló, valós meg fiktív szereplőkkel stb. Szeretlen, hevenyészettnek tűnő asszociációk sorozatával a nyelvi felszínen komolykodó meg bolondozó és fájdalmas számvetés az ezer évről, kik vagyunk, azok vagyunk-e, akiknek hisszük magunkat, egyáltalán: vagyunk-e még magyarok. Ez a darab is provokáció, de visszafogottabb az előzőnél, nem is nagyon lehet más – a millenniumi ünnepek reprezentatív darabjának tervezte a színház, a nemzet ünnepelte ezeréves történelmét. Tizenöt szín, mint Madách *Tragédiája*, s Szőcsnél is – nem oly feszes következetességgel, de – színről színre groteszk jövővízióban teljesedik ki a nemzet reménytelen (és reménykedő) története.

A honfoglalástól, Árpád vezértől Trianonig, Nagyvárad román megszállásáig, hektikusan kiragadott történelmi, irodalmi, valós és fiktív események, találkozások alapján villannak föl a költői vízió szerinti kritikus pontok, határhelyzetek, döntési helyzetek. A történelmi királyok, III. László, IV. Béla, II. Lajos mellett az *Egri csillagok* hős kapitányai, Benyovszky Mór, Pocahontas, Csontváry, Herczeg Ferenc lesz valamely szín főszereplője – de vélhetően a múltra való emlékezetből tetszőlegesen bárki másokat is választhatott volna a szerző, az eredmény, a tanulság ugyanaz lenne. A darab kerete Vörösmarty (*Árpád ébredése*) és részben Jókai (*Levente*) műveinek ötletére épül.

Mindjárt a nyitó kép meghökkentés: az első, a honfoglalás színben Árpád két „példányban” jelenik meg, a szerzői instrukció szerint Árpád 1 a 19. századi romantikus festmények, az ideák világát idézi, Árpád 2 pedig, aki Csontváry festményéből ismerős, a reáliákét. Árpád 2 a jelen (20. század eleje) embere, újságot olvas, Árpád 1 viszont a 9–10. századból érkezik. Fikciós játékról lesz szó, sugallja a nyitó kép, nem a történelmi személyt kívánja megjeleníteni, nem történelmi hitelességre törekszik, hanem az Árpád-értelmezéseket, a romantika és a 19–20. századforduló Árpád-képét állítja szembe. Szőcs bravúrosan fizikai testben is különválasztja a két Árpád-értelmezést, és nagyjából ezer évre eltávolítja egymástól őket. Árpád 1 büszke a honfoglalásra, reményteljesen tekint a jövőbe, Árpád 2 megtörtént múltként ismeri Árpád 1 jövőreményét, és kudarcosnak tartja. Egy megkettőződött (meghasadt) Árpád ezer év távlatában végső soron önmagával folytat vívódó dialógust, a morfondírozás során azonban finom oszcillációban fölcserélődnek az attitűdök, Árpád 2 akar a kudarcos ezer év után új hazát teremteni, Árpád 1 pedig a szépségszavak hangja lesz. A számvetés értelme: megtudni, érdemes volt-e hont alapítani, méltók lesznek-e az utódok. „Nem tudom, a magyar is nem úgy fogja-e végezni, mint a hunok. Mikor már majdnem mindenkit legyőztek, saját magukból támasztottak új ellenséget. Attila népe is itt, ebben az új hazában...” És persze megtudni – ez már a többedik *trouvaille* a jelenetben –, hogy milyen képet alakít ki róluk az utókor, milyen színdarabot ír róluk valaki.

Ezután következnek a magyar nép meghasadtságának példái, rövidebb jelenetekben az említett királyok, királyi udvarok, intrikákkal, árulással, cserbenhagyással, testvérgyilkossággal, és bővebben kidolgozva a 6. színben az *Egri csillagok* hőseinek újrászituálásával, Gárdonyi-, Vörösmarty-, Tinódi Lantos- és Szőcs-szövegek impulzív keverésével. A regény hősei a legkiválóbb hősök, a nemzeti emlékezetben kitüntetett helyet foglalnak el, egy ideát testesítenek meg: Dobó, Mécsey, Bornemissza. Dobó István fogadalma szállóige: „A haza nem eladó!” A színmű jelenete a regény árulás-epizódját játssza vissza, Hegedűs hadnagy gyalázatos akcióját, aki persze elnyeri méltó büntetését, és ezzel helyreáll az erkölcsi világrend. Csakhogy a jelenet második fele továbbírja a történetet, a győzelmes csatát követő – történelmileg hiteles – gyalázatos elárulások sorozatát. Egert elhagyva, a javait féltő magyar falu fölkoncolja Mécseyt és csapatát, a török rabságba esett Bornemisszát a török lefejezi, mert sem a király, sem a magyar főurak nem váltják ki. Dobó Istvánt háromszor is börtönbe veti az udvar, roncsként szabadul. Eger várát „markotányosnők, koldusok,

nyelvkereskedők, prókátorok és zsoldosok védik” – hamarosan török kézre kerül, romlás, erkölcsi fertő... Hiába lett volna az áldozat? kérdezi a megtört Dobó *A várkapitány látogatása* versbetétben: „Áll még Eger. Sírögdröt ások. / Védjék tovább a Hegedűsök. / Védjék tovább a várat mások.” A szerzői instrukció szerint Dobót ugyanaz a színész alakítja, mint Árpád 1-et, az idea megtestesítőjét. Más helyeken Szőcs nem jelzi, hogy valamely szereplőjét valamelyik Árpád-színész játszáná, de mivel az 1. szín szerint „Árpád a nép”, megengedhetjük a Madách-allúziót – Árpád Ádámként járja végig a nemzet stációt. A Szőcs-darab Lucifere a Narrátor, általa szól ki a szerző a darabból – itt 1956-ig hosszabbítja meg az árulás gyalázatát, a névanalógiát groteszk-játékosan kijátszva: Hegedűs hadnagy a végváron, és a szovjet csapatokat behívó Hegedűs András 1956-ban – de a „Szerző nagyon jól tudja, hogy az árulók nem mindig és nem szükségszerűen viselik a Hegedűs nevet. Hívhatják őket másképpen is, pl. *(Zaj)*.”

Melyik nemzeti énkép érvényes? A nemzet, amely hősokeket teremt, vagy a nemzet, amely elárulja a hősokeket? Vagy az árulók kivételek, de a nép méltó az ideához? A 9. szín három választás újraszituálása: Széchenyi, Petőfi és Arany János a képviselői választáson csúfos kudarcot vallanak. A nép, az istenadta, korlátoltságából, gonoszságából, butaságából, kapzsi önérdékből egy pillanat alatt elárulja az eszményt, leghűbb képviselőit cserbenhagyja, Táncsics nyomorban hal meg. A 10. jelenet – Illyés és Spira György esszéi alapján – fájdalmas szimbólumként idézi meg a kivégzett Batthyány Lajos holttestének kirablását. A szabadságáért mártírhalált vállalt erkölcsi kiválóság vérlázító kontrasztot képez a halottgyalázók hitványságával.

Milyen a magyar, ki a magyar? Benyovszky, Madagaszkár királya maga sem tudja, ha királyként magyar, akkor az alattvalói is magyarok, vagy választva az országot (Erdélyt, persze, erdélyi a szerző!), az országgal a magyarságot, mint Pocahontas. „A magyarokat sehogy sem lehet azonosítani. Egyszerűen nem tudjuk, mivel azonosak. Nem lehet tetten érni őket, mert időközben elcserélték a nyelvüket, a vallásukat, a királyukat, az isteneiket, s végül, mint kiderítettem, ők maguk is el vannak cserélve. Olyan a magyar, mintha vendég volna önmagánál” (John Smith kapitány).

A 11. szín az idea, az illúziók teljes lerombolása, az elcserélt, kettős tudatú nép maróan gyilkos kritikája. Ez a darab legárnyaltabban kidolgozott, vendégszövegekkel, utalásokkal roppant szövevényesen meggazdagított jelenete. A szín fergeteges sejtelmességgel nyit. A honfoglaló Árpádot a Duna legszebb részén, a Duna-parton a Szellem föltámasztja. Árpád örvendezik, hogy megláthatja utódnépét – Vörösmarty *Árpád ébredése* darabját látjuk az első magyar pesti színházban. Csakhogy a Szellem az 1. színből ismert, „valódi” Árpádot is fölébreszti sírjából, s ez az Árpád is nézi a színházi előadást, azaz a Vörösmarty róla kialakított romantikus vízióját. „Ez éppen így történt” – nyugtázza a „valódi”, olyannyira, hogy a színpadi Rékát is „valódi” feleségének hiszi. S – mint a *Jöttünk, láttunk, visszamennénk* (1993) francia fantasy vígjátékban – fergeteges félreértések sorozatában szembesül a profán, számítható, sunyítató jövővel. Irigység, részvétlenség, rágalom, éhhalál, gúny, kajánság mindenütt – ez a jelenetrész az eredeti dráma szövege, tehát színház a színházban –, csakhogy észrevétlenül átjátszódik a jelenbe, egymásba íródik Vörösmarty és Szőcs: nincs szükség honalapító hősré, nincs szükség hősré egyáltalán, sem eszményre, Árpádnak pusztulnia kell. A nagyurak megtervezik a karaktergyilkosságot, a tömegmédiá végrehajtja, a fölheccelt nép abcúgolja Árpádot. Századok óta semmi nem változott.

Árpád megrendül: „egy szabad és büszke népről álmodtam egy szabad országban. [...] És valaki elcserélte: ez a nép nem önmaga. Egy váltottlelkű, kettős tudatú, szerencsétlen nemzet, mely saját magát emészti föl, mely tulajdon vérébe vert csapatot, megsemmisíti legjobb fiait, akiket csak vértanúként s csak a sírban képes tisztelni, vagy ott sem... hazánkat újra meg kell váltani... egy olyan nép, mely nemsokára el fog fogyni s csak szomszédai históriáiban fog tovább élni – egy nemzet, amelynek ezer év kellett, hogy elpusztítsa önmagát.” A Rékát játszó színésznő, Bella most már mint a „valódi” Árpád kedvese visszakérdez: „Mintha élne s mégis meghalt volna?” – de a sor nem Szőcs Gézáé, hanem Vörösmartyé. Elképesztően virtuóz, koncentrált sűrűségű szöveg, nagyoperai a jelenet záró része: az abcúgoló, ordibáló tömeghez beszél Árpád, emelkedett méltósággal, szenvedélyes meggyőződéssel – borzongatóan Vörösmartyul beszél: a *Csík Ferke, A sors és a magyar ember, A vén cigány, az Országháza, a Harci dal, a Mit csinálunk?* versek soraiból áll össze a nemzet nagyságát, hitványságát, árulását, „fridsider-magyarságát”, önpusztítását számon kérő, ostorozó nagymonológja, s mert reménytelen a megváltása, végszóra megátkozta: „Neve szégyen, neve átok: / Ezzé lett magyar hazátok.”

Ezt a crescendót nem lehet fokozni. A reformkor nagy nemzetépítő lendülete, hite, elszánása széthullott – ám a romokon, a pusztulásban az élet törvénye szerint, a semmiből előlép egy másik eszelős, magányos örült, Csontváry (12–14. szín), hogy beteljesítse Árpád–Vörösmarty reménytelen reményét: „Én arra szoktam ébredni, hogy nekem kell megváltanom a világot.” Kitor az első világháború, Árpádot és Bellát mint szamojédeket mutogatják az állatkertben (negatív utópia, az eszkimószín allúziója) – totális illúzióvesztés, ám Csontváry fölisméri és néven nevezi Árpádot („Magyarország! Megváltottalak, neveden neveztelek, enyém vagy!” – ahogy Árpád is fölismerte és néven nevezte népét a 11. színben).

A darab első befejezése sejtelmesen enigmatikus: „Isten elfelejtette föltámasztani a népet” (az Árpád 2-re emlékeztető Csontváry), „Nem te vagy. Nem emlékezel” (Árpád 1) – és eltűnnek, visszatérnek oda, ahová a szavak nem követhetik őket.

A 15. szín a darab második befejezése. Időpont: 1920, helyszín: Nagyvárad. A 3. színben eltűnt a Várkapitány gyönyörű szép lánya, Teréz. Rózsát szedni indult, s most, a 15. színben érkezik vissza, de már nem ismer otthonára, hazájára: az őr románul szólítja, és a Kapitány (szerzői instrukció szerint rendőrkapitány vagy a katonai rendőrség parancsnoka) is román. Hétszáz év telt el közben, vagy egy óra? Ismét egy erőteljes szimbolikus allúzió: a jótékony Szent Erzsébet kötényében a kenyér rózsává változott. Terézt kenyérrel, borral kínálja a kapitány, és érintésére a virágok elhervadnak, Teréz porrá omlik. Ha lenne is esély a nép megváltására, megváltódására, történelmileg nincs – ez a végszó hatásos, de nem következik az előzményekből, itt törés, zavar keletkezik (vagy nem keletkezik zavar, csak én nem értem a jelenet logikáját). A darab mindvégig a magyar nép (nemzet) egészéről gondolkodott, beszélt, az egész népet ostromozta, szembesítette ideájával, önmagáról kialakított, illúzióknak bizonyuló hősképeivel. A 15. szín lekorlátozza a darabot, és amit elkerülni akart, abba belesodródik: a határon túlra került magyarok a történelem, a nagyhatalmak, az idegen hatalmak, az idegen új urak kiszolgáltatottjaivá lesznek Trianonnal, és ebbe csak belepusztulni lehet. Egy szempontból vélhetnénk következetesnek ezt a zárást, ha a 2. és a 15. színt tekintenénk a darab keretének. A 2. színben III. László, a gyermek király jelenlétében az idegenek – a merániaiak, Gertrudis, Ottó – beszivárgása okozta a belviszályt, ahogy erre, Gertrudis „elpottyantott román szavai” alapján Sántha Attila fölfigyelt,⁹ s ez esetben hétszáz év lappangás után folytatódna az idegenek elnyomása. Mentségnek tetszetős.

(közbevetés: a recepció változása)

A *Ki cserélte el a népet?* című Szócs-kötetről Sántha Attila vitairatszerű recenziójában indignáltan teszi szóvá, hogy Szócs Géza értékelése, értelmezése, műveinek befogadása körül valami súlyosan megváltozott. „A »Szócs Géza« márkanév egy ideje mintha (befogad)hatósági zavarral küszködne irodalmi berkeinkben. »Szócs Géza«, aki korábban az erdélyi, a magyar, az antitotalitárius, a politikus, a hagyományörzően avantgárd költő (és mű) megszemélyesítője volt, mintha kiment volna a divatból. »Szócs Géza« ma már egyesek szerint jobban tenné, ha nem politizálna az életben (ezek az egyesek kifejezetten utálják a háta mögött), mások meg értetlenül nézik, mit mind izél ez az irodalomban a politikával (mert az nekik nyóc), újabb mások meg, akik direkt a politikát keresik, csaldottan teszik le a könyveket, mert ez nekik magas (de ők egyébként is újságot és nem könyvet olvasnak). Egyszerűen úgy tűnik, a berkek nem tudják hová tenni mindazt, ami pár éve a »Szócs Géza« név alatt fut. Sőt, a berkek, ha újraolvassák a '89 előtti szövegeket, egyre inkább nem értik, hogy miért szerették azokat az írásokat – azért persze elismerik, hogy Szócs Géza, akkor és ott, igen...”¹⁰ A Sántha Attila 1997-es írásában fölvetett sérelem leegyszerűsítve úgy foglalható össze, hogy a nemzetieknek/konzervatívoknak (poszt)modern, a (poszt)moderneknak számára idegesítően nemzeti, és általában is valamiféle zavar fogadja a versíró Szócs közéleti, politikai közszereplését.

A kilencvenes évek közepe, vége körül valami valóban megváltozott a Szócs-recepcióban is. Szócs legelső könyvével – még inkább a másodikkal, a *Kilátótorony és környékével* (1977) – olyan elemi erővel robbant be a magyar irodalomba, ahogy korábról az első Forrás-nemzedék két lázadó költője, Szilágyi Domokos és Lászlóffy Aladár, bár ők még „csak” az erdélyi irodalmat forgatták fel. Szócs nemcsak újszerű volt, de egészen új, izgalmas, és legalábbis Erdélyben azonnal az érdeklődés középpontjába került. Szócs akkor kezdett egészen másként, egészen új hangon beszélni, a neoavantgárd és posztmodern sajátos ötvözetével, gracióz eleganciával, amikor a hetvenes évek

végi Magyarországon Illyés Gyula, Nagy László, Csoóri Sándor, Nemes Nagy Ágnes, Tandori Dezső költészete jelentette a költészet csúcspontját és mértékét, az úgynevezett líra- és prózafordulat majd a nyolcvanas években jelenti be igényét (Esterházy, Nádas, Oravec, Petri stb.). A hatvanas évek végén, a hetvenes években az irodalmi modernizmus a fölújított avantgárd, neovantgárd jegyében formálódott, amelyre akkor a határokon túli magyar irodalmak kapcsolódtak rá, Jugoszláviában a Symposium-nemzedék(ek), Csehszlovákiában az *Egyszemű éjszaka* költői, Erdélyben az első, majd a harmadik Forrás-nemzedék, Szőcs Géza és Markó Béla.

Az erdélyi irodalomtörténészek nagyon gyorsan érzékelték a fordulatot, Szőcs korai kötetéről máig érvényes elemzések, reflexiók születtek az irodalomtörténész Láng Gusztáv, Kántor Lajos és a nemzedéktársak, mások mellett Balla Zsófia, Tamás Gáspár Miklós, Egyed Péter, Vásárhelyi Géza tollából. Szőcs költészete átrezonált a határokon, megszólította a magyarországi recepciót is, és *A vendégszerető* (1992) kötet fogadtatásával bezárólag töretlenül nyilvánult meg iránta a kitüntetett figyelem, elsősorban (az egyszerűség kedvéért) a modernnek részéről. A népi, nemzeti költészetet iskolázott konzervatívok is érzékelték, hogy korszerű és modern Szőcs, de lassabban fordultak felé. Sütő András, Kányádi Sándor, Szilágyi István ekkortájt írták nagy formátumú műveiket, a magyarországi konzervatívok figyelme feléjük és a második Forrás-nemzedék felé fordult, Farkas Árpád, Király László felé, akiket a Nagy László-i, József Attila-i hagyományok folytatónak tekintettek, és közvetlenebbül szólaltatták meg az erdélyi magyarság megmaradásáért való küzdelmét.

Szőcs Géza költészetének fő szólama is az erdélyi magyarság védelmében íródott, de fölmondta a hagyományos erdélyi sorspanaszt, világlíráként működött, és civilként is más módon jelentette be magát. A civil társadalom autonóm hangján szólalt meg. Beadványokat fogalmazott, leveleket írt, olybá tűnt, hogy a Bretter Körrel, melynek Szőcs egyik hangzó és látható képviselője volt, a magyarországi demokratikus ellenzék erdélyi analógiája formálódik Erdélyben. Hogy ez értés vagy félreértés-e, az utókor kideríti, mindenesetre a modernista irodalmárok kiváló, inspiratív elemzésekkel, értekezésekkel fogadták a formaváltó Szőcs költészetét, a népi, nemzeti vonal is méltányolta, de mintha kevésbé méltányolta volna, bár inkább arról lehet szó, hogy nyelvi, módszertani eszközei nem voltak készen arra, hogy beilleszkék, értelmezzék a konzervatív kánonban. Mindenesetre szerencsés időszak volt a nyolcvanas évek és a kilencvenesek eleje, úgy tűnt, mintha Szőcs lírájában arányosan forrott volna össze a modernség és a nemzeti gondolat, a haza és haladás meghasadsága.

A kilencvenes évek közepe, vége felé azonban áthangolódik a recepció. A modernista kánon a költő (versesköteteket kiadó) Szőcsöt még egyértelműen jelentős alkotónak ismeri el. Szegedy-Maszák Mihály sorozatszerkesztésében 1994-ben a Kalligram Kiadó gondozásában elindul az irodalomtörténeti jelentőségű *Tegnap és Ma* kismonográfia-sorozat, s mely 2015-ös befejezéséig harminchárom kortárs – vagy közelmúltban elhunyt – költő, író pályaképét dolgozza fel, s e sorozat tizenharmadik darabjaként jelenik meg Blénesi Éva kiváló Szőcs Géza-monográfiája 2000-ben.

A recepció a formaváltó költői életművet értelmezte, méltányolta, Blénesi könyvének válogatott szakirodalmi jegyzéke jól reprezentálja az említett figyelmet, s azt is, hogy *A vendégszerető* után elmozdul a recepció. *A Ki cserélte el a népet?* meg *A kisbereki böszörmények* darabokra még reflektálnak a modernisták, észlelhetően erőteljesebben megszólalnak a konzervatívok is, a kétezres évek munkáit (ezt a recepciót értelemszerűen a monográfia még nem tartalmazhatja) viszont többségben a konzervatív irodalmárok, Bertha Zoltán, Márkus Béla, Szokolczay Lajos, Elek Tibor, illetve a Szőcs körül formálódó erdélyiek köre jegyzi (Bollobás Enikő, Demeter Zsuzsa, Zólya Andrea). A fogadtatás áthangolódásának beszédes jelzése, hogy a monográfia alanya javaslatot tehetett a felkérhető monográfusra, Szőcs szokatlan módon a korábban nem irodalomtörténészként számon tartott Blénesi Évát javasolta/kérte, aki legalábbis formálisan nem tartozott egyik nagy táborhoz sem, vagy ha már táborokról beszélünk, akkor a Szőcs Géza társaságához tartozott.

Láng Gusztáv írja Dsida és Kosztolányi kapcsán, hogy a kor, az olvasók, a közönség elvárása is alakítja a költőszerepet. Versesköteteivel Szőcs szembement a tragikus kisebbségi sorspanaszt megszólaltató kisebbségi-közösségi költőszereppel, helyette a világlíra nyelvét beszélő magányos indián szerepét öltötte magára, a nemzetiségi képviselőt pedig autonóm európai civil polgárként képzelte el. Az erdélyi magyarság és a magyar nemzet önképét provokáló említett két színpadi művel azonban fordulat áll be az életműben, Szőcs lényegében azt üzeni, hogy jobban érdekli a nemzet, a haza sorsa, mint saját költői életpályamodellje. (Könnyen üzenhette, abszolút költő volt, a legyengébb kései verseiben is átdereng, hogy Költő.) Hogy megtört-e az alkotói pálya, mint némelyek

óvatosan megjegyzik, miszerint életműve csúcsa a nyolcvanas–kilencvenes évek fordulóján írt kötetei lennének, nem egyértelmű. A kilencvenes évek eleje, közepe körüli fordulat erőteljes leszámolás az elégtelennek vélt hagyományos költői életpályamoddal – de nemcsak azzal, hanem a „civil európai (vagy világpolgár)” illúzióval is. A „tematikai” váltással az ebből az eszményből való kiábrándulást, elkedvetlenedést (is) érzékelhetjük: a haza kérdéseire nem ad elégséges választ a civil polgári (nyugat-)európai modell. S ha ez fő vonalaiban így van, akkor nem történt más, mint számos költőelődjével, például Dsida Jenővel, Szilágyi Domokossal. Dsida a *Psalmus Hungaricus* nagy opusában, Szilágyi a *Búcsú a trópusoktól* kötet összegző verseiben fogalmazta meg csalódását, számolt le Európa-illúziójával, és mindketten új programot hirdettek, Dsida a szelíd, krisztusi szeretet igéjét: „Bolyongani faluról falura. / Durva darócban gazdag, tiszta szellem. / Egymás szolgája mind és nem ura. / Csecsemő csámcsog minden anyamellen. / Így készülünk szelíd háborura, / mindig magunkért, soha mások ellen, / sőt párolunk és vásznakat szövünk / s míg kisebbítnek, lassan megnövnünk” (*Tükör előtt*), Szilágyi a közös reménybeli virrasztást: „lassan kezünkhöz szelídül az este, – csitítjuk, eltesszük / holnapig, / s a nyarat is emlékezetünkben, kiülünk a közös mennybolt alá / s itt / most és mindörökké, kérges reménnyel, várunk a hajnali csatlakozásig” (*Ez a nyár*). A már hosszabban idézett 1996-os, Gyarmati Lászlónak adott interjúban Szőcs arról beszélt, hogy gellert kaptak, félrecsúsztak a dolgok, a rendszerváltozással nem szabadultak föl a teremtő erők és akaratok, visszazuhant a „két haza” (Erdély/Románia és Magyarország) magyarsága valamilyen fátumos megváltatlanságba.

A kétezres évek elején azonban ismét jelentős művekkel jelentkezik Szőcs, a *Liberté 1956*-tal (kötetben: 2006, de a szerző jegyzése szerint a színpadi művet 1998 őszén írta) és a *Limpopó*val (2007), amelyek mintha egyfajta engesztelődésről is vallanának, mindkettő „pozitív” költői vízió a hazáról, nemzetről, kisebbségről és az ember elidegeníthetetlen metafizikai érintettségéről.

(ötvenhat a nemzet emlékezetében)

Szőcs Géza *Liberté 1956* című könyve 2006-ban jelent meg, a forradalom ötvenedik évfordulójára. A könyv egy (a) drámai művet (színpadimű-félét) és négy függelékfélét tartalmaz. A drámát 2006. október 20-án mutatta be a Csokonai Színház Debrecenben, Vidnyánszky Attila rendezésében. Én később láttam a Nemzetiben, s ugyan szigorúbb kritikákat is olvastam az előadásról, lenyűgözött és magával sodort, bár lehetséges, hogy Szőcs Géza-rajongásom miatt, meg mert nagyra becsültem korábbról Vidnyánszkyt (*Liliomfi*, *Úrimuri*), akartam, hogy tetszen az előadás.

De persze, nem Szőcs Géza könyve és a darab bemutatója tette emlékezetessé a fél évszázados évfordulót, hanem az év őszének félelmetesen groteszk-bizarr történései. Szeptember 17-én nyilvánosságra kerül Gyurcsány Ferenc miniszterelnök májusban, az MSZP öszödi zárt ülésén elmondott beszéde, az „elkúrtuk!”. Másnap tüntetések, tiltakozások kezdődnek, sokfelől szerveződött (szervezett) csoportok torlódnak egymásba, a tömeg radikalizáltabb része petíciót akar fölolvadni az MTVA-ban, ezt a biztonságiak nem engedélyezik, mire megrohamozzák a Szabadság téri székházat, a rohamrendőrök furcsa, tétlen sorfala előtt. Újabb tüntetések, egy egyre növekvő békésebb csoport letáborozik a Kossuth téren. A feszültség fokozódik. Október 23-án több radikális csoport vonul fel(-alá) a fővárosban, délutánra Orbán Viktor emlékező nagygyűlést hirdet az Astoria előtti térre. Az ünnepség végén a belügyesek brutálisan oszlatni kezdik az ünneplő tömeget, és rájuk tolják a radikálisokat. És innentől korábban elképzelhetetlen, filmbe illő jelenetek zajlanak: példátlan rendőri erőszak, brutalitás, könnygáz, gumibot, gumilövedékek, tömegverés, hajtóvadászat – hajnalig tartó hajsza. Másfél évtizede történt, de mintha egy másik univerzumban éltünk volna azokban a napokban.

2006. október 23-át is világeseményné transzformálta a nemzetközi média.

A tragikus eseménysor némely pillanatában kísértetiesen emlékeztetett az egykori '56-os történetekre. Mintegy véresen tragikus paródiája mindannak, ami szent.

Amikor Szőcs írta a könyvét, és amikor a könyv megjelent, még előtte voltunk ama őszi napoknak, nem tudhatta, nem sejtette (ahogy egyikünk sem), hogy mivé fajul a forradalom ötvenedik évfordulójának emlékezete. Annyi bizonyosan történt, hogy még jobban megterhelődött nehezen feldolgozható valamivel az egyébként is ellentmondásos narratívák hálójában vergődő forradalom és szabadságharc öröksége.

Szócs ötvenhatos könyvéről utóbb a Parnasszus folyóirat Szócs Géza-számában olyasmit írtam, hogy a magyar társadalom, nemzet legneuralgikusabb pontja az ötvenhathoz való viszonyunk, s kérdés, föl lehet-e oldani a felejtés-émlékezés dilemmáját. „...a rendszerváltás huszadik évében ott tartunk, hogy változatlanul ötvenhat a magyarországi társadalom szakítópróbája egyfelől, másfelől viszont a magyarországi társadalom a háta közepére kívánja ötvenhatot a hőseivel meg a hősi halottaival egyetemben. Ez a tudathasadásos állapot eszkalálódott a 2006-as október 23-i ünnepség abszurd forgatókönyvében és véghez vitt véres színjátékában: a hatalom rettegésbe és egyszerre karikatúrába fordította az ünnepet, és lényegében lerombolta és szétzúzta a nemzet és a társadalom egyik legnagyobb mítoszát (és erkölcsi erőtartalmát) – mielőtt az voltaképpen megépülhetett volna.”¹¹

Ötvenhat félszázados ünnepe nem katarzist hozott, hanem zaklatottságot. Miközben időben távolodunk 1956-tól – lassan háromnegyed század telt el –, az élet törvénye szerint a személyes emlékezet történelemmé válik. Meghalnak, akik így vagy úgy, erről vagy arról az oldalról átérték azokat a napokat, és megszédtek a vámot, vagy megszenvedték életükben a következményeit. Fel nőnek újabb nemzedékek, nem része az életüknek ötvenhat, de már a 2006-os zavaros napok sem, az emlékezet fárad, különösen, ha vitatott, tisztázatlan, hogy mire is, miért is kellene emlékezni – ötvenhatra vagy az elkürtük!-ra? –, az információ- és hírözönök naponta ezrével térítik el a figyelmet.

Áthidalható-e a megszakított folytonosság kapitális szakadéka?

Mindegyre visszatérek Szócs Géza *Liberté 1956*-jához...? Miért gondolom, hogy az ötvenhatos történelmi, irodalmi, publicisztikai, emlékező, ünneplő szövegek sokaságából éppen ez a mű képes (vagy ez a mű leginkább képes) megszólítani, élővé tenni az ideát? Az emlékezésnek abban a határhelyzetében, amikor a kommunikációs emlékezet már megszakadt, de a kulturális emlékezet még nem építette meg a szimbólumokat (Jan Assman).

Nem állítom, hogy tökéletes mű lenne a *Liberté 1956*,¹² de azt igen, hogy képes élővé generálni ötvenhat szellemiségét. Mégpedig azáltal, hogy befejezett történetnek, lezárt múltnak tekinti ötvenhatot.

Szócs 1953-ban született Marosvásárhelyen, hároméves, amikor Pesten kitör a forradalom. Sztálin halála után a kemény diktatúra látványos engedelményeket tesz Romániában is, mindenestre az 1955–56-os év a legenyhébb a korai diktatúrában, 1956 szeptemberében írószövetségi közgyűlés a közállapotok egészen nyílt bírálataival, nemzetiségi ifjúsági szervezetek alakulnak hagyományápoló céllal, elindul a diákok önszerveződése a Bolyai és más egyetemeken.¹³ A román kommunista párt aztán megretten a budapesti forradalom lehetséges következményeitől, a forradalom leverése után brutális megtorlás következik az egész román társadalom ellen, de számarányukban és a megtorlás keménységében a magyarokat sokkal jobban érintette. Több száz halálos és közel húszezer súlyos ítélet születik (börtön, kényszermunka), elindul az erőszakos magyarellenesség, a nemzetiségi intézmények fölszámolása (kezdetre 1959, a Bolyai egyetem autonómiájának megszüntetése). Az ötvenhatot követő megtorlás az országok, népek politikai, kulturális elszigetelése (határok lezárása, ott nagyromán nacionalizmus, nálunk a határon túli magyar nemzetiségi kérdés érintetlensége) miatt külön emlékezet épült ötvenhatról. Értelemszerűen a határon túli, erdélyi írók a saját közösségük meghurcoltatásának emlékezetét próbálják ébren tartani – ami Magyarországon, Budapesten történt, az nem a személyes emlékezetekből rakódik össze, számukra a magyarországi ötvenhat megtanulandó, elsajátítandó történelem. És viszont, az erdélyi mártíromság sem épült be a magyarországi emlékezetkultúrába, noha már a kilencvenes években elindult a múltföltárás Romániában is, de legfőljebb csak szűk történelmi elemzésekben ér össze.

Magyarország viszonyítási pont, és – érthetően – az erdélyi emlékezők nem veszik a bátorságot, hogy „belebeszéljenek” egy olyan közelmúltbeli történetértelmezésbe, amelyből számukra hiányzik a közvetlen vagy a nemzedékeken át továbbadott személyes emlékezet, a ki nem mondott árnyalatok sokasága. Még azok is, akik korábban telepedtek át, és hosszabb ideje éltek Magyarországon, mint Páskándi Géza, Csiki László vagy Szávai Géza, erdélyi íróként az Erdély-kérdést értelmezték, és óvakodtak nyilvánosan véleményt mondani a magyarországi viszonyokról.

Szócs kivétel. Kivétel abból a szempontból, hogy mint „határon túli” író, noha az erdélyi magyarság hangsúlyosan érintett volt a magyarországi forradalom következményeiben, és párhuzamosan zajlottak megmozdulások, tiltakozások, s bár szociális környezete elsősorban az erdélyi megtorlást közvetíthette, a magyarországról neki sem alakulhatott átfogó, élményszerű képe, víziója, Szócs

mégsem erdélyi szempontból vizsgálja a forradalom eseményeit, szereplőit. Objektíve kívülálló – számára a pesti forradalom egy másik ország története. De érintett, érzelmileg mélyen érintett, mégpedig magyarságában, nemzetéhez tartozásában. Szőcs két hazáról beszél, az egyiket zsigeregig ismeri, érti (Erdély/Románia), a másikat tanulja, mert be kell pótolni a közel százéves folytonosságszakadást. Grendel Lajos írja egy helyütt, hogy tudomásul kell vennünk, nyolcvan-száz éve másik országban él a Trianonnal elcsatolt magyarság. Nemcsak annyiban, hogy nemzetiségként, kisebbségként meg kell küzdenie a magyarságáért, hanem egész 20. (21.) századi tapasztalata más, mint az ún. anyaországainak.

(Liberté 1956 – könyv / színpadi mű)

Szőcs, mint József Attila versbeli macskája, egyszerre akar kint és bent egeret fogni: ötvenhat mint hiteles történet és ötvenhat mint költői vízió.

A *Liberté 1956* furcsa könyv. Négy fejezetből áll, de ennek csak az *I. Bevezető* fejezete a tulajdonképpeni színpadi mű, alig egyharmada a teljes könyvnek. Így egyáltalán az is kérdés lehet, mit tekintünk főszövegnek és mit háttéranyagának (a színpadra, még inkább filmre szánt darabot tekintjük). A *II. Jegyzetek* a Kádár- és a Maléter-ábrázolást értelmezi röviden, majd a darab egyes jeleneteihez fűz tetemes háttér-információt, értelmezést, korrigálást, sőt kiegészítést, illetve hozzárendeli a történeti hűséget, pontosságot a színpadi mű költői víziójához. Ugyancsak a *II.* fejezet közli a játék néhány részletének orosz, német, angol, olasz fordítását – ez a rész nem releváns a mű jelentésrétegei szempontjából, inkább csak érdekesség. A *III. Függelék*, alcíme szerint *Szovjet katonák a magyarok oldalán 1956-ban*, vegyes műfajú szöveghalmaz, terjedelmileg a teljes könyv mintegy ötven százaléka. Izgalmas, szórakoztató, tanulságos és igen heterogén hagyományréteget mozgat meg, a szóbeli legendáktól, dokumentumforrásoktól a hírlapok, újságok beszámolóin át a legkülönbélebb olvasmányélményekig, irodalmi művekig. Fontos funkciója van, bevonja a szabadság eszméjébe a magyarokhoz átállt szovjet katonákat. Számszerűleg ugyan nem lehettek sokan, de ahhoz pont elegendő, hogy az egységesen gyűlölt szovjet megszálló, gyilkoló gépezet, a homogén ellenségkép mögött meglássuk azokat az arcokat, akik hasonlóan szenvedtek a rezsimtől, oroszokat, tatárokat, grúzokat. Ennek a szöveg- és ismeretmennyiségnek a töredéke is elengedő lett volna hitelesíteni, hogy tényleg történtek dezertálások, átállások. Talán megengedhetjük magunknak a gonoszkodó feltételezést, hogy azért lett ennyi, mert ahogy egyre jobban belemerült Szőcs a kutatásba, egyre több érdekességet talált, és sajnálta volna hasznosítatlanul hagyni. S végül a *IV. Hol van a haza ma és mekkora* rövid fejezet vallomás a hazáról, Babits és Illyés *haza a magasban* ideájának továbbgondolása, a gondolat személyre szabott jelenvalóságának deklarálása.

Kérdés, hogyan olvassuk, hogyan érdemes olvasni a könyvet. Többféle olvasási stratégiát követhetünk. Hagományosan, folyamatosan elolvassuk az első oldaltól az utolsóig. Vagy a színjátékot olvasva mindegyre hozzáolvassuk az egyes jelenetekhez a jegyzeteket, végül a szovjet katonák a magyar oldalon szövegegységet. Vagy előbb átböngésszük a mellékesnek vélt *II.* és *III.* fejezetet, s aztán kezdünk a tényleges darabba, bizonyos, hogy azt az információmennyiséget, utalást, vendégszöveget képtelenek leszünk egyetlen olvasásban appericipálni, befogadni, rendet tartani a fejünkben. Burjánzó dzsungel. Nyilvánvaló(nak látszik), hogy a főszöveg a színjáték, itt történik az akció, ami színházban előadható. Általában csak az igényesebb olvasó olvassa el a nem elsődleges szöveget, a jegyzeten, függeléken átlép. Csakhogy Szőcs ennek a lehangsúlyosabbnak tekinthető főszövegnek a *Bevezető* fejezetcímet adta, a darab értelmezését segítő, könnyítő, eligazító *II.* és *III.* fejezeteket viszont a *Jegyzetek* és a *Függelék* fejezetcímmel látta el, így kölcsönösen másodlagossá teszi mind a főszöveget, mind az értelmező másodlagos szövegeket. Ezzel a játékkal Szőcs mintha két változatban írta meg ötvenhatot. Az egyik változat a színpadra szánt, színpadon előadható mű, irodalmi alkotás, fantáziából és hiteles valósággelemből, valóságmozaikokból, -forgácsokból épülő vízió. A másik hitelességre törekvő történelmi rekonstrukció (*Jegyzetek*) és egy szubjektív személyes viszony rekonstruálása, kicsit összevissza, kicsit hevenyészett szöveghalmaz, mindaz, ami a magyar ötvenhat, a forradalom, a szabadság, a szabadságharc fogalma körül asszociálódott a szerzőben, az ifjúsági pionírregényektől Smid kapitányon át a felnőtt gondolkodóig, azaz a szerzőben összeálló kommunikatív emlékezet halmaza, egy egyszemélyes kommunikatív emlékezet rekonstrukciója (*Függelék*).

Vessünk egy pillantást a könyv és a darab címeire. A borítón és a 3. oldalon, a hivatalos címlapon: *Liberté 1956*. A tartalomjegyzékben viszont csak *Liberté* szerepel. Jelentésszerű különbség.

A színpadi mű egy angliai egyetemen játszódik, a cím mégsem az angol (*liberty* vagy *freedom*), hanem erős intertextussal a francia *szabadság* kifejezést használja. Kiemel, megkülönböztet. *Liberté, Égalité, Fraternité* – a nagy francia forradalom jelszavai, Franciaország közintézményeinek homlokzatán ma is olvasható. Nekünk ötvenhat magyar forradalom és magyar szabadságharc, a *Liberté* kiemeli a nemzetiből, a magyarból, világtörténelmi jelentőségűvé teszi. Körülbelül úgy értelmezhetjük, hogy éppoly világtörténelmi jelentőségű a magyar ötvenhat, mint volt a 18. század végi francia forradalom. Aminthogy az is volt – megrengette a világot. A világsajtó és a világpolitikusok Budapestet, a magyar forradalmat, szabadságharcot figyelték. Beavatkozik-e a Szovjetunió, beavatkozik-e az Egyesült Államok, mire jutnak a magyarok? A 20. század második felében a nyugat-európai baloldalt a magyar '56 bizonytalanította el, földcsuszamlás-szerűen a franciát, ez vezetett például Camus és Sartre szakításához. 1956 egy számszimbolikával kifejezhető paradigmatörés elindítója: 1956 (Magyarország), 1968 (Csehszlovákia), 1981 (Lengyelország), 1989 (a szovjet birodalom összeomlása).

A cím másik jelentéssugallata, hogy a magyar forradalom és szabadságharc nemzeti ügy ugyan, de a szabadság egyetemes. A szókapcsolat feltöri a magyar bezártságot. A *magyar '56* kifejezés körülhatárol, bezár. A mi ügyünk, a mi forradalmunk, a mi magasztos szabadságharcunk – de magyar olvasatban mindig ott rejlik implicite, hogy leverték, majd szovjet megszállás, börtönök, kivégzések, elhallgatott múlt, kádári diktatúra, gulyáskommunizmus következett. A *Liberté* nem a következményekre és nem a leveretésre helyezi hangsúlyt, hanem a szabadságra. A szabadság eszméjére, amely 1956-ban Magyarországon öltött testet, vált láthatóvá, foghatóvá, katartikusan átélhetővé. Szócs – az ötvenhatos irodalomban kivételesen – nem a forradalom leverésével zárja a darabot, hanem 1991 júniusával: ötvenhat ideája nemcsak erkölcsi, hanem valóságos történelmi, társadalmi győzelemmel teljes – harmincöt év múlva valóban véget ért az átok, mint jövedőlik a darabban, a magyar parlament június 19-ét, az utolsó szovjet katona kivonulása napját nemzeti emléknappá, utolsó szombatját A magyar szabadság napjává nyilvánította.

Győztünk, mennek ki az oroszok! Győztek a magyarok!

A magyarok mindig, mindig győznek,

még golyó sem fogja őket

s nem fognak ki rajtuk

a nagyhatalmak

csellel vagy mérges főzetekkel

ezért győznek

a magyar forradalmak.

[...]

Rokonja nincsen, magában van,

és mégis megvan, nyelvén beszélek

a magyarok olyan, de olyan szépek,

hogy a Szűzanya fenn az égben

nem lehet oly szép, mint az én népem,

még nekem is furcsa az anyanyelvem,

még mindig megvan, bár százszor lenyeltem,

hogyhogy én még élek?

[...]

A magyarok mindig, de mindig győznek,

oroszok mennek, törökök jönnek,

tatárok dúlnak, elmegy az osztrák,

Szűzanya képét lábbal tapossák

és mégis megvan a nyelv

mégis megvan az ország.

A darab bevezetőjében azt írja Szőcs, hogy a színmű nem magyar olvasóknak készült, és inkább nézőknek – tehát hagyjuk, hogy médiumként hasson ránk, élvezzük a játékot, ne keressük görcsösen, csökönnyösen a valóságot meg a magunk igazságát: „Ez a szöveg nem a magyar olvasóknak készült. Egyáltalán: nem is olvasóknak készült, inkább nézőknek. Olyanoknak, akik soha semmit nem hallottak 1956-ról, de talán még a magyarokról sem. Azt is lehetne mondani: a szerző egyféle nemes értelemben vett történelmi ország-reklámot, még inkább: nemzet-imázst próbál szolgálni e történettel, mely talán naiv, mint olykor magunk, és éppoly egyszerű, mint annyi minden, ami megessett velünk ...tiszttában voltam azzal is, hogy az akkor ősszel történtek mindmáig heves viták tárgyát képezik. E viták nemcsak az egykori ellenfeleket, de gyakran a hajdani barátokat is megosztják. Ebből az is következik, hogy sokáig kell még arra a műre várunk, amelyben mindenki felismeri nemcsak 1956 ősze eseményeinek »történelmi igazságát«, de a saját, egyéni igazságát is.”

A darab – klasszikus megoldás – színház a színházban. A helyszín egy angliai egyetemi klub, az időpont 1958 júniusa. A diákok értesülnek Nagy Imre és társai kivégzéséről, és elhatározzák, hogy eljátsszák zenés formában azt, ami szerintük '56 őszén történt. Florence lesz a rendező, a színház a színházban darabban ő alakítja Susant, a Bécsből Pestre látogató egyetemistát. Ezzel a helyszín- és szituációkihelyezéssel máris kétségei támadnak a nézőnek/olvasónak, hogy vajon mennyire valószínű, mennyire reális az a kép, amit a londoni egyetemisták föl tudnak idézni. Szőcs hangsúlyozza, hogy ennek a vegyes, Beatles-hangulatú társaságnak többnyire fogalma sincs, tehát az előadás nekik szól, és azok adják elő, akik másodlagos információkból, hírekből talán mégis ismerhetik valamennyire.

Szőcs tehát játszik, elképzelteti az olvasóval, nézővel, hogy az angol diákok milyenek képzelik a pesti forradalmat. Kell benne szerelmi szál, egy angol lány és lehetőleg átálló orosz/szovjet katoná, aki felismeri az „igazságot”. És kellene valódi történelmi szereplők (Kádár, Andropov, Maléter stb.), kellene az utca emberei, forradalmárok meg főgonoszok (Csúcs Mátyás hóhér). Körülbelül ezzel a standard alpanyaggal dolgozik a szerző, aki közben persze kétfelét játszik: eljátsszatja az angol egyetemisták naiv elképzelését (ezért komikus alak például Kádár János, hiába dokumentumhű a megszólalása, ha európai horizontban pitiáner kis senki), és behúzza, becselezi a darabba ötvenhat valóságát. A kétfelét játszó játék finoman oszcillál, aztán elejti a naiv angol vonalat, meghosszabbítja a jelenben a történetet, és nemes katarzissal zárja a darabot, fejet hajt az áldozatok és hősök előtt, és visszaadja a forradalom méltóságát.

A darab naiv játékból, fantáziából és valós történelmi események elemeiből épülő költői vízió. Szőcs kiemeli a lokális pozícióból a történetet, és befejezetté teszi a múltat a himnikus zárással. Csakhogy a darab mégsem a nemzet glóriájával zárul, a „Vége” fölirat után még egy „vége” következik, egy erős jelentésű ének rekeszti be a darabot, a *Ballada Falábú Jancsiról*. Egy nyomorék utcai koldus, egy valahai ötvenhatos harcos emlékeztetne a forradalom legendás hőisére, a forradalomra, a szabadságésgmére, az ideára – „Felfelé fordított kalapjába a járókelők időnként aprópénzeket vetnek. Florence megbabonázva hallgatja a verklit” –, de már nem érdekes, semmi sem érdekes.

Ez a mélységes szomorúság ismétlődik meg a *Liberté 1956* könyv legeslegutolsó zárásában, Szőcs vallomásában: „De ki állíthatná, hogy az embernek csak térben van hazája? Sokan közülünk 1848-ban élnek, az a hazájuk, másoknak a kuruckor, vagy a betyárvilág, vagy Mátyás ideje. Az én időbeli hazám 1956 októberétől 1989 Karácsonyáig tart, én annak vagyok az állampolgára.”

(a lélek spirituális szabadsága – Limpopo)

Szőcs a *Liberté* színpadi művének megírását (és valószínűleg a hozzá tartozó jegyzeteket) 1998 őszére datálja, a darabot – részben vagy egészben – gyorsan lefordították idegen nyelvre, ezekből szemelvényeket közöl a könyv. A *Függelék* (*Szovjet katonák a magyarok oldalán 1956-ban*) viszont később állította össze, a XX. Század Intézettől elnyert ösztöndíjas éve alatt, valószínűleg az Intézet ötvenhatra emlékező programsorozatának részeként. A teljes könyv (bár Szőcsnél nem lehet tudni, hogy a *Függelék* eredetileg is szerves részének tervezte, vagy csak ha már amúgy is kiadásra került a dráma, utólag „szervesítette”) 2006-ban jelent meg, a következő évben pedig a *Limpopo* című regényével jelentkezett. Hangulatában, modorában közel áll a *Liberté*hez, fergeteges, operettes humor és szelíd melankólia jellemzi ezt is. És a *Limpopónak* is a szabadság a legfőbb kérdése. De míg a *Liberté* a társadalom, nemzet szabadságát járja körül, ez a lélek spirituális szabadságát.

A *Limpopo* Szócs Géza egyetlen – természetesen ez is formaváltó – regénye, de talán csak azért regény, hogy ebben a műfajban is eljátsszon kicsit. Korábban írt rövidtörténeteket (*Kitömött utcák, hegedűk*, 1988), illetve 2012-ben a *Carbonaro éjszakái*, a „magyar Ezeregyéjszaka valószerű és valószerűtlen történetei”, 2013-ban a kétkötetes *Ha polip szuszog Kolozsváron* című rövidtörténeteket, beszélgetéseket tartalmazó könyve jelent meg, de feszebb prózai nagykompozíciónak a kései művek közül csak a *Limpopot* lehet tekinteni.

A *Limpopo* a posztmodern regényszerkezet (talált szöveg megfejtése, értelmezése) és -stílus talán valamennyi eszközeinek (követhetetlen mennyiségű intertextus, allúzió, nyelvi játék) felhasználásával írt létbölcseleti mű. A regény bevezetője szerint Szócs Géza egy udmurt ember tanácsára meglátogatja a közeli (kelet-európai, romániai) strucctelepet, de már csak a Limpopo nevű strucckis-asszony strucc nyelven írt naplójának szétszórt lapjait találja, a naplót lefordítja embernnyelvre, és közlésezi. A Szócs-írások időnként fölkeltik az olvasó a gyanúját, ugyanis olybá tűnnek, mintha csak úgy balkézről, hevenyészett vetné oda a sorokat, asszociációkat, a megannyi vendégszöveget, allúziót, önidézetet, holott rendkívül feszesen komponál, és éppen a látszólagos lazasággal strukturálja sokfelé elágazóvá, jelentéssé a szövegeit. A *Limpopóban* a szerző bátorítja az olvasót, hogy nyugodtan járkaljon összevissza a könyvben, mivel a napló szétszórt lapjaiból amúgy is lehetetlen az események lineáris idővonalát rekonstruálni. Aztán a strucclánny néha olyan butuska, mint egy eladósorba került fruska, máskor meg olyan tájékozott a magyar történelemben, a magyar meg világkultúrában, nyelvfilozófiában, keleti filozófiában, mint Szócs Géza. Így hát a könnyed, derűs, szórakoztató történetbe rengeteg olyasmi bekerül, ami egyébként egy „normális” fabulába, állatmesébe nem szokott. Természetesen Erdély, a kisebbségi sors minden mennyiségben – a napló följegyzései a Ceaușescu-rendszer idejére utalnak (a struccfiú nagyapját ugyanis harminc évvel azelőtt az elbukott forradalom mártírjaival együtt temették el), míg Szócs már a globalizált világból szólal meg („mióta piacgazdaság van és mindent összevissza árusítanak az év minden napján. Az örök körforgás egész évben várt kis stációi, amelyek kiszámíthatóvá tették a világot és metafizikai üzenetekkel töltötték fel a sivár mindennapokat, eltűntek az életünkéből”). Csapongva, a legváratlanabb pillanatokban előbukkanva, de hangsúlyosan Erdélyt idézi a székelykocsárdi vasúti csomópont, a szabadulás határa és ama váróterem, Kolozsvár a lovas szobrával, a bujdosó fejedelmek rejtekhelye az erdélyi rengetegben, a sóbányában száz éve halott negyvennyolcas honvédek, akik persze életre kelnek stb. A rabság–szabadság allegóriáját a lódenkabátos pasas vándoroltatja végig a regényben, *A madár, fiaihoz* vers soraival – no igen, Tompa Mihály mint ötvenhatos bujdosó... (Bajban volnánk, ha a regény valamennyi szereplőjét, gesztusát, utalását, az irodalmi hagyomány pazar emlékeit, szöveghalmazait és Szócs önidézését, magánmitológiáját föl akarnának fejteni, bőven meghaladná a primer könyv terjedelmét – hogy dekodolja-e az olvasó, nyilván olvasottsága függvénye, de nem kell mindent érteni, médiumként befogadni kell, engedni kell, hogy az ezerféle impulzus hasson.) Némely epizódok szorosabban, okszerűen kapcsolódnak a főtörténethez, némelyek esetlegesek, mint például a Júdaskert rövid, de hangsúlyos említése: „Azok kerülnek oda, akik ember-életükben régi jötevőjüket, mestereiket, tanítóikat elárulták, jóbarátjukat megtagadták, magas polcra kerülve cserbenhagyták, soha telefonon vissza nem hívták, szekerükre, hajójukra föl nem vették őket.”

A napló a strucctelepen tartott Limpopo öneszmélését, önmagára ébredését követi, „dokumentálja”. Az első kérdése: miért is itt él, miért nem az igazi hazájában, Afrikában, hisz felmenői Benyovszky Móricz királyságából, Madagaszkárból keveredtek ide. Fölbred az igazi haza utáni vágy, szökni készül. A következő kérdés: ha már madár, miért nem tud repülni? Tehát a lekötözött lábú albatrosztól leckéket vesz, és népét is megpróbálja rávenni a szökésre. És újabb és újabb kérdések merülnek föl a struccfejben: mi a világ, ki vagyok én, kik vagyunk mi, honnan vagyunk, miért vagyunk – a lét és a létünk alapkérdéseit majd Svarctól, a bölcs bagolytól tanulgatja. Szócs könnyed, laza, szertelen, sziporkázó, bohókás stílusban és modorban, bámulatosan strukturált jelentés-elágazásokkal egy pazar mesében fogalmazza meg gyönyörű, derűs élet- és létigenlő emberképét. Szócs, aki a kilencvenes évek két drámai művében is kíméletlen keménységgel ostorozta népét, hazáját, nemzetét és nemzetiségét, itt, és tulajdonképpen a *Liberté 1956*-ban is, mintegy visszavonja vádjait, keserűségét, és a szépséget, nagyságot, a lét ragyogását, a feltétel nélküli haza- és nemzet-szeretetét önti költői vízióba – a regényben éppen egy banális történetben. A nemzetiség, magyarság, szabadság dilemmáinak határát kiterjeszti a lét egészére, mely a teremtéssel kezdődik: „A világ eredetileg nem más, mint beszéd, egy úgynevezett narratíva, amelyet egy isten mond folyama-

tosan. Ha úgy tetszik tehát, a világ logoszból van, isten szavából, ami egy különlegesen sűrű szó, olyan sűrű, hogy még a kanál is megáll benne. Ezt nevezzük anyagnak.” A teremtésben isten formát, körvonalakat keresett magának, és „úgy gondolta, hogy az emberek lelkében fogja megtalálni”. Isten bennünk van (John Donne), Szőcs tehát megerősíti a létezés metafizikai axiómáját, melyet Newton mai majmai sem képesek megbuherálni. („Az ember valójában egy szoftverkalóz. [...] egy hacker, aki folyton abban sántikál, hogy tudná feltörni az úr kódját és behatolni a Programba” – nem sikerül, „De elrontani, minden jel szerint, azt sikerülni fog.”)

Limpopo öneszmélése, önmagára találása egy hosszú tanulási folyamat eredménye: a praxis szintjén a problémák és a szükséges lépések felismerése, a technika gyakorlása, majd megvalósítása. A nem-praxis szintjén létmegértés: „Az embereket, saját hitük szerint, legfőképpen az különbözteti meg a többi teremtett lénytől, hogy birtokában vannak egy isteni kincsnek. Ezt az adományt úgy nevezik, hogy lélek. [...] A lélek olyan, mint egy kis belső mása annak, aki magában hordozza. [...] a lélek parancsol az embernek. És mikor eljön a halál órája, az ember elpusztul, a lélek nem.” Ennek az ideának a fölismerése és elfogadása azt jelenti, hogy a teremtény kételyeiben sincs magára hagyva a létben, és nem értelem és cél nélküli az itt-léte, egy magasabb erő oltalma alatt áll. „Az, Aki Kimondta A Világot, rólam is tudta, hogy mit akart általam mondani. Így hát, mint egy regényhős, aki kiszól a könyvből, rákérdezve az íróra: no és velem mi lesz? – ezzel a kíváncsisággal várom én is, hogy megtudjam, milyen sorsot szánt nekem a Szerző. Igen, de hátha nincs is Szerző, csak elszabadult narratíva? Amilyenek egyes kísértethajók meg a Kocsárd körül tolató fantomvonatok...”

Svarc, a bölcs bagoly válasza: „szerencsés vagy, mert visszanyerted a metafizikai támaszodat. És ez a legfontosabb. Ez még a repülésnél is fontosabb. [...] akinek ugyanis lelke van, éppen általa képes érzékelni a lét teljességét. Úgy valahogy, olyanszerűen, mint ahogy füllel a hangot vagy szemmel a fényt, akármilyen parányit is, a feneketlen sötétben. [...] amíg népedet próbáltad meg oktatni és mialatt jövőjét tervezgetted, ezenközben, magad sem vetted észre, szavaid és tetteid irányítását átvette tőled a lélek.”

Ámbár a végkifejletben, hogy Limpopónak sikerül-e tényleg elrepülnie, nem lehetünk bizonyosak, abban viszont igen, hogy szabad emberként (struccként) fejezte be az életét.

(befejező közbevetés)

Blénesi Éva a kilencvenes évek végéig dolgozta föl monográfiájában Szőcs verses költészetét és költői drámáit, körülbelül tehát 2000-ig látjuk együtt, egyben a szépírói életművet. Némely vélemény szerint – mint említettem – stílusteremtő és stílusteremtő versei a *Vendégszerető* kötettel lezárultak, lendülete – a közéleti szerepvállalása körüli időben (következtében) – megtört. Másokkal együtt úgy gondolom, hogy a későbbi művek közül a *Liberté 1956* és a *Limpopo* regény nemcsak az életműből emelkedik ki, de a kortársi magyar irodalom, költészet egészéből is. Hovatovább ezekkel együtt látom az életművet teljesnek és nagyszerűnek. Későbbi könyveiben, a *Carbonaro éjszakái* és a *Ha polip szuszog Kolozsváron* címűekben inkább a már jól ismert, páratlanul sziporkázóan ötletes Szőcsöt vélem felfedezni – ez utóbbi köteteket szerényebb recepció fogadta, talán mert valóban nem hoztak újat, talán mert Szőcs államtitkári megbízatásának félbeszakadása után kivonulni látszott az irodalmi közéletből is, elszigetelte magát és elszigetelődött. Szőcs, persze, mindig jelen volt, miközben mintha rejtőzött volna, paradox módon, ahogy Alexa Károly megjegyezte („Szőcs Géza mindig máshol van”). Beszédes, hogy élete utolsó évtizedében szinte kizárólag csak az Irodalmi Jelenben tette közzé írásait (ezek 2020-ban *Párbeszéd a pokolban* címmel, nagyvonalúan szerkesztett posztumusz kötetben jelentek meg Aradon, az Irodalmi Jelen gondozásában). Meglehet, könnyen cáfolható, mégis úgy tűnik, hogy Szőcs nem fogadta el egyik magyarországi irodalmi csoportosulást, társaságot sem, nem betagozódni akart, vezérnek született, a nagyság és az erőteljeség tudatában maga teremtett csoportot az erdélyiekből Budapesten.

Az irodalomtörténész, irodalomkritikus rendszerint hangsúlyozza, hogy nem foglalkozik Szőcs közszerepléseivel, csak a szépíró, a költő érdekli. Érdekes, hogy az 1989 előtti közéleti, civil ellenálló szerep nem idegen az érdeklődésétől. A kijelentés tehát tulajdonképpen eufemisztikusan azt jelenti, hogy a későbbi közéleti Szőccsel szemben kifogásai lennének. Bizonyosnak tűnik, hogy Szőcs Géza költői megítélésének (tehát a recepciónak, a befogadásnak) nem használt a rendszerváltozás utáni közéleti szerepvállalása, hatalomközelsége, rebesgetett nagyvonalúsága és valamiképpen

rejtélyes jelenléte. (Bár az is igaz, hogy nem volt még egy ily nagyot álmodó kulturális államtitkár, mint Szőcs, és most ne firtassuk a végső mérleget, mennyiben sikerült megvalósítani vízióit.)

Az írói teljesítmény megítélésének, a befogadásnak természetesen nem kell, hogy része legyen, azt nem kell, hogy befolyásolja a szerző más irányú nyilvános szereplése, de Szőcs esetében valamiképpen mindig beleütközünk az izgága Szőcsbe. Úgy hiszem, hogy éppen mert annyira összetett és nem egyenes vonalú volt a jelenléte, Szőcs egy igen erőteljes modellje az átmenet évtizedeinek, éppen ezért érdemes lesz a költő és a közéleti ember együttes szerepét és jelenlétét is vizsgálni (egyszer, majd...).

Itt most egyetlen szempontból olvastam újra Szőcs három történelmi színpadi művét, *A kisbereki böszörmények*, *a Ki cserélte el a népet?* és *a Liberté 1956* címűeket. Az érdekelt, hol helyezkedik el az életműben a két, nemzeti érzést provokáló darab, illetve komolyan vehetjük-e, tekinthetjük-e a forradalom emlékezetének ötvenhatos játékát. *A kisbereki böszörmények* az erdélyi író műve – a romániai, erdélyi kisebbségi magyarság hamis túlélési technikájának maróan gyilkos kritikája. *A Ki cserélte el a népet?* – a határok fölötti magyar íróé, s ebben a *teljes* nemzetnek a nemzetről, hazáról, sorsról kialakult önképét provokálja. Szőcs itt lépte túl a határon túli magyar író hagyományos szerepkörét. *A Liberté 1956*-tal még tovább lép: a magyarországi félmúltnak még a kommunikációs emlékezetben sem feldolgozott, rendkívül sérülékeny értelmezéséhez szólt hozzá úgy, hogy megkísérelte kulturális emlékezetét varázsolni a még élő, sérülékeny, ingatag félmúlt kommunikációs emlékezetet. A daraboknak természetesen lehetnek más értelmezései, számomra e két utóbbiban oldotta fel, szüntette meg abszolút értelemben a lélekben leülepedett határokat.

Nem kétséges, hogy Szőcs Géza az utóbbi fél évszázad egyik legjelentősebb költői életművét hozta létre. Lassacskán elkezdődhet életművének igényesen gondozott kiadása és a Szőcs Géza-probléma feldolgozása.

JEGYZETEK

¹ *Mit tehet a költő?*, Magyar Narancs, 1995. július 27., 8.

² Szőcs Géza, *Az al-legóriás ember*, Irodalmi Jelen Könyvek, Arad, 2003, 102.

³ Az irodalom eltömegesedése, megváltozott helye témakörben *Hová, hová szép költészet...?* címmel e sorok írója fogalmazta meg dilemmáit. *Kortárs*, 2023/2.

⁴ TIBORI SZABÓ Zoltán, *Az íróembert nem választják. Beszélgetés Kányádi Sándorral*, *Kritika*, 1997/9, 13.

⁵ ALEXA Károly, *Zombi-allegória = Uő, Quodlibet*, *Kortárs*, Budapest, 2004, 249.

⁶ Szász László, *Költő a politikában*, *Kortárs*, 2010/7–8.

⁷ ELEK Tibor, *Ki (a) költő? = Uő, Irodalom és nemzeti közösség. Válogatott és új esszék (1984–2014)*, Cédrus Művészeti Alapítvány-Napút, Budapest, 2014, 317–318.

⁸ Szőcs Géza. *Kényelmes papucs a felejtés, avagy ki cserélte el a népet? Kérdez: Gyarmati László*, *Kortárs*, 1996/1, 120–128.

⁹ SÁNTHA Attila, *Az elkülönöződött nemzet*, *Tiszatáj*, 1997/8, 75.

¹⁰ *Uo.*, 67–76.

¹¹ Pécsi Györgyi, *Áthidalható-e a megszakított folytonosság kapitális szakadéka?*, *Parnasszus*, 2010/ Tavasz.

¹² Szabó Tibor jól érzékeli a darab következtelenségeit, némely ponton aránytalanságát. Szabó Tibor, *Műfaji diverzitás, rejtett jelentések*, *Bárka*, 2006/5, 141–144.

¹³ Bővebben lásd: DÁVID Gyula, *1956 Erdélyben*, Nap Kiadó, Budapest, 2016.

LÁRAI ESZTER (1963) Budapest

LÁRAI ESZTER

Egy anorexiás naplójából

(részlet)

Irigylem a húgom
semmit se tesz érte
mégis olyan vékony.
Én meg edzem magam
egy órányit futok
úszom úgy két órát
majd a kézilabda
meg a ping-pong edzés
napi egy tojással.
Mindig van vékonyabb:
az utcán láttam egy lányt
égetett a szégyen
fojtott az irigység
hogyan van vékonyabb, mint én.

•

A húgomnak akartam
egy kicsit segíteni
a bőrdncipelésben
nem bírtam felemelni
mit régen én cipeltem.
Megdöbbsentett a tény
ennyire gyenge vagyok
nemrég még órákat
futottam és úsztam
tojással bendőmben.

•

Már nem megy az úzás
olyan hideg a víz
olyannyira fázom
ruhában ülök a parton
mások bikiniben
én meg libabőrben
annyira vacogok.
Nem jó itt lenni
kakukktójas a parton
pulóverben a strandon
el akarok menni
már nem az a Balaton
ahol vidám voltam
és már nincsen erőm
egy csapást se tenni.

•

SINKÓ ISTVÁN

Arcok, kezek, virágok, lelkek

SINKÓ ISTVÁN (1951) Budapest

Nagy formátumú művész tárlatát láthatta a közönség nemrégiben a Műcsarnok alagsorában, a Boxban. A kiállítás három terme egy-egy különálló egység, mégis egyetlen installációvá állt össze a néző számára. Ugyanis Ujvárossy László „tér-triptichonja” a lélek utazásának három fázisát is kínálta egyben.

Az egymásba nyíló helyiségek – amelyek a kortárs művészet és az ősi világ találkozásának beavatási színhelyeit is jelentik egyben – tele vannak szimbólumokkal, utalásokkal, megfajtásra váró jelképekkel és jelekkel. A kiállítás első darabja 1983-ból való, a legfrissebb idei, azaz negyven év képi metszetét, úti élményeit élheti át az arra vállalkozó s eléggé nyitott lélekkel érkező néző. Miközben a három terem Ujvárossy fontos témái számára jól elkülöníthető, mégis – mint az az emberi psziché természetéből fakad – visszautalások, emlékek formájában fel-feltűnnek egymás tereiben a korábban már látott motívumok, szereplők, tárgyak. Ujvárossy a saját motívumait ismétli, helyezi új kontextusba, s ezek az ismétlődő, mégis más és más formájú, anyagú motívumok más és más értelmezési tartományokat jelölnek ki az egyes termekben.

Az első terem a fiatalság, a szerelem és a kezek terme. A népművészet újjáéled Ujvárossy kezei nyomán: a nézőt egy sámánista előképekből és a népi hagyományokból elővarázsolt installáció fogadja, egy négyrétegű asztal, amelyre felkúsznak a termékenység szirmai, gyümölcsei. Mintha egy festett erdélyi bútor elevenedne meg a szemünk láttára. A különös, mágikus bútortárgyat régebbi, a nemiséget, szerelmet idéző linómetszeteinek újjáélesztőjeként kihímzett párnákon látható motívumok övezik. A nyolcvanas években szerelmi jelképekként vésett-faragott linómetszettek erős vonalai most a hímzés által lágyabb és még ősbibb hatást keltenek. S megjelennek a kiállítás címében is felbukkanó kezek. Napkezek, a keresztény ikonográfiában a felhők mögül kibukkanó Istenkéz, a zsidó sírköveken és a kabbalisztikában megjelenő, rontást hárító kezek, vagy a siketeknél a jelbeszéd kezei.

A kezek megjelenésének Ujvárossy művészetében érdekes előtörténete van. A művész, tanári pályája kezdetén, a nyolcvanas években egy nagyváradi, szellemi fogyatékosokkal foglalkozó iskolában tanított, s adott ki kézirajz-feladatokat (minden tanulónak le kellett rajzolnia a saját kezét). A felnagyított és motívumokkal gazdagított kezekben tehát valójában gyermekek, fiatalok kezeit is láthatjuk. Rajzaik kísértetiesen hasonlítanak az ősi ábrázolásokra. Lám, az art brut összeér a hagyománnyal. E felnagyított kezek s a gyerekekről készített portréfotók átalakításai új értelmezést is adnak ennek a szerelem, a termékenység és a növekedés világát idéző teremnek.

A második terem a fák, növények terme. A természet, a világ ökológiai pusztulásának képeit, sokrétű, fotós, grafikus feldolgozását láthatjuk itt. Beuys filckabátja, az elszáradt ágak, mint hatalmasra nagyított fényképek sorakoznak, a grafikailag is elképesztően izgalmas, ám a növényi – fa – betegséget sejtető rajzolatok már a termékenység utáni, a megőrzést vágyó művészi felfohászkodás, invokáció hangjait, látványát adják a nézőnek. Műfajában ez nem más, mint konceptualizmus, gesztus. Mindaz, ami a ma művészetét figyelemfelkeltővé és megrázóan aktuálissá avatja.

S a harmadik terem: az enyészet, a pusztulás, az elmúlás, a lélek elvezetésének terme. A pszükhopomposz (jelesül a Hermész szerepébe bújó alkotó) lóháton vezet minket a háborúk, az emberi pusztítás világán keresztül, talán a görögség alvilágába, a lelkek gyülekezőhelyére. Disztópia? Közel sem. Pusztán figyelmeztetés. Ezt szolgálják az itt is felbukkanó kezek. Feltűnik egy anyagra nyomtatott grafikán egy fiatal gyermek, aki lélekvezető lován fújja fuvoláját, furulyáját. Van remény, van jövő.

Ha visszafelé haladunk Ujvárossy László kiállítási termein, ezt a jövőt újra megélhetjük az első terem emelkedett, transzcendens munkái között. Tehát a három terem egyetlen műegyüttes hármasszata. Ha kiterítenénk, akár egy triptichonként is megjelenhetne a szemünk előtt. Egy három-

szárnyú oltár, amelybe tetszőlegesen helyezhetjük el a középső mezőt. Lenne, aki a két szárnyat az első és utolsó teremhez rendelné, mások – én is ezek közé tartozom – a középső részt, azaz a megváltást, a jövőbe mutatást az első terem munkáiban látja megtestesülni. Ám kétségtelen, bármelyik termet választjuk, szét nem szedhető, koherens kortárs egész az, amit e kiállítóterben Ujvárossy László nekünk, nézőknek bemutat. Zenei hasonlattal élve: egy hegedűn vagy tárogatón előadott népballada és Steve Reich repetitív muzsikája olvad össze a térben. Vagyis a friss, eleven, gesztus-szerű képi világ mellé rendeli a művés, ki- és megdolgozott textilapplikációkat, a gigantikus és erős festészeti-grafikai jelként működő kezek és egyéb asszablázsok mellé pedig a szociofotószerű portréfotókat.

„Az élet álom” – írta Calderón, s az élet utazás is, benne számtalan céllal és úti élménnyel. Álom-utazás a valóság és a szakralitás mezsgyéjén: ezt kínálta nekünk Ujvárossy László *Napkezek* című „tér-idő triptichonja” a Múcsarnok „barlangjában” 2023. április 21. és június 4. között.

UJVÁROSSY LÁSZLÓ

Visszapillantó tükörben

UJVÁROSSY LÁSZLÓ (1955) Nagyvárad

Racionális alkat lévén egy hosszabb munkaciklust megelőzően kényszerűen érzem arra, hogy az alkotási folyamat menetét verbálisan indokoljam főleg azért, hogy tisztazzam magamban, mit, miért akarok kivitelezni. A szavak segítségével egyfajta biztonsági keretet, „krétakört” húzok magam köré, melyben a külvilágtól elszakadva teret adhassak a megérzések játékaiknak. Ez a színesen megélt időfolyam Fülep Lajos szerint „másként mondhatatlan”, vagyis az erről szóló beszéd nem más, mint víz alatt az ének. Ilyeténképpen csak a megélt, megismert dolgokról, a bejárt útról vannak kibeszélhető gondolataim, amit a nézők számára a kiállítóterben nyomtatott formában feltüntetek, és a vizuális közlés befogadásánál támpontul szolgálhat. Az írásos indoklás nem esik nehezemre, mert a „művészi emlékezés” – mint a művészet sajátos gondolkodásának egyik lehetséges forrása (Fülep Lajos) – sokáig elméleti kutatásom tárgya volt, és fiatalságom nyolcvanas éveinek képzőművészeti törekvéseiből táplálkozott. Ekkor eklektikus eszközökkel szerettem volna megújítani életérzésemet, és munkáimban nemcsak a szubkultúra elemeit ötvöztem művészettörténeti idézetekkel, hanem azt hittem, hogy a „transzavantgárde” irányzat hatása alatt valami újfajta érzékenységű műveket fogok létrehozni. Ma már tudom, hogy a kulturális emlékezet impulzusai ugyan segítenek a tájékozódásban, lehet, hogy megerősítést, bátorítást is kapok a folytatáshoz, ellenben a hitelesség forrása nem kintről jön, hanem az alkotó belső világából, emlékezetraktárából, a véletlennek hitt gazdag tapasztalatok láncszerű fűzérének emlékezetéből. Így jutottam el az emlékekből nyert alkotási folyamatokhoz, az emlékezés és az emlékezet fiziológiai és pszichológiai jelenségeihez, másrészt a művészi emlékezéshez. Identitáskeresés közben a társadalmi giccskörnyezet hatására, elég hamar, giccsátmentő tevékenységet fejtettem ki, amikor a piacon vásárolt giccsfestményeket, talált szuvenir-tárgyakat vagy retusált családfényképeket recikláltam (újrahasznosítottam).

A jelenséget a vizuális művészetek gyógyító funkciójának (vizuális terápiájának) szemszögéből kutattam, ugyanis meggyőződésemm volt már akkor, hogy a művészet funkcióváltozásaiban a terápia szerepének nagyobb jelentőséget kell biztosítani. A nyolcvanas években elsősorban a diktatúra átveszélése miatt volt számomra fontos a művészetterápia használata, a mostani ínséges időnkben más miatt vált egyre sürgetőbbé a lelki egyensúly támogatása. A több ok közül az egyik, amiért a Múcsarnokba tervezett idei *Napkezek* című tárlatra a negyven évvel ezelőtti munkasorozatot hoztam. Más okból azért, mert a hajdani terveket mostanában a nyugalmazott időszakom alatt tudtam befejezni. Ezek története 1980-ban, a kolozsvári Ion Andreescu Főiskola elvégzése után kezdődött, amikor grafikus diplomával a nagyváradi kisegítő iskolába helyeztek, ott nyolc évig szellemi fogya-

tékkal élő gyermekekkel dolgozva tulajdonítottam el a vizuális művészet terapeutikus hatásait. A rajzórák alatt számtalan pedagógiai kísérletet végeztem, például vizuális memória, kézügyesség-fejlesztő vagy megfigyelési gyakorlatokat. Egyik órán nem a gyermekek elé helyeztem tárgyakat rajzoltattam le, hanem saját kezüket kellett rajzolva megfigyelniük. Meglepetésemre feltűnt, hogy a gyermekrajzok és a fiziognómiájuk között hasonlóság van, és az akciót 1984-ben *Kéz-Fej* címen portréfényképekkel dokumentáltam.

A dolgok egyidejűsége okán éppen ebben az évben született a lányom, és elhatároztam, hogy leánygyermek lévén elkészítem a hozományát, *Kelengyét*, melyhez linóleummetszetben hímzés-mintákat terveztem. A kelengyekészítés hagyományának tanulmányozása révén vizuális érdeklődésem a népművészet irányába terelődött. Itt kell megemlítenem Kocsi Márta és Csomor Lajos *Festett bútorok a Székelyföldön* című könyvét, melyben a falusi közösség bútorfestésének csodálatos kódrendszerét, valamint a kereszténység előtti mágikus szokásra (termékenységi varázslásra) utaló mondatokat fedeztem fel, hogy húsvét előtt – Hódmezővásárhely környékén – az asztal és az ágy alá, az anyaföldre termékenységi vízvirágokat, homokrózsákat festettek. Ez a gondolat teljesen lázba hozott, és megalkottam *A termékenység asztala* (1987) című installációm, a „hagyományok analógiájára” készült szimbólumot, ahol a motívumok négy lépcsőzetesen elhelyezett, felfele csökkenő méretű, zikkurathoz hasonló asztallapon vándoroltak a földtől a festett deszkán és a hímzett abroszokon át az egy méter magasságú felső szintig.

Az úgynevezett vízvirágok formájára vonatkozó információt sehol sem találtam, így a termékenységvirágok egyik részét a székely bútorfestés ikonográfiájából gyűjtöttem be, melynek virág-szimbólumai nemcsak díszítő funkcióval bírtak, hanem védtek is a családot a gonosz lelkektől és a betegségektől. A fent említett formavilág jelentésmélységének hatására a születéssel és szerelemmel kapcsolatos hozománydarabok kidolgozásánál felhasználtam a másik inspirációs forrást, az értelmi fogyatékos gyermekek kéz-virág-, kéz-fallikus öskép-mintáit, amelyeket a munkaciklusomba továbbgondolva termékenységvirágokként építettem be. A szellemileg sérült gyermekek rajzainak archaikus vonalvezetése, vizuális leleményessége, érzékenysége és ősmintaszerű formanyelve a mai napig lenyűgöz, s ezt a formakincset a képzőművészetem javára többször kisajátítottam. A hajdani hímzésminták kivitelezésére – anyagi okok miatt – 2018-ig kellett várnom, amikor megismerkedtem Piski Irén kiváló hímzőasszonnyal, tőle rendeltem meg a textildarabok hímzéseit, melyek mára mind elkészültek. Így semmi sem tartott vissza attól, hogy a Múcsarnok#Box hármastérené adottságából kiindulva Rockenbauer Zoltán művészettörténész kurátorom segítségével a fent említett inspirációs forrás tengelyére műegyütttest építsek.

A „hetvenkedők” kerek évfordulójához közeledve, számadás közben jöttem rá, hogy a kisegítő iskolában töltött évek alatt született kézrajzok az árnyjáték mintájára – kéz-fa, kéz-virág, kéz-állat, kéz-fej – az őskori barlangfestményeken látható kézlenyomatokhoz, az úgynevezett *Napkezek*hez hasonlítanak. Ezért a negyven évvel ezelőtti inspirációs forráshoz visszatérve, ma már nem a születés-szerelem vagy a termékenység gondolatát társítom, hanem a sötétség erői ellen való mai tiltakozó kiáltásomat szeretném meggyőző vizuális képekben bemutatni. Gondolataim kivitelezései a hosszú időt felölelő oktatói tevékenységem miatt félbemaradtak, így a kezdeti inspirációs forrás újrahasznosításra került.

Az idő múlásával a múltbeli emlékképekhez, helyzetekhez fűződő érzelmek áttolódtak más helyzetekre, más emlékképekre, indulatokra, mint például a „módosított környezet”, „a posztapokaliptikus pusztaság”, „az ökológiai válság”, a Covid 19 pandémia és az ukrán–orosz háború. Vizuálisan a felsoroltakat az antropocén esztétika egyik alapvető kiindulópontjának tekinthető dekonstrukció képviseli, amint a hajdani születés, szerelem tematikája mellé az elmúlást jelképező harmadik elem, a pszükhopomosz (a lélek vezetője) került. Az új *Napkezekkel* egyrészt emlékezem a fogyatékkal élő gyermekekre, másrészt a préselt lemezből formázott felemelt kézfejekkel és az őrző-védő szemrözsákkal, a múltból vett mágikus hagyománnyal kulturális örökségünknek állítok emléket. A mindennapjaink szerves részévé vált „vészterhes valóságérzet tapasztalata” alapján – az unokák nevében – minden egyes kézzel, valamint a hajdani iskolások destruktív portréival a jövőbeni létérőrzéséért, illetve a katasztrófákkal való szerencsés együttléséért, s nem utolsósorban a 21. század elején újból a békéért, a szabadságért fohászokodom. Pesszimista világunkban csak reménykedhetek, hogy a felerősödő agresszív romboló erőket újból a szeretet, valamint a kreatív művészi alkotás cselekedetei szerelik le és váltják majd fel.

UJVÁROSSY LÁSZLÓ, Napkezek 3., 2022, préselt lemez, akril (1. terem)

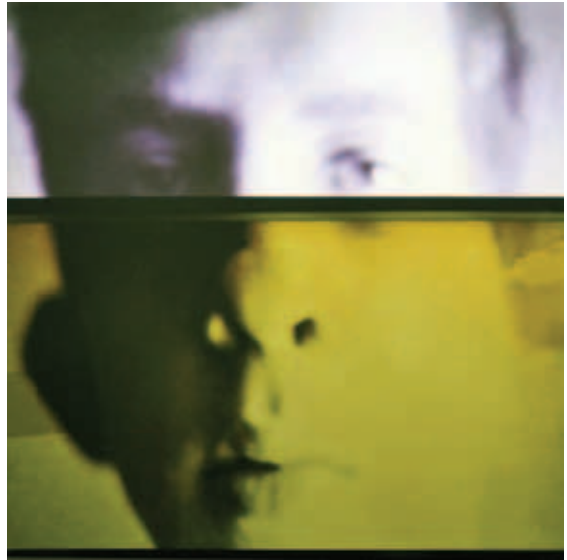
UJVÁROSSY LÁSZLÓ, 1. terem (részlet 1–2.)

UJVÁROSSY LÁSZLÓ, Napkezek 1–4., Portré 2–7. (1. terem, részlet 5.)

UJVÁROSSY LÁSZLÓ, Kút, 1990, festett falemez (1. terem, részlet 4.)

UJVÁROSSY LÁSZLÓ, Portré 2-7., é. n., print, vászon (1. terem)

UJVÁROSSY LÁSZLÓ, Napkezek 5., 2022, préselt lemez, akril;
Portré 8., é. n., print, vászon (1. terem)

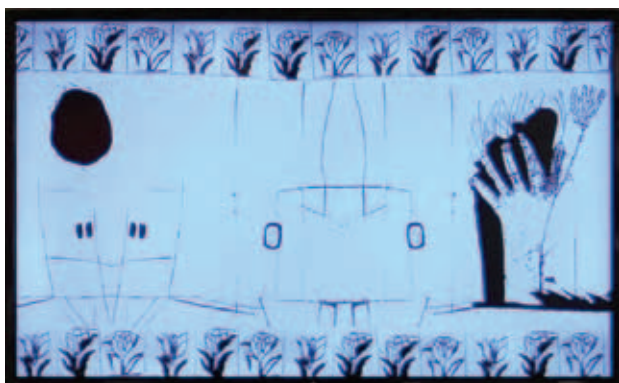
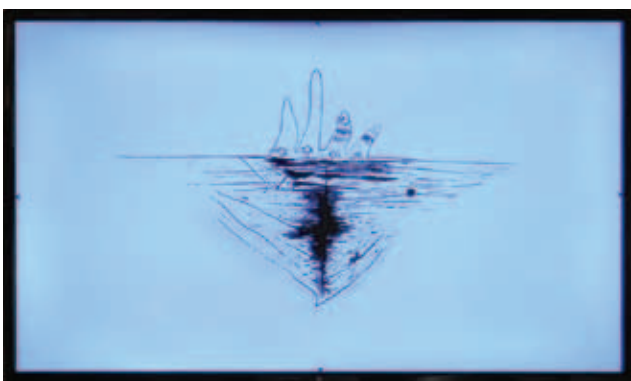
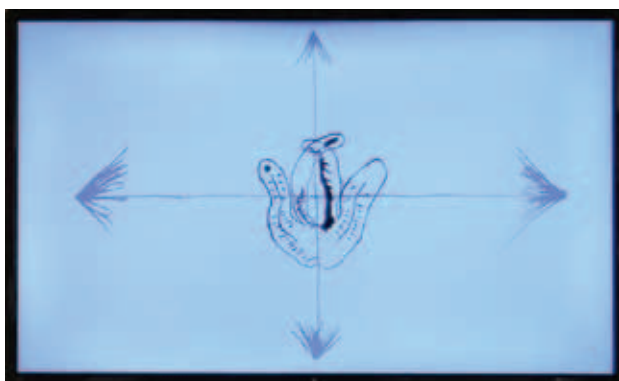
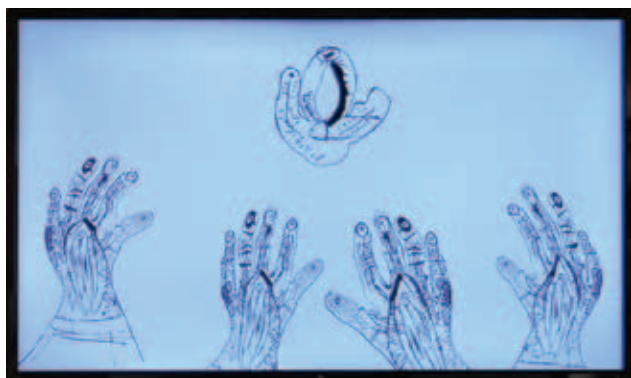
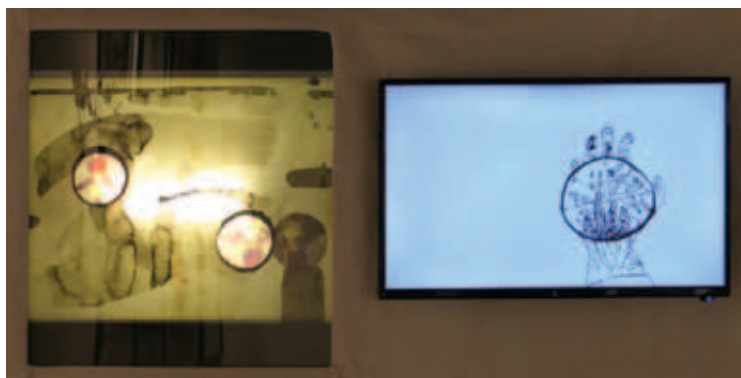

UJVÁROSSY LÁSZLÓ, Kelengye 1. és 6., 2020,
textil, hímzés (1. terem)

UJVÁROSSY LÁSZLÓ, A férfi subája, 1990, vegyes technika, karton (1. terem)

UJVÁROSSY LÁSZLÓ, Ütközés és szerelem 1–6., 2017, installáció, vászon, fa, üveg, síkfilm, grafika, villanygőg; animáció: Murányi-Matza Teréz (részletek) (1. terem)

UJVÁROSSY LÁSZLÓ, 2. terem (részlet 1-2.)

UJVÁROSSY LÁSZLÓ, Napkezek 6., 2022, préselt lemez, akril (2. terem)

UJVÁROSSY LÁSZLÓ, Béke asztalára 1–2., 2023,
hímzés, textil (2. terem)

UJVÁROSSY LÁSZLÓ, Földi egek; Filckabát, (2x) 2021, print, vászon (2. terem)

**UJVÁROSSY LÁSZLÓ, Napkezek 7., 2022, préselt lemez, akril, Portré 10., é. n., print, vászon;
Naplólap fényképpel, 1985, vegyes technika, papír; Portré 9., é. n., print, vászon (2. terem)**

**UJVÁROSSY LÁSZLÓ, 3. terem (részlet 1–2.);
Lélekhordozó, 2022, préselt lemez, fa, akril, print (a jobb oldalon)**

**UJVÁROSSY LÁSZLÓ, 3. terem (részlet 3.);
Lélekhordozó, 2022, préselt lemez, fa, akril, print (a bal oldalon)**

**UJVÁROSSY LÁSZLÓ, A furulyás vándor utazásai, 1996 és 1992, (2x) szitanyomat, papír (3. terem);
Lélekhordozó 2., 1992, applikált textil (3. terem, a jobb oldalon)**

**UJVÁROSSY LÁSZLÓ, Lélekhordozó 1., 1992, applikált textil, akril;
Portré 10., é. n., print, vászon (3. terem)**

UJVÁROSSY LÁSZLÓ, Napkezek 7., 2022, akril, vászon (3. terem)

E. BÁRTFAI LÁSZLÓ

Csendes népek – avagy az etnosztereotípiák néhány logikai-tipológiai sajátossága

E. BÁRTFAI LÁSZLÓ (1954) Budapest

Apám, mint a jütlandiak általában, szűkszavú ember volt.
Asta Nielsen: *A hallgatag múzsa*¹

Ha egy honfitársunk nem ért valamit, *elmagyarázzuk* neki, miről van szó. Ha mondandónkat velősen, kertelés nélkül akarjuk kifejezni, sokszor tesz jó szolgálatot a *magyarán* határozószó. A VILÁGOSSÁG TUDÁS teológiai, filozófiai, kognitív nyelvészeti metaforában ezúttal egy népnév, a saját népünk neve játszik a forrástartományhoz hasonló szerepet. E szavak ugyanis azt sugallják, hogy amit *megmagyaráztak*, azért érthető, mert *magyar*. A *magyarázat*nak azonban nemegyszer az a célja, hogy ködösítsen, s nem az, hogy megvilágítson valamit. Szemléletes példa erre Karinthy Frigyes *Tanár úr kérem* című karcolatfüzérének egyik darabja, a „Magyarázom a bizonyítványom”, amelyben Bauer a kezében tartott dicstelen okirattal így áltatta a papáját: „ez még nem végleges bizonyítvány – ez csak afféle lenyomat, amit ideiglenesen kiosztottak nekem”.² Megszeppenve, szorult helyzetben *magyarázkodunk*, megpróbáljuk *kimagyarázni* nehezményezett viselkedésünket. A *magyar nyelv történeti etimológiai szótára* szerint a *magyaráz* és a *magyarázat* a Jókai-kódexben (1440 k.), a *magyarán* Calepinus latin–magyar szótárában (1585), a *magyarázkodik* Szalárdi János *Siralmas magyar krónikájában* (1662) bukkant fel először.³

Lajtai L. László vaskos monográfiát szentelt az első magyar nyelvű történelemtankönyvekben kirajzolódó magyarsággépnek. Kötete címéül, bevezetése mottójául ugyanazt az idézetet választotta: „*Magyar nemzet vagyok.*” A kisdíákoknak a „*Mitsoda Nemzet vagy?*” kérdésre kellett így felelniük. Losontzi István (1709–1780) tankönyve, az először 1771-ben Pozsonyban megjelent *Kis Tükör* (1773-tól *Hármas Kis Tükör*) majdnem egy évszázadon át, 1868-ig szolgálta az ifjúság hazafias nevelését. A nagykőrösi református gimnázium igazgatója maga sem gondolta volna, hogy a *Tükör* legalább hetvenegy kiadást fog megérni, s hogy „felekezeti bestseller”, az „enciklopédikus tudás családi kézikönyve” válik belőle. A *Magyar nemzet vagyok* mondatot ma agrammatikusnak érzi a nyelvhasználó, a *nemzet* szó 'valamely nemzetségből származó személy, ivadék, sarj' jelentése kikapott a használatból, de már 1842-ben is furcsának tartották, mert a kötet átdolgozója megváltoztatta a kérdést – „*Micsoda nemzetből való vagy?*” –, és a kérdésre adandó választ: „*A' magyar nemzetből vagyok.*”⁴

Ez nekem kínaiul van – mondjuk, ha nem értünk valamit. A nyelvek túlnyomó többségében rögzültek a teljes meg nem értést egy másik nyelvhez hasonlító szófordulatok. Azok a nyelvek számítanak különösen érthetetlennek, amelyeknek még az írásmódja is merőben más. A *kínai* alighanem az első helyet vívta ki magának ezen a listán, többek között az albán, bolgár, észt, francia, görög, holland, katalán, lengyel, lett, litván, német, orosz, portugál, román, spanyol nyelv idiomatikus kifejezéseiben szerepel ebben az értelemben. (A héber nyelvben sincs ez másként. Magyarán: ha a héber nem ért valamit, az neki is kínaiul van.) Előkelő helyezést ért még el a *görög* (angol, latin, norvég, portugál, svéd), a *héber* (finn, francia, holland, izlandi, portugál) és némileg meglepő módon a *spanyol* (cseh, macedón, német, szerbhorvát, szlovák, szlovén). A dánokat az értelmetlen zagyaság egy mesterséges nyelvre, Johann Martin Schleyer műnyelvére, a *volapükre* emlékezteti.⁵ Más nyelvekhez hasonlóan a magyarban is több népnév játszhatja ezt a méltatlan szerepet. Ha egy szót sem értünk valamiből, azt is mondhatjuk: *Nekem ez hottentottául van.*⁶ A cseh nyelvben viszont a magyaroknak jut osztályrészül ez a keserű sors: *Pro vás je to mad'arština*, azaz: *Magának ez magyarul* (értsd: 'kínaiul, hottentottául') *van*. A kettős értékelés egy töről fakad: ami a miénk, az érthető, ami a másé, az érthetetlen. Önelnevezésük szerint egyedül a *szlávok* azok, akik megértik a szót (*slovo*), az azonos tövű *szlovák* és *szlovén* népnév is erről tanúskodik, a szomszédos németeket ezért nevezték némának, beszélni nem tudóknak.⁷ A szlovákban a néma *nemý*, a német ember pedig *Nemec/Nemka*.

Minden népnek van önelnevezése (autoetnonima), és a szomszédok is hívják őket valahogy. A belső (endonima) és a külső (exonima) népnév rendszerint eltér egymástól, mint a *magyar*, illetve a *hongrois* (francia), *ungarsk* (dán), *węgierski* (lengyel). A külső népnév azonban a *magyar* szó származéka is lehet, mint a román *maghiar* vagy a szerbhorvát *mađarski/madžarski*. A külső népnevek használatát az érintettek gyakran nehezményezik, sokszor indokolatlanul. A szomszéd népek *oláh*, *rác*, *tót* nevének használatához eredetileg nem tapadt sértő szándék, lekicsinylés. E nevek a 19. század közepétől fokozatosan háttérbe szorultak, lépésről lépésre kiszorították őket önelnevezéseik magyar változatai: a *román*, a *szerb*, a *szlovák*. A külső népnevek használatának helyességét vagy helytelenségét firtató kérdésben a közelmúltban elhunyt Kálmán Lászlóval (1957–2021) értek egyet, aki elégedetten állapította meg: „Magyarország szerencsére sosem erőltette, hogy a *magyar* szó terjedjen el a többi (*Hungarian, Ungarisch, hongrois, venger* stb.) elnevezés helyett.”⁸

A *bozgor* a magyarok egyik csúfneve Romániában. A nyelvészeti szempontból fölöttébb különös szót Szilágyi N. Sándor erdélyi nyelvész fogta vallatóra. A magyarok nagyon sértőnek érzik, mert azt hiszik, hogy román szájon 'hazátlan' értelemben forog. Márpedig ha azt hiszik, akkor számukra valóban azt is jelenti. A helyzetben az a legfurcsább, hogy a románok mit sem tudnak erről, ők 'magyar' értelemben használják a szót. Amikor egy román csúfolódva azt mondja, hogy *bozgor*, „igen-csak el lesz képedve, ha mi azzal ripakodunk rá, hogy vegye tudomásul, nekünk igenis van hazánk, mert nem érti, hogy jön ez ide, mikor ő ennek nem állította az ellenkezőjét”. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a magyarok időközben jó néhány románnal megosztották, mit is jelent a szó igazából. A *bozgor* feltehetően a 20. század tízes–húszas éveiben keletkezett. Szilágyi a *bozmege* (a román *fül o*-nak hallja az *a* hangot) és az *ungur* összevonásaként magyarázta keletkezését, amiben „az is közrejátszhatott, hogy az *ungurnak* ikerszoí formája is van, az *ungur-bungur*”.⁹ Párhuzamként a románok *nustyu* nevét említette. Mivel nem értettek magyarul, Budapest 1919. évi megszállásakor minduntalan azt mondták, hogy *nu știu*, azaz: nem tudom. Kallós Ede a hangutánzás mintájára szótánzó névadásnak nevezte, ha egy népet a rá valamiért jellemzőnek tartott szavakkal neveznek meg.¹⁰ Az 1830-as évektől az olaszok megnevezésére használt *digó* is ilyen; a *dire* ige jelen idő egyes szám első személyű *dico* 'mondom, hé!', hallja csak' alakját Fiumében és Velencében *digo*-nak ejtik.¹¹

A *magyar* szó eredetével kapcsolatban nem alakult ki tudományos közmegegyezés, még abban sincs teljes egyetértés, hogy összetétel-e, avagy képzett szó. A tudós szófejtők talán csak abban értenek egyet, hogy a lehetséges etimont vagy etimonokat keresve mindenképpen vizsgálniuk kell a mondai ősök (*Hunor* és *Magor*) nevét, a *megyer* törzsnevet, legközelebbinek tartott rokonaink, az obi-ugor vogulok (manysik) és osztjákok (hantik) önelnevezését, illetve patrilineáris exogám frátriák nevét.¹² Feltehető, hogy önelnevezésünk egykor éppúgy egy bizonyos nemzetséghez tartozó embert jelentett, mint számos uráli nyelvben,¹³ illetve a világ nyelveinek többségében. Az egyes népek, törzsek, az összetartozás érzését kollektív tudatba emelő kisebb-nagyobb csoportok azért adnak nevet maguknak, hogy megkülönböztessék magukat másoktól. Ez a természetes pragmatikai igény magyarzza, hogy a saját név nem lehet általános, csak egyedi, kizárólag a saját csoportra vonatkoztatható, 'ember' jelentéssel való adatolásuk ezért pontatlan, értékszempontú történeti visszavetítés. „Emberen” ugyanis egykor rendszerint férfit értettek, nem nőt, férfit, de nem magatehetetlen aggastyánt, hanem fiatal harcost, nem akármilyen fiatal harcost, hanem az ő törzsükhöz, nemzetségükhöz, népükhöz tartozó derék vitézt.

Tudományos műszóval etnocentrizmusnak nevezik azt az egyetemes jelenséget, amelyet William Graham Sumner amerikai társadalomtudós 1906-ban megjelent *Népszokások* című művében így körvonalazott: „az egyén számára saját csoportja mindennek a középpontja, s minden egyebet ehhez mér, ennek alapján rangsorol. ... Minden csoport saját szokásait tekinti az egyedül helyesnek, s ha azt látja, hogy más csoportok más szokásokat követnek, ez gúnyos megvetését váltja ki.”¹⁴ Meghatározása minden valamirevaló szociológiai, szociálpszichológiai kézikönyvben szerepel, és a legutóbbi időkhöz a fogalom bevezetését is neki tulajdonították. Boris Bizumic, a canberrai nemzeti egyetem pszichológiaprofesszora hívta fel a figyelmet arra, hogy a fogalmat már a krakkói születésű Ludwig Gumplowicz is használta 1879 és 1905 között kiadott német és lengyel nyelvű könyveiben, tanulmányaiban, illetve 1885-ben angolul megjelent kötetében.¹⁵ A grazi jogászprofesszor, a szociológia egyik megeremtője a *geocentrizmus* és az *antropocentrizmus* mintájára alkotta meg a kifejezést. *Der Rassenkampf* című könyvében a következőképpen fogalmazott: „minden eddigi történetírást korlátozott etnocentrikus nézőpontok uraltak. [...] Bizvást állítható, hogy a történetírás túl-

nyomó része mind ez ideig voltaképpen pusztán abból a szubjektív emberi szükségletből fakadt, hogy a *sajátot* és *közelit* dicsőítsék, s hogy az *idegent* és *távolit* egyidejűleg lealacsonyítsák és gyalázzák.”¹⁶ Northrop Frye pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy a politikai ideológia számos csúcsteljesítménye – példaként Abraham Lincoln gettysburgi beszédét (1863), valamint Winston Churchill 1940-es években mondott beszédeit említette – válságos helyzetekben azt „az elvet hívja segítségül, hogy csak akkor leszünk bármivé, amikor már tartozunk valamihez, hogy hűségünk és összetartozásunk megelőzi értelmünket”.¹⁷

A magunk értésének kifejezésére sokszor tesz jó szolgálatot a saját népünk nevéből képzett *el-magyaráz* ige, *magyarázat* főnév és *magyarán* határozószó, ha valamit végképp nem értünk, más népek nyelvét (*kínai, hottentotta*) emlegetjük, ha pedig valami nem úgy van, mint ahogy megszoktuk, gyakran vesszük szánkra a szomszéd népek nevét. Ha tetszik, ha nem, a szomszédok mindig is gondolni fognak valamit a szomszédairól. Nincs ebben semmi meglepő, így van ez, amióta világ a világ. Sir Edmund Leach szerint az elhatárolódás, a mi-tudat megerősítése alapvető sajátja az embernek: „Szükségünk van rá, hogy különbözőnek tudhassuk magunkat emberi lényekként más állatoktól, »mi«-ként ellenségeinktől és még inkább vadidegenektől.”¹⁸ A szomszédainkról tett megállapításaink gyakorta durvák és igaztalanok, nem árnyaltságukkal vagy a bennük foglalt gondolatok magvasságával tűnnek ki. Nem egyedi vonásaik a legérdekesebbek, hanem az irántuk mutatkozó makacs szükséglet. A közösségi összetartozásnak, a kollektív viselkedésmintáknak fontos elemei a megszokottól való eltéréseket megfogalmazó kijelentések. A *mi* és *ők* éles szétválasztásának egyik gyakori módja a nemzetségek, népek és vallások megnevezésére szolgáló nevek sértő, gúnyos használata szólásainkban: *cigányútra ment a falat* ('félrenyel'), *csehül állunk* ('nem jól mennek a dolgok'), *zsidó van benne* ('megfordított kártyalap a pakliban').

Az etnonimákat tartalmazó állandósult szókapcsolatok külön alcsoportját alkotják a népről, vallásról vagy rasszról vett ízletes ételféleségek nevei (*angol mustár, cigánypecsenye, négercsók, rácpony, zsidótojás*), de sokszor a törvényestől, a társadalmi elvárástól elütő viselkedésmódot (*cigányhit* – 'vadházasság'), az emberi fogyasztásra való alkalmatlanságot (*cigánybúza* – 'gyomnövény'), a használhatatlanságot (*oláhablak* – 'vakablak') vagy a silány minőséget (*zsidózsák* – 'jutából vagy csalánból készített zsák')¹⁹ is ilyen elnevezésekkel illetik. A ma már avult *zsidóvecsernye* ('nagy zaj, lárma') a lehetetlenséget kifejező tréfás elnevezések²⁰ közé tartozik, mint a *Meglesz a törökök húsvétján* ('sohasem lesz meg'). Az élcelődő szólásokban előforduló etnonimák nemegyszer az ellenkezőjére fordítják a szavak jelentését: *Eltalálta, mint a cigány a búzavetést* ('igencsak melléfogott'); *Megtanítlak oláhu nevetni* ('sírni'); *Pénzibe van, mint tótnak a szappan* ('nem tisztálkodik'). Hadrovics László arra hívta fel a figyelmet, hogy milyen sűrűn fordulnak elő frazeologizmusok a hasonlító mellékmondatok között, amelyek egyik alfaja a népnévvel való hasonlítás.²¹ Egy-egy nép tagjainak jellemző kinézete, hagyományos viselete, előszeretettel fogyasztott tápláléka, üzött foglalkozása, mindennemű szokása, állítólagos testi-lelki tulajdonságai, szellemi képességei egyaránt a hasonlítás alapjául szolgálhatnak: *Hegyes, mint a tót süveg / mint a harmathasító tót bocskor. Rátalált ő társára, mint a tót a kására. Járja az országot, mint a drótos tót.*²²

Az állandósult szókapcsolatokban egy megnevezés nem cserélhető fel egy vele azonos vagy rokon értelmű másikra: *Nekiesik, mint tót [*szlovák] az anyjának*. A közmondás igazságtartalmáról egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat kimutatná, hogy ez a tiszteletlen magatartás nem egyetlen nép fiaira, leányaira jellemző, de adatok hiányában nem állapítható meg, hogy melyik nép jár elől az anyaszomorításban. Ám amikor az anyanyelvi beszélő a helyzethez illő, találó szólással él, nem mindig áll szándékában, hogy másokat sértegessen. Bárki meggyőződhet erről, ha nem rest elvégezni egy egyszerű kísérletet. Ha a kötetlen beszélgetésben elhangzik egy nép, nemzetiség vagy vallás nevét tartalmazó ártalmatlan szólás vagy közmondás, öt-hat perc múlva vonja kérdőre beszélgetőtársát, hogy miért kárhóztatta, mondjuk, a tótokat. Arra sem fog emlékezni, hogy egyáltalán kiejtette ezt a népnevet. A kérdőre vont személy értetlensége úgy is felfogható, mint a figuratív kifejezések figuratív volta mellett szóló erős érv. Ha a *Rómeó és Júliára* váltottunk jegyet a színházba, a szöllyeszékben akkor sem gondolunk északi szomszédainkra, amikor az első felvonásban a szolga nagy sietve így számol be úrnőjének: „Jaj, nagyasszony, a vendégek meggyöttek, a vacsorát föltalálták, a kisasszonyt keresik, a kamrában szidják a dajkát, mint a bokrot, minden tótágast áll.”²³

Ha átruccanunk a szomszédba, nekünk is volna okunk méltatlankodni. A 2014-ben megjelent szlovák szlengszótár tanúsága szerint a *madár* egyik közhasznú jelentése: *hlupák, tupec, nechápavý*

človek, azaz: ostoba, hülye, nehéz felfogású ember.²⁴ Dobossy László a magyarokra vonatkozó cseh szólásokból válogatott össze egy csokorra valót, gyűjtéséből kiderül, hogy a csehek nemcsak ostobának, lustának és mocskos szájúnak tartják a magyarokat, hanem megbízhatatlannak is. Egyik példája: *za uherský měsíc / rok*, azaz: magyar hónap / év alatt, 'sohanapján'.²⁵ A roppant gazdag anyagból választott néhány példa is kellőképpen szemlélteti, hogy a szomszédok sokszor festenek kedvezőtlen képet egymásról. A frazeológiai hadszíntéren mindenki a magáét hajtogatja, számtalan *mi* és számtalan *ők* szűrődik ki a hangzavarból. Az efféle túláltalánosító ítéletek a másik nép minden egyes tagjára vonatkoznak, és a saját nép minden egyes tagjáról az ellenkezőjét sugallják: *A magyarok ostobák (de a csehek okosak)*, illetve *A magyarok hitszegők (de a csehek megtartják ígéretüket)*. E szólásoknak, kifejezéseknek szembeötlő logikai vonása az aszimmetria, de a mások gúnyolásából, sértegetéséből – szándékolatlan melléktermékként – egy gúnyrajzszerű önkép is kirajzolódik. Az effajta megállapítások sohasem egyetemesek, a szólás nyelvét használó nép tagjainak figyelmét hívják fel alkalomadtán egy másik nép tagjainak állítólagos viselkedésére, tulajdonságaira. Rendszerint nem egyes embereket szidnak vagy gúnyolnak ilyenkor, hanem egy százalmas vagy veszedelmes lényként megszemélyesített csoportot.

A népelettel foglalkozó tudományos vizsgálódás értelmében a szlovák Csaplovics János használta először magyar nyelvű írásban az *ethnographia* kifejezést. A tudóskodó ügyvéd, jószágigazgató 1822-ben a Tudományos Gyűjtemény hasábjain az ország népeit ismertette jutott arra a megállapításra, hogy nemcsak „a természet ajándékaira [...] hanem népességére nézve is Magyar ország Európa kitsinyben”.²⁶ Az egymással békekességben élő népcsoportokat, felekezeteket, vallásokat az összesítő statisztikai adatok elemzése után „Ethnographiai Apróságokkal” jellemezte. Ám ezek az odavetett, túlzó általánosítások akkor sem állták ki a tudományosság próbáját, nemzetkarakterológiai tablóját a kortársak is élesen bírálták. A ruszin Dóhovits Bazil, a munkácsi görögkatolikus alesperes azt lobbantotta a „Bétsi Író” szemére – Ján Čaplovič de Jeszenova sokat forgolódott a császárvárosban –, hogy egy-két személy viselkedéséből egy egész nemzet alkatára következtetett. A nemzeti jellemtant a népmozgalmi adatokkal összekapcsolva egyetlen mulattató képbe illesztette a marhatolvaj magyarokat, a fényes gombért gyilkosságra vetemedő oláhokat, a lusta oroszokat (ruszinoakat), a részeg svábokat – egyedül a tótokkal tett kivételt –, és azt firtatta, hogy mivé lenne az ország, ha mindez igaz volna, ha csaknem mindenki semmirekellő lenne.²⁷ A hitvány és alávaló országlakókról megfogalmazott állítása *contradictio in adiecto*, azaz magában hordozza saját cáfolatát. Úgyhogy alighanem minden nép fiai, leányai elmondhatják magukról, amit Zrínyi Miklós gróf vitéz eleinkről: „egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók”.²⁸

A logikai aszimmetria jól szemléltethető az *okosabb-butább* diadikus antonim párral. A szólás szerint minden cseh és minden magyar emberre igaz, hogy ha *x* cseh és *y* magyar, akkor *x* okosabb, mint *y*, avagy megfordítva: *y* butább, mint *x*. Egy reláció akkor aszimmetrikus, ha irreflexív és tranzitív. Az *okosabb* (vagy *butább*) diadikus reláció mindkét feltételnek eleget tesz: 1. *x* nem lehet okosabb, mint *x* – mert saját magánál senki sem lehet okosabb –, és 2. ha *x* okosabb *y*-nél, *y* pedig okosabb *z*-nél, akkor *x* is okosabb *z*-nél. Reinhart Koselleck német társadalomtörténész másként értelmezte e fogalmat. Azt nevezte aszimmetriának, ha nincs összhang aközött, ahogyan valaki önmagát hívja, és ahogyan mások nevezik. Ha „lekicsinylő jelentés csúszik a névbe, [...] a másik fél csak megszólítva érezheti magát, de nem elismerve”.²⁹ A történeti világ három ellenfogalmát (*Gegenbegriff*) elemezte: a hellének és barbárok, a keresztények és pogányok, az ember (*Mensch*) és nem-ember (*Unmensch*), illetve a felsőbbrendű (*Übermensch*) és alsóbbrendű ember (*Untermensch*) fogalmát. E fogalom párok egyetemesek, átfogják az emberiséget. A Kr. e. 5. század végétől a görögök vagy a *hellén*, vagy a *barbár* szóval nevezték meg az embereket.³⁰ Az ellentétes jelentésű szópár predikatív kifejezésekben két komplementer részhalmozatra osztotta a tárgyalási univerzumot.³¹ A *barbár* (βάρβαρος – 'hebegő, dadogó, érthetetlen beszédű') szót annak kifejezésére használták, hogy mindenki más különbözik tőlük.³² Már Cicero úgy érvelt állambölcseleti művében, hogy „ha ez a név az erkölcsökkel, s nem pedig a nyelvvel áll kapcsolatban, akkor [...] a görögök nem kevésbé barbárok a rómaiaknál”.³³ Hasonló rúgóra jár a *gádzsó* ('nem cigány, magyar'), a *gój* ('nem zsidó'), a *gyaur* ('nem muszlim') stb. Ezeket a szavakat az adott csoport kirekesztő értelemben használja, annak kifejezésére, hogy mindenki más különbözik tőlük. A 2006-ban alapított, jogi személyiséggel rendelkező *Gój Motoros Egyesület* elnevezésében az a szokatlan, hogy a *gój* szó önelnevezésként szerepel benne.

Az etnonimákat tartalmazó megnyilvánulások tüzetesebb vizsgálata az etnopragsmatika nagyrészt feltáratlan területére vezet. Ezek a megnyilvánulások élesen megvonják a kulturális, etnikai, vallási stb. határokat. A *barbár, gádzsó, gój* és társaik esetében a szótár a beszélő és a hallgató kilétéről is tájékoztat, megadja, hogy a szót ki mond(hat)ja kinek, máskülönben nem határozható meg a szó lexikai jelentése. Ha a beszélők ezeket a szavakat használják, akkor nem mindegy, hogy ki teszi ezeket a kijelentéseket: maga is ahhoz a csoporthoz tartozik-e, amelynek neve előfordul kijelentésében, vagy egy másik csoport tagjairól állít valamit. Kedélyes társaságban gyakran hangzik el, hogy *Ne skótoskodj, fizess már egy korsó sört!* Az átvitt értelmű *négerkedik* metonimikus átvitelen alapul. Mivel a rabszolgákat Afrikából hurcolták Amerikába, a személyes szabadságtól való megfosztottság az újkortól kezdődően szorosan összekapcsolódott a fekete bőrszínnel. A ma sem ismeretlen tevékenységforma úgy határozható meg, mint ellenszolgáltatás, általában csekély fizetség fejében végzett szellemi bérmunka (anyaggyűjtés, önálló írásmű, fordítás elkészítése), amelynek végzője nem vállal(hat)ja a nevét, és szerzői jogáról is lemond. Egy alkalommal még Kosztolányi Dezső is négerkedett, barátjával, Horvát Henrikkel elfogadták egy „ipari főrend” nagylelkű ajánlatát.³⁴ Jellemzően sem skótok, sem négernek nem szerepelnek ezekben a beszédhelyzetekben. Kósa László egy csaknem feledett ige, a *lengyelkedik* jelentését bontotta ki tanulmányában, és arra mutatott rá, hogy milyen kevés népnévből képzett ige van.³⁵ A *magyarkodni*, illetve a *magyarkodás* 1856 táján a Bach-korszak besúgóí jelentéseiben tűnt fel, a lelkes ügynökök azokat a gyanúsaként vélt idegeneket illették ezekkel a szavakkal, akik magyar öltözetet és bajszot viseltek. Ma akkor hangzanak el ezek a szavak, ha a történekről beszámoló személy megítélése szerint valaki túlságba viszi magyarságát, ha kérkedik magyar mivoltával. Magyarkodni magyarok magyarkodnak magyarok között.

Ám azok, akik *cigánykodnak*, többnyire nem cigányok: „Most osztán kezdődött egy még nagyobb alkudás, mert most a parasztok kezdtek cigánykodni.”³⁶ S ugyanígy, akik *zsidóskodnak*, többnyire nem zsidók: „Mikor valakinek dicsőségre [vármegyei követségre] vásik a foga, ott nem lehet zsidóskodni.”³⁷ Az etnonimából képzett ige e válfajának használati szabálya az *Olyan, mintha, de nem* az mondatsémával áll közeli rokonságban. A beszélő azt közli, hogy meggyőződése szerint a szóban forgó egyén viselkedése elüt a saját csoportjára jellemzőnek ítélt viselkedéstől, és egy másik csoport tagjaira jellemzőnek tartott viselkedésre emlékeztet. Csaknem mindig egy másik csoportba tartozik, aki lenézően, ellenségesen vagy gyűlölettel szól a cigányokhoz vagy a zsidókhoz, illetve durva, sértő módon beszél róluk. Az érintett fél vagy egy fültanú az elhangzottak szó szerinti felidézése helyett annak kijelentésével is beérheti, hogy az illető *cigányozott* vagy *zsidózott*. Zeno Vendler szóhasználatával mindkét ige árnyékperformatívum,³⁸ nem valósítható meg velük a *zsidózás*, illetve a *cigányozás* beszédaktusa, legfeljebb beszámolóikban szerepelhetnek. A *lezsidózni* vagy *lecigányozni* is csak tudósításokban fordul elő, maguk az érintettek is így számolnak be arról, ha ilyen-olyan zsidónak vagy cigánynak nevezték-tartották őket. Bárkit lezsidózhatnak vagy lecigányozhatnak, azt is, aki az, és azt is, aki nem az. A címzettek különbözősége miatt azonban még akkor sem ugyanarról van szó, ha szó szerint ugyanaz hangzott el. Az elsődleges térbeli irányultság mellett lebecsülést, megalázást (is) kifejező *le-* igekötő csak a *cigány* és a *zsidó* névből képzett ige elé tapasztva eredményez lexikalizált alakot. A *cigányozni* meg kissé leereszkedően annak a dzsentris-párttitkáros időtöltésnek a megjelölésére szolgál, amikor az éjszakába nyúló poharazgatás során a vendégek cigányzenészekkel húzatják el a nótájukat.³⁹

A logikai szimmetriát a *testvér* vagy a *barát* diadikus relációval szokták szemléltetni: ha x a testvére y-nak, akkor y is a testvére x-nek. A Magyar Királyságban, Szepes és Sáros vármegyében politikai menedékjogot kapott lázadó lengyel nemesek száján keletkezett 1772 táján, a bari konföderáció leverése, az I. Lengyel Köztársaság felosztása után az a rímes közmondás, amelynek magyar változata csak a 19. század végén terjedt el: *Polak, Węgier, dwa bratanki, i do szabli, i do szklanki... / Lengyel, magyar – két jó barát, együtt harcol, s issza borát...* A lengyel *bratanki* jelentése azonban nem 'barát', hanem 'unokafivér', az egyes számú *bratane* viszont a *brat* 'fivér' kicsinyítőképzős változata. Nyelvészeti értelemben „hamis barátokról” (francia: *faux-amis*) van szó, azaz különböző nyelvé, hasonló alakú, de eltérő jelentésű szavakról.⁴⁰ Jézus legfőbb parancsai közül a második a szimmetria parancsa: „Szeresd felebarátodat, mint saját magadat” (Mt 22,39; Mk 12,31). A magyar fordításban szereplő *felebarát* – újabban *embertárs* – görög (*πλησίον*) és latin (*proximus*) megfelelőinek elsődleges jelentése 'közeli, legközelebbi'.⁴¹ Max Weber hívta fel a figyelmet arra, hogy „a testvéri segítségnyújtás [...] a szomszédsági szervezetből származik. Az ember segít a szomszédjának, a »felebarátjának«, hiszen

ő is rászorulhat egyszer a szomszéd segítségére”.⁴² A kifejezés először a vér szerinti rokonokra, a nemzetség tagjaira vonatkozott, később a gyülekezetre, az azonos hitű társak testvériségére, s csak legvégül kivétel nélkül minden emberre. A jézusi parancsolat jóformán jámbor óhaj maradt az emberi történelemben. A szimmetria előírásának szociológiai értelemben a reciprocitás felel meg: „Adjatok, és akkor ti is kaptok” (Lk 6,38). A reciprocitás ebben az esetben pozitív, adásban merül ki, nem az ószövetségi *ius talionis* büntetőjogi alapelv („életet életért, szemet szemért, fogat fogért” Kiv 21,23–24) áll a háttérben. A közeli ismerttől az ismeretlen távoli felé ívelő skálán a testvéri szeretet direkt reciprocitását az egyetemes szeretet indirekt reciprocitása váltja fel.⁴³

A népeket csak elvétele fűzi össze ilyen szoros kötelék, mégsem ritka, hogy számos dologban hasonlóképpen vélekednek saját magukról, mint ahogyan mások vélekednek róluk. Közismert példa erre az angolok sportszeretete, a *fair play* eszméje iránti elköteleződése vagy a németek csaknem kényszeres rendszeretete. E kölcsönös elképzelések nem feltétlenül aszimmetrikusak, bár csak ritkán szimmetrikusak. Más népek szellemi képességeinek vagy erkölcsi tulajdonságainak elismerésére csak elvétele találni példát közmondásainkban, szólásainkban: *Nem mind oláh, aki ólálkodik*.⁴⁴ Sokat forgatott kézikönyveinkben⁴⁵ hiába is keresnénk ilyesféle megfogalmazásokat: *Vág az esze, mint egy oláhnak*. Azért viszont nem kell hosszasan lapozgatni, hogy effélékre bukkanjunk: *Zöld lovat, okos oláhot nem látni*.⁴⁶ Az egyes népekről, etnikumokról, vallásokról tett megállapítások azonban nem feltétlenül kedvezőtlenek, az angломánia éppúgy közismert jelenség, mint az antiszemitizmus. Az elfogultság vakká tesz. Ha az elutasítás vagy az elfogadás a kelleténél nagyobb súllyal esik latba, a túláradó érzelem kibillentli a mérleg nyelvét. Előítéletes gondolkodásról árulkodik, ha pusztán amiatt vetnek meg vagy kedvelnek valakit, mert nem közéjük, hanem máshová tartozik.

A *szeret*, illetve a *gyűlöl* diadikus terminus értelmezési tartományának elemei azonban önmagukkal is relációban állhatnak. A reflexivitás ez esetben azt jelenti, hogy *x* szereti *x*-et, illetve *x* gyűlöli *x*-et, vagyis szereti vagy gyűlöli önmagát. Az önimádat vagy az öngyűlölet átvehető a csoportra is, amelyhez az egyén tartozik. Herbert Paul Grice brit nyelvfilozófus egy önbizalomtól duzzadó megnyilatkozást választott a konvencionális implikátúra szemléltetésére: *Ő angol, tehát bátor*.⁴⁷ Az a személy, aki ezt állítja, a szavak jelentéséből fakadóan sugallja, hogy a fickó bátorsága angol mivoltából fakad. A nemzeti felfuvalkodottság éppúgy túlságokra vezet, mintha egy csoport tagjai kölcsönösen utálják egymást. Az 1933-ban az Amerikai Egyesült Államokba kivándorolt német pszichológus, Kurt Lewin az emancipált zsidók öngyűlöletéről értekezett. Tanulmányát azzal kezdte, hogy a kívülállók még a jelenség létezésében is kételkednek, majd kifejtette, hogy ez az ellenséges indulat számos formát ölthet: jellemezheti zsidó csoportok viszonyát, az egyes ember és a csoport viszonyát, irányulhat saját maga ellen, de a zsidó intézmények, viselkedésformák és vallás ellen is.⁴⁸

Több nyomdaipari műszó futott be fényes pályát a társadalomtudományokban. A francia eredetű *klisé* (*cliché*) – a magasnnyomásra alkalmas lemezek összefoglaló neve – mellett ilyen a *sztereotípi*a (a görög *στυρεός* [‘szilárd’] és *τύπος* [‘forma’] összetétele), a magasnnyomó formáról az eredetivel teljesen megegyező másolat készítésének elnevezése is. A köznyelvbe átszűrődve mindkét szó megőrizte a ‘nem eredeti, másolat’ jelentésárnyalatot, és ‘elkoptatott közhely’ értelemben szinonimává is váltak. Walter Lippmann újságíró, a 28. amerikai elnök, Woodrow Wilson bizalmas tanácsadója volt az első, aki 1922-ben megjelent, *Public Opinion* című könyvében lélektani, társadalomlélektani jelenségeként tárgyalta a sztereotípiát. Hosszasan fejtegette, hogy a külvilág rendkívül nagy és összetett, ráadásul nagyon gyorsan változik, ezért sem elegendő idő, sem megfelelő lehetőség nincs arra, hogy mindenki maga ismerkedjék meg minden részletével. Közvetlen és biztos tudás (*direct and certain knowledge*) híján kizárólag az emberek villámgyors kategorizálását lehetővé tevő sztereotípiákra hagyatkozhatunk: *entellektüel, dél-európai, a Harvardra jár*.⁴⁹ A világban való eligazodást megkönnyítő, elnagyolt, gyakorta torz mentális képek az egyes csoportok tagjainak kinézetét, származását, foglalkozását stb. emelik ki. A szociológia és a szociálpszichológia művelői *auto-sztereotípi*áról beszélnek, ha egy sztereotípi a saját csoportra (*in-group*) vonatkozik, és *hetero-sztereotípi*áról, ha egy másik csoportra (*out-group*). E kognitív sémáknak mindkét esetben az a különös jellemzője, hogy a meg tapasztalás és a meghatározás szokásos sorrendje az ellenkezőjére fordul: a meghatározás (sokszor) megelőzi a tapasztalatot.

Uta Quasthoff immáron klasszikusnak tekinthető meghatározása a nyelvészet, a társadalomtudományok és a pszichológia hármasság területén próbálta megragadni a fogalmat: „A sztereotípi a egy társadalmi csoportra vagy tagjaira irányuló meggyőződés szóbeli kifejezése. Logikai formája egy

ítélet, amely indokolatlanul leegyszerűsítő és általánosító módon, érzelmi-értékelő szándékkal tulajdonít vagy tagad meg bizonyos tulajdonságokat vagy magatartásmódokat személyek egy csoportjától. Nyelvészetileg mondatként írható le.⁵⁰ Tehát minden sztereotípa általánosítás, amely kimondja, hogy az adott csoporthoz tartozó egyének kivétel nélkül valamilyenek. Gordon W. Allport szerint azonban még a bőr színéről tett megállapítások is tartalmazhatnak téves általánosítást. „Valószínűleg sosem állíthatjuk, hogy van olyan csoportjegy, mely egy csoport minden egyes tagját megkülönbözteti azoktól, akik nem tartoznak a csoportba”⁵¹ – fogalmazta meg kétségeit. Ha valaki azt állítja, hogy az adott csoporthoz tartozó egyének mindegyike rendelkezik ugyanazzal a tulajdonsággal, alighanem tévedett, de hozzáállását még nem fejezte ki. Az előítéleteknek viszont sajátja, hogy kedvező vagy kedvezőtlen viszonyulást fejeznek ki, elutasítják vagy elfogadják a szóban forgó csoportot vagy annak egyik tagját. Az előítéleteknek az a másik sajátja, hogy hangoztatóik makacsul kitartanak mellettük, még akkor is, ha számos esetben tapasztalják meg az állításban foglaltak ellenkezőjét.

Az előítéleteket tartalmazó sztereotípiák zömmel ránk hagyományozott minták, segítségükkel azt ragadjuk meg, amit saját kultúránk már eleve meghatározott számunkra, és sokszor pusztán azt észleljük, amit éppen e megszilárdult formákban ragadtunk meg.⁵² Az állandósult szókapcsolatok, szólások, közmondások stb. használata az életkor előrehaladtával párhuzamosan növekszik. Az egységes rendszerbe nem mindig illeszthető, egymásnak gyakran ellentmondó proverbszerű mondatok a paraszti kultúrákban a felnőtt társadalom világképét fejezték ki. A közmondások alkalmazása beszédhelyzethez kötődik. Szemerkényi Ágnes világított rá arra, hogy a jelenség az idézéssel rokonítható. A beszélőnek ismernie kell a mondást, emlékezetében fel kell idéznie a szavakat, hogy a különös helyzetet a mondás kifejezte általános szabály alá rendelhesse.⁵³ A közmondás alkalmazása nem egyéb, mint a benne szereplő szavak helyzethez igazított idézése, egyikük-másikuk gyakorlati szillogizmusként is értelmezhető. A példa legyen a *Cigánytól ne végy szemet!* A múltbeli eseményekre elismerésként (*Jól tetted, hogy nem...*) vagy korholásként (*Nem megmondtam neked, hogy...*) alkalmazzák, a jelenben a döntés meghozatalát könnyíti meg, a jövőre vonatkozóan pedig tanácsként vagy figyelmeztetésül szolgál. Mivel használata a cselekvések, illetve a cselekvések elmulasztásának mindhárom lehetséges idősíkját átfogja, a közösségre jellemző beállítódások és hitek átörökítésének egyik megszokott útja-módja.

Forgács Tamás az előítéletes nyelvi kifejezések két fajtáját különböztette meg, az elsőben az attitűd, a másodikban a nézet eleme hangsúlyos. Példaként megadott egyik mondatpárja: *Ki nem állhatom a cigányokat. A cigányok dologkerülők és piszkosak.* Megkülönböztetése egyértelművé teszi, hogy Quasthoff meghatározása alapján kizárólag a nézet típusú előítéletek tartoznak a sztereotípiák közé. „Ez azt jelenti, hogy *A cigányok dologkerülők* típusú mondatok sztereotípiának minősülnek, hiszen ítéletek, s egy nézetet testesítenek meg, míg az *Utálom a cigányokat* típusúak előítéletesek, de nem sztereotípiák, hiszen nem nézetet, hanem attitűdöt, beállítódást testesítenek meg.”⁵⁴ A nézetet kifejező kijelentések egyetemes állítások vagy egyetemes tagadások. Egy etnonimával megnevezett csoport tagjainak mindegyike rendelkezik egy kárhoztatandó tulajdonsággal, illetve nem rendelkezik egy üdvözlendő tulajdonsággal. A nézetet kifejező egyetemes állítások vagy egyetemes tagadások egybevetethők a tapasztalattal. Akkor és csak akkor igazak, ha az állítás vagy tagadás a szóban forgó csoport minden egyes tagjára igaz, egyébként hamisak. A tapasztalat szigorú próbájának alighanem egyik sem tesz eleget. A beállítódást kifejező kijelentések részleges állítások vagy tagadások. A megnyilvánuló arról számol be, hogy rokonszenvet vagy ellenszenvet érez egy etnonimával megnevezett csoport tagja vagy tagjai iránt. Egyedül beszámolójára hagyatkozhatunk, ami lehet őszinte vagy őszintétlen. Az is gyakori, hogy valaki nem ad hangot beállítódásának, többé-kevésbé palástolt utálatára, netán vonzódására csak más tetteiből vagy kijelentéseiből, hanghordozásából, taglejtéseiből, egyebekből lehet következtetni. Nem számít ritkaságnak, hogy ha a beállítódást és nézetet kifejező mondatpárok suta magyarázatkíséretté kapcsolódnak össze: *Ki nem állhatom a cigányokat, mert dologkerülők és piszkosak.* A lélektanban racionalizációnak nevezik azt az elhárító mechanizmust, amelynek segítségével az előítéleteket valló egyén elfogadható okot próbál találni vélekedésére.

A nézetet kifejező egyetemes állításokban vagy tagadásokban testet öltő sztereotípiáknak számos alfaja van. Ezek közül mutatok be vázlatosan néhányat. A másokat csepülő vagy öndicsőítő kijelentéseknek különféle stilisztikai változatokban elmaradhatatlan eleme az univerzális kvantor, amelyet a logikusok a „Minden x dolog olyan, hogy...” szófordulattal adnak vissza. Az öndicsőítő ki-

jelentések azt közlik, hogy az adott csoporthoz tartozók rendelkeznek egy előnyös tulajdonsággal, míg a másokat csepülő kijelentések azt adják hírül, hogy a másik csoporthoz tartozókból hiányzik ez a tulajdonság. A hovatarozásukra büszke nyelvhasználók számos mondatséma közül választhatnak, ha etnosztereotípiákat tartalmazó kijelentéseket akarnak tenni. Komjáthy Jenő (1858–1895) *Magyar vagyok* című hátrahagyott költeményének négy sorát idézem: „Magyar vagyok, mivel szabad, / Szabad, tehát magyar. / ... / Magyar vagyok, tehát igaz; / Igaz, mivel magyar.” A verssor végén álló szó rendre megismétlődik a következő sor elején, de az epanasztrofé retorikai alakzatával összefűzött gondolatlánc önmagában nem kezeskedik az állítások igaz voltáért. Az egymásból kölcsönösen következő verssorok a Grice-féle konvencionális implikaturák közé sorolandók, mert a költő azt sugallja, hogy következtetései a szavak konvencionális jelentéséből fakadnak. Uta Questhoff és Forgács Tamás is amellett érvelt, hogy a sokszor közmondások, szólások, szólásmondások alakját öltő sztereotípiák logikai alapformája az implikáció.⁵⁵ A négy verssor is megfogalmazható *ha p, akkor q* alakban, ami egyértelművé teszi logikai vázukat. Az implikáció (másként: kondicionális) akkor és csak akkor hamis, ha *p* igaz, és *q* hamis, máskülönben igaz. A sztereotípiákat hangoztatók azonban nem fogadnák el, hogy a kijelentés akkor is igaz, ha *p* hamis és *q* igaz, és azt is értetlenül fogadnák, hogy a kijelentés akkor is igaz, ha mind az előtagja, mind az utótagja hamis. A *ha p, akkor q* alakú sztereotípiákat az utótag feltételes állításának⁵⁶ – és nem implikációnak! – tartják, azaz az előtag hamissága esetén nem foglalkoznak az állítással.

A nemzetkarakterológiai sztereotípiák talán legismertebb fajtája, amikor nem saját népük fiait-leányait magasztalják, hanem valamelyik szomszédot becsmérlik. Ha példának okáért azt állítják, hogy a szomszédos nép tagjai ostobák, akkor ez kimondatlanul is együtt jár annak burkolt állításával, hallgatólagos igenlésével, hogy ők maguk okosak. A hiányos, enthümematikus következtetések amúgy sem ritkák az etnosztereotípiák világában. A kivételeket nem ismerő kategorikus kijelentések számtalanszor tartalmaznak körforgást, mert hol egy adott nemzethez vagy vallásfelekezethez tartozás tényéből következtetnek egy tulajdonság meglétére, hol a szóban forgó tulajdonság meglétéből az adott nemzethez vagy vallásfelekezethez tartozásra. Az etnosztereotípiák legjellemzőbb, ha nem is leggyakoribb kijelentéstípusa a tautológia egyik altípusa. *A zsidó az zsidó (marad)* – azaz a beszélő nem hagy kétséget afelől, hogy bármi történjék is, nem fogja megváltoztatni a véleményét. A KATEGÓRIA A KATEGÓRIA TULAJDONSÁGA HELYETT metonímia segítségével értelmezhető tautológiában a *zsidó* szó első előfordulása a zsidók kategóriáját jelöli, míg második előfordulása jellemzőnek ítélt tulajdonságait.⁵⁷ *Becsületes ember, ha zsidó nem volna* – így szól az a közmondás, amelyet Margalits Ede is felvett gyűjteményébe.⁵⁸ A mondás arra világít rá, hogy az előítéletes beszélő inkább huny szemet a tények fölött, hogysem elismerné: egy zsidó is lehet becsületes. Fittyet hány a nyilvánvaló ellentmondásra, mert nem akarja feladni az axiómaként elfogadott tautológia igazságát. Ám van, aki nem a másokról alkotott kép változhatatlanságához ragaszkodik foggal-körömmel, hanem ahhoz, hogy az a kép ne változhasson meg, amelyet azzal kapcsolatban formálnak róla, hogy ő miként vélekedik másokról. Mikszáth Kálmán egyik regényalakja, az öreg Palojtay István földbirtokos az éjszaka kellős közepén bőkezűen segített egy beteg zsidó özvegyasszonyon, de felfortyant, amikor Noszty Feri megkérdőjelezte, hogy antiszemita: „Hát hogyan volnék én antiszemita? Mindig ellenök beszélek a megyegyűléseken.”⁵⁹

A sztereotípiák kijelentő mondatokhoz kötődik, míg a sokszor csúfolódással, lebecsüléssel együtt járó előítélet akár egyetlen szóban is kifejeződhet, mint amilyen a *digó* ('olasz'), a *polyák* ('lengyel') vagy a *ruszki* ('oroszl'). A gúnynevek egy része ugyan egyszavas, de némelyik állítással bontható ki, mint a *spagettizabáló* (a német *Spaghettifresser* tükörfordítása). Az olaszok valóban sok spagettit fogyasztanak, de macskát nem esznek. A vicenzaiakra azonban ők maguk aggatták a *mangiagetti* szót. Csorba László történész elképzelhetőnek tartotta, hogy egy középkori várostrom idején ráfanyalodtak a macskákra.⁶⁰ A *macskazabálók* (*Katzenesser*) gúnynév az I. világháború idején az Isonzo és Piave folyó mentén vált elterjedtté, amikor az Osztrák–Magyar Monarchia és az Olasz Királyság katonái harcoltak egymással. A néhány szavas gyalázkodó megszólítások – *mocskos, bűdös, rohadt* ez meg az – is roppant ellenségesek, a lecínyezés, lezsidózás is megvalósítható velük. Forgács Tamás úgy módosította Uta Questhoff sztereotípiafogalmát, hogy a nem teljes mondat értékű nyelvi formák – szavak (*nigger* – 'fekete, voltaképpen sötétbarna bőrszínű ember'), frazémák (*tótul szól* – 'cserépnemű eltörik') és parömiumok (*Még ha cigánygyerekek potyognak is az égből*) – is beletartozzanak tárgykörébe.⁶¹ Mivel összetettséjük alapján rendezte sorba a nyelvi kli-

séket, fel kellett áldoznia azt a követelményt, hogy a sztereotípiák nyelvészeti értelemben mondat. Az előítéletek kifejezéséhez egyébként még szavak sem kellene, kimondásuk nélkül is porig lehet alázni valakit hovatartozása miatt.

Mivel sokan gondolják azt, hogy a szóban forgó csoportnak tulajdonított ismertetőjegyek a csoportba tartozó egyének mindegyikét jellemzik, azonnal határozott véleményt alkotnak a csoport azon tagjairól is, akiket még sohasem láttak. A csoport végül emberi alakot ölt képzeletükben, mert ugyanazok az emberi tulajdonságok jellemzik, mint egyes tagjait. Ám egy csoport nem lehet sem dologkerülő, sem dolgozó, sem piszkos, sem tiszta, ezért gyakran megesik, hogy az egészt egy jellegzetesnek ítélt tagjával képviseltetik, aki egyaránt lehet valós vagy képzetes személy. A példázáson nyugvó megszemélyesítés a szinkrón biologizmus különleges esete. Az etnikai csoportok személy mivoltára mi sem jellemzőbb, mint hogy számos esetben keresztnévvel illetik őket. Néhány példa: *Gázsí* (így, illabiális ejtéssel) a cigányra, *Hans* vagy *Fritz* (ez utóbbi inkább csak többes számban) a németre, *Iván* az oroszra, az egymástól elszakíthatatlan *Kohn* és *Grün* a zsidóra, és egyedüli nőként *Marianne* a franciára. A 20. század elején Hugo Münsterberg német szemzőből elemezte az amerikai szokásokat, és az amerikaiak németképét is megrajzolta: „A karikatúra nem hű képmás – segíthet azonban megállapítanunk, hogy megalkotója milyen tulajdonságokat vél felfedezni az eredetiben. A tipikus német Amerika-szerte népszerűvé vált karikatúrája ráadásul már nemcsak a vicclapok rajzain található meg, hanem a komoly napilapok vezércikkeiben is.”⁶² A nemzetkaraktrológiák az I. világháború után indultak hódító útjukra. Az egyik leghíresebb közülük a spanyol szépíró, történész, diplomata, Salvador de Madariaga Oxfordban írott könyve, az *Englishmen, Frenchmen, Spaniards* (1929), amelynek műfaját szerzője összehasonlító lélektanként határozta meg.

Prohászka Lajos egy évvel korábban, 1928-ban fejezte be *A vándor és a bujdosó* első változatát, a kéziratot 1932 és 1935 között a *Minerva* folyóiratban közölte, majd 1936-ban könyv alakban is kiadta. Német mintára az egyes nemzetek szellemtudományi típusát alkotta meg. Úgy vélte, hogy „a megértés apriorikus elve” segítségével „a közösségek szellemének ősi, metafizikai magvához” juthat el. „Módszertana” nem kötötte meg a kezét abban, hogy milyen szerepet osszon az egyes népekre. Így például az angolokat telepesként, a franciákat stilizátorként léptette színre, míg a címszereplő németek és magyarok a vándor és a bujdosó alakját öltötték. Népünk rejtőzködő, befelé forduló alkatából egészen az „élő nemzettest jelképéig”, a Szent Korona-ig jutott el.⁶³ Elképzeléseinek ellenzői is szép számmal akadtak, Szekfű Gyula már tanulmánya címevel – *Nem vagyunk bujdosók*⁶⁴ – kifejezte egyet nem értését, az általa szerkesztett *Mi a magyar?* (1939) című tanulmánykötet is ennek jegyében született. A nemzeti jellemvonások azonban még ebben a kétségkívül színvonalas kötetben sem álltak össze egységes képpé. A helyzet egy paradoxonnal érzékeltethető: még nem írtak olyan nemzetkaraktrológiát, amely kiváltotta volna a társadalomtudósok egyöntetű elismerését, köznapi változataira viszont még esküdt ellenségei is rászorulnak. Ahogy Hunyady György fogalmazott: „Kimondva-kimondatlanul így formálnak ítéletet még azok is, akik egy-egy nemzet vagy etnikai csoport sokszínűségét látva kételkednek, sőt elvszerűen elvitatják az emberalakra szabott nemzetjellemezések érvényét.”⁶⁵

Gordon W. Allport amerikai szociálpszichológus úgy vélekedett, hogy az emberi csoportok között meglévő különbségek mindegyike besorolható négy típus valamelyikébe.⁶⁶ Az elsőt a konform viselkedés *J*-görbéjével jellemezte. A legalacsonyabb számértéktől a legmagasabb felé haladó grafikus ábrázolás ugyanis rendszerint ezt a betűt rajzolja ki, ha a csoport csaknem minden tagja rendelkezik egy bizonyos tulajdonsággal, vagy ugyanúgy viselkedik. Szemléletes példa lehet erre az anyanyelvhasználat. A Lengyel Köztársaságban a lakosok 98,2 százalékának anyanyelve a lengyel, 1,4 százalékuk beszél a sziléz(iai) nyelvet, javarészt ők is tudnak lengyelül, a fennmaradó 0,4 százalék pedig más nyelvet beszél (2017. évi adatok). A második típusba azok az ismertetőjegyek tartoznak, amelyek a csoporton belül ugyan ritkán fordulnak elő, de más csoportokban egyáltalán nem figyelhetők meg. Ilyen a zsidó férfiak kör alakú fejfödője, a kipa (jiddisül *jármilke*, közkeletű nevén *sábeszdekli*) vagy a skót férfiak kiltje, térdig érő, kockás gyapjúszoknyája. A harmadik típusba sorolt tulajdonságok valamilyen mértékben mindenkiben megvannak, de alacsony azoknak a száma, akik a lehető legkisebb, illetve akik a lehető legnagyobb mértékben rendelkeznek velük. Ide sorolhatók a testi jellemzők (magasság, testsúly), illetve a képességek (kézügyesség, erkölcsi érzék, zenei tehetség) is. Az egymást átfedő, harang alakú eloszlási görbék egyértelműen kirajzolják, hogy például a holland férfiak magasabbak, mint a japán férfiak. A negyedik típusba tartozó mennyiségi tulajdon-

ságok nem egyetlen embercsoportra jellemzőek, különböző gyakorisággal mindegyikben előfordulnak, de egyik csoportban sem meghatározóak. A mértéktelen alkoholfogyasztás például nem jellemző egy csoport minden egyes tagjára, még a nagyivónak tartott oroszok között is szép számmal akadnak absztinensek, de az egy főre jutó alkoholfogyasztásuk 2010-ben 15,1 liternyi tiszta szesznek felelt meg, amivel megelőzték ugyan a magyarokat (13,3 l), a finneket (12,3 l) és az íreket (11,9 l), de lemaradtak a fehéroroszek (17,5 l), a moldávok (16,8 l) és a litvánok (15,4 l) mögött.

Az is mérhető, részben számszerűsíthető, hogy ki mennyit beszél vagy hallgat. Platón a *Törvények* című kései, monológra emlékeztető dialógusában a társas borozgatás hasznáról és káráról értekezve így mutatta be a maga és két beszélgetőtársa városának polgárait: „az összes görögök azt tartják városunkról [Athénről], hogy szereti a beszédet, sőt bőbeszédű, Spártáról ellenben azt, hogy kevés szavú, Krétáról pedig, hogy inkább a gondolatnak, semmint a szónak van bővében”.⁶⁷ Spárta (*Λακωνία, Laconia*) lakóiról (*Λακωνικός, Laconicus*) nevezték a keveset beszélő embereket lakonikusnak. Dell H. Hymes amerikai antropológiai nyelvész Platón szövege alapján szerkesztette meg háromfokú skáláját (bőbeszédű, kevés szavú, magvas mondanivalójú), hogy ily módon is bizonyítsa a beszédjelenségek összehasonlításának lehetséges és szükséges voltát. Az efféle köznapi megfigyelésekben számos vonás összemosódik, az előbbi hármasság szinte észrevétlenül alakítható át egy másikba (beszédés, tartózkodó, hallgatag), pedig ez utóbbiak már a társadalmi élet és a nyelv kölcsönhatását megvilágító minőségi jellemzők.⁶⁸ A beszéd mennyisége és a hangerő között is szoros a kapcsolat. Tapasztalati megfigyelések támasztják alá, hogy aki sokat beszél, hangosabb, aki pedig keveset szól, halkabb. Azt is igazolja a tapasztalat, hogy a kimondott szavak mennyiségével párhuzamosan emelkedik a beszédsebesség is. Az oszcilloszkóp pontosan megmutatja, hogy egy adott személy mennyit, milyen hangerővel, milyen sebességgel, milyen hosszú szüneteket tartva stb. beszél. Az akusztikai metrika lehetővé teszi, hogy a kutatók reprezentatív mintákat vegyenek, és az eredményeket összevetve megállapítsák, hogy a világ népei mennyire hangosak vagy csendesek (a munkahelyen, hivatali ügyek intézésekor, társaságban, vendégségben, személygépkocsiban, tömegközlekedési eszközökön, más alkalmakkor).

A hang erősségét az általa keltett rezgés amplitúdója határozza meg. A műszer pontosan méri a hangerőt, de azt nem mutatja, hogy az egyes népeknél, közösségekben, műfajokban stb. mekkora hangerő számít már hangosnak, mekkora még nem. A csendes és a hangos egyaránt viszonylagos. Az előbbi azt jelenti, hogy egy adott csoport tagjai által elvártnál csendesebb, míg az utóbbi azt, hogy egy adott csoport tagjai által elvártnál hangosabb. A vallási szertartásokban többnyire a szótlanság fejezi ki a tiszteletet és áhítatot, de nem mindig. Thornton Wilder színdarabjában a karmester így förmedt rá a kórusra: „Halkabban! Verjék ki a fejükből, hogy a zene csak akkor jó, ha hangos. Bízzák a lármát a metodistákra.”⁶⁹ Daniel N. Maltz három protestáns egyház, a puritánok, a kvékerek és a pünkösdisták istentiszteletét hasonlította össze abból a szempontból, hogy egymás szertartásait csendesnek vagy zajosnak tartják-e. Az általa felállított skála nem pusztán akusztikus, hanem szakrális mérce is. Másként nem volna értelmezhető az a megállapítása, hogy amit az egyik felekezet tagja csendesnek tart, azt a másiké zajosnak.⁷⁰ A kvékerek csendes, illetve a pünkösdői mozgalom hangos istentiszteletei jelenítik meg a liturgikus rend két szélső pólusát. Edmund Leach a kulturális elemek bináris kódolásának strukturalista elvét vallotta, azzal a kikötéssel, hogy előadódhatnak olyan esetek, amikor az értékek felcserélődnek. Az ellentétes, de egymással összefüggő szent–profán párnak hol a csend–zaj, hol a zaj–csend pár feleltethető meg, úgyhogy hol a csend(es), hol a zaj(os) az, ami kulturálisan jelöletlen, azaz normának számít.⁷¹ Mind a csendnek, mind a zajnak megvannak a maga nemzetiségűtől, felekezeti hovatartozástól, rendi vagy osztályhelyzettől stb. függő normái.

A megfontolt hallgatás éppúgy szolgálhat az egész csoportra jellemző viselkedés alapjául, mint a nyelvhasználatban megfigyelhető sajátosságok. A hallgatag indián alakját ösztönös méltóság övezi az európai közvélekedésben. Karl May leghíresebb regényének eredeti címe: *Winnetou, der Rote Gentleman* (1893), azaz *Winnetou, a rézbőrű gentleman*.⁷² Keith H. Basso antropológus 1964 és 1969 között az arizonai Cibecue-ban azt próbálta kideríteni, hogy a nyugati apacsok milyen helyzetekben és miért tartózkodnak a beszédétől. Hat olyan helyzetet körvonalazott, amelyekben hosszú ideig nem szólnak meg: 1. találkozás idegenekkel; 2. udvarlás; 3. a távolból hazatérő gyermek fogadása; 4. a szidás eltűrése; 5. az együttérzése kifejezése; 6. gyógyító szertartások. (Két másik alkalomra csak utalt, nem tárgyalta a tekintélyek és hatalmasságok előtti néma tiszteletadást, illetve a szertartások kellékeinek elkészítése-előkészítése közben tanúsított hallgatást.) Tanulmánya vé-

gén azt a következtetést vonta le, hogy a nyugati apacsok akkor választják a hallgatást, ha a helyzetet bizonytalannak vagy kiszámíthatatlannak ítélik.⁷³ Körükben a szóbeli közlés hiánya vált elfogadottá, a megszólalást helytelenítik. A kommunikatív kompetenciának ugyanis nemcsak az része, hogy mikor mit kell mondani, hanem az is, hogy mikor nem kell megszólalni. Minél archaikusabb egy társadalom, annál kevesebb a normaszegő, s még az is elképzelhető, hogy – grafikusán ábrázolva – a konform viselkedés *J*-görbéje *I*-vé egyenesedik ki, függőleges vonallá válik. Ha egy csoport minden egyes tagja ugyanúgy viselkedik bizonyos helyzetekben, az még nem jelenti azt, hogy e sajátosságuk megkülönbözteti őket mindazoktól, akik nem az ő csoportjukba tartoznak. Basso mielőbbi összehasonlító vizsgálatokat sürgetett, és Priscilla Mowrer kutatásaira hivatkozva azzal fejezte be tanulmányát, hogy a navahók csaknem ugyanazokban a helyzetekben tartózkodnak a beszédétől, mint a nyugati apacsok.

Az európai köztudatban a hallgató finnek lépett a hallgató indián helyébe.⁷⁴ A finnek egykedvűen vették tudomásul a róluk alkotott képet, s maguk is hasonlóképpen vélekednek magukról, mint ahogyan mások vélekednek róluk. Auli Hakulinen és Fred Karlsson 1977-ben tudományos paródiát adott közre, amelyben egyszerre figurálták ki a finnek kommunikációs nehézségeit és Grice elméletét. A társalgás alapelvét így fogalmazták át: „Ne beszélj!” Ha mégsem kerülhető el, hogy megszólalj, akkor a következőket tedd: igyál annyit, amennyit csak bírsz; hagyd homályban, kihez beszélsz; ne használj szükségtelen szavakat, mint amilyen a *köszönöm*, a *bocsánat* vagy a *sajnálom*. A második alapelv pedig így hangzott: „Maradj zárkózott!” Ne mosolyogj, ne nézz beszélgetőtársad szemébe.⁷⁵ A gunyoros jellemzés nem nélkülözi az igazságot – szögezte le Kari Sajavaara és Jaakko Lehtonen 1985-ben. A szerzőpáros kétszer is nekiveselkedett annak, hogy megfejtse, miért hallgatnak a finnek. A történelemben és a hagyományos családmodellben keresték az okokat. Az 1960-as évekig a túlnyomórészt vidéki népesség nem falvakban, hanem magányosan álló rönk- vagy gerendházakban lakott. A gyerekek csak szülői felszólításra kapcsolódhattak be a beszélgetésbe, és a közös étkezések is szótlannal teltek.⁷⁶ Több mint húsz év múlva, 1997-ben – az éles kritikáktól megszeppenve – árnyaltabban próbálták meg összefoglalni a finnek jellemvonásait. Más északi népekhez hasonlóan csak akkor szólnak meg, ha van mit mondaniuk. Nem szívesen kezdeményezik a beszédet, nem vágnak a másik szavába. Szótlannal figyelik a dolgok alakulását, de a semmibe merednek. A beszélőt nem nógatják folytatásra biccentéssel, taglejtéssel vagy a figyelmet és megértést jelző rövid szavakkal. Ritkán szólnak meg, majd rögtön hosszú szünetet tartanak.⁷⁷

A finnek nemzeti ébredését kétnyelvűség jellemezte, a 19. század közepére kétnyelvű (finn és svéd) nemzeti kultúra jött létre.⁷⁸ Johan Ludvig Runeberg 1846-ban svédül (*Vårt land*) írta a későbbi finn nemzeti himnusz, a *Hazánk (Maamme)* című költeményt. Száz esztendővel később Bertolt Brecht találóan állapította meg *Finnische Landschaft* (1940) című versében, hogy a finn olyan nép, amelyik két nyelven hallgat.⁷⁹ A két nyelv a szövegben kétszerest jelent, mégsem kétszer akkorát, mert a felmérések tanúsága szerint a vizsgálatba bevont személyek finnül többet hallgattak, mint svédül. Lallukka Gabriella a finn csendet a monológyszerű kifejtés, az odahallgatás és a figyelés kultúrájaként írta le. „A finn feltételezi, hogy sok mindent kimondatlanul is meg lehet érteni.”⁸⁰ Ezért megbízhatatlannak, fecsegő alaknak, netán részeges fickónak tartja azokat, akik megítélése szerint túlságosan sokat beszélnek. A dél- vagy közép-európaiaknak viszont gyakran támad az a benyomásuk, hogy finn beszélgetőtársuk megnémult, keservesen nehezen gondolkodik, netán ostoba. A társalgásba iktatott szünetek szokatlan hosszúsága a japánokra is jellemző. Hallgatásuk szintúgy elmélyülésről, a gondolatok rendezéséről tanúskodik. Elvárják, hogy beszélgetőtársuk kurta szavakkal vagy biccentéssel jelezze: érti, miről van szó.⁸¹ Csendhez fűződő viszonyuk történetileg szorosán kapcsolódik a zen-buddhizmushoz, amely a megvilágosodás és a hitelesség forrását nem a beszédben, hanem a hallgatásban látja.⁸²

A mottóként választott idézetben – „Apám, mint a jütlandiak általában, szűkszavú ember volt” – az *általában* szó jelentését két statisztikai fogalom, a helyzeti középérték (medián) és a leggyakoribb adat (módusz) adja vissza a legpontosabban. Szemléltetésül állítottam össze a következő példát. Egy hétfős vállalat alkalmazottai (az ügyvezető igazgató, a termelésirányítás vezetője, a szakmunkások, a telephely őrzéséért és a takarításáért felelős dolgozók) minden hónap elején – csökkenő sorrendben – 1200, 800, 200, 200, 200, 100 és 100 pénzegységet kapnak kézhez elvégzett munkájuk ellenértékéért. Az átlag (számtani közép) 400, a medián, a sorba rendezett adatok középső eleme 200, ami ez esetben megegyezik a módusszal, a mintában előforduló leggyakoribb

adattal. A minta terjedelme, a legnagyobb és legkisebb számértékű adat különbsége pedig 1100. A szüksézsavúság–bőbeszédűség, illetve a csendesség–hangosság/zajosság is tapasztalható fogalmak, megvitatni egyedül azt érdemes, hogy miképpen kell megválasztani vagy megalkotni a mintán belüli sorba rendezés ismérvét. A Jylland (németül: Jütland) -félsziget északi, Dániához tartozó részén élő emberek saját magukat kevés beszédűnek tartják, bár bizonyára köztük is akadnak megrögzött fecsegők. A skála itt is a hallgatagtól a szüksézsavún át a szószátyárig húzódik, de az bizonyos, hogy a sorba rendezett sokaságot középütt két részre osztó medián valamelyik szüksézsavú egyénre esik, amiként az is feltehető, hogy a mintában a szüksézsavúak fordulnak elő legnagyobb számban. A minta terjedelme nyilvánvaló módon szélesebb a hangos népek körében, mert köztük is akadnak csendes, zárkózott emberek. A skálák összehasonlítása pedig azt mutatná meg, hogy egy bőbeszédű jütlandi szüksézsavú olasznak bizonyulna.

A finnek a zord Észak lakói közül is kitűnnek hallgatagságukkal, míg a napfényes Dél lakói közül az olaszok rínak ki harsányságukkal. Az éghajlat és a népjellem alakulása között már az ókor óta párhuzamot vontak, a 18. században Montesquieu a kormányzati formák és az időjárás között is elméleti összefüggést állított fel. Úgy vélekedett, hogy a meleg éghajlat a népeket elernyeszti és szolgaságra kárhoztatja, míg a hideg éghajlat bátorrá és szabaddá teszi őket. A megannyiszor cáfolt klímaelmélet közszájon forgó ellentétei égtájakkal megragadott etnosztereotípiákban öltöttek testet, és a *zárkózott–nyílt*, *szorgalmas–lusta*, *hűvös* vagy *forró vérmérsékletű* stb. mellett a *halk–hangos*, illetve *hallgatag–fecsegő* páros is gyakori. Az összehasonlítás azonban nemcsak egyes népek között lehetséges, hanem egy-egy népen belül is. George R. Saunders például a francia határ közelében, a Tengeri-Alpokban fekvő kis olasz falu csendes és szófukar lakóit mutatta be tanulmányában.⁸³ Az Itáliát felkereső utazók egybecsengő leírása szerint Nápoly a hangoskodás, a zajongás városa. Johann Wolfgang Goethe 1787 kora tavaszán furcsa mód a tomboló utcai zajban talált nyugalmat, s úgy vélekedett, hogy a leglármásabb helyek egyike a móló.⁸⁴ Karel Čapek 1923-ban azt jegyezte fel, hogy „mindenki tülekszik, mindenki kiabál [...] hajtja a maga mondókáját”.⁸⁵ Egy évvel később Kosztolányi Dezsőt szinte letaglózta az érzékek együttes áradása: „a nápolyi utca csupa fény, csupa zaj, csupa szag, csupa íz”.⁸⁶ A megértő és türelmes Zbigniew Herbert 1959-ben fanyar humorral állapította meg: „Csak két hely viszonylag csöndes: a Capo da Monte Múzeum és az Albergo Fiore felvonója.”⁸⁷

Deborah Tannen a *Silence: Anything But* – azaz: *Csend: bármit, csak azt ne* – címet adta esettanulmányának, amelyben néhány kelet-európai hátterű New York-i zsidó társalgási stílusát is vizsgálta. Megfigyelte, hogy mindenáron el akarják kerülni a beszédészünet feszélyező csenddű sűrűsödését. Sűrű témaváltásaikat is az magyarázza, hogy tartanak a csendtől. A társalgásban beálló hirtelen csendet, amelyet számos nyelvben (az ógörögben, latinban, németben, oroszban, spanyolban stb.) az *Angyal szállt el felettünk* szólással fejeznek ki, kellemetlennek, túlságosan nyomasztónak érzik. Feltűnően gyakori körükben a beszélőváltás. Mindenki mondani akar valamit, még ha nincs is mit közölnie éppen, csak a társalgás folyamatosságát akarja kényszeredetten fenntartani. Gyorsan beszélnek, csaknem hadarnak, hangerejük és hangmagasságuk roppant széles tartományban mozog. Gyakran vágnak egymás szavába, nemritkán egyszerre beszélnek. Szívesen mesélnek történeteket, főleg magukról szólókat.⁸⁸ A fékezhetetlen, gyors beszéd a végletekig lecsupaszítja a grammatikai formát, állandósítja az allegro alakok (a magyarban ilyen például az *asziszem* az *azt hiszem* helyett) használatát.

A kínaiak is rendkívül zajosak. Hangosan beszélnek, csaknem kiabálnak, és minden kezük ügyébe eső tárggyal zajt csapnak. Nem egy utazó számolt be arról, hogy ha Kínára gondol, a madzsong köveinek fülsértő és izgatott csapkodása idéződik fel emlékezetében. „A kínaiak nem értik a csendet. Ugyanolyan ellenszenves számukra, mint a legtöbb nyugati ember számára a hangos decibelek. A csend magányt jelent – ha volna valaki a közelben, akkor zaj lenne [...] A kínai *re-nao* ('szórakozás') szó szerint jelentése: ('forró és zajos'). A csend definíció szerint zárja ki a kellemes időtöltést.”⁸⁹ Mindent csoportosan szeretnek csinálni, a közterületeken alig látni magányos kínait. Az ágyban fekvő beteg sem nyugalomra vágyik, hanem arra, hogy nyüzsgő és lármázó rokonok meg barátok vegyék körül. Nemcsak zajszerető, zajtűrő is. A sokszor éjszaka sem csituló éktelen ricsaj a szomszédokat sem zavarja. Mindez talán ősi szellemhitükkel függ össze. A zajcsapás különböző fajtáit és alkalmait a népszokások legősibb elemeként tárgyalják az etnográfusok.⁹⁰ A lármázással, szándékos zajkeltéssel járó szokáscelemek eredeti rendeltetése az volt, hogy távol tartsák az ártó szellemeket.

Nem követtem nyomon lépésről lépésre a magyarokról alkotott kép változásait, de a több mint egy évezred során temérdek képtelenséget hordtak össze rólunk. Regino prümi apát a 889. esztendőnél jegyezte fel *Évkönyvében*, hogy a magyarok a szörnyetegeknél is kegyetlenebb, nyers húst zabáló, vért szürcsőlő népség, akik foglyaik darabokra tépett szívét orvosság gyanánt rágcsgálják. A német krónikás az első történeti kútfő, aki a magyarok csendességéről–hangosságáról is tudósított: „természettől fogva hallgatagok, s készebbek a cselekvésre, mint a beszédre”.⁹¹ Ám nem szabad feledni, hogy a meghódítottak nagy ijedelmükben még az egyáltalán nem csendes hódítókat is tarthatják hallgatagnak, hiszen egyetlen szavukat sem értik. Eckhardt Sándor hívta fel a figyelmet arra, hogy a külhoni krónikások a magyarokról kezdetben nem szemtanúk híradása alapján alkottak képet, hanem a maguk és olvasóik ijesztgetésére korábban élt, nagy tekintélyű szerzők műveiből emelték át a barbároknak, hunoknak, szittyáknak évszázadok óta tulajdonított rémtetteket.⁹² Hóman Bálint a magyarokról szóló legkorábbi híradások szörványos adatait illesztette össze, amikor megrajzolta a honfoglaló magyar alakját, akiben „nem nehéz a szabadságot szerető, jogait ismerő, mindig politizáló, idegenekkel szemben bizalmatlan, óvatos, körültekintő, sőt körmönfont, de alapjában nyíltszívű és egyenes, a harcban vitéz, bár sokszor állhatatlan, az életküzdelmekben bátor, munkás, nélkülözést tűrő, de a jólétet és pompát kedvelő, hallgatag és szófukar, de mulatozás közben kedélyes magyar paraszt lelki őstét felismernünk”.⁹³

Freisingi Ottó püspök véleménye sem hízog, bár ő személyesen is ismerte eleinket, 1147 nyarán, II. Géza uralkodása idején járt a Magyar Királyságban, amikor III. Konrád kereszties seregével a Szentföldre indult. Világkrónikájában ekként foglalta össze az alacsony, „rút ábrázatú”, vad és barbár népről, illetve annak országáról alkotott véleményét: „joggal hibáztatható a végzet, vagy inkább csodálandó az isteni elnézés, amely, nem tudom mondani, hogy embereknek, hanem ilyen emberi szörnyetegeknek oly gyönyörűséges országot adott”.⁹⁴ Évszázadok múltán, a törökök európai terjeszkedésével párhuzamosan a rólunk alkotott kép előjele az ellenkezőjére váltott: az addig vérszomjasnak és kegyetlennek ábrázolt magyarokat immár a kereszténység bátor és önfeláldozó védelmezőinek, „Krisztus atlétáinak” (*Christi athletae*) tartották, a Magyar Királyságot pedig a kereszténység pajzsának, kőfalának, várának, védőgátjának stb. nevezték. III. Ulászló lengyel–litván király (I. Ulászló néven magyar király) 1440. március 8-án Krakkóban kiadott oklevelében „a katolikus hitet védelmező fal és pajzs” (*murus et clipeus... defensione fidei catholice*) szerepel.⁹⁵ Szólásként azonban „a kereszténység védőbástyája” változat rögzült. A török kiűzése után a bécsi udvarnak az állt érdekében, hogy a magyar urakat dölyfös, léha, bárdolatlan kényurakként mutassa be. A fejletlen országban, ahol a tudatlanság nemzeti erény, a parasztok a csárdában nótázva nyakalják a bort. Eckhardt azt is megfigyelte, hogy a romantika eljöttével az értékek ismét a fejük tetejére álltak, s „ami a magyar életben addig megvetésre méltó elmaradottságnak látszott, lelkes bámulókra talált”.⁹⁶

A Pest-Budán és Tokajban nevelkedett osztrák költő, Nikolaus Lenau sokat tett azért, hogy a puztán robogó ménes, a csikós ostorpattogtatása, a nádfedeles kunyhóban menedékre leő betyár, a cigány zenéjére mulató, majd a csárdából nagy hirtelen a csatába vágató huszár alakja mélyen beleivódjon a külföldiek, elsősorban a németek és az osztrákok magyarságképébe, de honfitársaink számottevő része is örömmel ismer magára ebben a torzító tükörben. S valóban, nem is olyan ritka, hogy egybeesik a mások alkotta kép és az önkép. A lovát biztosan megülő, daliás vitéz vagy a vendégszerető, nagyevő-nagyivó, szívesen mulatozó, danolászó, duhaj magyar úr alakja is ilyen. Számos esetben egyértelmű a megrajzolt alak szociológiai lehorgonyozottsága. Illyés Gyula a magyar ember lelki tulajdonságait próbálta egybegyűjteni, és úgy találta, hogy „valamennyi alján a szabadság szeretetét leljük. Ezt találjuk nemcsak erényeiben, hanem fogyatékságaiban is. Ezért konok, hallgatag, elhúzódo, sőt egyenetlenkedő. Ezért bizalmatlan. A függetlenség, a különállás a legnagyobb kincse.”⁹⁷ Feltehetően saját juhász ősei lebegtek a szeme előtt, amikor papírra vetette gondolatait, amelyek kísértetiesen emlékeztetnek arra a képre, amelyet Hóman illesztett össze a honfoglaló magyarokról szóló külhoni híradások elemeiből. A szabadság szeretetén sem értették mindig ugyanazt. Sokan bólintanának jóváhagyóan arra az állításra, hogy a magyarok mindig is nagy becsben tartották a szabadságot, de megrökönyödve csóválnák a fejüket a víg kedélyű zempléni főúr, Szirmay Antal sorait olvasván: „A magyarok szabadsága abban áll, hogy az örökös király a hazai országos törvények szerint uralkodják rajtuk.”⁹⁸

Az önszemléletünk alakulását nyomon kísérő Keresztury Dezső is felismerte, hogy a nemzeti jellemvonások nem időtlen szubsztanciák. Tanulmányában három magyarságképet vetett egybe:

Beöthy Zsolt ellenséget fürkésző, párdubőr kacagányos, magányos volgai lovasát (1896),⁹⁹ Ady Endre eltévedt, hajdani lovasát, akinek „*Vak ügetését hallani*” a fénytelen utakon (*Az eltévedt lovas*, 1914) és Prohászka Lajos bujdosóját (1936). Az összehasonítást követően így fogalmazott: „Minden nemzetben megvan a törekvés arra, hogy egyéniségének eszményét, sorsának látomását, létének értelmét szuggesztív, közérthető formában megrögzítse. Az ősmagyar lovas és a bujdosó alakját ugyanez a törekvés igyekezett a magyarság történelmi, népi s szellemi egészét kifejező szimbólummá növelni. Honnan van, hogy az eredmény ilyen rendkívüli mértékben ellentmondó?”¹⁰⁰ Több mint fél évszázad múltán Hunyady György ugyanezre a kérdésre kereste a választ. Mi az oka annak, hogy a nemzetkarakterológiai vizsgálódások eredményei „nem halmozódnak, nem állnak össze egy átfogó és tartós egészszé[?]” Meglehet, hogy ebben a változékonyságban, heterogenitásban, nem kumulatív jellegben szerepe van annak, hogy a történetileg kialakult *nemzeti kultúrát* – amelynek vitathatatlanul vannak egyedi vonásai – a közember és a pszichológus szakember egyaránt a *személyiségtulajdonságok dimenzióiban* próbálja leírni.¹⁰¹ Ezek a vizsgálódások valamilyen értelemben kétségkívül a tapasztalatra támaszkodnak, de mivel nem összegeződnek, nem felelnek meg a tudományos kutatás szigorú követelményeinek.

A nemzetkarakterológiai állítások túlnyomó többségével kapcsolatban a kutatók nem azt vizsgálják, hogy igazak-e vagy hamisak, nem is azt, hogy miképpen igazolhatók vagy cáfolhatók. Elsődleges feladatuk az, hogy felgyűjtsék és rendszerezzék ezeket az állításokat, és megpróbáljanak választ adni arra, hogy kik és miért hisznek bennük. Annak a kérdésnek az eldöntésekor viszont, hogy egy nép mennyire csendes, hangos vagy zajos, nem értékelő állásfoglalásokat, hanem tapasztalati tényeket vizsgálnak. Az efféle állítások egytől egyig ellenőrizhetők, nem tapadnak hozzájuk előítéletek. Egyáltalán nem sértő az a tényeken nyugvó állítás, hogy az olaszok sokat beszélnek és hangosak, míg a finnek keveset beszélnek és hallgatók. Az „olaszok” és a „finnek” ez esetben annak rövidítéseként szolgál, hogy a reprezentatív mintába bevont olaszokból és finnekből az egész sokaságra levont következtetések alapján túlnyomó többségükre ez vagy az a magatartás jellemző-e. Így eldönthető, hogy egy meghatározott időszakban az egyes népek mennyire hangosak vagy csendesek. A vizsgálat eredménye nem feltétlenül vág egybe azzal, hogy ugyanezek a népek – beleértve saját magukat is – kiket tartanak csendesnek vagy hangosnak, hallgatagnak vagy elviselhetetlen fecsegőnek.

Átfogó kutatások híján, javarészt saját megfigyeléseimre támaszkodva annyit azért elmondhatok, hogy a 21. század elején a magyarok beszédes, de mérsékelt hangos emberek. Ezt támasztja alá az a 2017. évi internetes felmérés is, amelyben arra keresték a választ, hogyan vélekednek egymásról a lengyelek és a magyarok: „nem tartjuk a másikat igazán hangos és harsány nemzetnek”.¹⁰² A Budapesten élő spanyol és olasz ajkú külföldiek kinszenvedésként élik meg, hogy lakóhelyükön „csendben kell lenniük”. Az utóbbi tíz-húsz esztendő alatt azonban mi is hangosabbak lettünk, ami a külföldiek beszédéhez való itthoni és külhoni idomulással magyarázható. Az a megállapítás, amely szerint a magyar ember csendes és hallgató, korábban a parasztságra volt jellemző, manapság egy lélektani típusra. Az átlagos magyar nem lassú beszédű, és nem is hadar. A beszéd hevében csak elvétve hadonászik, szavait ritkán kíséri széles taglejtésekkel. Nem csak akkor szólal meg, ha van mondanivalója, de sokszor érzi úgy, hogy udvariatlanság volna csendben maradni, és egyébként is feszélyezi a társalgásban beálló hosszú csend. Gyakran folyamodik a csupán a társalgás folyamatosságát szolgáló, információt önmagában nem hordozó fatikus aktusokhoz. Minél fiatalabb valaki, annál kevésbé viseli el, ha megnyúlik a két megszólalás közé ékelődő szünet. Markó Alexandra *Beszélőváltás a társalgásban* című előadásában (2006) egy empirikus kutatásról számolt be: a társalgásban részt vevő huszonegy éves egyetemi hallgatók számára a hallgatás még elfogadható időtartama legfeljebb öt másodperc, de leggyakrabban egy másodpercen belül szólaltak meg.¹⁰³ A másik szavába vágni még baráti társaságban is udvariatlanságnak számít, csaknem mindig elnézést is kérnek érte. Idegesíti őket, ha beszélgetőtársuk nem néz a szemükbe. Őszintétlenül tartják, aki kerüli a tekintetüket. Azt gondolják, hogy szavak nélkül is sok minden közölhető, de a gondolatok csendes átadása számtalanszor a szavak zátonyára fut. A kimondatlanság feszélyezi őket, nem képesek sokáig magukban tartani, ami szívüket-lelküket nyomja. Ahogy Kazinczy Ferenc fogalmazott 1808-ban Pápay Sámuelnek írott levelében: „Hallgatni szabad (néha!): de egyebet mondani, mint amit érzünk, soha nem szabad.”¹⁰⁴

JEGYZETEK

- ¹ Asta NIELSEN, *A hallgatag múzsa*, Gondolat, Budapest, 1982, 10. Az eredeti: *Fader var en påfaldende stille og fåmælt mand, som den jyde han var*.
- ² KARINTHY Frigyes, *Tanár úr kérem*, Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1958, 54.
- ³ Vö. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, 2, Akadémiai, Budapest, 1970, 816.
- ⁴ LAJTAI L. László, „Magyar nemzet vagyok”, Argumentum, Budapest, 2013, 241. és 239., illetve 14.
- ⁵ Vö. Arnold L. ROSENBERG, *The Hardest Natural Languages*, *Linguisticae Investigationes*, 1979/2, 335. k., 1–3. ábra.
- ⁶ A Dél-Afrikában és Tanzániában élő népcsoportnak a búrok adták – a csettintő hangokat utánozva – a *hottentotta* nevet, önelnevezésük a *khoi* vagy *khoikhoi(n)* szó, amelynek jelentése nama nyelven ‘ember’, illetve megkettőzve: ‘az emberek embere’. Vö. FODOR István (főszerk.), *A világ nyelvei*, Akadémiai, Budapest, 1999, *koiszan* nyelvek szócikk, 753.
- ⁷ Vö. NÁDASDY Ádám, *Népnevek: külső és belső* = KÁLMÁN László–NÁDASDY Ádám, *Hárompercesek a nyelvről*, Osiris, Budapest, 1999, 169.
- ⁸ KÁLMÁN László, *Miről nevezik el egymást a népek?* = KÁLMÁN–NÁDASDY, *i. m.* 170–171.
- ⁹ SZILÁGYI N. Sándor, *Bozgor = Mi-egy-más*, Kalota, Kolozsvár, 2003, 503.
- ¹⁰ Vö. KALLÓS Ede, *Hangutánzás – szóutánzás*, Magyar Nyelvőr, 1935/1–3, 7–8.
- ¹¹ Vö. SZIGETVÁRI Iván, *Digo és társai*, Magyar Nyelv, 1921/9–10, 213, valamint KARINTHY Ferenc, *Digó, diga*, Magyar Nyelv, 1946/1–5, 61–62.
- ¹² Vö. LOTZ János, *A magyar szó etimológiájának kérdéséhez* = *Szonettkoszorú a nyelvről*, Gondolat, Budapest, 1976, 320.
- ¹³ RÓNA-TAS András ebből a szempontból vette sorra az egyes nyelveket (*A honfoglaló magyar nép*, Balassi, Budapest, 1997, 149. skk.), Angela MARCANTONIO viszont *Az uráli nyelvcsalád* (Magyar Ház, Budapest, 2006) című könyvében még azt is megkérdőjelezte, hogy létezik ilyen nyelvcsalád.
- ¹⁴ William Graham SUMNER, *Népszokások*, Gondolat, Budapest, 1978, 38. Az eredeti: *one’s own group is the center of everything, and all others are scaled and rated with reference to it. [...] Each group thinks its own folkways the only right ones, and if it observes that other groups have other folkways, these excite its scorn*.
- ¹⁵ Vö. Boris BIZUMIC, *Who Coined the Concept of Ethnocentrism?*, *Journal of Social and Political Psychology*, 2014/1, 4.
- ¹⁶ Ludwig GUMLOWICZ, *Der Rassenkampf*, Wagner’sche Universitäts-Buchhandlung, Innsbruck, 1883, 252–253. Az eredeti: *Zumeist wird bisher alle Geschichtschreibung von beschränkten ethnozentrischen Gesichtspunkten beherrscht. [...] Man kann getrost sagen, daß der größte Theil der Geschichtschreibung bisher überhaupt nur diesem subjectiven Bedürfnisse der Menschen entsprang, ihr Eigenes und Nächstes zu verherrlichen und dabei das Fremde und Fernstehende zu erniedrigen und zu verunglimpfen*.
- ¹⁷ Northrop FRYE, *Az Ige hatalma*, Európa, Budapest, 1997, 43. Az eredeti: *The principle invoked is that we belong to something before we are anything, that our loyalties and sense of solidarity are prior to intelligence*.
- ¹⁸ Edmund LEACH, *Szociálanropológia*, Osiris, Budapest, 1996, 102. Az eredeti: *We need to believe that we are different: that human beings are different from other animals, that ‘we’ are different from our enemies and even more different from total strangers*.
- ¹⁹ Vö. ORTUTAY Gyula (főszerk.), *Magyar néprajzi lexikon*, 5, Akadémiai, Budapest, 1982, 628.
- ²⁰ Vö. O. NAGY Gábor, *Mi fán terem?*, Gondolat, Budapest, 1957, 356.
- ²¹ Vö. HADROVICS László, *Magyar frazeológia*, Akadémiai, Budapest, 1995, 147.
- ²² Forgács Tamásnak is a szemébe ötlött, hogy régebbi szólásgyűjteményeinkben a *tót* népnév fordul elő leggyakrabban. Vö. FORGÁCS Tamás, *Cigány, zsidó meg a pap, hogy megcsaljon, azon kap... – avagy: hogyan születik és működik a nyelvi sztereotípiá*, *Acta Universitatis Szegediensis* 39, 1998, 101.
- ²³ William SHAKESPEARE, *Romeo és Júlia*, Révai, Budapest, 1944, (I, 3) 30. Kosztolányi Dezső fordítása. Az angol eredetiben nem szerepel semmiféle népnév: *everything in extremity*. A fordítottság képze az 1788-tól adatolt *tótágas* edénytartó jelentéséből fakad. A *tótágast áll* szó szerinti értelemben egy nyaktörő mutatvány – ‘kézen- vagy fejenállás szétterpesztett lábakkal’ – kivitelezésében tanúsított testi ügyességet jelent, átvitt értelemben pedig felfordulást, rendtelenséget.
- ²⁴ Vö. Peter ORAVEC, *Slovník slangu a hovorovej slovenčiny*, Maxdorf, Praha, 2014, *madar* szócikk, 122.
- ²⁵ „A *Mad’ar* népnév és a *Mad’arsko* országnév mellett az *Uher* és az *Uhersko* (melléknévi változatban *uherský*) is gyakori elemei a cseh szókincsnek, főleg a régi Magyarországgal kapcsolatosan.” DOBOSSY László, *Csehül áll – magyarul beszél*, Magyar Nyelv, 1971/1, 79.
- ²⁶ CSAPLOVICZ János, *Ethnographiai Értekezés Magyar Országról*, MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1990, 21–22.
- ²⁷ Vö. DÓHOVITS [Bazil], *Ethnographiára, mint Tudományra szolgálható Észrevételek*, Tudományos Gyűjtemény, 1824/IX, 4. és 8–9.
- ²⁸ ZRÍNYI Miklós, *Az Török Áfium ellen való orvosság*, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1939, 284.
- ²⁹ Reinhart KOSELLECK, *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*, Jószyöveg Műhely, Budapest, 1997, 6. Az eredeti: *fließt eine abschätzige Bedeutung in die Bezeichnungen ein, so daß die Gegenseite sich wohl angesprochen, aber nicht anerkannt finden kann*
- ³⁰ Vö. GELENCZEY-MIHÁLTZ Alirán, *Hellének és barbárok, avagy az európai identitás problémáiról* = DARÓCZI Enikő–LACZKÓ Sándor (szerk.), *Az identitás*, Státus, Szeged, 2020, 101.

- ³¹ Vö. JOHN LYONS, *Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1978, 271–272, valamint D. A. CRUSE, *Lexical Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, 199.
- ³² Vö. STRABÓN, *Geógraphika*, Gondolat, Budapest, 1977, (XIV, II, 28) 693.
- ³³ CICERO, *Az állam*, Akadémiai, Budapest, 1995, (I, 37, [58]) 101. Az eredeti: *sin id nomen moribus dandum est, non linguis, non Graecos minus barbaros quam Romanos puto.*
- ³⁴ Vö. LENGYEL András, *A négerkedő Kosztolányi = Képzlet, írás, hatalom*, Quintus, Szeged, 2010, 139–150.
- ³⁵ Vö. KÓSA László, *Lengyelkedik*, Magyar Nyelv, 1995/2, 204. kk. Azokra a lengyel bujdosókra utaltak így, akiket levett szabadságharcukat (1795, 1831, 1847) követően magyar nemesi családok fogadtak be.
- ³⁶ MÓRICZ Zsigmond, *Úri muri*, Athenaeum, Budapest, é. n. [1927], 12.
- ³⁷ BEÖTHY Zsolt, *Kálózdy Béla*, II, Franklin, Budapest, 1908, 203.
- ³⁸ Vö. ZENO VENDLER, *Shadow Performatives = Res Cogitans*, Cornell University Press, Ithaca (New York)–London, 1972, 207. k.
- ³⁹ Vö. HAVADI Gergő–MAJTÉNYI György, *Haverok, buli, Politikai Bizottság*, Forrás, 2011/7–8, 196.
- ⁴⁰ A szláv *brat* 'fivér' szóból eredő magyar *barát* 1156 körül jelent meg nyelvünkben 'szerzetes', 1195 táján 'felebarát', a 14–15. század fordulóján 'jóakaró, segítőtárs' jelentésben. Vö. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, 1, Akadémiai, Budapest, 1984, 246.
- ⁴¹ Az eredeti: *Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. / Diliges proximum tuum, sicut teipsum.*
- ⁴² Max WEBER, *Gazdaság és társadalom*, 2/1, Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1992, 276. A német *Nächste* szó egyaránt jelent legközelebbit és felebarátot, Weber idézőjellel utal erre a kétértelműsége: „*Der »Nächste« hilft dem Nachbar, denn auch er kann seiner einmal bedürfen.*”
- ⁴³ Vö. syi [Szakadát István], *Cselekvésemélet dióhéjban*, Typotex, 2008, 92. skk.
- ⁴⁴ MARGALITS Ede, *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*, Akadémiai, Budapest, 1993, 592.
- ⁴⁵ A következő gyűjteményeket lapoztam végig: DUGONICS András, *Magyar példa beszédek és jeles mondások* (1820); ERDÉLYI János, *Magyar közmondások könyve* (1851); Dr. MARGALITS Ede, *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások* (1896); O. NAGY Gábor, *Magyar szólások és közmondások* (1966); HADROVICS László, *Magyar frazeológia* (1995); T. LITOVKINA Anna, *Magyar közmondások nagyszótára* (2005); BÁRDOSI Vilmos, *Szólások, közmondások eredete* (2015).
- ⁴⁶ MARGALITS, *i. m.*, 763.
- ⁴⁷ Vö. Herbert PAUL GRICE, *Társalgás és logika = Tanulmányok a szavak életéről*, Gondolat, Budapest, 2011, 30. Az eredetiben: *He is an Englishman; he is, therefore, brave.*
- ⁴⁸ Vö. Kurt LEWIN, *A zsidók közötti öngyűlölet = Csoportdinamika*, Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1975, 286.
- ⁴⁹ Vö. Walter LIPPMANN, *Public Opinion*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1922, 89.
- ⁵⁰ Uta QUASTHOFF, *Soziales Vorurteil und Kommunikation: eine sprachwissenschaftliche Analyse des Stereotyps*, Athenäum Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1973, 28. Az eredeti: *Ein Stereotyp ist der verbale Ausdruck einer auf soziale Gruppen oder einzelne Personen als deren Mitglieder gerichteten Überzeugung. Es hat die logische Form eines Urteils, das in ungerechtfertigt vereinfachender und generalisierender Weise, mit emotionalwertender Tendenz, einer Klasse von Personen bestimmte Eigenschaften oder Verhaltensweisen zu- oder abspricht. Linguistisch ist es als Satz beschreibbar.*
- ⁵¹ Gordon W. ALLPORT, *Az előítélet*, Gondolat, Budapest, 1977, 170. Az eredetiben dőlttel szedve: *Probably in no case can it ever be said that a group difference marks off every single member of a group from every single nonmember.*
- ⁵² Vö. LIPPMANN, *i. m.*, 81.
- ⁵³ Vö. SZEMERKÉNYI Ágnes, *A múlt tudósa* [Kertész Manó], Helikon, Budapest, é. n. [1985], 260.
- ⁵⁴ FORGÁCS, *i. m.*, 88. és 90.
- ⁵⁵ Vö. FORGÁCS, *i. m.*, 88., valamint Uta QUASTHOFF, *Linguistic Prejudice / Stereotypes* = Ulrich AMMON–Norbert DITTMAR–Klaus J. MATTHEIER–Peter TRUDGILL (eds): *Sociolinguistics / Soziolinguistik*, 1, Walter de Gruyter, New York–Berlin, 2004, 785–799.
- ⁵⁶ Vö. Willard van Orman QUINE, *A logika módszerei*, Akadémiai, Budapest, 1968, 38.
- ⁵⁷ Vö. KÖVECSES Zoltán–BENCZES Réka, *Kognitív nyelvészet*, Akadémiai, Budapest, 2010, 69.
- ⁵⁸ MARGALITS, *i. m.*, 764.
- ⁵⁹ MIKSZÁTH Kálmán, *A Noszty fiú esete Tóth Marival*, Szépirodalmi, Budapest, 1969, 301.
- ⁶⁰ Vö. POGÁR Demeter, *Azok a zabálnivaló kiscicák*, Népszabadság, 2004. április 17. (Hétfégi melléklet) 6.
- ⁶¹ Vö. FORGÁCS, *i. m.*, 91–92.
- ⁶² Hugo MÜNSTERBERG, *Az amerikaiak és a németek* = HUNYADY György (szerk.), *Nemzetkarakterológiák*, Osiris, Budapest, 2003, 229. Az eredeti: *Caricatures are not portraits, but they can be helpful in recognizing the essential features which the designer really believes himself to see in the original. The caricature of the German, popular from the Atlantic to the Pacific, is moreover not confined to the comic papers, but is excellently represented in the serious editorials of many newspapers*
- ⁶³ PROHÁSZKA Lajos, *A vándor és a bujdosó*, Danubia, Budapest, 1941, 33. és 164. Egyik mottójául Kölcsey Ferenc-től választott idézetet, amely szerint nemzetünkre a „szegény bujdosó magyar nevezet” illik igazán. KÖLCSEY Ferenc, *Nemzeti hagyományok = Minden munkái*, III, Heckenast Gusztáv, Pest, 1842, 25.
- ⁶⁴ Vö. SZEKFŰ Gyula, *Nem vagyunk bujdosók*, Magyar Szemle, 1938/4, 391–396.
- ⁶⁵ HUNYADY György, *A nemzeti karakter talányos pszichológiája* = HUNYADY, *i. m.*, 7.
- ⁶⁶ Vö. ALLPORT, *i. m.*, 157. skk.
- ⁶⁷ PLATÓN, *Törvények = Összes művei*, III, Európa, Budapest, 1984, (I. 644e–645a) 468. – Az eredeti: *τὴν πόλιν*

ἄπαντες ἡμῶν Ἕλληνες ὑπολαμβάνουσιν ὡς φιλόλογός τε ἐστί καὶ πολὺλόγος, Λακεδαιμόνα δὲ καὶ Κρήτην, τὴν μὲν βραχύλογον, τὴν δὲ πολὺνοίαν μᾶλλον ἢ πολυλογίαν ἀσκοῦσαν

⁶⁸Vö. DELL HYMES, *A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata* = PLÉH Csaba–SÍKLAKI István–TERES-
TYÉNI Tamás (szerk.), *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*, Osiris, Budapest, 2001, 464. k.

⁶⁹Thornton WILDER, *A mi kis városunk = Drámák*, Európa, Budapest, 1981, (I) 84. Benedek Marcell fordítása. Az eredeti: *Softer! Get it out of your heads that music's only good when it's loud. You leave loudness to the Methodists.*

⁷⁰Vö. Daniel N. MALTZ, *Joyful Noise and Reverent Silence* = Deborah TANNEN–Muriel SAVILLE-TROIKE (eds), *Perspectives on Silence*, Ablex Publishing Corporation, Norwood (New Jersey), 1985, 130. és 129.

⁷¹Vö. Edmund LEACH, *Culture and Communication*, Cambridge University Press, Cambridge–London–New York–Melbourne, 1976, 63.

⁷²Az első magyar kiadás, Szekrényi Lajos fordítása még híven követte az eredetit – *Winnetou a vörös gentleman* (1904) –, de Kosáryné Réz Lola fordításának (1927) vagy Szinnai Tivadar átdolgozásának (1966) címe a személynévre korlátozódott. Az apacsok meszkalero (vagy csirikava) törzsébe tartozó főnökének kalandos és szomorú történetét több mint harminc nyelvre fordították le.

⁷³Vö. Keith H. BASSO, 'To Give up on Words': *Silence in Western Apache Culture*, *Southwestern Journal of Anthropology*, 1970/3, 227.

⁷⁴Vö. Ron SCOLLON–Suzanne B. K. SCOLLON, *Narrative, Literacy and Face in Interethnic Communication* (Ablex Publishing Corporation, Norwood [New Jersey], 1981), valamint Viveka ADELWARD, *Puhetta, juorua, riitaa, naurua eli miten keskustelemme* (Kustantaja, Helsinki, 1992).

⁷⁵Auli HAKULINEN–Fred KARLSSON, *Den finländska tystnaden* = Tove SKUTNABB-KANGAS–Olaug REKDAL (eds), *Vardagskrifter till Jan och Jens*, Institutionen för nordiska språk, Uppsala, 1977. Idézi: Kari SAJAVAARA–Jaakko LEHTONEN, *The Silent Finn* = TANNEN–SAVILLE-TROIKE, *i. m.*, 194.

⁷⁶Vö. SAJAVAARA–LEHTONEN, *i. m.*, 199. k.

⁷⁷Vö. Kari SAJAVAARA–Jaakko LEHTONEN, *The Silent Finn Revisited* = Adam JAWORSKI (ed.), *Silence. Interdisciplinary Perspectives*, Walter [Mouton] de Gruyter, Berlin–New York, 1997, 273. skk.

⁷⁸„A XIX. század második harmadában a kultúrpolitika vezető egyéniségei, Johan Ludvig Runeberg (1804–1877) és Zachris Topelius (1818–1898) az oroszellenesség jegyében egységesülő finnországi népeiséget olyan nemzetté kívánták tenni, mely nem nyelvi közösséget alkot, nem az etnikai többség hegemoniájára épül, hanem [...] az anyanyelvtől független, finn identitású polgárok alkotta egység.” SIRATÓ Ildikó, *Finnország nemzeti irodalma – példa az európai periférián kialakult kétnyelvűségre*, *Helikon*, 1998/3, 303.

⁷⁹Az eredeti: *Und sieht ein Volk, das in zwei Sprachen schweigt.*

⁸⁰LALLUKA Gabriella, *Finnország* = HIDASI Judit (szerk.), *Szavak, jelek, szokások*, Windsor, Budapest, 1998, 88.

⁸¹Vö. HIDASI Judit, *Japán* = HIDASI, *i. m.*, 143.

⁸²Vö. Takie S. LEBRA, *The Cultural Significance of Silence in Japanese Communication*, *Multilingua*, 1987/4, 345. k.

⁸³George R. SAUNDERS, *Silence and Noise as Emotion Management Styles* = TANNEN–SAVILLE-TROIKE, *i. m.*, 166. kk.

⁸⁴Vö. Johann Wolfgang GOETHE, *Utazás Itáliában*, Magyar Helikon, Budapest, 1961, 190. és 192.

⁸⁵Karel ČAPEK, *Olaszországi levelek = Aranykagylótól az éjfélig napig*, Magvető, Budapest, 1957, 32. Az eredeti: *všecko se tlačí, povykje [...] vyvolává, nabízí, řve*

⁸⁶KOSZTOLÁNYI Dezső, *Itália = Elsüllyedt Európa*, Hátrahagyott művei VII, Nyugat, Budapest, 1943, 99.

⁸⁷Zbigniew HERBERT, *A dóroknál = Barbár a kertben*, Európa, Budapest, 1976, 23. Az eredeti: *Tylko dwa miejsca, w których było względnie cicho, to muzeum Capodimonte i winda w „Albergo Fiore”.*

⁸⁸Deborah TANNEN, *Silence: Anything but* = TANNEN–SAVILLE-TROIKE, *i. m.*, 102.

⁸⁹J. C. YANG, *The Xenophobe's Guide to The Chinese*, Ravette Books, Horsham, 1995, 12. Az eredeti: *The Chinese do not understand silence. It is as distasteful to them as are loud decibels to most Westerners. Silence means loneliness – if there was anyone around there would be noise [...] The Chinese word for 'having a good time' is re-nao, which means literally 'it's hot and noisy'. If it is quiet then by definition a good time is not being had.*

⁹⁰Vö. SZENDREY Zsigmond, *A magyar népszokások ősi elemei*, *Ethnographia/Népélet*, 1940/3, 353.

⁹¹REGINO Évkönyve = GYÖRFFY György (s. a. r.), *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*, Gondolat, Budapest, 1958, 162. Az eredeti: *natura taciti, ad faciendum quam ad dicendum promtiores*

⁹²ECKHARDT Sándor, *A magyarság külföldi arcképe* = Szekfű Gyula (szerk.), *Mi a magyar?*, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1939, 88. kk.

⁹³HÓMAN Bálint, *Szent István*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, é. n. [1938], 22.

⁹⁴FREISINGI Ottó, *I. Frigyes császár tettei* = Dr. GOMBOS Ferencz Albin (szerk.), *Középkori krónikások*, XV–XVI, Athenaeum, Budapest, 1913, 107. Az eredeti: *ut iure fortuna culpanda vel potius divina pacientia sit admiranda, quae, ne dicam hominibus, sed talibus hominum monstris tam delectabilem exposuit terram.*

⁹⁵Vö. TERBE Lajos, *Egy európai szállóige életrajza*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 1936/7–12, 301–302.

⁹⁶ECKHARDT, *i. m.*, 113.

⁹⁷ILLYÉS Gyula, *Ki a magyar?*, MEFHOSZ [Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége], 1939, 45.

⁹⁸SZIRMAY Antal, *Magyarország szóképekben / Hungaria in parabolis*, Kriterion, Kolozsvár, 2008, 91.

⁹⁹Vö. BEÖTHY Zsolt, *A magyar irodalom kis-tükre*, Athenaeum, Budapest, 1896, 1. skk.

¹⁰⁰KERESZTURY Dezső, *A magyar önismeret útja* = SZEKFI, *i. m.*, 43.

¹⁰¹HUNYADY, *i. m.*, 46. A szerző kiemelései.

¹⁰²*Mi jut eszükbe a lengyeleknek a magyarokról? És fordítva? A szallas.hu és az answer.hu közös felmérése:* https://alfahir.hu/2017/02/23/lengyelorszag_magyarorszag

¹⁰³IX. Pszicholingvisztikai és Alkalmazott Nyelvészeti Nyári Egyetem, Balatonalmádi, 2006. május 21–24.

¹⁰⁴KAZINCZY Ferenc *összes művei*, III, Levelezés VI, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1895, 27.

SZENTMÁRTONI JÁNOS

Szüret

Oláh János emlékének

Akár egy Csontváry-képen,
 a távoli tó részletén
 vitorlások bukdácsolnak.
 Napfény szikráztatja a hegytetőt,
 ahol állunk, mint kovakőszikrák.
 Miként az életünk is villanásnyi,
 ám ekkor, a kimerevített pillanat
 ígézetében végtelennek éljük.
 A hordók már bekészítve.
 Könnyű szél ölel, s hullámozó szőlő.
 Mielőtt mindenki sort választana,
 még ácsorgunk kicsit a tájban,
 sajttal s kenyérrel kezünkben,
 poharunk aranyából visszatükröződve.
 Nem eresztjük könnyen a percet,
 mely megajándékoz lényünk jobbik felével;
 hogy most olyan tiszta és egyszerű;
 még érinteni sem kell a dolgokat,
 átáramlik rajtunk minden,
 a fogható s a foghatatlan.
 Csönd van. Csak a természet neszez.
 Kitapogatjuk zsebünkben
 az életlen késeket,
 mintha már készülődnének.
 S voltaképpen készen állunk.
 Úgy érezzük, hogy bármire.
 Kitöltöttük sorsunk medreit.
 Már kidönthetők, lerombolhatók,
 mert egészek vagyunk.
 S még ha nyomunk se marad,
 ezt a semmivel sem összemérhető létidőt
 már el nem vehetik tőlünk.
 Szinte beleoldódunk a pillanatba,
 mely millió érzékelést zúdít ránk.
 Talán ha távcsővel figyelnének,
 mondjuk, az egyik vitorlásról,
 nem is látnának minket.
 Csak egy napfényben fürdő hegytetőt,
 üres présházzal, szélborzolta szőlősorokkal,
 s hogy a bogrács alatt pattog a tűz.
 Csak mi érezzük a jelenlétünk.
 Úgy, ahogy még tán sohasem.
 Egyek vagyunk azzal, ami körbevesz.
 Még az unalmában kukkolóval is,
 aki nem érti a szomszéd ház ablakában,
 hogy mivégre ez a készülődés,
 ha egyszer nem lát senkit.

Mosolygunk. Jó érzés láthatatlannak lenni.
 Elidőzni ott, ahol elhajlik a történetünk,
 kiakadnak a másodpercmutatók,
 s a vitorlások a távoli tó részletén
 festményé merevednek.
 Csak a napfény melegét érezni,
 a lélegzésünket hallgatjuk,
 szemhéjunk szellő simogatja,
 időnként a késeink rozsdamart pengéjén
 áttapogató ujjunk ad ki némi zajt.
 Talán ezért az egyetlen pillanatért
 robogtunk el idáig.
 Lehetetlen küldetés volt.
 Egy villanás múlva learatjuk gyümölcsseit.
 S majd a mustba csordogálva,
 egyszer felkínálnak minket is.
 Istenek vagy költők fognak állni ugyanitt,
 a távoli tavat fürkésző szemük tükrén
 bukdácsoló vitorlákkal.
 Most kezdődik minden.
 Egyikőnk felénekel.
 S egyszeriben láthatóvá válunk.
 Kifordulunk a pillanattól,
 s a népdal lépcsősorán fölfelé elindulva,
 hullani kezdenek vödreinkbe a fürtök.

Tánc az időben

Anyámmal nem táncoltam sosem.
 Csak apám lábfején egyensúlyoztam,
 s mint egy régi góyaláb-mutatványos,
 a magasból néztem vissza a tárgyak világára.
 Aztán nővérem kamaszkori tánciskolája
 – otthon velem gyakorolta a lépéseket.
 Közben azok az ügyetlen házibulik...,
 édes Istenem! Glenn Medeiros negédes slágerei,
 melyekre a lányokkal lassúzni kellett.
 Meg a külvárosi művelődési házak
 zsúr utáni diszkói..., te jó Ég!
 Később a rockkocsmák italkodésben
 dölöngélések sörtől fröcsögő
 műanyag korsókkal kezünkben.
 S mindez alatt, olykor, a családi partikon
 megilletődve tett utolsó lépések nagymamával
 a nyári konyha előtti meggyfalomb alatt
 – kétlem, hogy az első bálók izgatottsága
 vezette a táncban, inkább az összpontosítás,
 és a figyelem, amellyel megajándékozott.
 Szép volt ennyi táncban égni.
 A másik nővéremet általában
 a sógoromtól kértem le,
 akivel régi zongoristák bakelitjeit

recsegtettük volna végkimerülésig.
 Keresztanyámat Engelbert dalaira
 vittem táncba, hogy megérezsem
 az eltékozolt ifjúság szenvedélyét
 a felpáncélozott lelkiismeret mögött.
 Aztán jött egy indián lány,
 nyughatatlan természet,
 a szíve azóta is pusztákon iramló,
 de úgy éli a táncot,
 hogy szinte vezetnem sem kell.
 Nagyjából ennyi volna,
 ha nem lenne egy még újabb partnerem.
 Aki ugyanúgy kezdte a lábfejemen,
 mint régen én az apám rüsztyén.
 A ballagásán már megremegtem,
 de kitartok az esküvőig.
 Persze lekérték tőlem rég,
 s nem akarom, hogy táncát rám pazarolja.

Nyaranta nagy banzájt rendezek.
 Összesereglik mind, aki megmaradt,
 s aki később csatlakozott.
 A táncparkett szereplői
 nem kis mértékben felcserélődtek.
 Hajnalig meg sem állunk,
 pedig már dőlök én is.
 Amiért igyekszem mégis sokáig húzni,
 hogy érezzem: voltaképp tele a tánctér.
 Mert akik eltűnedeztek közben,
 ilyenkor visszatérnek,
 s ott ropják velünk ők is,
 egy másik bálból fordulva át.
 A mutatvány általában sikerül.
 Csak az álom oldja vissza innen őket.

Aztán persze lesz majd egy tánc,
 amit mindenki a háta közepére kíván,
 de kitérni előle nem lehet.
 A partnerem úgy zörög majd,
 mint a zsákba kötött csontok,
 én mégis kiakasztott kagylók s ékszerek
 énekét képzelem hozzá.
 Megkérem, hogy még utolszor
 hadd vezessek én.
 S mint apám lábfejéről egykor,
 szédülve nézek majd vissza,
 mit ejtettem el,
 mit gondoltam másképp,
 mit hagytam köztetek.

Völgyben

Honnan is jöttem? Melyik utcából?
 Legalább a hó ne esne. Szakad.
 Minden pelyhet hallok a dzsekimen.
 A kapucni a fél világot eltakarja.
 Egy baromfiudvarnál állok.
 A vezérpulyka átlépeget alattvalóin,
 s kihívóan megáll előttem.
 Még jó, hogy drótkerítés van köztünk.
 Az előbb rossz utcán indultam el,
 félútról kellett visszafordulnom.
 Senkinek nem merem majd elmesélni
 (miközben épp most mesélem el).
 Hat éve lakom itt.
 Igaz, visszafelé még soha nem jöttem erre.
 Az utat csak arrafelé ismerem.
 Egy völgyben állok.
 Három utca metszéspontján.
 A tyúkudvar ismerős.
 De valahogy a házak... Nem tudom...
 Legalább a hó ne esne.
 Legalább a szél ne fújna.
 Nem látom azt a kaptatót,
 amin eddig csak lefelé jöttem.
 Azon kéne elérnem a házig.
 Amit már felismernék persze.
 Az már betájolna. Az már támpont.
 Esküszöm, még soha nem voltam ilyen béna.
 Hat éve lakom itt.
 Mégis, mintha húsz évet jöttem volna.
 Pedig csak a postán voltam.
 Gondoltam, kerülök egyet.
 Az orvos amúgy is sétát írt fel.
 Minél többet gyalogoljak.
 Persze azt, hogy tévedjek is el,
 s lehetőleg a házamtól egy köpésre,
 nem javasolta – bár jól röhögne.
 Talán most nem is ezekkel az utcákkal van a baj.
 Nem is a hóeséssel. Szeretem a havat.
 Az időben tévedtem volna el?
 Semmi mozgás. Senkit nem látok.
 Autó, egy biciklis se jön most erre.
 Mintha nem lakná ezeket a házakat semmi.
 Csak a tyúkudvar mozog. A pulyka figyel.
 Egy kacsa esetlen lelép az itatólavór széléről.
 Fémzörgés. Az első hang hosszú idő óta.
 Bár megesküdnék, hogy már a füstöt is hallom,
 mely a kéményekből az ég felé tör.
 Aztán hirtelen egy még nagyobb havazás.
 A túlnani árokparton.
 Csak ez fölfelé. Ennyit a gravitációról.
 Nem értem. Megtörlöm a szemem.
 Közelebb lépek.

Akkor látom, hogy ezek nem pelyhek,
hanem tollak. Hófehér tollak.
Repkednek szerteszét egy barna kő mögül.
Még közelebb lépek. Nem is kő.
Jobb szárnyát kiteríti,
hogyan takarja a zsákmányt.
Egy kánya.
S a következő pillanatban fölrepül.
Karmai közt az eltévedt postagalambbal.
Megborzongok. A hátamon verítékcsepp fut végig.
Na jó. Ennyi elég volt mára.
Mégsem állhatok itt estig!
Szemem behunyom. Mély levegőt veszek.
Pár másodperc múlva, lesz, ami lesz, elindulok.
Az első ismerős postaládánál kezdek megnyugodni.
Már érzem vádlimban a kaptatót.
Aztán kibontakozik. Már látom is.
Egyszerre átlátok a hószakadás függönyén.
Zihálni kezdek. Már a tüdőm is érzi.
Jó. Csak így tovább.
Most ne hagyj cserben, szívem!
Nem akarok semmit, csak a testem,
ami vigyen föl erre a dombra.
Minden más még ráér.
A versek, az álmok, a katarzis...,
a felzaklató sejtelem erről az egészről.
Félúton megállok kicsit.
Fújtatok. S egy jóleső mosolyt
kenek szét fagyos arcomon.
Már látom a házat.
Alulról is felismerem.
Amikor a kaput nyitnám,
a kulcsosomót elejtem.
Minden ízemben reszketek.
Nem fázom. Nem vagyok fáradt.
Csak érzem: egyben vagyok.
Ahogy már nagyon rég.
Hogy ezt most együtt csináltuk végig.
Lehajolok a kulcsokért.
Babrálok a zárral.
Jólesnek a hangok.
S mielőtt a kaput kitárnám,
a hideg vasnak döntve homlokom,
szuszogok még egy darabig.

MURÁNYI SÁNDOR OLIVÉR

Szirti

MURÁNYI SÁNDOR OLIVÉR (1974) Pócsmegeyer

– Sose gondoltam volna, hogy igaza lesz egy vendégem harminc évvel ezelőtt csak úgy odavetett tréfás kijelentésének. Söröspataki lesemben ültünk, mikor szomorkásan mondta: – Itt benzinkút lesz az autópályán. – Akkor nevtünk. Ma beszéltem Zolikával, a főerdésszel, aki megerősítette a sajtóhírt: térképet küldtek az illetékes minisztériumból a hivatalába. – Mindez azt jelenti, egyre komolyabban készülnek, hogy ne csak nyomvonal készüljön, hanem valóra váljon a nemzeti terv: elinduljon az Erdélyt Moldvával összekötő Unirii, az Egyesülés beszédes nevet kapott autópálya terve – hajtja le fejét Lukács. – Az utolsó mohikánok vagyunk. Csak most éppen nem a vasparipa fenyeget, hanem az autópálya. Ceaușescut túléltük. Vajon ezt is túléljük-e? Vagy csomagoljak, és költözök Kanadába, miután itt éltem le életem felét? Változtassak ötven után? Lesz még lendület bennem az újrakezdéshez?

A vadőr mintegy magát biztatva bólint: – Lenne! – Elkeseredésében önmagával vitázik. Hiába állok mellette. A szél feltámad a Kiság mellett a sűrűben, ahova lest javítani jöttünk. Egy roppant súlyú vendég letörte ugyanis a fa-építmény létráját, a szintén fából készült lépcsőket meg elmosta az eső, elszüllyedtek a sárban.

Mindenben segítkezem, kezébe adom a szerszámokat, idehozom az autóból a láncfűrész, tartom a léceket, miközben méretre vágja, majd két kezemmel rögzítem őket, amíg ő felszegeli. Jó egyórás munka után teljesül a mai terv: újak a lépcsők a les előtt és a lesen. Csend lesz a tizenegyes kilométerkőnél. Elindulunk lefelé, amikor egyszer csak hatalmas árny borítja be az eget.

– Pszt! – int Lukács. – Megjött a szirti! Még jó, hogy végeztünk a munkával járó hangoskodással, és nem zavarjuk! Nincs messze innen a fészke a Sófalvi Fenyőnél, oda tarthat a fiókáihoz, mert valami húsfélét tart csőrében.

Közben térerőbe érünk, így a mobilomban meg tudom wikipédiázni a szirtit:

A szirti sas (Aquila chrysaetos) a madarak (Aves) osztályának vágómadár-alakúak (Accipitriformes) rendjébe, ezen belül a vágómadárfélék (Accipitridae) családjába tartozó faj. Egyéb neve: kőszáli sas.

Albánia és Skócia nemzeti madara. Megtalálható Európában, Ázsiában, Észak-Amerikában és Észak-Afrikában, habár manapság nagyon leszűkült az élőhelye. A hegyvidékeket, a sziklafalakat és a nyílt területeket kedveli.

Magyarországon rendszeresen költ 1-3 pár az Északi-középhegységben, télen olykor a Hortobágyon lehet megfigyelni őket. A 2012. januárban végrehajtott madárszámlálás eredménye alapján 7 szirti sas telelt Magyarországon. Magyar állatkertek közül egyedül a Szegedi Vadasparkban tartják. A 2016-os saslét-szám-felmérés során a Magyar Madártani Egyesület szakemberei és önkéntesei 6 darab szirti sást találtak Magyarországon. 2018-ban a madárszámlálás adatai alapján 2 itthon telelő szirti sást figyeltek meg a madarakat számlálók.

Testhossza 75–90 centiméter, szárnyfesztávolsága 190–220 centiméter, testtömege 3–6,7 kilogramm. Tollazata barna, a tollak vége szürkés; a fiatalok farka fehér, sötét végszalaggal, szárnyukon is van kevés fehér szín. Lábai hosszúak és vastagok, melyek hosszú, éles karmokban végződnek. Csőre nagy, horgas, erős tépőcsőr.

Magányosan vagy párban él. Főként emlősökre és madarakra vadászik, de jelentős mértékben dögevő. Vadászterülete 520 km² is lehet. Gyakran kering kifeszített szárnyakon, és tekintélyes magasságra felemelkedik. A szabadban akár 15–20 évig is él, de fogságban egy madár elérte a 46 éves kort is Európában. Az idősebb madarak költőhelyükön maradnak, a fiatalok messze elkóborolnak. Visselkedésükre fióka korukban a káinizmus jellemző. Ez annak a jelenségnek a neve, amikor egy fészekaljban élő madárfiókák az életük első heteiben egymás ellen fordulnak, és az erősebb, nagyobb fióka elpusztítja a gyengébb, kisebb fiókát. A bibliai Káin–Ábel testvérgyilkosságról nevezte el a madártani irodalom.

– Már filmeztem a fiókáit – folytatja Lukács vadőr –, egy alkalommal pedig nagy mozgolódásra figyeltem föl a kapumnál. Pista, a szomszéd egy fiatal szirtit szállított biciklijé csomagtartójában. Az emberek rögtön körégyűltek.

– Hova viszed? – kérdeztem.

– Kitömetni – felelte.

– Na, te meglőttél – mondtam erre. – Ha csak mondd, akkor is megpatkolnak a rendőrök, nemhogy csináld! – azzal vadóri minőségemben elvettem tőle a madarat, amely érdekes módon nem tudott elszállni, pedig a fészekből már kirepült. Valami okból legyengülhetett. Három napig lakott a fásszínemben. Két paducot is megevett egyszerre. Számára fogtam. Aztán még egy fél kiló húst is kapott. El sem hiszed, milyen óvatosan vette el tenyeremből a hússzeleteket, nehogy az én húsomba vágjon rendkívül éles csőrével. Egyes emberekkel szemben még a madár is tudja és betartja: segítő kézre nem ütünk...

Aztán jöttek a madárvédő egyesülettől, és elvitték tőlem, hogy meggyűrűzzék. Hogy mi ebben a logika, máig nem tudom elképzelni. Nem jó szívvel adtam oda – nemcsak azért, mert már három nap alatt hozzám nőtt, hanem tudtam: ha mi, emberek kezdjük „védeni” az állatot, abból nemigen származhat sok jó. Korunkra ki is pusztult minden hatodik faj... Hát a szirtivel is éppen úgy jártunk, ahogy sejtettem. A madárvédők hónapok múlva értesítettek: a szirti gyűrűjén levő telefonszámot felhívta valaki, hogy hírt adjon: a madár elpusztult. Nem a káinizmus ölte meg, hanem az ember. Vajon hány vadnak jut ki efféle sors, amikor elkészül az autópálya?

GERZSENYI GABRIELLA

Rugibugyi, számovár

GERZSENYI GABRIELLA (1977) Szentendrei-sziget

A vidáman és jótékony eseménytelenségben zajló terhesség egy napsütötte, október végi vasárnapba torkollott, melynek délutánján anyám másodszer is besétált a helyi kórházba. Első alkalommal ugyanis még megnyugtatták, hogy *ne nyugtalankodjon*, és hazaküldték, hogy nincs még itt az ideje. Hanem másodszorra már erélyesebben lépett fel, mondván, hogy üstöllést világra kíván engem hozni. A nyomaték kedvéért apámat is magával vitte, kihasználva a televíziós focimeccs-közvetítésben beálló szünetet. Mert az első félidő alatt még apámtól is csak az elhárításra futotta, hogy anyám ne nyugtalankodjék, mert ki van zárva, hogy valaki önszántából egy focimeccs közben akarjon szülni, és bizonyára a kórházi személyzet sem vélekedik erről másként, hát igazán várhat a szünetig.

Apám igen elszánt focimeccsnéző volt. Elsősorban azokat a közvetítéseket nézte, amelyekben a magyar csapat játszott, hiszen szívvel-lélekkel nekik szurkolt. Másodsorban nézte azokat is, amelyekben a szovjet csapat játszott, hiszen az öntudatos szovjet kollégákkal a munkahelyen meg kellett beszélni az eredményeket, és apám ügyelt, nehogy fény derüljön arra, hogy ő nem elég öntudatos, vagy nem elég szovjet. A szurkolás akkor sikerült leginkább elszántra, ha az apósával és a sógorával szurkolt. Ilyenkor meccsnézés közben kötelező volt üvölni, sőt egymást túlüvölni. Továbbá a bírót szidni, ahogy az már lenni szokott.

Nagymama a meccsek alatt aggodalmas arccal, kezét tördelve mozgott a kipirult férfiak között, és egyre hajtogatta, hogy nem lesz ennek jó vége, a szomszéd Sanyi bácsit is a focimeccs vitte el, szurkolás közben megállt a szíve, Isten nyugtassa. Hanem, ahogy az már lenni szokott, ha akartak volna, se tudtak volna figyelni nagymama aggodalmaira, kéztördelésére és hajtogatására a túlüvöltözés közepette, és nemes egyszerűséggel fittyet hánytak a kilátásba helyezett nem jó végre meg a Sanyi bácsi szívére, Isten nyugtassa. Nagymama aggodalmaira, kéztördelésére és -hajtogatására nemcsak a focimeccsek alatt nem jutott figyelem, hanem úgy általában. Legfőképpen nagyapa hányt mindezekre fittyet, és legfőképpen családi ünnepek alkalmával, kezében a borosüveggel, ha azt hallotta nagymamától, hogy „szívem, ne igyál annyit!”. Különös módon nagymama ilyenképpen épp ellenkező hatást ért el, a borosüveg nagyobb szögben dőlt a nagyapa kezében, a bor jobban megszaladt, és nagyapának mélyebben kellett néznie a pohár fenekére. Ahogy az már lenni szokott.

Anyám erélyesebb fellépése aztán meghozta a kívánt eredményt, így a vidáman és jótékony eseménytelenségben zajló terhesség nem csupán egy napsütötte, október végi vasárnapba, hanem az én világra jövetelembe torkollott. Anyám örömmel vett a kezébe, noha mindjárt két rendellenességet is megállapított velem kapcsolatban. Az első a külsőmre vonatkozott, hogy hogyan is lehet valaki ennyire ráncos és ennyire bordó. Miközben ő azt hitte, hogy minden rendben van. De ez még nem lett volna fejfájásra okot adó körülmény.

Részlet a szerző készülő regényéből.

A másik a nememre vonatkozott, hogy hogyan is lehet valaki ennyire lány. Miközben ő azt hitte, hogy fiú leszek, és akkor apám után Istvánnak lehet majd keresztelni. Így viszont kénytelenek voltak kitalálni egy másik nevet, és a keresztelést halált megvető bátorsággal, odahaza és titokban végző pap a Gabriellát mormolta el felettem. Felfedve csak a szűk család előtt, és semmiképpen nem az öntudatos szovjet kollégák előtt, mert a keresztelő kitudódása aláásta volna anyámék öntudatos és szovjet mivoltát, amit ők éppenséggel elkerülni kívántak. A jámbor papról már nem is beszélve, akinek ki tudja, milyen következményeket kellett volna botor (bátor!) tettéért kiállnia.

Rám nézvést a Gabriella az Istvánnal megközelítőleg azonos kategóriájú név, legalábbis ami a megünneplését illeti. Istvánnak a decemberi köszöntése a karácsonyi hangulatban oldódna fel, augusztusban pedig a Szent István-napi ünnepek csökkentenék a jelentőségét. Gabriellaként a névnap-i köszöntéseim sokáig belevesztek az anyám egy nappal korábbra eső születésnapja körüli felhajtásokba, és még tőle magától (saját szülőanyámtól!) is számtalanszor hallottam a kijelentést: „Jaj, csillagom, téged el is felejtettünk felköszönteni.” De még ez sem lenne fejfájásra okot adó körülmény.

Anyám fejfájása másnap kezdődött. Holott addigra már beletörődött a ráncosságomba és a bordóságomba, mely tünetek egyébként is észrevehető enyhülést mutattak. Beletörődött a lányságomba is – szerencsére, mert e téren enyhülés egyáltalán nem volt észrevehető. Csakhogy az orvos, talán hogy a jótékony eseménytelenségben zajló terhességet és szülést követően mégiscsak hasznosnak érezhesse magát, előállt egy tanáccsal. Nem kevésbé különös tanáccsal mégpedig, mint hogy anyámék szerezenek be egy rugibugyit, és abban szállítsanak haza. A rugibugyi ártalmatlan jószág: nagyméretű bugyogó (ettől bugyi), amely a lábakat terpeszben tartja, miközben kedvére rugdosni azért tud benne a csecsemő (ettől rugi). A terpeszben tartás pedig a csípőízület (vápatező néven is ismeretes) fejletlensége miatt, azt helyrehozandó szükséges.

Ekképpen a rugibugyit anyámék beszerezték, és abban szállítottak haza. Az elkövetkező két hónapra szoros kapcsolatba kerültem vele, éjt nappallá téve együtt voltunk. A szoros kapcsolat mindazonáltal nem volt gyümölcsöző. Suhajda doktor, a körzeti gyermekorvos a hivatalból elvégzett vizsgálatok során elégedetlenségét fejezte ki a két combomon lévő redők közötti, szabad szemmel is észlelhető különbség okán.

Későbbi időkből emlékszem, hogy Suhajda Jancsi bácsi mindig nagyon barátságos volt, ha házhoz jött, cserébe nagyon barátságtalanul fogadtam. Viszonylag gyakran jött, tekintve, hogy tüdőgyulladással, légcsőhuruttal és hasonló nyavalyákkal küzdöttem végig a kisgyermekkorot. Azért volt látogatásainak gyakorisága csak viszonylagos, mert anyám, orvos lévén amúgy is, bármely családtag bármely betegségének idejére felcsapott házipatikusnak, ápolónőnek és kezelőorvosnak. Betegségemből kikúrálendő, követve, de saját szájze szerint értelmezve az orvos utasításait, csatarendbe állította az injekciós fecskendőket, injekcióstűket (ezek nem műanyagból, hanem üvegből és fémből készültek, minden egyes használat előtt egy fémdobozban voltak kifőzendők; vesztemet kétségbevonhatatlanul éreztem, ha a dobozt a tűzhelyen láttam a benne forrongó-bugyborékoló víz mozgatására ugrándozni), a mustárlapokat, a köpölyöző üvegpoharakat, a pálinkás borogatást és egyéb csodaszereket.

Anyám nagyon vehemensen tudott mindenkit kezelni. Kizárólag apámat nem tudta kezelni, mert apám az injekciós fecskendőnek már a pusztá látványától is elájult, ezt követően tehát a kezelés mindössze arra szorítkozhatott, hogy ő az ájulásból valahogyan magához térjen. Megfelelő apai példának te-

hát úgyszólván híján voltam, még iskolásként is, mert apám akkor is elájult, amikor anyám csak egy vitamininjekciót akart beléje szúrni, pusztán demonstrációs céllal, hogy nem is fáj az anyyra. Akkor apám nem volt beteg, a beteg én voltam, az én hátsómba kellett volna beadni a penicillint. Engem nem lehetett a fecskendővel utolérni, úgy rohantam, és elhallgattatni sem lehetett, úgy sikítottam. Apámat viszont, aki gyanútlanul és lassan jött be a konyhából a szobába, könnyen utol lehetett érni, elhallgattatni sem kellett, mert csendben volt, tehát ő ideális páciensnek tetszett az orvos számára. Csak akkor derült ki, hogy mégsem ideális, amikor anyám azt mondta, hogy „Látod, csillagom, apa se fél az injekciótól”, mert akkor apám aléltan belerogyott a fotelbe, és nekem határozottan az volt az érzésem, hogy igenis fél, anyyra fél, hogy meg se mer szólalni. S amíg az események ily váratlan alakulását szemléltem, mégiscsak megálltam egy pillanatra, el is hallgattam, és akkor anyám mégiscsak utolért a penicillinnel, a kezelésem így nem szenvedett csorbát.

Suhajda Jancsi bácsi egy méretes barna orvosi táskát hordott mindig magánál, a nyakában pedig sztetoszkóp lógott. Amint beszélni kezdtem, a sztetoszkópot én hallgatónak hívtam, nekünk is volt otthon, anyám azzal vizsgálta a nagyokat sóhajtó családtagok légzését, elöl-hátul. Két különböző, rácsavarható végződés tartozott hozzá: egy lapos, kerek fém, ami hideg volt a bőrömnek, és sírni kezdtem tőle. Ezért anyám az én esetemben a másikat használta, ami tölcsér alakú volt, a végén fekete műanyag bevonattal. Ezt a műanyag bevonatot még meg is dörzsölte a kezével, vagy hozzádörzsölte a nadrágjához, vagy rálehelte többször gyors egymásutánban. Habár a műanyag nem kellett a bőrön hideg érzetet, sokszor ettől is sírni kezdtem. Akkor anyám gondolkodóba esett, hogy talán nem is a hidegséggel volt a baj, hanem magával a művelettel. Macera volt számomra. Jobb ötlete nem lévén, iparkodott alkalmazkodni a helyzethez, és a síró gyerek tüdejét is meghallgatni: a sírás a levegővétel idejére hang kiadásával nem járt, így anyám a bőrre az előmelegített tölcsérral lecsaphatott, és fülelhetett, hogy hall-e valami rendellenes hörgést a tüdő tájékáról.

A csípőficamom kezelésében – hogy a betegséget nevéen nevezzük – felsőbb szintre kellett lépniük. Úgy hírtlett, a munkácsi kórházban hemzsegnak a szakirányú végzettséggel rendelkező orvosok, hát célba vettük őket. Ehhez le kellett küzdeni mindjárt a közlekedésben megmutatkozó akadályokat. Mi akkor még sorban álló várományosai sem voltunk egy személygépkocsinak, nemhogy tulajdonosai. A nagyszülők biciklivel jártak, a szülők gyalogszerrel. Nagypapa ugyan sokat emlegette, hogy ha neki akár csak egy egyszerű kis Zaporozsec ótója lett vón, arra ő hogy vigyázott vón. De hát nem vót neki olyan. Egy oldalkocsis motorbicikli volt a legtöbb, amit ifjabb korában magának megengedhetett, s ezzel a két lányának is kedvében járhatott, mert az oldalkocsiban utazni egy kört az utca végéig meg vissza, az aztán nagy szó volt.

A munkácsi ortopéd főorvoshoz eljutni doktor Kerekes Pötyi, a család barátja segített, úgy összeköttetései, mint autója által. Pötyi bácsit igen kedveltem. Fürge mozgású, huncut tekintetű, alacsony, de nagyon erős emberke volt, aki mindig vidámságot hozott magával. Más felnőtteket többnyire azért kedveltem, mert édességet hoztak magukkal. Nagymama ugyan váltig hajtogatta a város egykor volt híres orvosának, Linner doktornak az intelmeit, hogy a gyerekeknek savanyúcukorka helyett főtt babszemeket kellene a zsebükben hordaniuk, ám nagymamára, ahogy az már lenni szokott, ebben sem hallgatott senki. Bevett szokás volt a gyerekeket csokoládéval, cukorkával, marmeládéval lekenyerezni. Mert hiába volt nálunk mindig házi sütemény, a bolti csokoládé, a mézes puszedli vagy a nápolyi lekenyerező hatása vitán felül állt.

A marmeládé egy tubusba zárt, híg lekvárféle volt, és éppenséggel kenyérrre kellett volna kenni, ám jobban esett a tubusból közvetlenül a szájunkba nyomni bele. A kenyérrre más dolgokat kentem. Tejföl, például. Vagy házi szilvalekvárt. Mert nálunk az is volt mindig, házi lekvár. A főtt babot is megettem örömmel a levesben, na de zsebben hordani, az mégiscsak nonszensz lett volna.

Csóválta tudós fejét a munkácsi doktor, miközben vizsgálgatott, ami anyámék előtt igazolta a rendellenességet. Végül terpeszben való gipszrögzítésre adott utasítást. Szüleimnek ez nem volt különösebben ínyükre, nem beszélve rólam. Nemtetszésemet azzal juttattam kifejezésre, hogy az első, gipszben töltött éjszakát elejétől végig tisztességesen átüvöltöttem, és cseppet sem lovagiasan viseltem a rám erőltetett páncélöltözetet. Hol apámat, hol anyámat fektettem – ha nem is a magam testi erejével, de a helyzet adta kényszerből kifolyólag – kétvállra, hogy rajtuk hason kinyúlva elviseljem a szokatlan keménységet és erőltetett testtartást.

Gyanítom, nemcsak a szüleimnek, de a nagyszüleimnek is álmatlan éjszakát okoztam ekkor, hiszen az ő hátsó, udvarra nyíló lakrészüket a mi utcára néző szobáinktól csak egy üvegezett ajtó választotta el. Ennek az ajtónak a létezéséről jó ideig nem volt tudomásom, előtte vitrin állt, benne az ünnepeken használt porcelán és kristály edényekkel, apró szobrokkal, mütyürkéekkel. Gyerekszemmel hallatlanul izgalmasnak láttam, ámbár a hozzáférési jogosultság elnyeréséhez el kellett érnem a kisiskolás kort. Akkortájt viszont már saját vitrinünk is volt, a nappali falát beborító szekrény sor közepén. Apám tömény szeszecskék tartalmazó kicsi üvegeket gyűjtött a felső polcán, s midőn felfedeztem, hogy ezeket nem csupán nézegetni, de szaglászni, sőt olykor megnyalintani is lehet, a nagymama mütyürkéi végleg kiestek a kegyeimből.

Mivel megszökni a gipszből nemigen tudtam, jobb híján maradt a megszokás. Benne éldegéltem egészen egyéves koromig. Fájdalom, de a befektetett energia és az átélt fájdalom nem hozták meg a kívánt gyümölcsöt. Időközben nem készült röntgen, ami megmutathatta volna, hogy hiába lettek a lábaim terpeszben nyuvasztva háromnegyed évig, nem voltak a csontok az anatómiai kívánt helyükön. A gipsz levétele után készült röntgenből bizonyossá vált: a ficam nem óhajtott önszántából a távozás hímes mezejére lépni. Szüleimnek kellett hát lépniük, nem a távozás, hanem a tettek mezejére. Ami nem hímes volt, inkább rögs.

A gipsz okozta csalódás nem a közelben működő kórházakba vezette őket, hanem a határ túloldalára, magyarhonba, ott is mindjárt a fővárosba. A korábbi turistautakon kötött ismeretségekből hasznos információk is származtak (a turistautak magyar állampolgárok számára szerveződtek szovjet földön, amelyekhez többnyire apám csatlakozott tolmácsként és amolyan logisztikai segítőként), nevezetesen, hogy a mexikói úti Weil Emil kórház felé vegyünk az irányt. Igen ám, de hiába állt egymással szoros kötelékben a Szovjet Szocialista Köztársaságok Uniója és a Magyar Népköztársaság, halandó emberfia a határt csak hosszas adminisztratív ceremóniát követően léphette át. Holmi sétafikálást, kéjutazást a hatóságok nem engedtek. Igazolni kellett az utazás okát, célját, anyagi feltételeinek meglétét, a tervezett tartózkodás helyét és idejét, többek között. Apám nővérei közül Jolán ekkortájt már Pesten élt, és hajlandónak mutatkozott a szükséges meghívólevél elküldésére. Ebben kellett vállalnia, hogy a „magyarban” eltöltendő időre nekünk szállást és ellátást biztosít.

Amikor a meghívólevél mellé sikerült az útleveleket is beszerezni, készen álltunk, hogy bőröndökkel megrakodva, vonattal átkeljünk a határon a Csap–Záhony vonalon. Kisebb-nagyobb bőröndökből volt márpedig nem csekély számban. Egy ízben anyám tizenhárom, vonatra felpakolt csomagot számolt

össze, és akkor még nem is számított engem, aki sín- vagy gipszrögzítés nélkül is csak járni képtelen csecsemő voltam. A tiszteletet maguknak parancsoló, de legkevésbé sem érdemlő vámosok előszeretettel kutakodtak ilyenkor a csomagokban, nem átválván az ülések feletti rácsról is lepakoltatni. A csapi vasútállomásra eljutni egy orvos kolléganő, Teri néni közreműködésével sikerült. Narancssárga Zsigulijának műszerfalát – az anyósülésen helyet foglalók rémületére – a következő felirat díszítette: „Kuka utas, vésd az észbe, hogy ne pofázz a vezetésbe!”

Anyám az út előtt lebonyolította a szükséges (az általa legalábbis okvetlenül szükségesnek gondolt) beszerzéseket. Üres kézzel mégsem állhattunk nemhogy az orvos, de a rokonok elé sem! Fel kellett kutatni, milyen portékák kaphatók Kárpátalján, aminek egy magyarországi magyar örvideni tud. Avagy amiről anyám kellő alappal úgy vélheti, hogy azzal a magyarországi magyarnak örömet szerezhet. Valami helyi jellegzetesség, különlegesség. Mi odaát már-már kényszeresen azt hittük mindig, hogy a szamovár minden ajándékok elképzelhető legjobbika. Ki ne szökdécselne a boldogságtól, ha ilyen kivételes teakészítő alkalmatossággal gazdagodhat a háztartása! Ezenkívül voltak porcelán teáskészletek, damasztlepedők, indiai vázák, kristályok a repertoárban. Valami módon jutott ilyesmire is pénz, és jutott ilyesmi is hely a csomagban. Anyám úgy tudott már akkor is csomagolni az ócska bőröndökbe, hogy Mary Poppins szégyenkezve bújhatna el mellette. Az ócska bőröndök barna műbőr szíjai a végsőkig megfeszültek, a legszélső lyukba ért csak bele a csat fémmelyve, s ettől a feszüléstől a lyuk egészen kitágult, önnön méretének két-háromszorosára nőtt.

A kórház főorvosa, a magának a „tanár úr” megszólítást vindikáló Bakonyi Tivadar fogadott bennünket. Meg kell hagyni, megadta a módját. Hiába állt fenn országaink között szoros baráti kötelék, a várakozással töltendő időre ez jótányit sem gyakorolt kedvező hatást. Közel tizenkét órát (reggel nyolctól este nyolcig) kényszerült a végkimerülés szélén álló házaspár egy egyéves csecsemővel a folyosón üldögélve eltölteni. Felsőbbrendűségének biztos tudatában végül mégiscsak méltóztatott minket bebocsátani a szobájába, aminek legnagyobb részét egy sötétbarna íróasztal foglalta el, egyik szélén egy üvegbúra alá zárt, félméternyi csontvázal. Későbbi látogatásaink valamelyikén kötöttem barátságot a tanár úr mindenestül titkárnőjével, Arankával. A hölgy talán értesült Linner doktor főtt babbal kapcsolatos intelmeiről, vagy enélkül is a nyalánkságok varázserejére kevésbé alapozó felnőttek közé tartozott, cukorka helyett egy egérrel ajándékozott meg. Utólag ezt bölcs döntésnek tartom. A cukorka percek alatt elfogyott volna, ellenben az öt-hat centis, bordó (a hátsóján már jócskán kikopott) szőrű, kedves pofájú jószág mind a mai napig az ereklyegyűjteményemet gazdagítja. Átmeneti ideig ugyan óvodás lányom szeretetteljes nyomorgatását is el kellett viselnie, de további néhány, hátsó fertályi szőrszál elvesztését leszámítva nem sínylette meg túlságosan a dolgot.

A bölcs megfontoltság látszatát fokozni hivatott hümmögések közepette a vizsgálat elvégeztetett. Ezt követően a tanár úr felvállalta az általa „kis”-nek titulált műtétet, aminek ugyanakkor a tudományos neve – véres repozíció – ellentmondani látszott a kicsinységének. Hogy az aggodalom szüleim arcán gyülekező felhőit eloszlassa, hozzátette, hogy a kislány a hasonkorúakkal egy időben fog tudni futni, mint a gazella, ugrani, mint a zerge. Ennek hatására szüleim arcáról a felhők odébbálltak, mintha csak elfújta volna őket a szél, és helyükre a bizakodás rózsái költöztek.

A magyarhonban tehető rokonlátogatás a Szovjetunió oldaláról két évente egyszer volt csak megengedett (persze minden viszonylagos, és ez ekkép-

pen is hangozhatna: a nagy Szovjetunió úgy szerette hűséges polgárait, hogy külföldi rokonaik meglátogatását kétévente egyszer engedélyezte! – mindjárt mily vidámság költözik arcunkra imígyen olvasva), ezért hazautazás helyett jobbnak láttuk Budapesten maradni. Ha már ott vagyunk, tán csak nem fognak visszatoloncolni. Miután engem beköltöztettek a kórházba, anyámék letáboroztak a sógornőnél. A táborozás szó szerint értendő, a csepp szobában némiképp tábori körülmények forogtak fenn. Egyszemélyes fotelágyban egyszerre két ember csak az oldalán fekvé tud aludni, a másik oldalra fordulás előzetes egyeztetést igényel. (Jolánka néne feltehetőleg abból a megállapításból indult ki, hogy a feleség a férj oldalbordája, akkor felesleges a dupla fekhely.) Hogy egyetlen éjszaka leforgása alatt anyámék hány alkalommal folytattak kétoldalú egyeztetést, nem tudható, viszont másnapi gyűrötségük és nyűgösségük – szemtanúk beszámolója szerint – magáért beszélt.

Nekem bezzeg saját ágyam (igaz, rácsos, de ez nem zavart) volt a kórházban, amiben bár kényelmesen elfértem, sehogyan sem találtam a helyem. A kórház dolgozóinak akkori álláspontja szerint a gyereket hagyni kell leválni a szülőről, nem indokolt a kórházban sem látogatni, hadd szokja csak meg az önállóságot. Az önállósodás útjára, hogy, hogy nem, egyévesen még nem kívántam lépni. Így aztán derekasán átbömböltem az egész hétvégét, amit a vidéki barátokat meglátogató szüleim nélkül sínylődtem végig. A sok sínylődésben megizzadtam, megfáztam, és tüdőgyulladásom lett. Adva volt tehát a soron kívüli feladat: vigyének haza, gyógyítsanak meg, és majd utána hozzanak vissza a műtétre. Apám ezen a ponton előzékenyen átengedte az egész fotelágyat anyámnak, és a munkavégzés sürgető hívószavának eleget téve hazautazott a Szovjetunióba.

A műtétre és az azt követő egy hónapos kórházi kezelésre 1978 végén került sor. A személyzet engedett a gyerek önállósodásával kapcsolatos álláspontjából, belátva, hogy vagy beengedik hozzám anyámat kellő gyakorisággal, vagy kíméletlenül és kitartóan üvöltök. A kellő gyakoriság nagyjából a minden nap reggeltől estig bent tartózkodást takarta. Ügyintézés vagy étkeztetési célú beszerzések végett hagyta el csupán anyám betegágyamat. A beszerzéseket többnyire a Mexikói út végén lévő önkiszolgáló étteremben végezte, latba vetve szükség esetén a szovjetek közt szerzett leleményességét. Míg szendvicset vagy süteményt egyszerű papírszalvétában is át tudott nekem szállítani a kórházba, addig a húslevesrel már nehezebb dolga volt. Előbb egy közértet kellett találni, abban egy üveg ecetes uborkát vásárolni, az üveg tartalmától az önkiszolgáló étterem végében megszabadulni, az üveget a csap alatt többször kiöblíteni, és az így nyert üres (de még mindig enyhén ecetszagú) üvegbe kért az elvitelre szánt levest. Anyám nem szokta felismerni az előtte tornyosuló akadályokat. Elismerni még kevésbé. Volt, hogy záróra után érkezett hozzám látogatóba. Meg sem fordult a fejében, hogy a zárt rácsos kapunál visszaforduljon, avagy csengőt, kopogtatót keressen. Átmászott a kerítésen, s mintegy lesből tört rá a portásra. Beengedték.

A megoldandó problémák sora korántsem zárult le elbocsátásommal a kórházból. Nem utazhattunk haza, mert még mindig nyögve a két éven belüli ismételt utazás tilalmának terhét, nem jöhettünk volna vissza kontrollra. Anyám elővett hát a tarsolyából (tarsolya legalább akkora volt, mint bőröndje, és abba legalább olyan ügyesen tudott pakolni) egy újabb turistaúti ismerőst, Marika nénit, aki a családjával Baja melletti otthonában szeretettel fogadott. Ha szeretet nélkül fogadnak, akkor sem ment volna tovább anyám egy bokától derékig begipszelt csecsemővel távolsági buszon. Az első, 1979 januárjában esedékes kontrollvizsgálatig itt időztünk hát, majd – mit volt mit tenni – mégiscsak hazatértünk Beregszászba.

Testet-lelket igénybe vevő ügyintézők hosszú sorának eredményeként visszautaztunk Budapestre újabb kontrollra 1979 júniusában. Milyen ajándékokkal sikerült vajon elérni, hogy a Szovjetunió jobban szeressen minket, mint más polgárait, és a kétévinél gyakrabban is engedélyezzen külföldi ronklatogatást? Bizonyára nem számovárral, inkább magyarból származó portékákkal kedveskedett anyám a kárpátaljai ügyintézőknek. Noha a kórházi vizsgálatra nyáron került sor, a tanár úrtól csizmát kaptam ajándékba. Járógépnek nevezték a szörnyű szerkezetet, amire az orvostudomány akkori állása szerint a műtött csípő tehermentesítése végett volt feltétlen szükség. A hosszú, elől-hátul nyitott szárú csizmára emlékeztető alkotmányt a lábamra kötötték. Az ezzel való utazás vonaton, árkon-bokron-határon keresztül megint csak kitörölhetetlen nyomokat hagyott anyám emlékezetében.

A helyváltoztató mozgásban a monstrum meglehetősen akadályozott. Holott semmiképp nem szerettem volna a szüleimnek csalódást okozni, hiszen a tanár úr megígérte nekik, hogy a velem egykorúakkal azonos időben magam is járni fogok. Így aztán minden tőlem telhetőt elkövettem, hogy a dokit se hagyjam hazugságban: kúsztam, másztam, felálltam, amint egy pillanatra lanyhult a felnőttek ébersége, gyakoroltam szorgosan a lépéseket is. Természetesen, a kímélet és a féltés sűrű hálójában nem volt könnyű dolog: cipeltek a szülők és nagyszülők, nyugdíjas nagyapám különösképp szolgálatkésznek bizonyult az erős karjaival és a sok szabadidejével. Ő gondoskodott róla, hogy napi sétámat a kertben megtehessem, beülhessek a hintába, valamint, látókörömet bővítendő, a kertünk végén magasodó kerítés fölé emelkedve az utca, a szomszédos társasház és a hozzá tartozó játszótér életét is tanulmányozhassam. A járógéptől megszabadulást követően aztán valóban járogattam, sántítva. Ez mindenkinek feltűnt, de csodálkozni talán nem is kezdtek rajta, hiszen ha a rugibugyi és a terpeszgipsz hatástalan maradt, akkor különös pimaszság lett volna a járógéptől, hogy éppen ő legyen eredményes.

OLÁH ANDRÁS (1959) Mátészalka

OLÁH ANDRÁS

azt mesélik

penészes falak fogságában
 horpadt nádfedél alatt vacog
 megannyi kihordott történet
 ami csak neki fontos
 nélküle gazdátlanul szívódna
 fel a falak pórusaiban
 tovább kellene lépni
 de szabadulni lehetetlen
 nincs aki bilincset oldjon ajtót
 nyisson beengedje a tavaszt
 visszatartják ki nem mondott kényszerek
 a falakhoz beszél a törött ablakhoz
 ami szemtanúja volt mindennek
 sose érezte magát annyira árvának
 mint amikor gyermekei a
 városba költöztették
 de ott is a homokdombbal
 álmodott a nyárfaligettel
 szabadon lélegző felhőkkel
 és madarakkal beszélgetett
 mostanra elkomorodott a szőlősorok
 között bolyongó lelkiismeret
 de az emlékek ott matatnak
 a csend hullámai között
 visszaálmodva a tücsökzsivajt az áradásokat
 a petróleumlámpa imbolygó fényét
 ezt vitte magával utolsó útjára is
 – s amikor koporsóját a mélybe eresztették
 azt mesélik a kútágas géme is leszakadt

BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ

A kék Bibliák

Thornton Wilder emlékére

BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ (1971) Pécs

„Sose firtasd, ki miben hisz.
Azt nézd, hogyan cselekszik.”
(Thornton Wilder)

George Malvin Brush kilépett a fából készült metodista templomból, és az apró település egyetlen szállodája, a sokat sejtető Superior Hotel felé vette az irányt. Elégedettség töltötte el, mert megint énekelhetett az istentisztelet alatt a híveknek. A hangját isteni adományként kezelve, természetesen sohasem fogadott el egyetlen fillért sem a szolgálataiért, pedig többször is próbálták nyilvános szereplésekre felkérni. Ritka kellemes tenor hangszínével mindig nagy sikert aratott, bármerre is járt.

Felszabadult volt és könnyed. Határozottan megnyugodott az arminai bankban történt sajnálatos félreértésből fakadó letartóztatása óta, pedig azt követően is számos kalandos eseményben volt még része.

Szobatársai megviccelték, és orvosságnak hazudott rummal itatták, ő meg, mint megrögzött absztinens, betegségnek hitte a részegséget, és rögvest bevonult a közeli kórházba. Csak ott derült ki a turpisság.

A vonaton majdnem megverték, amikor délben, a restiben, sűrű keresztvetések közben letérdelt, hogy imádkozzon, és hangosan elkezdte darálni az *Úr angyalát*.

Jóhiszeműen moziba vitte a közeli bordélyház „hölgyeit”, akiket kedves polgári család leánygyermekének hitt, s több hotelből is kitiltották, mert bibliai idézetekkel firkálta tele a szálloda itatós papírjait.

De ezeken már túl volt. Elengedte. Megszokta az emberek ingerült reakcióit, az értetlenséget, de sohasem támadott vissza, mert pacifistának mondta magát.

– Már a nevem – Brush – is azt jelenti, hogy tisztít, elhárít – szokta mondani, ezzel is az erőszakmentességére utalva.

Most némán baktatott a zajosan áramló hegyi folyó partján, és hagyta, hogy gondolatai a vízzel együtt száguldjanak valami távoli jövő felé. Izmaik erősnek érezte, ruganyosnak, a tüdejét teleszívta hegyi levegővel, és ameddig csak bírta, benn tartotta. Szeretett kísérletezni a testével, és annak reakcióin hosszan el tudott filozofálgatni.

– Milyen lehet a fulladás? – borzadt el a gondolattól. Nemrégiben olvasta Jack London *Martin Eden* című regényét, amelynek a végén a főhős úgy próbál öngyilkos lenni, hogy beugrik a tengerbe, és erővel igyekszik belefojtani magát a vízbe. Sehogy sem akart azonban működni a dolog, mert az ösztön erősebb volt a szándéknál. Az ész azonban rafináltabb az ösztönnél, így végül az elkeseredés mégiscsak abban a szörnyű tettben végződött. Bizonyítást nyert a tény, hogy az ember, az élőlények közül egyedülként, képes az értelmetlen önpusztításra.

– A dohányzás is egyfajta fulladás – gondolta, miközben tovább haladt a folyó partján. – Olyan, mintha az ember belefojtaná magát a füstbe. Ez is az öngyilkosság egyik fajtája. Senkinek sem szabadna megengedni, hogy ezt tegye magával, de egy nő aztán végképp ne dohányozzon! – mondta ki a szentenciát, amiben aztán meg is nyugodott.

Egyórányi jóleső, mégis ütemes séta után odaért a szállodához, aminek azonban kizárólag a neve ígért kivételes kényelmet, a berendezése, tisztasága, de még a személyzete is kifejezetten hétköznapi, földhözragadt volt. Távolról sem az a luxus, amire a Superior név predesztinálta volna. Tulajdonosai talán nem is értették, hogy mit jelent pontosan ez a latin kifejezés. A falak és a bútorok koszosak, elhanyagoltak voltak, s a fürdőszobák is hagytak kívánnivalót maguk után.

Brushnak azonban nem voltak túlzott igényei, azt vallotta, hogy Jézus Urunk is szegénységben élte földi éveit, így nekünk sem szabad elégedetlenkednünk a körülményeink miatt. Pénzről, takarékoskodásról amúgy is megvolt a maga véleménye. A pénz kamatoztatását kifejezetten helytelenítette, és azt vallotta, hogy akik takarékoskodnak, azoknak nincs elég hitük, félelemben élnek. Félnék a rossz napoktól, bizalmatlanok. Egy jó embernek azonban nem kell a legrosszabbtól tartania. Ezért önkéntes szegénységi fogadalmat tett. Ezen elveit azonban a bankárok nem nézték kifejezetten jó szemmel, így rendre meggyűlt a baja a helyi hatóságokkal.

Brusht azonban nem érdekelte, hogy mit gondolnak róla. Ha kigúnyolták, rendre Walt Whitmant szavalt, s ettől mindig jobb kedvre derült: „Magányában a rigó, / a remete, magába szállva, kerülve a megalkuvást, / magának fújja a dalt.”

Most is így tett. Vidáman ledobta az ablak előtti vaságyra egyetlen táskáját, kényelmesen megvacsorázott a földszinti étteremben, majd a szobájába vonulva elvégezte esti imáját. Szokásához híven, lefekvés előtt fel akarta írni az aznapi evangéliumi részt a hotel itatóspapírjára, hogy az őt követő szállodai vendégek lelki táplálékhoz jussanak, de sehol sem találta a tömböt. Miközben a fiókokban kotorászott, egy kék színű kötet került a kezébe. Egy *Biblia* volt, egész pontosan egy *Újszövetség* és a *Zsoltárok* egybefűzött kiadása.

Brusht teljesen váratlanul érte a felfedezés. Először nagyon megörült, rögtön felcsapta és olvasni kezdte, de aztán az jutott az eszébe, hogy valaki biztos ittfelejtette, és most nagyon hiányzik neki. Lerohant a portára, hogy megérdeklődjön, ki lakott előtte a szobájában.

A tulajdonos, egy undok képű, kövérkés férfi, unott arccal ült a pult mögött, és egy sonkával, sajttal és uborkával vastagon tömött szendvicset majszolgatott.

– Mondja csak, ember! Ki lakott korábban a 19-es szobában?

A férfi tele szájjal morgott valami olyasmit, hogy „Miii vaaan? Mit akar???”

– Azt szeretném tudni – mondta nyugtalanul Brush –, hogy ki lakott előttem a szobámban.

– Miért érdeklis az magát? – kérdezte blazírt képpel a férfi, miközben tele szájjal csámcsogott.

– Mert ott felejtette a *Bibliáját*, és vissza akarom juttatni neki! – mondta Brush, és megmutatta a dagadt fickónak a kék könyvet.

– Badarság – bökte ki a férfi, majd újabb hatalmas harapás után, tele szájjal folytatta. – Az direkt van ott!

Brusht meglepte a válasz, hirtelen nem is tudott mit mondani. Erre nem volt felkészülve. Néhány másodpercnyi zavart csend után, lényegesen kisebb vehemenciával megkérdezte:

– Úgy érti, hogy valaki direkt otthagytá?

– Igen.

– De miért, az ég szerelmére?

– Ez valami missziós dolog – válaszolta a fickó, de továbbra sem engedte teljesen elvonni a figyelmét a szendvicséről.

– Miféle missziós dolog? – kérdezte türelmetlenül Brush.

– Nem tom pontosan, de van valami társaság, akik *Bibliákat* hagynak minden szállodában, hogy az emberek hozzájussanak Isten igéjéhez.

Brush döbbsen hallgatta a történetet.

– No persze egy marhaság az egész, mert magán kívül szerintem még senki észre sem vette, hogy ott van, de a két fickó fizetett érte tíz dollárt, hogy itt hagyassák. Én meg semmi jónak nem vagyok az elrontója – tette hozzá röhögve, és egy újabb hatalmas harapással végleg eltüntette a szendvicset.

– Értem – hebegte Brush, és elgondolkozva baktatott vissza a szobájába. Leült az ágya szélére és gondolkozott.

– Misszió?

Valahogy rossz kedve lett ettől a gondolattól. Megneheztelt a két idegenre, akiről úgy gondolta, ellopták az ötletét. Hiszen mi értelme bibliai idézeteket firkálgatni különféle fecnikre, ha az ember a kezébe veheti az egész *Szentírást*? Akárhogy is forgatta magában a gondolatot, féltékenység, sőt irigység vett erőt rajta. Érezte, ahogy a méreg berágja magát a lelkébe, s akármennyire is tudta, hogy ez nem jó, nem tudott tenni ellene.

Bosszúsán vágta a sarokba a kék könyvet, de ettől meg rettentően megijedt. Lelkiismeret-furdalása lett, felvette, leporolgatta, alibiből belelapozgatótt, hogy megnyugtassa magát, de igazából nem tudott figyelni arra, amit olvasott.

Egész éjjel hánykolódott az ágyában, alig aludt valamit. Reggel olyan nyűzöttan ébredt, hogy még az amúgy cseppet sem empatikus tulaj is gyanakodva figyelte a fiatalemberen végbement változásokat.

Kijelentkezett a szállodából, és életében először úgy kelt útra az egyik helyről a másikra, hogy nem hagyott bibliai üzenetet a szobájában. Néma volt és letört. A vonaton sem próbálta terjeszteni eszméit, csak ült fásultan a fülkében, és olyan értelmetlennek érezte az életét, mint még sohasem. Egy pillanatra még az öngyilkosság gondolata is felvetődött benne, de azt gyorsan elhessegette magától.

Egész nap úton volt, s már sötét éjszaka volt, amikor az arkansasi Pekin városka üres állomásán leszállt a vonatról. Szemerkélt az eső, vagy inkább valami ködszerű lucskos pára, hideg volt, és még sohasem érezte magát ilyen egyedül. Fázott, éhes volt és elgyötört, de mégsem nagyon akaródzott neki megkeresnie a szállodáját, hogy lepihenhessen végre.

– Mert mi van akkor, ha ott is talál egy kék *Bibliát* a fiókban? – futott át az agyán a gondolat. – Nem tudná elviselni.

Egy darabig még ácsorgott a barátságatlan állomáson, de aztán nem volt mit tenni, bebállagott a városka főterére, és bejelentkezett egy, az előzőhöz erősen hasonlító, rozszant szállodába.

Az ajtó előtt remegő kézzel megállt, igyekezett lelkileg felkészülni a „szembesítésre”, majd óvatosan benyitott. Felcsapta a villanyt, és lopva körülméltelte a szobát. Az ágy melletti éjjeliszekrényen kis lámpa állt. Mellette egy kék színű könyv feküdt kihívóan, és őt figyelte. Nem volt kétséges, hogy mi az. Pontosan ugyanúgy nézett ki, mint a másik. Ezt még innen, az ajtóból is meg lehetett állapítani. Brush teljesen összeomlott. Lerogyott egy székre, arcát a kezébe temette, és olyan tanácstalannak érezte magát, mint még sosem.

A következő napok, hetek pontosan ugyanígy teltek. Minden szállodában ott kacérkodtak vele a kék kötetek, szinte provokálták. Rájuk sem tudott nézni. Elhagyta az esti imádságát, kialvatlan volt, lefogyott, és a tankönyvek eladása is igencsak akadozott. A Caulkins Tankönyvkiadó Vállalat vezetősége nem értette, hogy mi történt az egyik legjobb képviselőjükkel, egymást követték a figyelmeztető levelek, felszólítások, de hiába. Brush nem volt ön-maga. Céltalanná, fásulttá vált, egyszerűen nem tudott mit kezdeni magával. Kivették a kezéből a fő hivatásának tartott evangéliumi *ahimsza* terjesztését. Brush számára cseppet sem tűnt különösnek a Gandhi által hangoz-

tatott hindu tanítás összeházasítása a keresztény jézusi szelídség elvével, ahogy nem is volt az.

Most azonban ahányszor erre gondolt, ingerült lett és türelmetlen. Az a két különös fickó valahogy egyfolytában előtte járt. Mintha tudták volna, merre vezet a következő útja, mindenhol otthagyták nyavalyás kék könyvüket. A nevüket senki sem tudta, csak valami Gedeon Társaságot emlegetett mindenki velük kapcsolatban.

Brush egy darabig szinte üldözte őket, de mivel sehogy sem sikerült a nyomukra akadnia, néhány hónap múlva feladta. Mindent feladott. Életcélját, elveit, hitét. Elkezdett dohányozni.

Ez úgy történt, hogy az egyik kisváros állomásán, ahogy órákkal a vonat indulása előtt nyugtalanul fel-alá mászkált, figyelmes lett egy dohányboltra. A kirakatban nem cigaretták, hanem különféle méretű és alakú pipák igyekeztek magukra vonni a báméskodók figyelmét. Brush tehetetlenségében, egy váratlan gondolattól indítva befordult az üzletbe, és megvette az első pipát, amit elé tettek, és hozzá a legdrágább dohányt. Új szerzeményeivel bement a váróterem dohányzó részébe, ahova korábban sohasem tette volna be a lábát, és nagy kínlódások árán rágyújtott.

Innentől kezdve a városi közkönyvtárak helyett a kávézókat látogatta, s az *Encyclopaedia Britannica* helyett a kis rózsafagyökér szerszámmal foglalatzkodott. Füstölt naphosszat, s közben gondolkodott, vagy újra csak Whitmant szavalt félhangosan, nem törődve a körülötte lévő emberek csodálkozásával. A tankönyvek eladása olyannyira háttérbe szorult, hogy időnként már a saját pénzéből kellett kiegészítenie az egyre növekvő hiányt, amit hanyagságával termelt.

Hónapok teltek el ebben az értelmetlen lézengésben. Brush csak árnyéka volt egykori önmagának. Mind ez ideig logikus embernek tartotta magát, aki nem érzelmi alapon hoz döntést, mert azt vallotta, hogy az így született döntések egyáltalán nem is döntések, inkább ösztönök. Most azonban képtelen volt hideg fejjel tekinteni maga elé.

Egy alkalommal az oklahomai Wellington városába érkezett, ahol némi céltalan kódorgás után egy elhagyott téglagyár melletti tó partján találta magát. Teknősbékák heverésztek a parton, s mozdulatlanságukban volt valami végtelen bizalomgerjesztő nyugalom.

Leült a fűbe, és szuggerálva bámulta az állatokat, mintha agyhullámokkal akarna rájuk hatni, hogy mozduljanak meg, de hiába. Hosszú percek teltek így el, talán félóra is. Ekkor váratlanul hasra feküdt, arcát a földhöz nyomta, és maga is mozdulatlan lett, mint a kis, bölcs állatok.

Elaludt. Álmában valami őserdei tájon járt, és egy függőhídon kellett volna átkelnie, hogy továbbjusson, de a híd állapota olyan bizarr volt, hogy megtorpant. Az alatta elterülő mélység, az éles sziklák, a vadul száguldó folyó kavargása és négy társának ijedt arca őt magát is megállásra készítették. A híd túloldalán ácsorgó félmeztelen alakokból arra következtetett, hogy valahol Latin-Amerikában lehet, de erre engedett következtetni az éghajlat és a növényzet is.

Tanácsstalanul ácsorgott egy darabig, aztán erőt vett magán, és nekiindult. Végül is egész életében hitt a gondviselésben. Nem lehet baj.

A híd kötélzete enyhe ingadozással és barátságos recsegéssel fogadta tapogatózó lépteit. Ahogy lépésről lépésre haladt előre, aggodalma kezdett elpárologni. A természet vadsága és az emberi leleményesség párosa elkápráztatta.

– Vajon miként feszítették ki ide ezt a hidat? – futott át az agyán, miközben valahol középtájon megállt, hogy rácsodálkozzon e tüneményre.

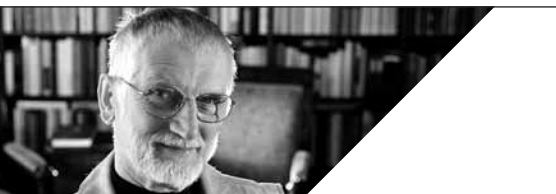
A parton maradt társai, felbátorodva magabiztosságán, maguk is rámerészkedtek a labilis szerkezetre. A híd nyögött, Brush lelkében kósza nyugtalanság ütötte fel a fejét. Gyorsan megindult a másik irányba, ahol a bennszülöttek rezzenéstelen arccal figyelték az eseményeket.

Az évszázados kötélrendszer egyre vadabban ringott, majd minden előzetes jel nélkül, egy hatalmas reccsenéssel leszakadt. Brush lába alól hirtelen eltűnt a talaj, és rettenetes sebességgel zuhanni kezdett a mélységbe. Torkából rekedt sikollyal szakadt fel a kétségbeesés. Szeme sarkából még látta, ahogy a többiek is ordítva zuhannak, miközben az indiánok továbbra is mozdulatlanul szemlélik az eseményeket.

Tehetetlenségében hatalmasat rúgott a levegőbe... erre aztán felébredt. Csatakos volt az izgalomtól, kapkodva szedte a levegőt, és legalább egy-két perc beletelt, míg nyugtázta, hogy biztonságban van. A teknősök továbbra is mozdulatlanul süttették páncéljaikat a kis tó partján, s a táj végtelenül békés volt körülötte. Csak álmodott. Ez az álom azonban mégis olyan valóságosnak tűnt, mintha valamikor a múltban ténylegesen megtörtént volna. Mintha olvasott volna róla valahol korábban! De az volt benne a döbbenetes, hogy határozottan látta saját magát az áldozatok között. Az álom irracionálisága mintha kiegészítette volna a valóság racionalitását.

Fejét merengve fordította a hegyektől övezett táj irányába. A levegő tiszta volt, messzire el lehetett látni. A távolban kivehető volt egy város épületeinek sziluettje. Innen olyan volt, mint valami gyermekjáték, makett, végtelenül jelentéktelen, kicsi. Az emberek már nem is látszottak.

Ettől a felismeréstől simogató megnyugvásfélét érzett a lelkében. Szája szélén kis ráncot rajzolt a bujkáló mosoly. Komótosan felkászálódott, ruháját leporolta, biccentett a teknősöknek, és egyenesen a legközelebbi szállodához gyalogolt. Az előző szállodából magával hozott kék *Szentírást* az előcsarnok leglátványosabb helyére, egy díszes tükör előtti kis asztalkára helyezte, hogy mindenhol jól lehessen látni. Szobát foglalt magának, megvacsorázott, majd a szobája asztalára kihelyezett itatósra kiírta egyik kedvenc bibliai részletét: „»Elég neked az én kegyelmem. Mert az erő a gyöngeségben nyilvánul meg a maga teljességében.« Ezért a legszívesebben a gyöngeségeimmel dicsekszem, hogy Krisztus ereje költözzön belém. Kedvem telik a Krisztusért való gyöngeségben, gyalázatban, nélkülözésben, üldöztetésben és szorongatásban, mert amikor gyöngye vagyok, akkor vagyok erős” (2Kor 12,9–10).

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

SZIGETHY GÁBOR

Egy korty magyar bor XXIV.

(Champagne – azaz pezsgő) Gyerekkoromban, a Rákosi regnáta Magyarhonban szilveszterkor sem bontott pezsgőt két kisleányt filléres gondokkal küszködve nevelő özvegy édesanyám. Józanul próbálta túlélni embert próbáló sorsát: francia–német szakos középiskolai tanár volt, de a katedrától eltiltották, hivatalban, számoszlopok fölé görnyedve pergette túlélés-álmú mindennapi életét.

Nem emlékszem, mikor ittam életemben először pezsgőt. Munkás, majd egyetemi hallgató koromban úgy gondoltam: ha már alkohol, akkor vodka, pálinka, Unicum... A Közértben kapható bor silány lőre, a pezsgő drága, szovjet pezsgőt amúgy sem iszom, a sör hizlal, butít... a múlt század hatvanas éveiben döbbszemtem rá és tanultam meg: a magyar értelmiségi feladata *józan* maradni. Ma már bort mindennap kortyoló, boldog borbarátként hitel valom: mindig józannak maradni hazafias erény, értelmiségi ember számára erkölcsi kötelesség.

Szilveszterkor egy pohár pezsgő volt hosszú évekig az éves pezsgőfogyasztásom. Változtak az idők, változtak a boltokban megvásárolható pezsgők, szovjet pezsgő helyett napjainkban „százféle” magyar pezsgő közül válogathatok.

Ma már tudom: a pezsgő ünnepi ital; egy pohár pezsgő ünneppé avatja az estét, ha palackot bontunk baráti találkozón, születésnapon, karácsonykor, szilveszterkor, bármelyik hétköznapon... Boldogságfokozó nektár, ha remek színházi este, álomvilágba sodró hangverseny, mámorillatú operaelőadás után egy-két pohár pezsgő koronázza meg a napot. Mélabúkergető „segédeszköz”, ha nagyon mélyen elmerülünk korunk lejtmeneti történelmének tanulmányozásában. Örömforrás itt és most, bárhol, bármikor – csak iszogatós közben időben kell elkezdni számolgatni a buborékokat...

(Pezsgőkóstoló a Hampel Katalin Szalonban) Évszázadok távlatából Madame de Pompadour sugallta gondolat: „A champagne az egyetlen bor, amelynek fogyasztása érintetlenül hagyja a nő szépséget.” (Más fordításban: „A pezsgő az egyetlen ital, melynek fogyasztása után egy hölgy szép marad.”) A nő szépség *boszorkánykonyhája* a divatház, a szalon, ahol értő kezek ruhacsodákba öltöztetve varázsolják gyönyörűvé a hölgyeket. Feleségemmel és Hampel Katalinnal készülünk – Madame de

Pompadour szellemében – magyar pezsgők örömteli kóstolására.

Állítom: *A pezsgő női ital*. Katalin ellentmond: *A férfiak is szeretik a pezsgőt*. Békeajánlatom: *A pezsgő könnyed, lebegő, elegáns... tehát olyan, mint egy nő*. Most már egyetértünk, Katalin sokértelmű zár-szava: *És huncut!* Nem tisztázzuk: nőre, pezsgőre vagy mindkettőre gondolt. Katalin szerint a nőt, a női szellemet megpezsdíti a pezsgő, néhány pohár után ő is szárnyal...

Poharunkban *Törley François Pinot Noir Rosé Brut*. Szelíden vallatom Katalint: Madame de Pompadournak milyen ruhát ajánlana ehhez a csodás pezsgőhöz? Segédkező „kóstolótárs” – szabad kezében pezsgőspohár – mutatja a bal kezében tartott (divatosan: *Rosé Brut-kompatibilis*) „Monarchia ruhát”.

– De nem feketében! Világos taftból, jó nagy alsósoknyával – alakítja át képzeletben azonnal Madame de Pompadour öltözékét Katalin. Feleségemet, ha ez a pezsgő gyöngyözik poharában, fekete koktéltárába öltöztetné.

– Az eleje és az ujjá tüllös, hozzá chantung, kevésszinóros zöld kabáttal és kicsit magas sarkú cipővel.

Juli tiltakozik a magas sarkú cipő ellen (szeret biztosan állni a lábán), de Katalin – egy korty pezsgő! – megvilágít számunkra néhány szakkifejezést: van *ülőcipő*, és van *állóruha*. Sokféle alkalommal kínálnak a vendégeknek pezsgőt, és a hölgyeknek az alkalomra „készülni” kell: fogadáson *állóruhát*, vacsoránál *ülőcipőt* visel az okos nő.

Ürül a palack, nagy színésznőkre emlékezünk, Katalin ruhákat álmodik. A harmincéves, tündérmosolyú Ruttkai Évát élénk whisky- vagy halványrózsaszín, a középkorú, szigorú Sulyok Máriát sötétkék, a hatvanéves, derűsen bölcs Tolnay Klárit bézs vagy vajszínű ruhakölteménybe öltöztetné – ha most pezsgőt kortyolva itt ülnének velünk, és koccinthatnánk.

Még egy korty *François Pinot Noir Rosé Brut* pezsgő: „igéző lazacszínnel és apró buboréklánccal vonzza magára a tekinteteket”. A Törley Pezsgőpince ajánlólistáját lapozgatom, megnyugtat a pezsgőmester: „Kóstolás után nem lesz könnyű elfelejteni.”

Eszem ágában sincs elfelejteni ezt a pezsgőt (újra töltök a poharakba), de a francia íróóriás, Honoré de Balzac bölcs mondása is eszembe jut:

„A nagy szerelmek champagne-nyal kezdődnek és keserű gyógyteával végződnek.” Gyógytea helyett inkább bontom, nyitom a következő pezsgőspalackot: *Carassia Classic Brut Magnum*.

Palackon kisbetűs felirat: *román termék*.

– Pompás magyar pezsgő! – lelkesedem az első korty után. Barátom hozta Erdélyből az ajándékpalackot, akkor először azt próbáltam kideríteni, hogy régi hazánkban hol található a Kárásztelek Pezsgőpincészet. Lipszky János 1806-ban megjelent térképét tanulmányoztam: Kárásztelek parányi falu Kraszna vármegyében, alig tíz kilométer távolságra Szilágysomlyótól. Az 1913-as helységnévtár szerint már Szatmár vármegye területén található Kárásztelek, románul Carastelec.

Két évtizede, 2003-ban született álom: a 2011-ben telepített szőlőültetvény és az időközben felépült pincészet ma már pezsgőbirodalom.

Csendet parancsol az első korty *Carassia* pezsgő. Szárazabb az előzőnél, több benne a csiklandozó buborék, ez egy *Magnum* palackban nem meglepő.

Katalin szerint a pezsgő *szépségápoló* csodaszer. A tragikus sorsú amerikai színésznő, Marilyn Monroe szerint *gyógyszer*: „Estéknként egy csepp parfümmel a bőrömön bújok az ágyba, és reggelente egy pohár champagne-t iszom, hogy átmelegítem a testem.”

Van, aki reggel, van, aki délben szeret pezsgőt inni, sokan este. A költő Somlyó Zoltán költséges, ámde rendkívül kellemes pezsgőzést kíván magának s minden igaz pezsgőbarátnak:

*Déli harangzúgáskor így kiáltott:
Én cigányzenét, pezsgőt akarok!...
Farsangba még azt mondta: Ujjé!
S pezsgőbe tartott feredőt.*

Ha megfogadjuk Somlyó Zoltán tanácsát, nem kell ragaszkodnunk a déli harangzúgáshoz, cigányzene nélkül is lehet pezsgőzni, de ha pezsgőfürdőre vágyunk, fontos, hogy fürdőkádunk félig legyen pezsgővel, és a kád szélén legyen még egy felbontásra váró palack.

Mi itt, a Hampel Katalin Szalonban józan életű pezsgőrajongók vagyunk: *feredőzésre* nem pazaroljuk, hanem kényelmes karosszékeinkben üldögélve iszogatjuk a remek, Erdélyben született magyar pezsgőt.

– Ifjú hölgy, aki tudja, hogy harminc hónapig palackban érlelt *Carassia Classic Brut Magnum* pezsgővel várja szerelme egy Duna-parti teraszon, készsül arra, hogy majd együtt nézik a Budai Vár kupolája mögött lassan eltűnő napot, kortyolják a csodás pezsgőt, halk szerelmi vallomás... Milyen ruhában

szeretné látni ezt a szerelmével pezsgőző, kortárs ifjú hölgyet? – fordulok nem titkolt kaján kíváncsisággal Katalinhoz.

– Valamikor az emberek öltözéke alapján felismerhető volt társadalmi helyzetük, vagyoni, sőt családi állapotuk is. Faluhelyen például pünkösdkor az alsószoknyák száma árulkodott a család vagyoni állapotáról, a párta és a kendő arról, lány-e, asszony-e, aki hordja. Boldog lennék, ha az az ifjú hölgy nem szakadt farmerben üldögélne az elegáns kávéház teraszán. Ha már farmernadrágban van, akkor hosszú, fehér inget adnék rá, zsinóros, világoskék farmerkabátot, finom bőrből kiscsizmát. A pezsgő nemes ital, illik „hozzáöltözni”.

Már kezemben a következő palack – *Béres Pezsgő Brut Nature, 2018* –, arra gondolok: ajánlanám az ifjú hölgynek, úrnak, hogy olvassanak Krúdy-regényeket. Töprengjenek, törjék a fejüket, vajon mire gondolt, mit üzent nekik Krúdy Gyula, amikor száz évvel ezelőtt ezt a mondatot írta: „A pezsgő az éjszaka reményteljes gyermeke, aki ártatlanul, egy másik világból jön erre a világra; hozhat magával csengő kacajt, sohasem hallott trillázást, ismeretlen madárccsicsergést...”

A poharunkban csillogó Béres nyerspezsgő csengő kacaj, soha nem hallott trillázás, ismeretlen madárccsicsergés... az estébe hajló délután ünnepi pillanata. A váratlan csendben magamban átélem *A két angyal*, Marlene Dietrich látomását: évtizede, szeretteimmel négyesben, Párizsban, késő ősszel, egy kávéház teraszán... „A pezsgő különleges erejű jelkép. Az ünnep hangulatát képes sugározni. Jobb napokra emlékeztet akkor is, ha épp koldusként állsz egy utcasarkon. Ha esetleg egy őszi napon, Párizsban, egy kávéház teraszán módodban áll pezsgőt rendelni, és gyöngyöző poharad a napsugarak felé emeled, hogy átcsillogjon az isteni italon, és közben még egy pillantást is vethetsz a környező tájra, úgy érzed, a világ legfényűzőbb öröme a tiéd. Ha már így érzed, pezsgődet akár meg is ihatod.”

Úgy éreztük. Megittuk.

Béres Brut Nature – egy pezsgő, amelyet mindhárman ismerünk, szeretünk. Katalin gyakorta Béres pezsgőt iddoggál, Béres Klára olykor Katalin tervezte ruhákat hord. Sőt! Előfordult nemegyszer, hogy Klára jótékonyági bemutatókon mint alkalmi manöken Hampel-ruhákban lépett a kifutóra. Katalin tapasztalata szerint a hölgyek szeretik, ha hozzájuk hasonló civileken látják a ruhákat. Az egyik isztambuli divatbemutatón a külképviseletek alkalmazottai, a világ minden tájáról érkezett hölgyek voltak a manökenek – óriási sikerrel.

– Garamvári Vencel, hazánkban a *pezsgőtudomány* ma legtudósabb mestere, évekkal ezelőtt

pezsgőkóstolás közben panaszkodott. Azon kesergett joggal, hogy mi, magyarok jószerivel csak szilveszterkor iszunk pezsgőt, nagyon sokan akkor is csak édeset. Szerintem a száraz pezsgő igazi nyári ital – próbálok a ruhákról a pezsgőre terelni a szót.

– A pezsgő tizenkét hónapos ital – int *Józan* belátásra Katalin –, és huszonnégy órás!

Ürül a palack, Katalin mesél.

– Törökországban, Kayseriben, konzervatív muszlim környezetben tartottunk divatbemutatót, ahol még arra is ügyelni kellett, hogy *megfelelően* visszafogott mozdulatokkal mozogjanak a manökenek. A magyar nagykövet két palack pezsgővel lepette meg a társaságot. Szigorúan kikötöttem: poharazgatás csak a munka végeztével. Aztán nagyon meglepődöttünk, mert a két palack pezsgő szőrén szálán eltűnt. Csodálkoztunk, hisz a muszlimok nem isznak alkoholt. Egy helybéli valaki szemlesütve magyarázta: *Allah nem lát be a függöny mögé.*

Barátnőjével városnéző séta közben úgy döntöttek, hogy vesznek egy palack pezsgőt, és majd kettesben a szállodában megisszák. Nincs nyelvi nehézség, csak meg kell találni a megfelelő nemzetközi kifejezést. Az áruházban Katalin csak annyit mondott: *Champagne*. Értett a szóból a derék török boltos, mutogatta a samponokat. Nem adták fel, a külvárosban találtak egy üzletet, ott alkoholt is árultak, igaz, nem pezsgőt, csak bort. A szállodában döbentek rá, van boruk, de nincs dugóhúzójuk.

Az utolsó korty Béres pezsgő: nincs madárcsicsergés, nem trillázunk – csengő kacajjal nyugtázzuk a történetet. (Lehet, hogy ki kellene próbálni a pezsgővel hajmosást?)

(Szabálytalan pezsgőkóstoló) Ódivatú, sötétzöld herendi porcelánnal terített asztal régimódi ízléssel berendezett otthonunkban: tálakon ínycsalatok, feleségem *költeményei*. Csak a menükártya alapján ismerem fel, mit látok, s hogy a pezsgőkortyokhoz az este során mit fogunk majd csipegetni, kóstolgatni...

Füstölt lazac uborkakorogon

Kurkumás tojáskrémmel töltött tojás kaviárral

Pisztrángkrém kaporral, pirított mandulalapokkal

Sertés májpástétom pezsgővel, aszalt áfonyával

Lazackrémmel töltött sajtkrém tonhal patéval

Mind a négy teríték mellett négy-négy különböző formájú, méretű pezsgőspohár. Finom jelzés: ma este négy pezsgőt fogunk kóstolni, inni, elfogyasztani... Vendégeink Hampel Katalin és barátnője, a hetvenes–nyolcvanas években népszerű, vonzóan szép manöken, Dobrovolszky Ágnes – két pezsgőrajongó dáma.

Asztalhoz ülünk, ma este az első pezsgő: *Royal-sekt Arany Sárfehér*. A címkén olvasom az ajánlást: „Egy Hungaricum üzenete Önnek a palackból. Csontváry Kosztka Tivadar, a nagy festőművész fivére által természetbe vont, a világon egyedül csak Izsák környékén található szőlőből készült utánozhatatlan ízű, kiváló minőségű száraz, fehér pezsgő. Egészségére!”

Ma este elsőként Hungaricumot iszunk, kellemesen kortyolható magyar italt. *Arany Sárfehér*: a szőlő bogyója *aranyárga*, fürtje nehéz, mint a *sár*, mustja *fehér* – ebből született az elnevezés. Arany Sárfehér: télen-nyáron örömforrás.

*...a pompa és az aranyalma,
a vágyak áldott lakodalma,
pezsgők édesse, keserűje,
tél gyémánt gyöngye, nyár derűje.*

Lehet, hogy a férfikorú költő, Kosztolányi Dezső már évszázaddal ezelőtt ivott Arany Sárfehér pezsgőt? Vagy egy kellemesen kortyolható, magyar pezsgőről poétaembernek magától értetődően jut eszébe a *tél gyémánt gyöngye, a nyár derűje*?

Katalinnak és Áginak – a második pohár pezsgő után – közös múltjuk jut eszébe. Autóval utaztak, divattervező és manökenek a vidéki divatbemutatóra. Szó mi szó, útközben rendesen fogyott a pezsgő. A tornászmultú Makrai Kati volt a legügyesebb: menet közben, az imbolygó autóbuszban is úgy egyensúlyozott a palackkal, pezsgőspohárral, hogy egy csepp nemes ital sem veszett kárba.

A lányok induláskor még civilben, smink nélkül, fejükön tucatnyi hajcsavarral csiviteltek a buszban. Ági férje megpillantotta a társaságot, és felkiáltott: *Támad a nemzeti divatkommandó!* Katalinnak megtetszett a kifejezés, attól kezdve lett a vidám csapat neve NDK. E név ellen a Belügyminisztériumnak sem lehetett kifogása.

Ma már rossz emlékü régmúlt a Német Demokratikus Köztársaság, mosolyt fakasztó szép emlék a *nemzeti divatkommandó*.

A második pezsgő pezseg (ma is mondják úgy: pözsög) poharunkban: *Szentesi Winery Chardonnay Brut, 2017*. Számomra mámorosan szép a pincészet ajánló szövege: „Chardonnay szőlőfajtából világra segített kézműves pezsgő!” Ha ilyen *világra segített* pezsgőt iszom, értem, miért szerette e nemes italt Buonaparte Napoleon: „Champagne-t iszom, amikor győzök, hogy megünnepeljem, és champagne-t iszom, amikor veszítek, hogy megvigasztaljam magam.” Winston Churchill politikus volt, nem hadvezér, ő is tudta, miért iszik nap mint nap pezsgőt: „A champagne-t

győzelem idején megérdemeljük, vereségben szükségünk van rá.”

Mi négyen itt és most, 2022. november 21-én késő délután azért kortyoljuk roppant elszántan Szentesi József öt éves Chardonnay pezsgójét, mert jó, mert elbűvölő. Megérett a pillanat: már tegeződöm a két dámával.

A különböző formájú pezsgőspoharakról csevegünk. Az asztalon látható két kristálypohár szép, de nem tökéletes pezsgőspohár. Szintén szép, sőt gyönyörű a zöldgombos, hosszúkás formájú, de a négy pohár közül csak egy felel meg a „szigorú előírásnak”, a vékonyfalú üveg, amelyik folyamatosan szűkül hosszán fölfelé. Emlegetjük Nagy Gábor Tamás – korábban polgármester, most külföldön diplomata – barátunk ritka kincsét: birtokol három olyan, több mint százéves poharat, amelynek ürege olyan hosszú és szűk, hogy percekig gyönyörködhetünk a benne fölszálló buborékokban.

Ma már a nagyon *korszínű* éttermekben vörösboros pohárban szolgálják fel a pezsgőt. *O tempora! O mores!* – jaidult kétezer éve Rómában Cicero: *Micsoda idők! Micsoda erkölcsök!*

Juli igazi meglepetéssel örvendezteti meg Katalint és Ágit.

– Kati, olvastam az interjúkötetemben, hogy szakmai példaképed a jelmeztervező Tüdös Klára. Édesanyám gyerekszínész korában Tüdös Klára által tervezett ruhákat mutatott be bátyjával és barát-nőjével.

Fiók mélyéről előkerülnek a régi divatlapok, újságok, füzetek, az 1930-as években Tüdös Klára tervezte ruhák fényképei – a gyerekmanöken Ruttkai Évike. Katalin hosszán, meghatottan nézegeti a képeket, szakmai szemmel is rögzíti, véleményezi a látottakat: *A paszomálynak páratlannak kell lenni* – mondja; tovább lapoz az újságban, oldal terjedelmű fotó, Amerikából hazatért magyar színésznő, *hozott* ruhában.

– Ezt hívták akkor *ami cuccnak* – mondja Katalin.

A második világháború idején Tüdös Klára több mint száz zsidó gyereket bújtatott a házában, többek között Apró Antalt és Piroskát is. „Jutalmul” 1952-ben kitelepítették, Balatonlellén, egy nyaralóban volt házmester 1963-ig. Úgy mesélik: a tehetséges ember házmesterként is boldog életet élt.

Egy korty pezsgő Tüdös Klárára emlékezve.

– Tihanyban volt házunk, apám a barátaival rendszeresen borozgatott – meséli Katalin –, gyakran mondogatta: *Nem akarok a mennyországba menni, mert ott unalmas, még bort sem isznak.* A családtól azt kérte: *Nekem olyan szép életem volt,*

ha meghalok, ne szomorkodjatok, hanem bontsatok egy palack pezsgőt.

Leveszem a polcra Nizskács Miklós könyvét: *A pezsgő*. Emlékszem, Miklós végakarátának megfelelően felesége és lánya színes, virágos ruhában búcsúztatták őt a templomban, utána vendégül látták a nagyszámú baráti kört. Számolatlanul bontották a pincérek a pezsgőspalackokat.

Üresek a tálak a terített asztalon. Feleségem varázsol, terülj-terülj asztalkám:

*Olajban marinált sajt, aszalt paradicsom, olajbogyó,
vargánya gomba*

*Bresaola sonka rukolapestón piros minipaprikával
Füstölt tonhalkrém kaprigyümölcscsel,*

sárga miniparadicsommal

*Pestós mascarpone parmezános szalámitekerccsel,
parmezánforgáccsal*

Ma sem fogunk éhen halni...

– Én szerettem a kifutón mindig mosolyogni, és nem is tudtam mást csinálni, de azért senki nem haragudott rám. Voltak, akik meg soha nem mosolyogtak, mert nekik az volt az elképzelésük, hogy ők így szépek – mondja Ági, és finom mozdulattal tényérjára emel egy pestós mascarponés falatot parmezános szalámitekerccsel, parmezánforgácsokkal.

Kihúzom a kétszázötven éves pohárszék legalsó fiókját, megmutatjuk a hölgyeknek féltve őrzött kincseinket. Mesélünk: ez *Lotte* jelmeze és ékszerei, Ruttkai Éva viselte a színpadon. *Az öreg hölgy látogatása*: Claire Zachanassian halványrózsaszín ruhája, kalapja, gyöngyei. *A Három nővér*: Mása fekete csipkéből összeállított, pehelykönnyű jelmeze. Katalin szakértő szemmel nézegeti, simogatja, szerinte eredetileg a csipkék színe fehér lehetett, valószínűleg egy gazdag arisztokrata hölgy reggelizőköntösének anyaga volt – a 19. században.

Visszaülünk az asztalhoz, bontom a következő palackot: *Kreinbacher Prestige Brut*. Hangos boldogság, remek a pezsgő.

– Szilveszterkor, éjfélkor, a *Himnusz* elhangzása után szeretném ezt a pezsgőt inni – lelkesedik Juli. Csatlakozom: „Somló-ízű” ital, szülőföld illatú. Ági bólogat, Katalin és én fenéig ürítjük a poharat. Régi könyvet emelek le a könyvespolcra: *Yung’ éjtzakái*. Pozsonyban nyomtatták a könyvet, 1815-ben, szerzője nem igazán pezsgőbarát: „nem szükség, hogy örömet keress, vagy a pezsegő borban, vagy a muzsikának tsiklándoztató hangjában”. Nem minden régi olvasó gondolta így. Halványuló bejegyzés a könyv utolsó oldalán:

*Szilveszter éjjelén
Óbor mámorral ámit,
Egyik év elmúlik,
Fölragyog a másik.*

– Nyár volt – kezd mesélni Katalin –, a Balaton-felvidéki szőlőültetvények között bicikliztünk, gyönyörködtünk a tájban, férjemet faggattam: *Ki fogja meginni ezt a rengeteg bort?* Férjem „józanul” válaszolt: *Mi!*

Józanok vagyunk, töltöm az utolsó pezsgőt: *Garamvári Classic Selection Brut*. Julival egymásra nézünk, bevalljuk: számunkra ez „hazai pálya”. Két évtizede nálunk a *pezsgő* Chateau Vincent, azaz Garamvári Vencel és Zsuzsa.

Szakmai vakkostolón egy alkalommal Juli mint a civilasztal vendége a tizenhat magyar, francia, olasz, német csúcspeszgő közül magabiztosan a *Chateau Vincent Extra Brut*-t ítélte legjobbnak;

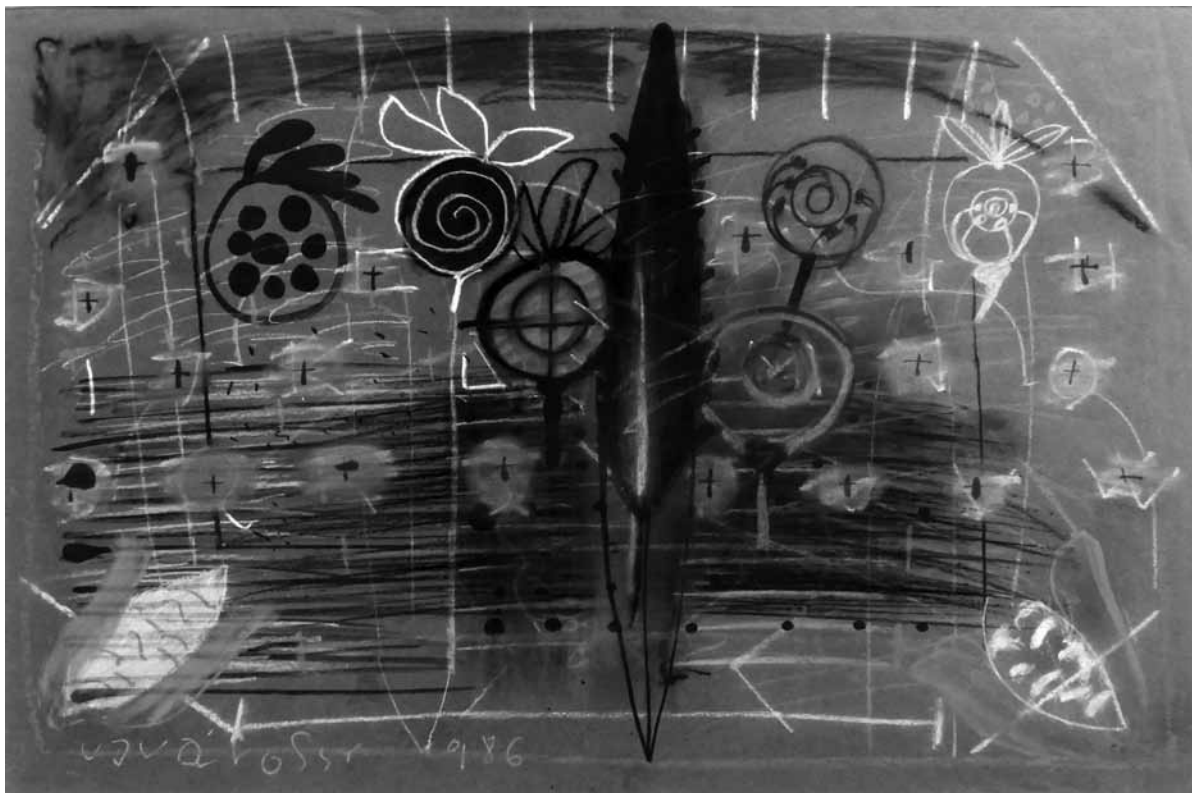
Billecart-Salmon, Taittinger, Laurent-Perrier nála „futottak még”...

Az otthon ízét, illatát, biztonságérzetét semmi nem pótolja.

Későre jár. A bűbáj francia színésznő, Brigitte Bardot szavait idézem: „A champagne az egyetlen, ami visszaadja a lendületed, amikor fáradt vagyok.” Nem vagyunk fáradtak: órák óta remek magyar pezsgőket iddogálunk, kedvünk lenne a fiatal Kosztolányi Dezső és barátai vidám társaságául szegődni.

*A rétre készültek mindannyian,
csónakra kapni, bújni az erdőket,
pezsgőzni a rét zöld fűvén vígan,
s a nyárspolgárokat ugratni főleg.*

Sajnos üres a poharunk. És négy üres pezsgőspalack árválkodik az asztalon.

UJVÁROSSY LÁSZLÓ, Termékenység-virág, 1986, vegyes technika, papír (1. terem)

BERTHA ZOLTÁN

Transzszilván „lélekmentők” – Páskándi Géza esszéiben

BERTHA ZOLTÁN (1955) Debrecen

A költő, az epikus (a novella- és regényíró), a drámaszerző, az esszéista, a publicista, a naplói Páskándi Géza irodalmi bírálatai – irodalomtörténeti fejtegetései például klasszikus erdélyi elődökről vagy pályatársakról – legalább kettős értékaspektusból is rászolgálnak a felfrissített figyelemre. Egyrészt mert vallomásszerűen tanúskodnak egy kiemelkedő gondolkodó elme eszmei-intellektuális erőfeszítéseiről és szellemi eredményeiről, másrészt pedig mert alapvető szakirodalmi anyagként nyújtanak megvilágosító és gondolatébresztő szempontokat a tárgyalt írói életmű vagy irodalmi jelenség értelmezéséhez, megértéséhez. (E legalább kétféle értékvonatkozás természetesen minden jelentős esszéíró műveit tekintve is nyilvánvaló.) „A szépiró Páskándi Géza gyakran már tanulmányba hajló esszéírói műveinek legbelső, tudati alapzatát a szerző párját ritkító műveltsége és eredeti gondolkodásmódja: »intellektusának méltósága« adja. Filozófia, történelem, irodalom-, művelődés- és nyelvtörténet, a nemzeti és a világirodalom műveinek nagyszerű ismerete, ezek analízise és tanulságaik szintézisbe foglalása, a tudáselemeket filozófiai mélységű s rendezett világgéppé, egységes rendszerre szervező gondolati alakítása szikrázóan tükröződnek vissza e munkáiból” (foglalja mindezt össze Jánosi Zoltán).

Ilyen lényeglátó, egyszersmind hihetetlenül tág összefüggésrendszerben mozgó, asszociatív elmélkedések, gondolatfutamok, perspektívavibráló meglátások özönét görgető – de a sokféle teoretikus szempontot mindig szellemesen és érzékletesen, ugyanakkor éles logikával s nem valami homályos kuszasággal érvényesítő – értekezések azok is, amelyek az erdélyi modernség olyan paradigmatis, korszak- és jellegmeghatározó alakjairól szólnak, mint Kós Károly, Tamási Áron vagy Dsida Jenő és mások. (Főként a *Mesterek kortárs szemmel* [Kráter Műhely Egyesület, 2005] és *Az intellektus méltósága* [Magyar Napló, Írott Szó Alapítvány, 2019] című válogatott esszéköteteiben.) Az erdélyiség sajátos és küldetéses értékvilága olyannyira kiemelt jelentőséget nyer ezekben a tanulmányokban, hogy a jellegadó szellemóriásokat egyenesen transzszilván „lélekmentőknek” nevezi. Miközben rendre valamilyen meghökkentő új perspektívát is kínál a méltató felismerések gazdagításához.

Benedek Elekről szólva például olyan különös szellemi konstellációkról beszél, amelyek a posztmodern teoretikusok meglátásai (Koselleck, Lyotard, Baudrillard) között is hangsúlyossá vált „egyidejű egyidejűtlenségek” kategóriáival, fogalmaival illelhetők. Szamba veszi, hogy ki mindenkinek volt kortársa a nagy 20. századi modernizmus vonulatába tartozók közül Benedek Elek – Bergsontól, Freudtól Einsteinig, Spenglerig és Husserlertől Saussure-ig –, miközben ő tudatosan a múltba fordulva támasztott mintaadó erkölcsi eszményeket és követendő normákat, a kiemelkedő magyar történelmi személyiségek romantizáltan is autentikus alakjának, törekvéseinek megrajzolása révén. „Egy majdnem teljes térbeli egyidejűségben (két egymás mellett szorosan ülő emberként) a történelmi idő más és más távoli pontjain lehetünk (más az időérzetünk: az egyik éppen emlékezik, a másikat leköti a jelen látványa)” – írja Páskándi. És határozottan kimentti a nagy székely író az „elkésettség”, a „vidékiség” hamis vádja alól is, aki mint „visszanéző” típus a múltban nagy kedvvel elidőzik és abból erőt merít. „A »népszolgálat« közismert fogalma az ő magatartásában igazán kitapinthatóvá válik. Kriza tájai felől jöve szolgálni a népet, többek között a saját szellemi kincseinek egybegyűjtésével, feldolgozásával is. Ébredjen rá – milyen szellemi javak birtokosa. És ezt lássák meg azok is, akik eleddig vakok voltak. A népi irodalom nagyjai majd mindezt lázítóbban mondják el, de mégis ő az egyik előfutárunk.” A „nagy magyarok életéről” szóló írásai, portréi egyszerre patinásak és kristálytiszták, mint „a hegyi patak”. A megszerettetés és nem az elidegenítés, a deheroizálás a céljuk. Morális mércék felállítása – az igazi pedagógia örök törekvésének jegyében. Az életrajzi személyiség-portrék így – a természetes romantikus példaképpállítás vonásai mellett – helyes reflexeket kialakító „prédikációs-émlékbeszéd” jelleget nyernek. „Változatok a hűségre” – ösz-

szegzi Páskándi, rámutatva ugyanakkor, hogy a példázatosan nemes erények, az „ajánlatos tulajdonságok” (akarat, következetesség, szolgálat, szívósság, szorgalom, céltudatosság, becsület, szigor, szülői, gyermeki, baráti, testvéri szeretet) milyen emésztő dilemmák és gyötrelmek középette érvényesülnek. „Kölcsey testi gyarlósága *ellenére* valósítja meg önmagát, Csoma szegénysége *ellenére*, Mikes nosztalgiája *ellenére* stb.” Pontosan egybehangzik ez azzal, amit később Csoóri Sándor definiál egyik számvető-programadó esszéjében: „Magyar az, akinek napi gondot okoz a magyarsága. Még végletesebben fogalmazva: magyar az, aki az érdekei ellen is magyar akar maradni! – A kérdés tehát nem faji, ahogyan sokan értelmezni szokták és szeretik, hanem filozófiai és erkölcsi.”

A polihisztor író, építész, etnográfus, nyomdász, műtörténész, grafikus, szerszámkészítő, gazda és közigazda, politikus, kultúra- és életszervező Kós Károlyt – a mindentudás és teljességigény, a reneszánsz kísérletező „uomo universale” (vagyis a sokműfajúság, az ezer mesterség) megtestesítőjét – afféle önjellemző ars poeticus metaforával „Mindenevő Szellemként” aposztrofálja Páskándi. A „szakbarbárság korában a szellem nagy üdítőjeként”, pezsdítőjeként, „felsőfokú hivatásosságában” ható magatartást adys fogalommal „muszáj-herkulesi” (s az erdélyi értelmiségi magatartásra hagyományosan jellemző) sokoldalúságnak nevezi Páskándi, s a Reményikkel emblematicusá vált „ahogy lehet” szituáció rajzával körvonalazza. A „magad uram, ha szolgád nincsen” szólásmondással markírozza azt az önmagára hagyatott elszántságot, amelyet a „Sancta Varietas, a Szent Változatosság nyugtalanítása, az önelégületlenség és a próbálkozások ereje” bűvöl magához. Jelezve, hogy „a Mindenevő Szellemnek története van”, legalább a francia enciklopédisták óta. S kifejtve, hogy a szellemi szabadság végtelensége a felelős gondolkodás tradicionális körültekintésével párosul. Mert „a polihisztorban sem pusztán a nagy szellemi étvágy működik, s nem is csupán a benne viszonylag egyenletesen elosztott hajlam, képesség egyidejű megléte, hanem korának veszélyes ráutaltsága is”. Mert az erdélyi fejedelmek, Bethlen Gábor és a többi legjobbak is: Mohács után is „még mindig az *egészre*, a teljes hazára gondolva cselekedtek. Olyan ez, mint midőn szorultságból kisebb házba költöztünk, de gesztusaink még szélesek”. S a „fő történelmi dallam végül is azonos vagy nagyon hasonló lesz. Maga a megmaradás.”

S ez pedig a befelé és a kifelé tekintés egyidejű nyitottságával szavatolható: „Provincia és Nagyvilág” együtt-látásával. Hiszen „a »provincia« a megmaradás egyik esélye, mint némely halnak a holt-ág vagy öböl”. És az erdélyi szellem kiteljesítői (az Apáczai- és Bölöni Farkas-félék hosszú sorába tartozók) európai tájékozottságukkal valami „kintről befelé történő szellemáramlást” biztosítanak. A látókör további része a szomszédság, a kistáji, a regionális szféra. S mindezt kiegészíti az a fajta „befelé tekintés”, a Krizák és Orbán Balázsok örök időszerűsége, amely tökéletesen elhibáztattá teszi és hatálytalanítja a provincializmus meg-megújuló vádját. Mert – ahogyan Kós Károlyra vonatkoztatva – Páskándi itt is leszögezi: kozmikus értelemben a világ, a mindenség is „vidékekből” áll; „Földünk is csupán provincia (és provinciális) az egyetemesnek mondott törvények uralma alatt. Nyelveink holmi diaszpórák a végtelenségnek keresztelt tér és idő hangjai középette. Pánprovincializmusban élünk. Láthatjuk naponta.” De például Páll Lajos együttes korondiságát és európaiságát méltatva is ilyesféle axiómát fogalmaz Páskándi Géza: „alkotásunk eleve egyetemes, és az egyetemes így lesz mindig »földink«, bennszülött, idevalósi, mint a szomszéd atyafi. Igen: az *egyetemes* mindig testvérünk, honfitársunk, és a *vidéki* mindig univerzális nekünk: *ezt* tudja a költő s a művész... És ilyenkor el kéne pirulnia némely szélhámos esztétikának, ha ismerné a szégyent. Mert aligha volt vidékibb kisváros, mint Betlehem városa. És aligha van egyetemesebb kisváros, mint Betlehem városa.” S ugyancsak lokalitás és globalitás, nyelvi konkrétum és absztraktum, emberi és isteni dimenziók összhangját posztulálja Szilágyi Domokosnak dedikált (*A próféta* című hosszúverses, sorsösszegző poémára, rapszodiára reflektáló) prózaversében (*Versmagyarázat – ritmusban*): „Az isteni idea, mely foghatatlan, képes bármely foghatót teremni”; „A költőt a szó – a »nyelvibb szó« feszíti, de kínja, mely keres, mégis az ideának áldoz”; „Az Ige a nyelv alakú idea, nyelvre szabott rész az ideából; ám a lírában az Ige más: a készen kapott szó, az indító szó, a hamuba-sült-pogácsa-szó, lelkünket föltarisznyáló szó, mely iránt a költő nosztalgiázik, hogy mért nem ő szülhette egykor ezt a szót”.

Kós Károly tehát a minket közvetlenül körülölelő közösség létéért cselekvő, küzdő ember, mintegy a „homo faber” archetípusának modern kori megszemélyesítője. Gyakorlatias mentalitásáról Jékely Zoltán jegyezte le (1970-ben) a következő esetet: „Egy délelőtt, még a 30-as évek derekán, beviharzott a kolozsvári Belvárosi kávéházba, s körülnézett: hol talál üres asztalt, amely mellé le-

zökkenhetne, s kipihenhetné a Sztánáról való beutazás fáradalmait. Üres asztalt nem talált. De az egyik mellett felfedezte Dsida Jenőt, valami fehér papírlapok felett. – Szervusz, Jenő! – köszöntötte. – Hát te mit csinálsz itt? Dsida illedelmesen, talán egy kissé megszeppelve válaszolt: – Verset írok, Károly bácsi. Kós Károly valósággal felhorkant: – Fényes nappal?! A nyavalya törje ki! Azzal a papírlapot félreseperte, leült, az asztalra könyökölt, s mintha mi sem történt volna, kezdett valami történelmi leckébe a remegő költő-ifjúnak. Később híre járta, hogy ez vagy egy hasonló találkozás indította el Dsidában azt a lelki folyamatot, melynek hála megszületett egyik legmegrázóbb költeménye, a *Psalmus Hungaricus*.” (Az pedig még ismertebb adomás jelenet, amikor aztán az 1936-os helikoni találkozón a *Psalmust* felolvasó Dsidát könnyes szemmel ölelte meg Kós, mondván: te taknyos, hogy mertél ilyen szépet írni?!)

Amikor a kommunizmus betörésekor Dsida költészetét és a *Psalmus Hungaricust* kitiltották, Páskándi már a sötét ötvenes években is síkra szállt a költő „ébresztéséért”, rehabilitációjáért (a szintén szatmári Panek Zoltánnal együtt; s őket követte Földes László – amint mindennek külön fejezetet szentel nemrég megjelent Páskándi-monográfiájában [*Beckett Erdélybe jön – Páskándi Géza második alkotói korszaka 1963–1973*, Polis, 2021] Cseke Péter is). A kivételes formakultúrájával, alaki és tartalmi szépségeivel megigéző, „zenévé légiesült képeivel” inspiráló („ragyogóan jó költő”) Dsidát igyekszik – a kor obligát frazeológiájával – „objektív”, vagyis szakavatott, méltányos és valóban irodalmi-esztétikai megítélés alapján megvédeni, sőt, azt is megkockáztatja, hogy ő még a *Psalmus Hungaricusra* sem fogná rá semmiképpen sem az irredentizmus vádját, mivelhogy megbélyegzéssel („ráfröcskölt elfogultsággal”) bonyolult kérdéseket nem lehet elintézni. És kiemeli, hogy a humanizmus, „az együttérzés az alullévőkkel, a szenvedőkkel való sorsközösség-vállalás krisztusi mozdulata” Dsida (az „Amor Sanctuson nevelkedett” „új-katolikus” költő) lírájának letagadhatatlan sajátja. (S ezzel tulajdonképpen még a forradalmiság motívumait a rehabilitáció érdekében jószándékúan túlhangsúlyozó Panek-cikk állításait is korrigálja.) A költő emberi-művészi habitusának lényegére tapintva fogalmazza meg: „Dsida költői gondolatmenete ez: az ember otthont épít, s önmagában megtisztulva az erkölcsi nemesség minőségileg magasabb fokán »meggyógyítja a világ kelését«.” „Tele van meghitt, emberi szívmeleggel, másokért való bánkódással, aggódó féltéssel és sikolyokkal ez a líra: a *Nagycsütörtök* alvó apostolaitól az *Angyalok citeráján* angyalhangjaiig és az emberre *Leselkedő Magány* tompa fájdalmaig” – teszi hozzá, valamint hogy szólnia kell a „profán és keresztény-hangulatok bájos, tündéri váltakozásáról, amely annyi versébe középkorian ódon, de ilyen sajátos házasítással mégis modern világérzést varázsol”; „remek formaművészetéről, gyönyörű rímeiről, az erdélyi táj zordon fenségu, szinte acél-lapra metszett képeiről”. S befejezi azzal, hogy „állítsunk szép válogatással emléket Dsida Jenőnek, aki a szegény és piszkos és barázdált arcú utcaseprőt arra kéri a hajnali utcán, hogy: »Testvér, ha az üdvösségre jutsz, / rólam el ne feledkezz!« [...] Elfeledkezhetünk-e róla?”

A Dsida Jenő melletti polemikus kiállást két évtized múlva egy nagyobb esszé is követte, amely a költő különleges-varázsos nyelvművészetének lényegi szemléleti-esztétikai összetevőit kutatja – a költő születésének hetvenedik évfordulóján. Az életderű tündéri báját és a mulandóságérzet sajnó bölcsességét vegyítő kettősséget emeli ki: „Az »arany és kék szavak« költője nem csupán anyagián játékos, és nemcsak a derűs szomorúság lírikusa, nem kizárólag a kamaszos ironia elbűvölő megszólaltatója, vagy a naiv-pajzán erotika énekese. Mert Dsidában *minden minőség* (mint az igazi lírikusoknál mindig) *nemcsak megfelel, de felesel is önmagának*. Anyagi, de erotikus. Szorongásos, de öngunyoros. Érzelmes, de ironikus. Vallásos, de panteisztikumba villanó. Halk szavú, de feszült. Lehangelő, de drámai. Logikus, de indulatos” – írja. Összegezvén, hogy „Dsida tiszta humanizmusának fenségeje a fogásra akasztott, szelíd fényű glória. Fénye ma is idáig szivárog.”

Tamási Áronról ugyancsak paradoxonok felvillantásával, sőt egyfajta interpretációs inverziót kifejtő, élesen provokatív eszmefuttatásokkal elmélkedik Páskándi. A mesei-balladás, mitikus-mitológikus Tamásit, a népi játékok, a liturgikus és feleselő párbeszéd, a költői próza mesterét, a tündéri, misztikus vagy mágikus realizmus egyik modern klasszikus vezéralakját éppen a legszokatlanabb ellenkező benyomást keltő jelzőkkel illeti („racionalista”, „pragmatikus”, „utilitarista”). Ezzel azonban nem valamiféle szakértelemhiányról árulkodó kijelentéseket tesz, hanem éppenséggel feszültséget teremt a rögzült és a nem konvencionális megítélésformák között, voltaképpen ugyanazt a művészi tüneményt a másik oldaláról közelíti, hogy rávilágítson: ha felületesen soroljuk be a Tamási-féle alkotót a nem realista, az irracionális kategóriák közé, akkor azt veszélyeztetjük, hogy

valóságosként tudjuk elfogadni a mitikus és misztériumszerű látásmód nagyobb horizontú, teljesebb igazságait. A mítosz „a teljesség iskolája” volt már Németh László tétele szerint is, s a Tamási-fajta beszédmód és esztétikum szintén azt példázta, hogy az igazi, a manipulálatlan és az emberhez méltó valóság szemléletbe a csoda, a misztikum, a transzcendencia a legtermészetesebben és a leghitelesebben fér bele. „Éppen az irreális és irracionális, aki nem számol az egyelőre vagy tán mindig is megmagyarázhatatlan dolgok hatalmával, melyek életünkbe avatkoznak, míg az igazi realista, aki ezeket kellő súllyal, eredeti nagyságukban körvonalazza nekünk” – boncolgatja Páskándi, hozzátéve, az abszurd író nézőszögéből, hogy „egy *absztrakt* író sokkalta »demokratikusabb«, mint egy *naturalista*, hiszen előbbi esélyt kínál az olvasónak, hogy a képzeletét mozgósítsa, míg a naturalista a *részletezés*, az aprólékosság terrorjával sújtja”.

A hatvanas évek derekán a Kántor Lajos által „nagykorúsodónak” nevezett erdélyi irodalomban lezajlott prózavitához is kapcsolódva (amelyben jórészt a Forrás-nemzedék újításainak, Láng Gusztáv szavait idézve: az „erkölcsi ellenzék” kánonreformjának az elismeréséért folyt a küzdelem) Páskándi Bálint Tibor második novelláskötetét (*Angyaljárás a lépcsőházban*) úgy méltatja, hogy írója a gesztusábrázolás költője, aki hőseinek mozdulatait „fölrajzolja az égre, hiperbolás magasba vonja, egyetlen mozdulatnak, fintornak, hangszínnek vagy illatnak nagyobb jelentősége van, mint másoknál az ábrázolás tízoldalainak”. Nála a novella valóban a próza költészete, „a próza légy nagyságú aranyhintója”. Kritikájában Páskándi „hajszáleres ábrázolásról”, légiesre szűrt realizmusélményről, a prózába észrevétlenül, „lábujjhegyen” belopakodó líráról beszél, miáltal „a próza vegytiszta versé finomul”, majd ugyancsak szinte érzékelhetetlenül újra nyugodt, kemény, pontos prózává alakul vissza. A hétköznapok a valóságföltre, majd újra a valóság talajára lendülnek. S ez a „leheletszerű átremegés egyik módból a másikba”, a groteszk figurákon keresztül is, különös sajátossága Bálint Tibornak, amiképpen az a fajta tündéri realizmus is, amelyről Páskándi beszél először nemzedéktársa kapcsán (s ezt is kiemeli a Páskándi-írást alaposan áttekintő elemzésében Demeter Zsuzsa, Bálint Tiborról szóló új monográfiájában [*Bálint Tibor*, MMA Kiadó, 2022]). S amely tündéri poétizálás a külváros megörökítőjénél azt is jelenti, hogy a hitelesen megfestett környezetben ő már főként „az emberi lélek belvárosait és szobabelsőit rajzolja”, „amelyeknek nincs földrajzuk”, mert „határtalanok és elkeríthetetlenek”.

A nyelvi virtuozitás mestere, Dsida Jenő ujjongva és biztatva fedezte fel, mutatta be Lakatos Demeter csángómagyar költőt 1935-ben a Keleti Újságban. Beke Györgynek maga Lakatos Demeter mesélte el így 1971-ben, hogy amikor megpróbálta elkerülni a csángó témákat és még a tájszavakat is a verseiben, akkor Dsida azt tanácsolta neki: „Demeter, maga hagyja a másféle verszet, azt mások isz tudnak írni. Én csak írjak csángó verszeket. Azokat csak én tudok írni.” Joggal vallhatta önéletrajzában: „csángóul én írtam a legelső csángó verset a világon 1935-ben Kolozsváron”. És halála után, 1974-ben Páskándi Géza summázta legtávlatosabban a csángó népköltő jelentőségét. Hogy romlatlan szépérzékkel, makulátlan líraisággal teremt meg e „völgykatlan-líra” „hegyektől hétbezárt motívumvilágát”, a falusi lét sokhangulatú egyhangúságát, lassú, ismétlődésekkel mért folytonosságát, a természettel együtt-lélegzését. Végtelen sorú variánsokkal, mint a varrottások felsoroló, statikus egymásutánosságában, vagy mint Homérosz állandó jelzőiben, vagy Ady Élet, Halál, Úr képezte szimbólumövezeteiben. Cipelve a közösség és a história terűjét. Az ősi tájnyelv élő mementőjeként. „Viszi büszkénd” az ősiséget. Miközben honvágyat kelt „nyelvünk elsüllyedt Atlantisza” iránt. Műköltészet és népköltészet, én-tudatú líra és egyetemes közhagyomány, tudatosság és ösztönösség határán; mint „ahogy van naiv festő, akképpen *naiv költő ő*”. Beleszületettség ez a nyelvbe, tájba, népcsoportba. Sajátos historikum és sorsszerűség dokumentuma. Az anyanyelv életető erejének, hatalmának erős fegyverténye. Mert az anyanyelv, az anyakultúra az utolsó szalmaszál az ember és a költő számára. A líra tehát „*a nyelvi megmaradás tudatos reflexe*”. S ha egy katalán vagy egy baszk költő számára a saját nyelve az örökös hovatartozás-tudat megőrzése is egyben, s például egy provanszál nyelvjárásban alkotó világhírű Mistral kitűzött célja is a saját identitás fenntartása volt: akkor Lakatos Demeter csángó nyelvjárásban született dalai is maradandó értékforrást nyújtanak. Hiszen (Páskándi szavaival) az „anyanyelv – népköltésben megőrzött – »legtitikosabb«, legmélyebb struktúrái kellene: az a legvégső nyelvi, észjárásbeli képletrendszer, aminek viszont még illata is van, s ami valóban elidegeníthetetlenül csakis az anyanyelvé. Kicsit túlozva, majdnem azt mondtam: a »*lefordíthatatlan*« a mi legerősebb várunk.” A „Bartók-féle *magasabb szintézis*” felépítéséhez is.

THIMÁR ATTILA

Magunkon segíteni

ördöglakat – irodalmunk nehézségei

THIMÁR ATTILA (1969) Budapest

A Kortárs 2023/04. számában megjelent írásom (*Látképek, vázlatok, térképek – A magyar irodalom helyzeti nehézségei és nehézkedései napjainkban*) után sok kérdés és észrevétel érkezett a szerkesztőségbe a cikkel kapcsolatosan. Ezek ösztönöztek, hogy újabb szempontból is átgondoljam az előzőekben megírtakat. Míg ott inkább az irodalmi folyamatok alkotói, illetve közvetítői oldalával foglalkoztam, érdemes szólni most a befogadói oldalról, és innen is szemügyre venni irodalmunk változásait az elmúlt évtizedekben.

A befogadók szempontjából is több nagyon fontos változás történt az elmúlt időszakban, ezeknek főbb okait ezekben látom: 1) a befogadók nevelésére, a befogadói készségek kialakítására hivatott oktatás átalakulása, illetve elmaradása a kihívásoktól; 2) az oktatást előkészítő képzőegyetemek helyzetének alapvető átalakulása; 3) az újabb befogadói módszereket igénylő új műfajok és hordozók, eszközök megjelenése; 4) az irodalmi művek spektrumának kiszélesedése és összetettebbé válása. Nézzük sorra ezeket a tényezőket!

1.

Az irodalmi művek befogadását leginkább meghatározó tényező az olvasók ismeretszintje és elvárásai, mert ezek közvetlenül és közvetve is visszahatnak az írók alkotási módjaira, az elkészült művek típusaira, összetettségükre, bonyolultságukra. Nyilvánvaló, hogy ha a közoktatásban az intézmények minél érzékenyebb és rugalmasabb befogadói készséget tudnak kialakítani a fiatalokban, akkor felnőttkorukban ehhez illeszkedve annál több mindent értően befogadni tudó olvasók lesznek. A másik oldalról nézve ugyanezt az állítást, amikor a közoktatásban az irodalmi befogadás sematizálódik, s netán egy-egy mű konkrét „üzenetének” megtanításában (esetleg bemagoltatásában) nyer alakot, akkor ezek a befogadók később sem lesznek képesek egy új műnek a nem séma szerinti befogadására, tehát vagy megpróbálják felismerni benne a korábban bemagolt néhány sémát, és ha ezt nem találják, akkor elutasítják az alkotást, vagy helyből elutasítják, mert semmilyen

séma szerinti „megoldást” nem ismernek fel benne. Nagyjából ez a helyzet manapság, amikor a középiskolából kikerülő diákoknak csak kis hányada képes arra, hogy egy újonnan elé kerülő szöveges alkotást a korábban elsajátított módszerek alapján önállóan értelmezni tudjon. Az önálló értelmezés alatt értem, hogy megtalálja saját kérdéseit a művet illetően, s ezekre a mű szövege és esztétikai felépítettsége, megalkotottsága alapján válaszoljon. Bármennyire is próbálja ezt a célt középpontba állítani az oktatási rendszer a szövegek szintjén, nem tudja megvalósítani. Miért?

A következő okok miatt. Egyrészt éppen az irodalmi művek értelmezésénél olyan belső, lelki rétegekből kell az értelmezési folyamatokat megindítani, amelyeket nem könnyen osztunk meg másokkal, ezzel a tanárok és a diákok egyaránt így vannak. Azaz az irodalmi művekkel kapcsolatos őszinte válaszokra sem a diákok, sem a tanárok nem tudnak megfelelően nyitottak lenni. A tanárok nincsenek erre felkészítve (vagy az előző rendszerből örökölve ez fel sem merül bennük), a diákok pedig, mivel nem ilyen környezetben foglalkoznak a szövegekkel, nem is szoknak hozzá, ilyen készségük nem alakul ki. Ebből a helyzetből következik, hogy az egyes művekhez sablonos „megfejtés” társul, s nagyon sok esetben a diákok ezt tanulják meg.

A másik ok, hogy az irodalmi alkotásokban műveltségünk kiemelkedő teljesítményeire akar példát találni a magyar irodalom tanításának folyamata, s ezért az irodalmi alkotás illusztratív pozícióba kerül: egy fontos eszmét, egy korhangulatot vagy egy emberi érzést fog illusztrálni az órán. Ez viszont sem nem hatékony, sem nem előremutató abból a szempontból, hogy az önálló értelmezőkészséget nem tudja kifejleszteni a diákokban.

A harmadik ok, hogy az iskolai oktatásban használt művek sora mint irodalmi példatár elavult. Erről külön nem szólok, mert az utóbbi időben már rengeteg eszmecsere, vita zajlott ezzel kapcsolatosan.

A negyedik, hogy napjainkra a kulturális produktumok születésének és közvetítésének száma sokszorososa a befogadható mennyiségnek, tehát bárkinek elsősorban a választás lesz a legfontosabb cselekedete az olvasással kapcsolatosan.

Az első kérdés tehát: mit olvassak, hogyan válaszszam ki? Az iskolai oktatás előre generált mintaszórával éppen a választás munkáját, ennek eredményes módszereit nem tanítja meg a diák számára, hiszen egy adott készletet nyújt át. (Milyen érdekes lenne, ha szeptemberben a diákoknak kellene szavazniuk, hogy Mikszáth-, Jókai- vagy Bródy Sándor-elbeszélést akarnak venni az év során, és a választás következményeit is viselniük kellene. Ezzel legalább egy lépéssel közelebb kerülnénk a választás módjának megtanulásához.) Ha egy fiatal tizenkét éven keresztül mindent megtanult, és végig kitűnő volt a magyar nyelv és irodalom tantárgyból, akkor sem fogja tudni, hogy milyen könyvet válasszon ki a polcra, és olvasson el. Az oktatás didaktikai céljai közül ez teljesen kimarad. Ez nem azt jelenti, hogy ha egy tizennyolc éves embert beküldünk egy húsz ezer forintos könyvtalvánnyal egy könyvesboltba, ne tudna választani magának könyvet, hanem azt, hogy választását csakis az oktatási folyamaton kívüli és alapvetően nem humán tényezők határozzák meg: reklámok, social media, divatok.

Az irodalomoktatást nehezítő ötödik ok, hogy a mű eleve többféle jelentéssel és ebből következően többféle értelmezési eredménnyel rendelkezik. Ebből következően nagymértékben különbözik egy másodfokú egyenlet vagy egy gravitációs képlet, esetleg egy kémiai egyenlet végeredményétől, illetve megoldási lehetőségeitől. Az irodalmi műveknek ezt a sokféleséget, illetve az értelmezési lehetőségek többirányúságát jelenleg nem nagyon tudja integrálni oktatási rendszerünk.

2.

A képzőegyetemek sajátos helyzetbe kerültek az utóbbi harminc évben. Egyre kevesebb hallgató jelentkezik ezekben az intézményekben, éppen a tanári pálya presztízsének csökkenése miatt. Az egyre kevesebb hallgató viszont azt jelenti, hogy ezen intézmények anyagi fenntarthatósága is jelentősen megroggyant, s az intézmény ezt csak úgy tudja kivédeni, hogy az ellenőrzés szigorúságából enged, hogy hallgatóit lehetőség szerint minél tovább megtartsa, ne vegye el a kedvüket egy-egy bukással az intézményben maradáستól. (Ez nemcsak a tanárképzéssel foglalkozó intézményekre igaz.) Így nyilván a képzés minősége gyengül, s ez visszahat oda, hogy az intézményből kikerülő tanárok az oktatás menetében nem tudják az előzőekben felsorolt öt pont irányában megerősíteni munkájukat. Másik oldalról ezeknek a képzőintézményeknek nemcsak a tanárok képzésével kell foglalkozni, hanem egyfajta tudományos

munkát is fel kell mutatni, amelynek teljesítménye elszakad attól a szinttől, amit a tanárok képzésében érvényesíteni lehet, tehát az intézményekben két párhuzamos, de egymástól egyre jobban eltávolodó szinten foglalkoznak az irodalommal (és társművészetekkel).

Mindezekből alakult ki az a helyzet, hogy noha a keresleti oldalról (az iskolák) felől egyre nagyobb igény mutatkozik jó tanárok iránt, a képzőintézmények ennek nem tudnak megfelelni a bemutatott működési nehézségek miatt.

3.

Az utóbbi huszonöt évben az irodalmi szövegeknek, illetve egyáltalán a szövegnek befogadási módja az új infokommunikációs eszközök megjelenése miatt jelentősen megváltozott. Egy viszonylag egyszerűen belátható változás az e-könyvek és a hangoskönyvek megjelenése. Ezek már önmagukban más ritmusú, más intenzitású befogadást tesznek szükségessé: az olvasás idejének, terének megváltozását hozták el. Ennél talán fontosabb, hogy a szövegek típusai is jelentősen megváltoztak: a hétköznapi kommunikációban egyre inkább töredezett, részleges, hiányos formák lettek meghatározók, s ez magával hozta azt, hogy a felnövekvő generációknak sem igénye, sem türelme nincsen összetettebb szövegek, s ezek között irodalmi művek befogadására. Az új befogadási módokat megváltoztatni alig lehet több ok miatt. Az egyik, hogy így teljesen szembemennénk a változás főirányával, s ez az emberi civilizáció történetében sosem volt sikeres, függetlenül attól, hogy az jó vagy nem jó irányba haladt. A másik ok, hogy a töredezettség, a párhuzamosan egymásra húzott szövegek multitasking befogadása olyannyira dominánssá vált a fiatalok körében, hogy mennyiségileg sem lehet felvenni vele a harcot. Ha ez így van, akkor legalább az ilyen módú szövegbefogadást kellene jóval csiszoltabbá tenni az oktatási folyamat során. Átgondolva, hogy a fiatalabb generációknak ilyen olvasási készségei alakulnak ki, az irodalmat körülvevő szövegeket, amelyekkel fel lehet hívni a figyelmet az egyes művek olvasásának fontosságára, hasonló módon, hasonló formában kellene elkészíteni és közreadni (applikációk, videók, multitasking formák), de olyan módon hogy erre építkezve egy további fokozatban (lépcsőfokon) elmélyültebb és összetettebb olvasási módot kínáljunk számukra. Nagy valószínűséggel így célzottabban és hatásosabban jutnának el a könyvek a befogadókhöz. Mit jelent ez a gyakorlatban? Könyvtrailerekkel már mindannyian találkoz-

tunk, sőt, az irodalmi értékelésnek, a kritikának is megvan már a videoblogos kultúrája. Ezeken túl a könyvekből való kivonatok, részleteket kiemelő mutatóanyagok, válogatások lehetséges megjelenésével is számolni kell. Mit lehet tenni? Leginkább azt, hogy a folyamatok és okok felismerésének segítségével az egész folyamatot normális mederben próbáljuk tartani. Ezen túl több oldalról mindezeket az összefüggéseket reflexívvá tesszük az olvasók és a diákok számára egyaránt. Folyamatosan felmutatjuk, hogy ami történik az irodalom társadalmi mezőjében, az miért történik, és mik lehetnek ennek pozitív és negatív hatásai.

4.

Azt is tapasztalhattuk az utóbbi időben, hogy a néhány évtizeddel korábbi állapotokhoz képest az irodalmi művek műfaja, típusa, kivitelezése olyan jelentős módon kiszélesedett, hogy már nem is nagyon lehet rá a hagyományos (például műfaji) kategóriákat érvényesen használni. Az epika területén például számos esetben látjuk, hogy a nagyobb epikai szerkesztmény kisebb egységekből építkezik, de egy könyv esetében nehéz eldönteni, hogy regényről vagy elbeszéléskötetről van-e szó.

Mindennek alapja az is, hogy míg korábban – az 1960-as, 1970-es, 1980-as években – a „nagyközönséghez” frontálisan fordultak alkotóink műveikkel, manapság az jellemző, hogy a szerző egy kisebb közösségnek mint beleértett befogadónak írja művét. Többnyire saját generációjának, esetleg egy földrajzilag lokalizálható, vagy akár éppen egy eszme vagy egy gondolatkör mentén szerveződő közösségnek. Ennek több közvetlen következménye is van a szöveg létrejöttére/minőségére nézve. Az egyik, hogy a művek többször élnek a szűkebb célközönség nyelvi (esetleg gondolatköri) szokásaira hagyatkozó megformálással, teljesen figyelmen kívül hagyva azt a szempontot, hogy így más olvasóknak mennyire jelent nehézséget a befogadás. Ehhez csatlakozik az az alkotói magatartás, amely elsősorban saját mondandójának előadására figyel, s nem különösebben érdekli, hogy a közönség mennyire érti meg, mennyire tudja befogadni a szöveget. Ez nem önkifejezési kényszert jelent, inkább az online világban jelen lévő egyirányú kommunikáció módjainak (posztolások, kommentek) lecsapódását, mert egyrészt igaz ugyan, hogy reszponzívnak tűnik a posztolások és kommentek szerkezetében létrejövő dialógus, de valójában egy virtuális közönség irányába (felé) zajlik a kommunikáció (hiszen mindenki olvashatja), s ezért az adott szituáció bár-

mikor lezárható, átalakítható, illetve bármiféle szabálya megszüntethető.

Mindezeket összevetve látjuk, hogy milyen nagy mértékben és milyen összetett módon változtak meg az egyes művek megalkotásával kapcsolatos módszerek és eljárások. Ennek következménye, hogy az elkészült műveket nem vagy csak alig lehet egymással összehasonlítani, mert erre az esztétikai elemzés mint központi paradigma már nem alkalmas. Nem feltétlenül lehet tehát megmondani két műről, hogy esztétikai minőség szempontjából az egyik jobb vagy rosszabb, s nem az ízlés szubjektív volta miatt, hanem azért, mert a különböző módon készített alkotások ezen a síkon már nem összehasonlíthatók. Egy traumaregény minőségét a traumafeldolgozás megmutatásának hatásszerűsége, és nem feltétlenül a nyelvi-esztétikai teljesítménye határozza meg. Melléteve egy város különböző kedvenc helyeiről szóló, alapvetően térpoétikai elveken felépülő elbeszélést, nem lehet látni, miként lenne összevethető a kettő, hiszen ez utóbbiban sem a nyelvi teljesítmény a döntő, hanem hogy megvannak-e azok a pontok, valóságelemek, amelyekre ráismerhet a lokálisan jártas olvasó.

A befogadók tehát elég nehéz helyzetben vannak ma, ha kezükbe vesznek egy könyvet, s arról olyan egyszerű ítéletet kell hozniuk, hogy elolvassák-e azt vagy sem. Sajnos azt is érezni lehet, hogy a befogadói oldalnak ez a tanácsstalansága több következménnyel jár. Egyrészt nagyon megnő az ideológiai befolyás lehetősége, amely akár a reklámon át, akár más, kultúrpolitikai csatornákon keresztül érzékel. Nagyon egyszerű hivatkozni sikerlisták szavazási eredményeire, mert ezeknek nem lehet sem az igazságérvényét ellenőrizni, sem a pontos helyi értéküket meghatározni. Másrészt az irodalmi művek könnyen kiszolgáltatott tárgyai lehetnek bármiféle aktualizáló, az aktuális értelmezést egysíkúvá alakító törekvéseknek. A régebben, sokszor évszázadokkal ezelőtt született művek is természetesen személyes, emberi, illetve közösségi, társadalmi problémákról szóltak, valamint a transzcendenciához kötődő viszonyokat vizsgálták. Sokkal többféle téma nem képzelhető el. Ebből könnyen adódik, hogy a hasonlóságokat, az egyező indulatokat, a párhuzamos gondolatokat észrevegyük. Ám minden régebbi mű aktualizálásánál a hasonlóságok mellett figyelni kell az eltérő helyzetekből adódó különbségekre is, hiszen más kommunikációs alapviszonyban, más közösségi térben, és sokszor más mintázatú szándék előterében születtek a régebbi művek.

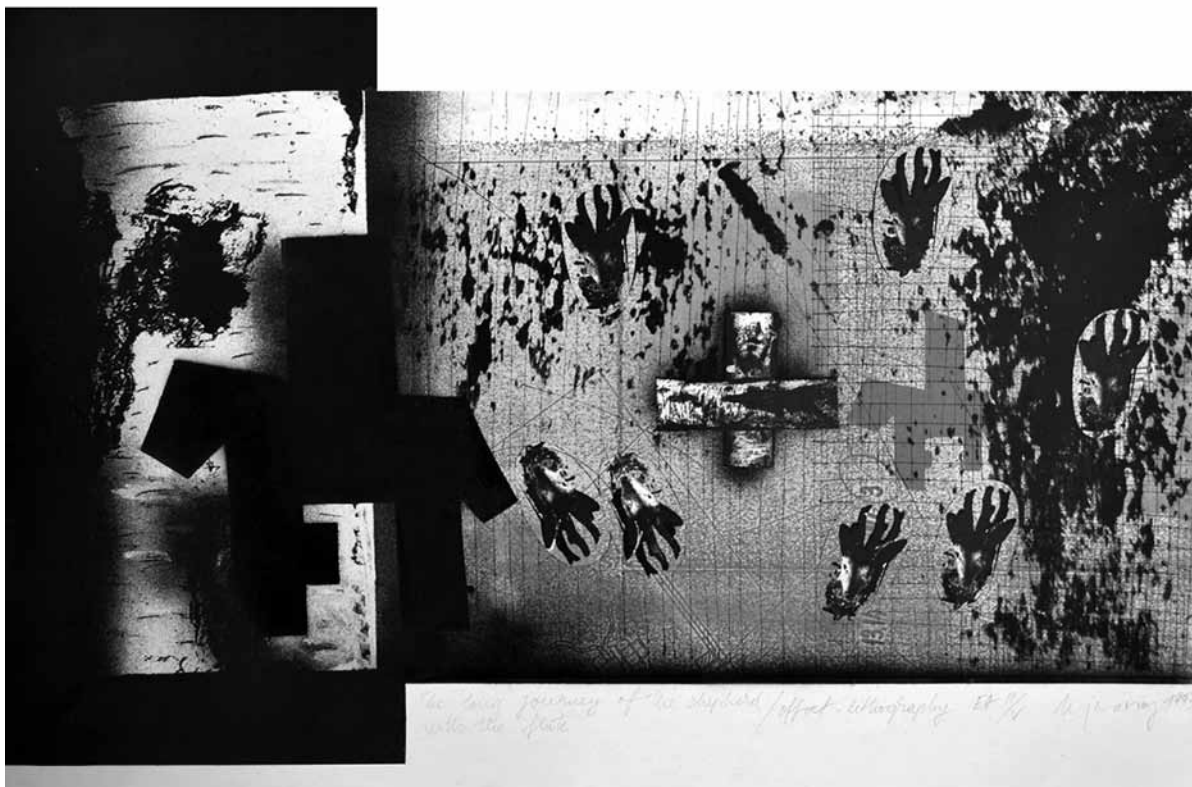
Nagyon szépen megfigyelhető mindez a Petőfi-bicentenáriumhoz kapcsolódó művek, rendezvé-

nyek, megszólalások kapcsán, amelyek egyik része azt emeli ki, hogy mennyiben volt különleges, egyéni, megismételhetetlen a kétszáz éves költő teljesítménye, a szakemberek másik része pedig éppen az egykori kontextusban szeretné elhelyezni műveinek és gondolatainak világát, s az attól nem eltérő tényezőket érzi meghatározónak. Mindezek mellett fontos látnunk, hogy mindazok a történések akkor zajlottak, s akárhogy is véljük, de az elmúlt kétszáz év nem múlt el nyomtalanul.

MIT LEHET TENNI?

A fentebb leírtakból kitűnik, hogy intézményi szinten nem várható gyors változás. Akár az oktatási működés és módszertan megváltozása, akár az irodalmat közvetítő intézmények átalakulása csak hosszú években, inkább évtizedekben mérhető, különösen, hogy jelenleg a gazdasági környezet sem kedvez ennek. Mostanában leginkább az marad,

hogy befogadóként megpróbálva eltávolodni megrogzottségeinktől és előítéleteinktől minden egyes esetben, amikor kapcsolatba kerülünk az irodalommal, akár egy mű elolvasásába kezdünk, akár csak arról szóló információt hallunk, kérdezzünk rá, hogy a mi szempontunkból miért fontos ez. Miben visz előre minket egy regény vagy egy vers? Milyen többletet tud életünkbe építeni? Mennyiben segít eligazodni világunkban, és mennyiben válnak ismerőssé azok a mintázatok, amelyeket a szöveg elolvasása során megpillantunk. Legjobb, ha semmilyen véleményt nem veszünk készpénznek, s elsősorban előszóban elhangzott, például a barátainkkal megbeszélte információkat hasznosítunk. Hatékony lehet a kérdés megoldásában, ha megpróbálunk fejünkben egy rugalmasan alakítható, folyamatosan bővíthető, „általunk szeretett művekből álló” könyvtárat létrehozni és azt emlékezetünkben megőrizni. Sokszor tartva könyvrevíziót és eltávolítva azokat a darabokat, amelyek mégsem állják ki a mi lassan eltelő időnk rostáját.

UJVÁROSSY LÁSZLÓ, A furulyás vándor utazásai, 1993, ofszet-litográfia, papír, 50x70cm

„Nagy kitüntetés az élettől, sorstól, neveltetéstől ez: olvasónak lenni”

Gerencsér Anna interjúja Nagy Koppány Zsolttal

NAGY KOPPÁNY ZSOLT (1978) Budapest

Nagy Koppány Zsolt József Attila-díjas marosvásárhelyi író, fordító és szerkesztő. 1999 óta publikál, azóta több regénye és novelláskötete jelent meg, legutóbb a Lórúgás gyomorszájra, az Apucifoci és A vendégmunkás (és a) dalai című novelláskötetek. Jelen interjúban az olvasás és írás kortárs tendenciáiról és az olvasás értékéről beszélgettünk.

➤ **Manapság sajnos sokan úgy vélik, hogy az irodalom háttérbe szorul más médiumokkal szemben. Te is úgy látod, hogy ez a helyzet?**

➤ Az irodalom soha nem volt különösebben előtérben: mindig a lelkiekben gazdag kevesek fényűzése volt. De tagadhatatlan, hogy például a *streaming*-televíziózással nagyságrendekkel nehezebben veszi fel a versenyt a betű, mint bármelyik másik korábbi médiummal. Gondoljunk csak bele, hányan olvasták, teszem azt, a *Trónok harcát*, és hányan látták a belőle készült sorozatot. Na ugye. A helyzet nem jó, de nem tragikus, hogy egy másik, egyébként remek sorozatot idézzek valami szelletes Cioran-naplójegyzet helyett... Nem jó, igaz, soha nem is volt az, de nem tragikus, mert valahogy mindig túlélte az irodalom, az olvasás – és ez nem afféle kincstári optimizmus, hanem empirikus tudás. Elgondolkodtató, bölcs és rendkívüli kultúrtörténeti jártasságról tanúskodó dolgokat állít Irene Vallejo remek könyvében, a *Papirusz* című kötetben az irodalom, az olvasás (többször is megjósolt) halálával kapcsolatban. Ebben a témában egyébként ez az egyik legfontosabb könyv, amely született.

➤ **Mitől olyan különleges a *Papirusz*? Szerinted mi az benne, ami kiemeli az irodalommal, az írással foglalkozó művek közül?**

➤ A legszimpatikusabb benne a teljességre törekvés. Amit az írásról, az olvasásról és a könyvekről történetileg, adatolhatólag el lehet mondani, azt elmondja – emellett pedig időről időre szenvedélyes, az irodalom, az írás és az olvasás, egyáltalán: a könyvek, pontosabban már a tekercsek létezésével kapcsolatos vallomások is felbukkannak az oldalain, ami annyira szépséges helyenként, hogy már szinte fáj. Az ismeretlen hősöknek, akiknek köszönhetően az írott kultúra fenn tudott maradni, talán senki nem állított olyan mementót, mint a kitűnő Irene Vallejo.

➤ **A *Papirusz* azt is megmutatja, mennyire más kihívásokkal küzdött az irodalom az ókorban és a középkorban, mint jelenleg. Mit gondolsz, milyen műfajok, milyen történetek azok, amelyek a tévé és az internet konkurenciája mellett is igazán sok emberhez eljutnak?**

➤ Természetesen a regény, mindig csak a regény. Világviszonylatban is első helyen áll a maradék olvasók kívánságlistáján, de a magyar olvasóközönség szemében még inkább, ez legalább százötven éve így van. Hogy az igény szüli-e a beteljesítési kísérleteket (mindenki regényt próbál és akar írni), vagy a konstans beteljesülés (mindenki regényt is ír) teremti meg az igényt, nehéz eldönteni. Valószínűleg egyszerre történik a kettő. Ahogy Géczai A. János megjegyzi Karácsony Benővel kapcsolatban: „...ha majd minden regény megíratatik [...] biztosan kerül irodalomkritikus, aki a terjedős írásokban éppenséggel a tömör, feszes, ötletes, egyszóval remek novellák után fog kutatni, és majd sajnó nosztalgiával fedezi fel, hogy a sok regényíró között akad bizony néhány ígéretes novellista is.” Persze, ezen fölösleges búslakodni: írjunk inkább regényeket. De azért mégiscsak kár a sok szép, feszes, ruganyosan kerek novelláért.

➤ **Mit adhat ma egy regény az olvasónak? Látsz különbséget aközött, hogy mit adott régen, és mit manapság?**

➤ Kiszakadást a valóságból, a saját élet nyomora helyett a képzelet végtelenségében tett utazást, egyáltalán: másik életet, gyönyörűséget adhat, élni segít. („Az irodalom teljesen haszontalan; egyetlen haszna, hogy élni segít”, állítja *Défense de la littérature* című írásában Claude Roy 1968-ban, és azóta sem tudott jobbat mondani róla senki.) Viszont változott az eszközök száma: régebben csak ez

volt, csak a könyv, már persze azoknak, akik a fenti felsorolásból egyáltalán vágytak valamire; mostanság a könyv viszont csak egy az eszközök közül. És nem is a legkönnyebben fogyasztható eszköz. (Lásd még: tegnap éjjel megnéztünk az asszonnyal két részt a ... sorozatból. Versus ugyanez könyvre hangszerelve: tegnap este elolvastunk az asszonnyal két fejezetet a ... című könyvből.)

✔ **Van olyan téma, műfaj vagy stílus, amiről úgy érzed, hogy méltatlanul háttérbe szorul?**

✔ Hú, rengeteg. Tényleg csak jelzésértékkel, afféle szimbólumként: ki olvas manapság – „maga jószántából, nem mások kérelmére” – klasszikus verseket? Eposzokat? A *Szigeti veszedelmet*? Olyanok szegények, mint Columbo felesége: mindenki hallott róluk, de senki nem olvasta őket.

✔ **Tehát híres és klasszikus alkotások. Mit gondolsz, nagy eltérés van, illetve lesz aközött, hogy ma mi lesz sikeres, és hogy mi fog megmaradni az utókornak? Fel tudjuk ezt egyáltalán mérni már most?**

✔ Ez gyakran megtörtént már a múltban is, és semmi nem indokolja, hogy azt gondoljuk, a jövőben nem fog. Egyes rendkívül sikeres művek száz év múlva – ha lesz még egyáltalán (magyar nyelvű) irodalom – érdektelenek és unalmasak lesznek, más, ma talán mindössze néhány tucatnyi olvasót magáénak tudó könyvek meg sikeressé válnak (bár ez utóbbiból lesz kevesebb, az a rossz érzésem). De ez mind nem számít. Karácsony Benő, az én első számú nagy kedvencem sem a maga korában nem volt, sem manapság nem divatos – a széles néprétegek azt sem tudják, kicsoda ő és mit írt. Mégis van egy titkos (nem is titkos, csak ilyen magának való módon csendben olvasgató) rajongótábora, akik polcuk főhelyén tartják a műveit, kivéve persze, mikor újra- meg újraolvassák őket. Tehát minden mű talál magának olvasókat előbb vagy utóbb, és ezt nevezik halhatatlanságnak. Az elporladt írókat pedig sem vigasztalni, sem tovább alázni nem tudják/fogják a jövőbeli számok. Szerencsére.

✔ **Mit tehet ilyenkor egy író: az a célszerűbb, ha alkalmazkodik a kor áramlataihoz, vagy ha megpróbál ár ellenében úszni?**

✔ Szerintem aki az árban evickél, és éppen levegő után kapkod, nem tudja tárgyilagosan, kívülről szemlélni a helyzetet és saját magát, és így elmélkedni: hm, íme, ez az ár; lássuk csak... alkalmazkodjam hozzá, azaz ússzam vele, vagy inkább próbáljak az... árral szemben pisilni? Így aztán nem is dolgozhat ki ilyen szintű, színvonalú és tudatoságú cselekvési tervet, nem beszélve arról az apróságról, hogy esetleg még ha felméri is, mire volna igény, mit hoz éppen az ár... nem *tud* olyat írni. Így nem marad más, mint írni legjobb tudása szerint, amit *nem tud nem írni*, és az időre, az olvasókra, az irodalom életciklusára és megújulásaira bízni a művét. Hiszen miután megírta, már úgysem lesz hatása arra, mi történik a művel, mi és milyen lesz a recepciója. Erről a nyilvánvaló tényről gyakran hajlamos megfélekedni az íróember.

✔ **Már csak azért is, mert az internet lehetővé teszi, hogy az író „kiegészítse” a műalkotást – az egyik leglátványosabb, egyben leghíresebb példa erre Rowling, aki a könyvsorozat elkészülte után is aktívan építi *Harry Potter* varázsvilágát, a Pottermore rajongói oldaltól kezdve a twitteres megnyilvánulásokig minden eszközzel. Neked mi a véleményed az írók ilyen tevékenységéről? További lehetőség az alkotásra, vagy utólagos toldozgatás?**

✔ Azt mondják, minden író egész életében ugyanazt a történetet, témát írja: azt az egyet, amelynek megírására teremtett, amelynek megírására csak ő képes és alkalmas – és ahogy telik az idő, egyre jobban és jobban képes lesz megírni. Ha ezt elfogadom, és ebből a szempontból nézem a kérdést, semmiképp nem utólagos toldozgatás, hanem érvényes (tovább)építése egy létező, teremtett világnak. Persze, valahol kényelmet is biztosít az embernek, a jól bevált recepten ugyanis nem kell változtatni. A kényelem viszont elkényelmesedéshez vezet, ami aztán akadály lehet (lesz) azon lehetőségek kiaknázásának, amelyek esetleg ott szunnyadnak még az alkotóban. Hiszen általában van még ott, ahonnan ez jött. Így pedig könnyen lehet, hogy nem íratnak meg fontos (további) művek.

✔ **Az író szemszögéből tehát elfogadható, de nem ideális – de mit jelent ez az olvasónak? A rajongói klubok, a közvetlen kapcsolat lehetősége az íróval (akár csak egy internetes komment erejéig), a szórakoztató irodalomhoz társuló *fanfiction* és az állandó internetes jelenlét újabb eszközt jelent ahhoz, hogy az olvasó közelebb kerülhessen a könyvhöz, vagy csak eltereli a figyelmet magáról a műről és az irodalomról?**

✔ Ez mind csak marketing, termék, eladás, közgazdaságtan – amire persze szükség van, hiszen nélküle aligha jutnak el a könyvek az olvasókhoz; de az irodalmat, annak szentségét, csodáját vajmi kevéssé érinti meg. Ebben az internetes jelenlétben sokáig hittem magam is, írói oldalt csinál-

tam, vesződtem vele (ha nem fizetsz, az algoritmus nemigen tolja mások orra alá, amit éppen ki-teszel stb.), mérgelődtem, de kevés eredménye volt. Úgyhogy hátraleptem, és némi viszolygó kárörömmel nézem, hogy próbálják mások eladni az alkotásaikat az internetes jelenlétük állandó biztosításával. Azt látom, nemigen tud versenyezni egy könyv megjelenése egy három másodperces videóval, amelyben emberek macskát simogatnak, megesznek valamit, vagy éppen összeve-rekednek az utakon. Kicsit szomorú ez, de legalább tisztán és világosan mutatja az utat vissza az elefántcsonttoronyba. Ahol persze majd kellő olvasók iránti tisztelettel illik viselkedni, és semmi-képpen nem tanácsos köpködni rájuk. De végül a könyvek megtalálják az olvasókat, az olvasók meg a könyveket.

➤ **Szerinted van hatékony módszer arra, hogy olvasásra neveljük az embereket? És ha egyáltalán lehetséges: kinek a feladata vagy felelőssége ez?**

➤ Én csak a példamutatásban hiszek. Hiába óbégatja a szülő a gyerekének, hogy olvasson akár csak házi olvasmányokat is, ha ő maga minden szabad idejében a telefonját bökdösi. Ez nem így működik. Ha a szülő olvas, az esetek jelentős részében a gyermek is olvasni fog, vagy legalább becsüli az olvasást, a könyveket. Ha viszont a szülő nem olvas, akkor feje tetejére állhat az iskola, a nagyvilág vagy akár az influenszertársadalom (amelynek amúgy is a legutolsó célkitűzése az olvastatás): a gyermek nem fog olvasni. Tanulságos sétákat lehet tenni a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár gyerekkönyvrészlegén, a Sárkányos Könyvtárban, mondjuk, szombat délelőttönként, és megnézni, mit csinálnak ott a szülők és a gyermekek. Nem sok telefonozást látni, mit mondjak.

➤ **Kétgyermekes apukaként ezt közvetlenül is megélhetted. Mik a személyes tapasztalataid ezen a téren?**

➤ Én az olvasás-megszerettetési aknamunkát, büszkén jelentem, elvégeztem. Olvastam *nekik* és ol-vastam *velük* éveken át. Lassan pedig már nincs is szükség erre, magától megy a dolog: a gyerme-keim szeretnek olvasni, maguktól is előveszik a könyvet, rendszeresen könyvtárba járunk, tucattjá-val olvasnak mindent, amire gusztusuk támad. Pedig a konkurencia a figyelmükért igen nagy – mégis azt látom, nekik valahogy sikerült elérhető egyensúlyt teremteni a könyvek világa és az egyéb szóra-koztatási formák (kütyük) között. Nem mondható el ez például a mi generációnk számos tagjáról, akik a ló „teljesen gépmentes élet” oldaláról (kultúr)sokkolóan rövid idő alatt áttestek a „csak a kö-zösségi médiában élek, de ott aztán percenként, és felüldülésképpen dilinyós sorozatokat darálok naphosszat” oldalra. Ebben a harcban a mi generációnk és még jó pár generáció elveszett, de az, hogy a gyermekeink természetesen módon keresnek és találnak egyensúlyt, némi óvatos bizako-dásra adhat okot.

➤ **És ha nem szülőként, hanem íróként kérdezlek: a te munkásságodban mennyire jelennek meg a fent tárgyalt tendenciák? Hatnak ezek a változások arra is, mit írsz és hogyan írsz?**

➤ Szeretném azt hinni, hogy nem hatnak. Egyetlen vezérelvhez tartom magam: soha ne kövessék el öncenzúrárt. Írjam azt, amit írni akarok: ha csúnya szó, ha felháborító gondolat, ha disznóság, ha közhelynek, ha sutaságnak tűnik – írjam, amit írni akarok. (Persze teszek engedményeket, mert bi-zonyos lapok például nem közölnek olyan szöveget, amelyikben csúnya szavak szerepelnek. Ezeket tehát a közlés idejére kicserélem, de a köteteimben mindig visszaállítom az eredeti változatot.) Szerzői integritásom alapja az, hogy ebben a tekintetben ne alkudjam meg, és remélem, eddig sike-rült hű lennem hozzá.

➤ **Mit tanácsolnál más íróknak?**

➤ Aki nem tud nem írni, nem szorul a tanácsomra. Aki a tanácsomra – vagy bárkinek a tanácsára – szorul, az meg milyen író? Persze, apró szakmai fogásokat, a mondat lélegzését, az írás technikai részleteit el lehet mondani, ha valaki nagyon kíváncsi rá, és megkérdezi (de csak akkor!): viszont a nagy, szent örülettel, a csodálatos extázissal, az írással kapcsolatban soha nem vetemednék arra, hogy tanácsot adjak, hiszen az olyan saját tapasztalata mindenkinek, mint amilyen a halála lesz: aligha megosztható mással.

➤ **És mit üzennél az olvasóknak? Hogyan találják meg a nekik legmegfelelőbb írásokat?**

➤ Lécci, vegyék meg a könyveimet. Persze, csak viccelek; vagyis nem. Mindenesetre a drága, ked-ves, csodás olvasóknak nem üzennék, hanem egyenesen rimánkodva kérném őket, hogy valahogy soha fel ne adják ezt a pompás tevékenységüket (és kezdjenek el például maguk is írni), mert egy olyan kaszt tagjai, amelyik mindig volt és mindig lesz, és mindig kevesen voltak benne – de mindig voltak benne egy kevesen. Nagy kitüntetés az élettől, sorstól, neveltetéstől ez: olvasónak lenni.

▼ És megmaradhat ez a kitüntetetés? Ha mersz ilyen hosszú távú feltételezésekbe bocsátkozni: mit gondolsz az olvasás jövőjéről?

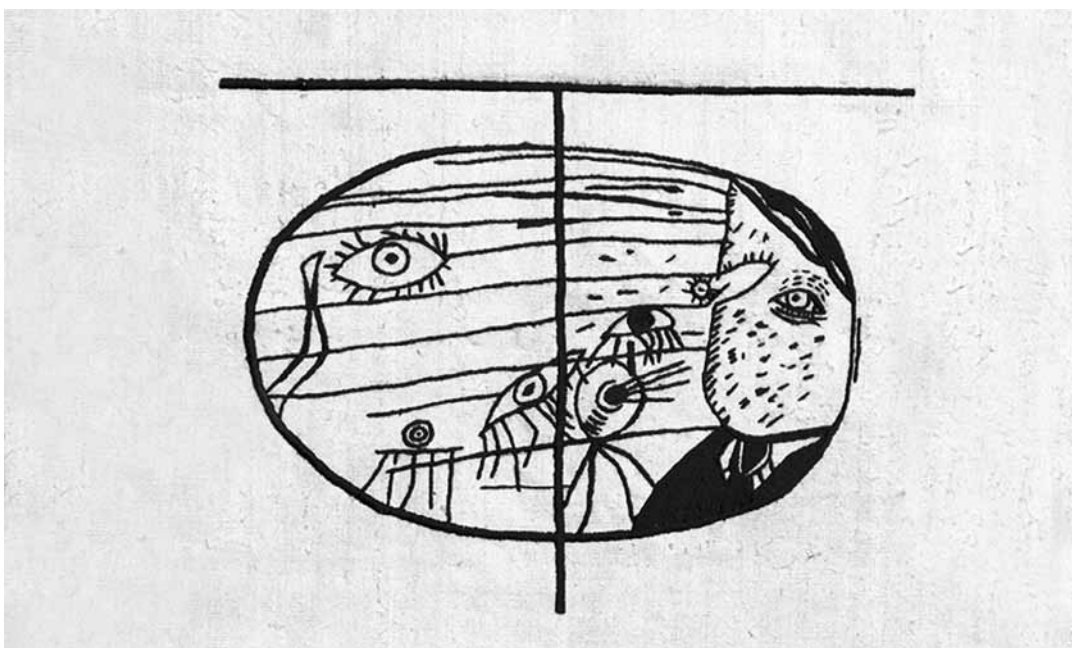
▼ Azok, akik a telefonjukat babrálják egész nap (most olyan, mintha a telefonozás megszállott el-lensége lennék, pedig nem – de tény, hogy a legnagyobb csapást a hagyományos olvasásra az okostelefon mérte), előszeretettel hangoztatják, hogyaszongya: átalakultak az olvasói szokások, nyaf-nyaf-nyaf, az emberek nem könyvet, hanem cikkeket és posztokat olvasnak, nyif-nyif-nyif. Hát persze, kicsikéim, hát persze. De valahol mégis egyet kell értenem velük: átalakultak az olvasói szokások, de nem tűntek el – bár tegyem hozzá, ezek az újfajta „szokások” akár el is tűnhetnének, hiszen semmi közük a szent irodalomhoz. De bármennyire átalakultak, mindig marad néhány igazi, eredeti olvasó: luxus lesz a könyv, luxus lesz az olvasás, luxus lesz nem funkcionális analfabétának lenni. Higgyék el mind a mai, mind a jövőbeli olvasók: mindig egészen helyre kis érzés lesz az olvasók szépséges táborához tartozni.

▼ Ez, ha nem is egy ideálisan, de azért elég biztatóan hangzik. Gondolod, hogy lehet még ennél is jobb a helyzet? Elérhetünk egy olyan korba, mikor „a szellem napvilága ragyog minden ház ablakán”, és az emberek többsége igazi olvasó lesz?

▼ Szerintem kizárt. Inkább az elhülyülés irányába haladunk öles léptekkel, az *Idiocracy* (*Hülyék paradicsoma*) című film első része mindennél pontosabb jövőképet vetít előre. Éppen ezzel az elbutulással párhuzamosan értékelődik fel az olvasás fent említett jelentősége és exkluzivitása. De persze nem csupán ezért fontos olvasni – pragmatikus szempontból nézve egy értőn olvasó és fogalmazni képes elme hordozója soha nem lesz elveszett ember, mindig talál olyan munkát például, ahol ezt a tudását és képességét – akár pénzért – kamatoztatni tudja. És minél kevesebb ilyen ember lesz, annál többet ér majd a munkája és az elméje.

▼ És végül, minden valószínűséget és gyakorlati kérdést félretéve, te mit tartanál az ideális helyzetnek? Szerinted milyen helyet kellene elfoglalnia az irodalomnak az egyes ember életében és a társadalomban?

▼ Azt hiszem, a kultúra változó (fejlődő? visszafejlődő? önjáró?) dinamizmusa éppen ide kellett hogy vezessen, mint ahogy ide is vezetett – minden úgy van jól, mondhatnám, ahogy van. A szépirodalmat, az irodalmi műveltséget, egyáltalán a műveltséget senkinek a torkán nem lehet akarata ellen lenyomni. Ez a kacér irodalom, meg persze a kultúra, a magaskultúra van, létezik; rejtőzködik ugyan, de létezik – és az elhivatott kevesek megtalálják, szeretgetik, dédelgetik: boldogok vele. Ez – minél többféle korból származó szövegeket olvasok – mindig így volt, és úgy tűnik, mindig így is lesz. Éppen ezért ideális helyzetről nem érdemes ábrándozni, mert az könnyen az alkotó, tevékeny, elhivatott és intellektuálisan aktív élet megrontója lehet.

PÉNTEK IMRE

Valami elmaradt

Valami mindig elmaradt –
Lehet, egy félig-ölelés,
ami csak látszólag kevés,
a messze futó év alatt,

mint áradás után a hab...
Egy nyakkendő, egy gyászszalag
eltűnt a távozás alatt –
egy levél, egy faldarab,

aminek hiánya ott ragyog
az emlékezet térfelén,
s leroskad a mozdulat,

ha megtalálja gyenge fény.
Amit keresnél, nincsen ott,
a messzeség övén szalad.

kanális

az obsitos verőlegény
felszáll a trágár villamosra
minden cigi földbe taposva
és tündököl bazári fény

lódoktornál a sütemény
félig (magadban) beporozva
ne gondolj se jóra, rosszra
csak így sikerül a tünemény

Nem tudható: mi vár a télen,
fagyott rögön, hófehéren
elröppen egy jeges madár-dísz.

S ahol a földre dől egy csacska
lepuffantott apró nyulacska,
ott folyik el a nyúlós kanális.

PÉNTEK IMRE (1942) Zalaegerszeg

tiszta méz

a hétfájdalmú szűzanya
feltartja fátylát véderőként
mehetünk már gyalog haza
köröttünk a gyanús erőtér

grandiózus a sejtelem
mely átver kemény koponyát
a gázpuff/kkantón értelem
épp a stafétát adja át

a verseny ügyis késve-kés(z)
esengve peng a mandolin
s hiába jó az agysebész
a páciens megint szabin

de akkor is: a pályabér
kissé remegve visszanéz
ne higgy, esetleg remélj
míg szádba jó a tiszta méz

PRUZSINSZKY SÁNDOR

A rém

PRUZSINSZKY SÁNDOR (1940) Budapest

Tombol a tavasz, az utcákon, akár a hangyák, verőfényre éhes, bódult tömeg. Ifjú pár jön ki az anyakönyvvezető hivatalából, mögöttük a tanúk: komoly, zsakettes urak. Az ifjú feleség hófehér csipkés bokáig érnek, kezében fehér rózsacsokor. Élete párja – halovány arcával, a vállán átvetett piros selyemsállal sértett bonvivánnak tűnik – így szól:

– Elfáradtam, Manyikám.

– Szegénykém – mondja együttérzőn a vadonatúj asszonyka. – Ideje, hogy játsszunk valamit.

– Játsszunk, de mit?

– Amit a múltkor: aszfaltbetyárosdit. Csináljunk úgy, mintha... Meglátod, mindjárt jobb kedved lesz tőle.

Valamelyik ablakból egy részeg trombita tremolója hallatszik, s Manyika, hosszú szoknyáját felkapva, hirtelen táncra perdül. A két komoly úr némi rosszállással nézi, ahogy mutatós lábait kánkánra dobálja.

– Akkor este, uraim, a Centrálban, ugyebár? – szabadul meg gyorsan a verőfénytől szédelő férj a zavaró nászkísérettől egy-egy ünnepélyes kézfogással. De mielőtt e komoly polgárok az Erzsébet körútra fordulnának, fura látványban lesz részük: az ifjú pár rákká változik. Kéz a kézben hátrafelé sétálnak. Közben nézelődnek s ugrasztják a csenevész pesti fákat locsolgató ebeket. A rájuk bámulókat, mint régi ismerősökhöz illik, úrias fejbőlintásokkal üdvözlök.

Aztán a Szív utca sarkától egyszerre már három rák araszol a Liget felé. Egy tömzsi, széles arcú, nagy orrú fiatalember csatlakozott hozzájuk, a fején fehér gigerlikalap.

– Elkéstél az esküvőről, Frici – veti oda hátrálás közben a jövevénynek a magas, sápadt szépfü.

– A feleségem kalapját kerestük – szól amaz vissza. De ordítva, hogy a közelben mindenki hallhassa.

– És megtaláltátok?

– Egér volt benne – üvölti a Fricinek nevezett fiatalember.

– Minálunk meg poloska, a levesben! – toldja meg a fiatalasszony, ironikus, pikáns kis orrát magasra tartva.

A járókelők összetorlódnak körülöttük. Tátott szájjal bámulják ezt az ingyen cirkuszt.

A Köröndnél ők is megállnak, de Manyika hirtelen mozdulattal lekapja Frici fejéről a gigerlikalapot, futásnak ered, és a sajátjára teszi. A másik kettő utána. Frici fut jobban, utoléri Manyikát, és otthonos mozdulattal átöleli a derekát.

A sápadt szépfü erre tüzet fog, s öklét rázva Frici felé, hangtalan szitokszavakat ereget a lobogó tavaszi szélbe.

Az élemedett polgárok közül többen a fejüket csóválják: „Ezek a mai fiatalok!”

A szépfü, talán az esküvő izgalmai miatt, nem bírja a futást, lihegve megáll.

– Aszfaltbetyár! Hozod vissza a feleségem?! – üvölti öklét rázva.

– Egy frászt – kontráz a Fricinek hívott busafejű. – Előbb ismertem, mint magát!

– Védj magad, vagy véged – kiáltja elfúlva a másik, és vívóállásba helyezkedik.

– Igazán? – rikoltja fenyegetően Frici. – Igazán, Dezsiré? – és villámgyors mozdulattal úgy tesz, mintha a vörös sálba burkolt torok után kapna. A Dezsirének nevezett szépfü megtántorodik. Kezd a levegő izzani körülöttük. Kétoldalt, a járdán már egész csődület támad, sokan ujjal mutogatnak a duhaj verekedőkre.

– Segítség! – sikoltja most a fiatalasszony – Segítség, emberek! Nem látják, mit művel ez a bandita? Fényes nappal megfojtja a férjem!

Már-már tapintani lehet a feszültséget. De senki se mozdul. Néhány arcon – mint fán a penész – kéjes, torz mosoly jelenik meg.

Dezsiré hirtelen megmerevedik.

– Hagyjuk abba, Karinthy – mondja komoran. – Semmi értelme.

– Valami baj van, Kosztolányi? Elrontottunk valamit?

– Dide csak tréfál – simogatja a dandy omló, gesztenyebarna haját Manyika. – Az örök ellendrukker! Pedig jól sikerült a játék. Ezek bevettek mindent. Ahogy a múltkor is, emlékeztek? Amikor Karinthy négykézláb kereste az elveszített ezerkoronás bankjegyét a Stefánián. Tízen is letérdeltek érte! Egy frakkos balfácán nagyítóval hasalt a macskakövekre...

– De hát nézzetek rájuk – mutat Kosztolányi a tömegre. – Hát nem látjátok?

– Mit?

– A rémet.
– Miféle rémet?
– A szemükben tombol.
– Micsoda?
– Ezek azt akarják: *valóban* fojtsuk is meg egymást. Értitek? Legközelebb megköveznek, hogy csak tréfáltunk... Bármi megtörténhet, Manyika. Bármi! – Kosztolányi a kezét tördelte, csaknem könnyezett. Nevetséges volt, de ők nem nevettek.

Egymásra néztek, az értelem éles, szomorú fényével.

És végleg ellobbant a kedvük. Manyika az árokba dobta a csokrot. Egyikük se tette szóvá. Szótlanul balagtak tovább a kipattanó lombok édeszöld sátra alatt.

Ők hárman most értették meg, hogy hamarosan elkezdődik a huszadik század.

Hogy *csak most* kezdődik el.

Pesten ők voltak az elsők, akik megtudták.

1913 májusát írták akkor.

MOLNÁR MIKLÓS

Üzenet Petőfi Sándornak

MOLNÁR MIKLÓS (1946) Sopron

„Petőfi is kiábrándult, elkeseredett, eláporodott volna ebben a világban, ebben a kicsinyes és nyavalyás korszakban, amelynek mi céltalanul és tanácstalanul tépelődő és vergődő kárvallottai vagyunk.”

Juhász Gyula

„Bizony nyomorú mesterség ez a magyar íráság! valami hivatalt tán csak magam is kaphatnék, de attól meg irtózatosan iszonyodom, s így nem marad más hátra, mint: egyél, öcsém, ha van mit. Ah, a lelkem fáj, ha elgondolom, milyen beduin veszett el bennem! de hiszem az istenemet, hogy itt nálunk is megjön még az ideje, mikor a szabadságimádó pogány emberek is megélhetnek, nemcsak az *egy igaz úr* előtt alázatosan görnyedező jámbor keresztyének. ... napról napra élek, s így nem fordíthatom időmet oly művek készítésére, melyekért mindjárt nem fizetnek. Látod, barátom, ilyen a nyomorúság. Adna csak nekem a nemzet évenként hét-nyolcszáz pengőforintot, megmutatnám, hogy pénze nem lenne elvesztegetve. Ezt természetesen csak a nemzettől fogadnám el, privát embertől a fél világ sem kellene ajándékban; persze, hogy a nemzetnek kisebb gondja is nagyobb, mint ilyesmire csak gondolni is. Nincs a földön gyermekeitől zsnarokilag követelőbb, s aztán irántok hálátlanabb anya, mint édes hazánk, ez a jó Magyarország.”

Eszedbe ne jusson föltámadni vagy új testben magyar költőként reinkarnálódni, Sándor! 1847 óta, amikor a fentieket papírra vetted, ezen az elátkozott földön nem hogy nem javult, hanem csak romlott a helyzet. Azóta sem jött el a te időd, a magad fajta szabadságimádó pogány emberek ideje. Manapság sem fordíthatnád idődet oly művek készítésére, melyekért nem fizetnek mindjárt. Csakhogy te, ki soha lantodnak egy hangját, tolladnak egy vonását nem adtad bérbe senkinek, aligha csapnál föl a kívánalmak célszerű dalnokának. Ahol a lelkeket veszik, és jó drágán fizetik, ahol egy alázatos görnyedés megalapított jövendő, te messze kerülnéd a vásárt, senki előtt még csak fejedet se billentenéd, hanem állnál egyenes fővel, s fálnál és éheznél. A „szabadság eszméit” nem írhatnád meg, és nem olthatnád a népbe „fundamentumos magyarsággal”, mert agyonütne a fortélyos félelmek igazgatta, a Pénz és a Hatalom molochja előtt hajbókoló

polkorrekt cenzúra. Műveid el sem jutnának a néphez, mert nem akadna kiadójuk. Be sem kerülnél az „irodalmi kánonba”. Haszontalan, rongyos lelkű fikók hizlalnák rajtad piszkos nyelvüket, amit leginkább arra használnak, hogy az önkény kegyelmes talpát nyalogassák, mint farkcsóváló alázatos ebek. És mert hiányozna belőled a hajlandóság, hogy alázatosan görnyedezz az elbizott, kevély „igaz urak” előtt, életed megint sanyarúságban telne. Ágrószakadt földönfutóként, szülőfölded beduinjaként kellene élned, nyomor és lelki fájdalom lenne az árnyékod, vagy száműzöttségben ehetnél kegyelemkenyeret, mint Rákóczi, Mikes, Kossuth vagy Dosztojevskij.

Céltalanul barangolhatnál föl és le az elektrosmog telítette haza gyilkos vegyi permittel szőnyegbombázott tájain. A pórusaidon át, meg a levegővel, amit belélegzel, alumínium bevonatú üvegszálak, bárium, stroncium, radioaktív tórium, kadmium, króm, nikkel, száritott vér, penészcsírák, gombamérges, etilén, dibromid és műrostok égből aláhulló, szabad szemmel láthatatlan pozdorjái hatolnának beléd, melyekkel a világ urai jónak látják beteríteni és megfertőzni a Föld bolygót.

Szerencséd, hogy irtózol a hivatalviseléséstől, mert *ezeztől* úgyse kapnál hivatalt. Hogy a nemzettől „évenként hét-nyolcszáz pengőforintot”? Még mit nem! A „nemzetnek” kisebb gondja is nagyobb, mint ilyesmire csak gondolni is... A gyermekei iránt hálátlan anya, a „jó Magyarország” bizony hagyna éhen veszni.

De már jóval előtte megszakadna a szíved, midőn látnád, hogy ismét szolga lett a magyar; midőn látnád, hogy hosszú, gyáva tengődésben pang és sínylődik a haza: elől pofozzák, hátul rúgják, és csak tűr meg tűr, nem lobban föl, és mennykővével nem gyújtja föl a haragos ég; midőn látnád, mily tengersokan falják a magyar borát és étvét, s közben veszettül csúfolják a szegény magyar nemzetet, és erőnek erejével azt akarják, hogy Magyarország inkább kofa, mint hős legyen; midőn látnád, hogy ten-

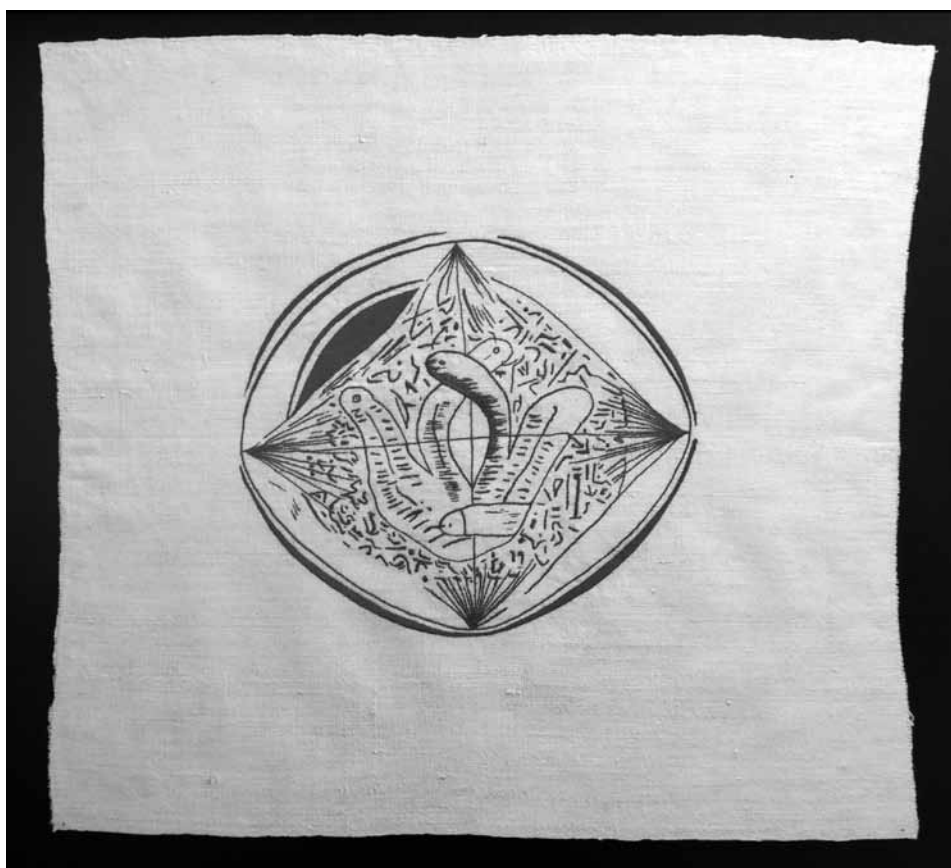
günk, mint az állat, megelégszünk azzal, hogy van kenyerünk, a világ sorától messze elmaradtunk, kitöröltek bennünket a nagy nemzetek sorából, élni nem tudunk, és halni nem merünk: ha urunk jön, szépen letérdepelünk, megcsókoljuk kezében a korbácsot, és békésen várjuk, míg halálra ítél és kirúg minket a nemzetek sorából. A pornak vagyunk lakói, az alacsony úti pornak, nincsen emberméltóságunk, mint a féreg, csúszunk-mászunk, s mint a férget, eltipornak.

A Csodák Ura megadta a nem egy, hanem sok dárdányi úri kíméletlenséget e harcot soha végig nem harcoló, vertnek, nem verőnek született szármalmas népnek. Fejét, jussát, szívét kobozzák, de nem rúg vissza, csak búsan átkoz. A hőkölő harcok helóta népe megkapta, amit akart: az ebsorsot – kezére bilincset, nyakába jármot, hátára kancsukát. Ha már kutyákká aljasodtunk, miért nem járunk négykézláb? Hogy nem nyílik meg a föld a kergék alatt, akik azt fuvolázzák az emberek fülébe, hogy „a magyar a tudás népe”! A húsvétalan magyarság céljait elcéllozták, életét elélték: cirkuszponyvák bohóc-sorsa leng előtte. A „titkos tanítások”, az ideálok, melyekről a kergék maszlagolnak, másutt megunt ócskaságok már. A fajok cirkuszában minden

nációnak van terve, csak a magyarnak nincs. A vele és körülötte élő cigány, horvát, osztrák, román, sváb, szerb, szlovák, szlovén, ukrán, zsidó mind tudja és teszi, vagy ha nem teszi is, de tudja a fajtája dolgát, és szánakozik vagy gúnyosan röhöncsél az impotenciájában fölfuvalkodott magyaron, aki sodródik, amerre betyár urai terelik, vagy inkább csak bambán ténfereg a TESCO-gazdaságos törpelétben, és cammogva fonja éltét mások elhányt guzsalyáról. Hogy ezer zsibbadt vágyból mért nem lesz végül egy erős akarat a szolganépek Babelében? Mert magyar, oláh, szláv bánat soha nem volt egy; mert oláh és szláv részről számtalanszor tiltakoztak a magyar bánat oláh és szláv bánattal való összemérésére ellen.

*Jaj azoknak, jaj azoknak,
Kiket magyar anyák szültek,
S kik hazájok pusztulását,
Nemzetök végvonaglását
Nem nézhetik egykedvűleg!*

„Élt egy nép a Tisza táján, századokig, lomhán, gyáván...” Ne szüless többé magyarnak, Sándor! Ne állj még egyszer ehhez a néphez: érdemtelen rá.

SÁRAY LÁSZLÓ

Emlékfa-ültetés Hubay Miklós tiszteletére

SÁRAY LÁSZLÓ (1942) Miskolc

Örömmel látom és köszöntöm Önöket Tokaj legsebbebb emlékparkjában!

Újsághír, hogy a Hungarikumok Gyűjteménye – Magyar Értéktár elismerése birtokában a Tokaji Író-tábor, a felújított Irodalmi Emlékparkban húsz év után ismét fát ültet, ma Hubay Miklós és Oláh János emlékére. A legnemesebb előrelátás, hogy a jövőre 950 éves Tokaj, az idén hetvenéves gimnázium, a hatvanéves Múzeum és az ötvenedik Író-tábor közössége tovább gyarapítja az emlékkert névtárát és értékét. Az emlékfák – reményeim szerint – faóriások lesznek, terebélyes lombzattal, számos 21. századi generáció örömére. Mindez több, mint egy gesztus, egy alkalmi tisztelet. Meggyőződésem, hogy a jubiláló Író-tábor és a város a mai napon is jövőt épít!

Tanúja voltam Hubay Miklós Tokaj iránti ragaszkodásának és az Író-tábort segítő munkájának, amely Soltész Márton kiadványainak köszönhetően már részét képezi az ötvenéves író-tábor-történetnek.

Hubay Miklós, akit elsősorban drámaíróként ismerünk, 1918-ban született Nagyváradon, és 2011 tavaszán hunyt el Budapesten. Élt kilencvenhárom évet. Részletes és teljes életrajza máig nincs. Amit tudunk: a Pázmány Péter Tudományegyetemen végzett. 1942-től már ösztöndíjas Genfben, és könyvtárvezető. Csak a negyvenes évek végén tért haza. Tanított a Színházművészeti Főiskolán, és dramaturgja volt a Nemzeti Színháznak. 1956-ban a Szabad Magyar Rádió irodalmi adását vezette. Bizonyára nem véletlen, hogy a következő évben elvesztette mindkét állását. Fordításokból próbált megélni. A magyar irodalmi és színházi élet csak átmenetileg és nehezen fogadta be. Két műve ennek ellenére színházi sikerdarab volt a hatvanas évek elején. Sőt, 1955-től tízévenként, összesen háromszor József Attila-díjat is kapott.

Mégis, a hosszan tartó hazai mellőzés és állástalanság miatt Hubay Miklós tizenöt évig tartó – Sárközy Péter kifejezésével – „önkéntes száműzést” vállalt, amely egyfajta emigrációnak is felfogható. Nyugaton élő barátai egyetemi tanári, illetve lektori állást kínáltak fel neki Firenzében, és Aczél György kiengedte az állandóan panaszkodó Hubayt.

A magyar irodalmat tanította, népszerűsítette. Hazai nyugdíjazására 1981-ben került sor, amikor megválasztották a Magyar Írók Szövetsége elnökének. Csak firenzei évei után – hosszú évtizedek múltával – kapta vissza magyar katedráját a Színházművészeti Főiskolán. 1991-ben megválasztották a Magyar P. E. N. Club elnökének. Megbízatása tíz évig tartott. Ebben az időszakban már állandó résztvevője és támogatója volt a Tokaji Író-tábornak – sőt, tagságot és elnökséget is vállalt a kuratóriumban.

Az író-tábori és személyes kapcsolatok kezdeti dátuma: 1983. Ebben az évben volt először vendégünk a XII. író-tábor Miskolcon rendezett befejező napi tanácskozásán. Felkérésünkre a magyar dráma és a színház kapcsolatáról tartott vitaindító előadást. Megemlékezett Madách Imre *Az ember tragédiája* című színművének első bemutatójáról, illetve ennek százéves évfordulójáról. Beszélt a madáchi gondolatok időszerűségéről, és hitet tett az új magyar drámaírás mellett. Mint az Írószövetség elnöke, részt vett a lillafüredi József Attila-emléktábla író-tábori koszorújának elhelyezésében is. Hubay Miklós a következő évben már több időt töltött a Tokaji Író-táborban. A szokásos megyejárás során a széphalmi Kazinczy-sír előtt tisztelegő koszorúzó között állt, és megerősítette: minden magyar írónak illik egyszer életében elzarándokolnia a mester sírjához. Mindez 1984. október 18-án, egy csütörtöki napon történt. (Először és utoljára került sor ilyen késő őszi időpontban az író-tábor megrendezésére.)

Hubay és a Tokaji Író-tábor Egyesület kapcsolata a rendszerváltás után vált intenzívvé. A magyar P. E. N. Clubot képviselő aláírása ma is látható az egyesület alapszabály-záradéka. 1991-től már az író-tábori kuratórium tagja, s majd húsz évig szellemi motorja. Ebben az évben a *Történelmi lecke* címet kapta a tanácskozás, amelyre kivételesen a tokaji sportcsarnokban került sor. Hubay Miklós *Ki volt a bálanya?* című előadását nagy figyelem kísérte. Ezt követően az író-táborok gyakori előadója, fel-szólalója, kitűnő vitapartnere volt egészen nyolcvanöt éves koráig.

Elhangzott a tokaji Irodalmi Emlékparkban, 2022. augusztus 25-én, Hubay Miklós és Oláh János emlékfájának elültetése előtt.

1992-ben Cseres Tibor, a kuratórium első elnöke már másodszer nyitotta meg a tábor a Rákóczi-pincében a rá jellemző bölcsességgel és derűvel. A megnyitón jelen volt és köszöntőt mondott a pince új bérlője, a francia cég elnöke Párizsból. A ceremónia után – még a pincében – Hubay Miklós elegáns javaslatot tett. Azt mondta: „Engem a hely szelleme és az új tulajdonos kultúraszeregetete arra sarkall, hogy meggyőzzem a P. E. N. elnökséget: ezek után ne Budapesten, hanem Tokajban kerüljön sor a közös magyar–francia Illyés-díj átadására!” Majd hozzátette: „Ez az aktus talán növelné a Tokaji Íródtábor jelentőségét.”

Javaslatát 1993-ban meg is valósult. A Rákóczi-pincében tartott irodalmi estre népes francia P. E. N.-küldöttség érkezett. Első alkalommal Mészöly Dezső kapott Illyés-díjat Tokajban. 1996-ban Szabó Ferenc részesült a díjban, aki sokáig Rómában működött. 1998-ban a P. E. N. titkáráról, Zsille Gábor úrtól érkezett egy fax Miskolcra. Gábor lelkesen jelezte, hogy a magyar–francia közös díjat az illetékes bizottság felkért kurátorai az idén Lackfi Jánosnak ítélték. Az Illyés-díj utolsó átadására 2000-ben került sor, amikor a marosvásárhelyi Tóth István részesült elismerésben.

Úgy éreztem, hogy Hubay Miklós bizalmába fogadott. Megbízott bennem. Sokat mesélt házasságáról, felesége hosszan tartó betegségéről, gyermekeiről, olasz és francia élményeiről, kapcsolatairól. Sőt, elképesztő, megalázóan alacsony magyar nyugdíjáról is, mert ha nem jön az olasz nyugdíjkiegészítés, már rég felkopott volna az álla a huszonnégy országos és nemzetközi elismerés és a Kossuth-díj dacára.

Havonta egyszer, mindig vasárnap délelőtt, felhívott telefonon. Hívása egy-másfél óránál rövidebb soha nem volt. Ilyenkor sajnáltam igazán, hogy nem lehettem hallgatója, tanítványa még kevésbé. Kár, hogy telefonos irodalomóráit nem rögzíthettem.

Szívesen említem az augusztusi tokaji sétáló éjszakáink történetét is. Miklós kedvenc szállásáról, a Millennium Hotelből számos alkalommal éjfél körüli beszélgetésre invitált. A főutca közepén jártunk le s föl, amikor a városka már elcsendesedett, és a Tisza–Bodrog-torkolat irányából hűs szellő fújdogált. Mindig jól érezte magát. Sokszor megvallotta Tokaj és a borkultúra iránti szeretetét. Beszélt, mesélt, gyakran idézte Adyt és József Attilát, megállt, szerepelt. Bámulatosan friss volt nyolcvan felül is! Csendes főutcai sétáink során irodalomtörténeti és művészeti emlékeivel tüntetett ki, s ezek a jó értelemben vett leckék mai napig kedves emlékeim. Sajnálom, hogy nem volt egy kézi magnetofon nálam.

Hubay Miklós a 20. század egyik jelentős drámaírója és a magyar irodalom eredményes olaszországi népszerűsítője. Sokan szerették, de voltak irigyei is. Máig vitatják például hazai és nyugati népszerűségét, karrierjét, megbecsülését. Tény azonban, hogy Hubay Miklós műveltségével, irodalomszeretetével sok-sok barátot szerzett hazánknak és az íródtábornak is.

Barátságát éreztem akkor is, amikor beavatott borsodi problémájának megoldásába. Elmondta, hogy anyai ágon családi örökség köti a Miskolc közeli Bükkaranyoshoz, és kérte, hogy legyek segítségére az elveszett örökség visszaszerzésében vagy legalább a kárpótlásban. Dr. Kiss József miskolci ügyvéd úr három évig foglalkozott az ügygel – igaz, Miklós határidő-mulasztásai miatt nem sok sikerrel.

Idősebb korában számos javaslattal lepett meg bennünket. Kereste a megbékélést, helyét, szerepét a rendezetlen ügyek megoldásában. Évekig foglalkoztatta például, hogyan lehet megbékíteni a magyar Tokaj-Hegyalja és az olasz Friuli tartomány vezetőit, s ezáltal a brüsszeli bürokratákat, hogy ne vegyék el az olaszoktól az általuk termelt tokaji bortól a névhasználat jogát. Megígérte Májer János polgármester úrnak, hogy küldöttséget szervez a tartományból a legfelsőbb szinten, és egy hordó olasz tokaji bort hoznak ajándékba, ha nem ragaszkodunk a „tokaji bor” kizárólagos magyar névhasználatához. Nehezen fogadta el, hogy ez a kérdés bonyolultabb. A jó szándékot azonban senki sem kérdőjelezte meg, s amikor Debrecenben bemutatták *Elnémulás* című drámáját, kiderült, hogy Miklós szándéka elsősorban a kihalóban lévő olasz friuli nyelv védelmezése volt. Felismerésének máig érvényes, komoly üzenete van, hiszen a magyarság eddig megállíthatatlan fogyása a Kárpát-medencében drámaian aktuálissá teszi megmaradásunk szorongató kérdőjeleit.

1999-ben dr. Habsburg Ottó díszpolgári címet kapott Tisza-Tokaj városától. Hubay Miklós megígérte: beszél vele, és megpróbálja rávenni: jöjjön el a Tokaji Íródtáborba, és az egykori kamarai birtok központjában kövesse meg a Habsburg család nevében a magyar népet 1849. október 6. miatt. Javaslataival a kuratórium is foglalkozott, de nem fogadta el, mert többségünk úgy gondolta, hogy Habsburg Ottó nem lehet felelős felmenői tetteiért, ezért nem fogja és nem is teheti, hogy bocsánatot kérjen. Az író és az elnök jó szándékát azonban ekkor sem mulasztotta el megköszönni testületünk.

Hubay Miklós 1990 és 2010 között számos alkalommal bátran kiállt a nemzeti gondolat és a magyar érzésvilág mellett. Ezt magam is tapasztaltam,

például az Illyés Archívumban tartott irodalmi este-ken. Mindemellett Hubay továbbra is egy nagy európai megbékélés és kulturális ölekezés rendületlen híve maradt. A sérelmi emlékezetpolitika helyett a kulturális-irodalmi együttműködést szorgalmazta, amely – szerinte – a problémák egyedüli orvossága. De azt már kevésbé érezte, hogy az Európai Unióba történő belépésünk és a 2010-es évek utáni Európa már nem egészen az, amelyet ő korábban megismert és szeretett.

Miklós időskori töprengéseit is rendre megosztotta velünk. Az Írótaborban sokszor meghökkentő mondatokat hallhattunk tőle. Szerinte például a 20. század úgy kezdődött, hogy Tisza István visszaüött. Vagy: „Ady Andre élete végén pontosan tudta, hogy őt kiprovokálták!” Vallotta, hogy a múlt század nyolcvanas évtizedében puhult valamelyest az Illyés által megírt zsarnokság, de attól az még diktatúra volt. „Ki tudja ma megmondani – kérdezte 1997-ben –, hogy hol alakítják ki a magyar kultúra sorsát? Jó, hogy a Tokaji Írótabor kísérletet tesz a közös nevező megtalálására, amely mindig nagyon nehéz, de nem lehetetlen!” Miklós tehát megosztotta kételyeit, de hogy a bátorítás, a kiútkeresés sem maradt el részéről, azt az írótabori évkönyvek tanúsítják. Csak reménykedhetünk, hogy víziója időt álló lesz, és érvényes marad a 21. században is. Eltökélten hirdette ugyanis, hogy az európai kultúra és civilizáció állandó és örök.

2003-ban harmincegy éves volt a Tokaji Írótabor, Hubay Miklós, Lengyel Balázs és Hegyi Imre pedig nyolcvanöt. Ebben az évben a Tokaji Esték sorozata a három író-kurátor méltatásáról szól, emlékezetes irodalmi est keretében. 2008-ban sem feledkeztünk meg a kilencvenévesek köszöntéséről, de ezen Lengyel Balázs már nem vehetett részt. Hubay Miklós tiszteletére az ünnepség színhelyül a Paulay Ede Színházat választottuk, amely akkor Tokaj új büszkesége volt. Jánosi Zoltán irodalomtörténész így fejezte be születésnap méltatását:

Hubay Miklós elnök és Sárny László titkár az Írótabor millenniumi fogadásán, 2000. augusztus 18. (Fotó: Sárny Ákos)

tását: „Élete egyetlen drámai tett volt a nemzeti kultúráért, a színpadon és a kulturális szervezetekben, itthon és külföldön. Tisztelt Hubay Miklós! Óriási mértéket állítottál elénk: s nemcsak a nyugati példák, ösztönzések, modellek, hanem az árva, kicsi, de kemény és hűséges, a Tiszát és a Bodrogot Magyarországgal együtt magához ölelő tokaji sziget nevében is. Isten sugározza ránk jószágodat!”

Videofelvétel őrzi a köszöntéseket, a kiváló drámaíró és az írótabor-alapító színpadi köszönetnyilvánítását. Nem sokkal később kiderült: Hegyi Imre és Hubay Miklós utolsó tokaji szereplésének voltak szem- és fültanúi.

Amikor a kilencvenen túl elvesztettük Hubay Miklóst, Antall István irodalmi szerkesztő, a kurátortárs így emlékezett: „Miklós olaszországi száműzetését is arra használta fel, hogy a magyar irodalomnak szerezzen örökös híveket. Történelemben ágyazott drámaszemlélete másokat is inspirált. Látását elveszítve is látó volt közöttünk!”

Történt, hogy 2019-ben Szentmártoni János elnök úr megkérdezett: „Laci, lennének-e ötleteid az 50. évfordulóra?” Volt – például ez a mai faültetés. János és utódja felkarolta, s így a városvezetés és a gimnázium segítségével ma meg is valósul Hubay Miklós álma. Köszönöm mindnyájatoknak!

Kedves Miklós, ott fenn a magasban!

Láthatod, tölgfát ültetünk emlékedre. Szívem szerint hoztam volna egy-egy marék földet Nagyváradról, Budapestről, sőt Genfből, Firenzéből, Debrecenből és Bükkaranyosról is – mégis arra kérünk, fogadd el, hogy a nektárt termelő jó tokaji földdel ültetjük el és tápláljuk emlékfád gyökereit. Reménykedünk, hogy felnövő, bennünket létraként összekötő emlékfád koronája egyre közelebb kerül hozzád. Tudd, hogy a fádat körülálló ifjú kollégák méltó utódok, akik vállalják a magyar és európai kultúra neked is tetsző értékeit. Hisszük, hogy a kert kispadján mindig lesznek visszatérő olvasók, kiránduló könyvbarát zárandokok és itt tanuló diákok.

Neked eltökélt szándékom volt, hogy műveidben a halottakat is tovább szerepeltess az élők között. Mi egy emlékfával éltetjük és ápoljuk Tokaj- és írótabor-szeretetedet. Reméljük, hogy Hubay Miklós emlékfája jól érzi majd magát Németh László, Radnóti Miklós, Lakatos István, Illyés Gyula, Ady Andre és Oláh János közelében, társaságában.

Már csak arra kérünk, kedves Miklós, légy szíves, szólj a most is szorgoskodó Oláh Jánosnak, hagyja abba kis időre a Magyar Napló égi, tokaji kü-

lőnszámának szerkesztését, mert Kisasszony havának 25. napján, a következő percekben rá emlékezünk!

Barátaim!

Az író tábor és a város jól választott. A tölgyfa a legnemesebb fajták egyike. Európa legdaliásabb fája. A tölgy az erő, a kitartás és a hosszú élet szimbóluma. A természet legnagyobb túlélője. A fák fája. A fák királya. Kultikus fa. Ez a nemes földi tüne-

mény lesz Hubay Miklós és Oláh János emlékfája Tokajban.

Köszönöm, hogy megidézhettem egykori elnökünk és barátunk rövid életrajzát, s néhány példával kötődését, gondolkodását és kapcsolatunkat.

Végül halkán, de újra kérem szépen és javaslom Tokajnak és az író tábor vezetésének: egyszer és mindenkorra nevezzük néven, jelöljük meg az irodalmi park összes emlékfáját!

Köszönöm.

UJVÁROSSY LÁSZLÓ, Lélek hordozó 2., 1992, applikált textil, akril (3. terem)

DEMETER SZILÁRD

Mi, bennszülöttek

DEMETER SZILÁRD (1976) Budapest

Megtiszteltetés ma itt beszélnem. Legalább akkora megtiszteltetés, mintha valamely művészeti akadémián tartanék székfoglalót. Még annál is nagyobb, mert Ambrus Lajos bátyámék a magyar élet akadémiáját működtetik szerte a Kárpát-medencében, és a magyar élet akadémiáján fölszólalni alighanem annak visszajelzése, hogy talán én is magyarul élek.

Magyarul élni manapság nem természetes. Berzsenyi idejében sem volt az. Szerb Antal érzékletes megfogalmazása szerint ő volt az a bennszülött, akit megölt a civilizáció.

Ez a kép igaz is, meg hamis is. Igaz, mert Berzsenyi valóban bennszülött volt. Niklai gazdálkodóként következményekkel terhelt világban élt. A paloták szalonjaiban majdnem mindegy, hogy süt-e a nap, vagy esik az eső – de egy pajta ajtajából nézve nagyon nem az. Amikor késői időszakában gazdasági tanulmányt ír, Berzsenyi a tapasztalati valóság talaján állva gondolja végig azokat a dolgokat, amiket egy civilizált bennszülött még értéknek tart. Talán ezt érzi meg benne rajongója, Széchenyi gróf is, aki az ellenkező irányból tart ugyanide: a magyar valóságba. Éppen neki írja Berzsenyi 1830-ban: „A Tudományok métsék az éjben, s gyakorlat nélkül tsak koporsói métsék.”

Ugyanakkor téves is Szerb Antal romanticizáló képe. Berzsenyi ugyanis civilizálódni óhajtott. A tanulatlan, de öntudatos zseni képe már akkor is billegett, amikor ezt próbálta felépíteni saját magáról Kazinczy előtt. Később még elszántabban tanult: amikor – mint tudjuk – Kölcsey Ferenc kritikája miatt „meghal a lelke”, hosszas tanulmányokat folytatott. Ahogy mondani szokás, pallérozta elméjét. Ezzel jót tett a magyar irodalomnak, de korlátok közé is szorította saját teremtőerejét. A tehetsége viszont átütött önfegyelmén, híddá változtatta a korlátot, teremtő zsenialitása megőrizte őt magyarnak akkor is, amikor elméje kinyílt a világra.

És alighanem ez a legnagyobb tanulság, amit kétszáz éve folyamatosan újra tanulunk: a civilizáció nem akkor öli meg a bennszülöttet, amikor találkozik vele, hanem akkor, amikor elveszik tőle a saját élet lehetőségét, és más életet kényszerítenek rá.

A fiatal és kegyetlenül őszinte Kölcseyt az idősebb, bölcsőbb Kölcsey igazítja ki. Berzsenyi halálára írt emlékbeszédében így fogalmaz: „Árnyéka az elköltözöttnek, sírod felett zeng az engesztelő szózat! Nemsokára követlek tégedet, s a maradék írói harcainkat nem fogja ismerni; s neveinket békés gondolattal nevezendi egymás mellett, ha korunk énekeseire visszaemlékezik. Emberek valánk; miért szégyenelnők azt? az élet útai keresztül járnak egymáson; s leggyakrabban elveink szentsége sem oltalmazhat meg akár tévedéstől, akár félreértéstől [...]. Elköltözött az ember; a költő miénk, e nemzeté marad végiglen; e nemzeté, mely neved és dicsőséged szent örökség gyanánt birandja.”

Kölcsey ezzel hitet tesz mestere, Kazinczy értékítélete mellett. Kazinczy már a kezdet kezdetén észreveszi Berzsenyiben a géniuszt, amikor bemutatkozó levelét követően így barátkoztatná az akkor még egymást nem ismerő

Berzsenyit és Kölcseyt egyik, Kis Jánosnak küldött levelében: „Vettem leveledben a' Berzsenyinkét. Valóban őbenne sokat, igen sokat nyertünk. De nem elégszem meg azzal, hogy csak *őbenne* nyertünk légyen: nyerni akarok *általa* is. Ezen levelemmel indul egygy más levelem Debreczenbe Kölcsey Ferenczhez, kit Berzsenyink által gyúlasztani akarok.” A történetet alighanem mindenki ismeri, ezért csak röviden idézném fel: Berzsenyi Pestre utazik, találkozik az akkori irodalmi elittel, három napig tart az ismerkedés. A barátkozás nem végződött föltétlenül jól, Kölcsey meg is írja Kazinczynak: „Berzsenyiről mi légyen Édes Uram Bátyámnak ítélete Szemerénk hú leírása után ki instáljuk, mer az a Nagy ember nekünk fejünkbe nem fér.”

Kazinczy viszont továbbra is kiáll Berzsenyi mellett: „Én ötöt csak verseiből, leveleiből s a mi Szemerénk tudósításából ismerem. Versei igen szerencsés poetát, levelei igen igen nemes lelkű, nagy talentomú s tüzü embert, hazafit s barátot mutatnak. Mit kell itélnem a Szemere leveléből, azt ti nálam nélkül is tudjátok, kedves barátim. Régen gyanítottam s most látom hogy ő egy kis Sonderling [különc], egy kis Rousseau, s az Genietől nekem nem váratlan dolog.”

Nem öncélú irodalmárkodásból idéztem meg mindezt. Micsoda nevek sorjázanak: Kazinczy, Kölcsey, Berzsenyi, Széchenyi... Cölöpemberek mindahányan. Idézzük ismét Kölcsey emlékbeszédét, amit mindannyiukra vonatkoztathatunk: „A szerencse, mely nyelvünket s literatúránkat századokon keresztül oly szűken pártolá, időről-időre mégis gondoskodott, hogy ne csak el ne sülyedjenek, hanem fenntartó szellemet is nyerjenek magokba, minek erejével ifjodva és erősödve szebb élet elébe siethessenek. Kazinczy és Berzsenyi két génusz valának, kik elhagyatás, mondhatnám eltapodtatás szomorú napjaiban varázserővel jelentek meg a magyar nyelv mellett; azt nemcsak életben tartották, de csínnal és kellemmel és fiatal bőség tündöklésével öntötték be; s új karaktert adának neki, mely századokon keresztül viruló szépség gazdag forrása lenni meg nem szűnend.”

Szűk kétszáz esztendővel Kölcsey méltatása után elmondhatjuk, hogy igaza volt. Berzsenyi, Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Jókai és társaik olyan szép és gazdag magyar világot rendeztek be itt nekünk, amit utána két világháború és két istentelen diktatúra sem tudott tönkretenni.

De ahhoz, hogy ez a szép magyar világ megmaradjon, nekünk is figyelmeznünk kell. Kétszázötven éve vetették papírra ezeket a sorokat: „Most lassu mérreg, lassu halál emészt. / Nézd: a kevély tölgy, melyet az éjszaki / Szélvész le nem dönt, benne termő / Férgék erős gyökerit megőrlik, // S egy gyenge széltől földre terítettik! / Így minden ország támasza, talpköve / A tiszta erkölcs, melly ha megvész: / Róma ledúl, s rabigába görbed.”

A folytatásban Berzsenyi felteszi azt a kérdést, amit ma nekünk is fel kell tennünk: „Mi a magyar most?”

Ez a kérdés az idegen civilizáció által meghódított bennszülött kérdése. Ez ma a legfontosabb kérdésünk. Ha hátralépünk kettőt, és kiemeljük a fejünket a közösségi médiák fecsegő zajongásából, akkor azt látjuk, hogy ma mindaz támadás alá került, ami a *magyar* fogalmát értelmessé teszi. Támadják azt a nyugati kultúrát és civilizációt, amit ezerszáz éve saját hozzáadott értékünkkel gazdagítottunk és erősítettünk. Támadják a nemzeteket. Támadják a férfit, a nőt, támadják a családot, támadják a gyermeket. Szaporodnak a társadalmi nemek, fogynak az igenek. Mindazt, amit bő kétszáz éve megalapoztak a fentebb felsoroltak és kortársaik, a cancel culture jegyében a történelem szemétdombjára ítélték.

De még ennél is nagyobb a baj. Már nemcsak a magyart, hanem az embert is zárójeleznék. Az, akit mi, keresztények személyként gondolunk el, a ma ránk erőltetni akart fölfogás szerint már nem személy, hanem pusztán egy ökológiai lábnyom. Idei húsvéti számvetésemben írtam: „Az ember utáni gender világban szegény. Nem valaki, hanem valami más. Az ember utáni gender pusztán egy ökológiai lábnyom, aminek csak a mértékéről lehet beszélni. Túl van jón és rosszon, bűne nincs, a jövője egy szám. Az ember utáni gender gyermeke tehát nem gyermek, hanem utód, az ökológiai lábnyom növelése.”

Ahhoz tehát, hogy egyáltalán értelmezni tudjuk Berzsenyi alapkérdését – mi a magyar most? –, nyelvünkben kell élnünk. Ez volt a reformkor programja is. Berzsenyi is diagnosztizálja már idézett versében: „Elődeinknek bajnoki köntösét / S nyelvét megúnván, rút idegent cserélt, / A nemzet örlelkét tapodja...”

A magyar kopernikuszi fordulatot a nyelvújítók hajtották végre, amikor úgy döntöttek – és Kazinczy ezt meg is érveli –, hogy anyanyelvünk alkalmas a világ megragadására. A magyar gondolatot magyar szó követte, a magyar szóból tettek származtak, mindezek eredménye a magyar szabadság. Mindezek mögött ott volt a lélek. Így kell tehát értenünk Berzsenyi sokat idézett versintelmét: „Nem sokaság, hanem / Lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat.”

A stratégia tehát nem túl bonyolult. Maradjunk meg bennszülötteknek, vagyis magyaroknak és európaiaknak. Nem új etikára van szükségünk, hanem arra, hogy a több ezer éves tízparancsolatot betartsuk. Ne kultúrafogyasztók legyünk, hanem kultúrahordozók. És hogy mit értünk ezalatt?

Befejezésül idézném erről Berzsenyit, aki Széchenyinek írja 1830-ban: „Én a magyar Muzsikában és Tántzban Ideált látok, s azt hiszem innét hogy Nemzetünknek valaha aesthetiás Culturájának kellett lenni, s hogy Eleinknél a magyar Tántz nem tsak multság, hanem legvalódibb aesthetiás Gymnasztika volt, a mit nyilván mutat annak egész természete, s nyilván bizonyít Kinizsink Hős tántza. Ez a Tántz olly gazdag különféleséggel bir, hogy az valamint minden kigondolható szép mozdulatokat és erőfejeleteket, ugy minden szép érzelmeket eggyeránt magában foglal. A mi pompás hadi Tántzainkat még az ősz férfi is nagy disszel eljárhatja, s jaj annak akki Bihari Hatvágásában a Hősdalt nem érti! A mi Tántzaink nem két három gyermekes lépdelésből állanak, mint a mastani módi Tántzok, mellyeket egy két napon megtanulunk, a harmadikon pedig egyforma, gyermekes, lelketlen voltok miatt meg is ununk; hanem olly tzélerányosok, hogy azoknak tanulása egész ifjuságunkban dolgot adott, s aesthetiás természeteik szerint olly kedvesek, hogy azok benünk[!] passióvá válnak s az által a barátság, nyájosság, ösztönei lesznek. S tapasztaljuk hogy azokkal fogy a magyar barátság; mert saját tántzainkat elfeledtük, az idegent pedig nem szeretjük s megszűnt Muzsikánk.”

Hát vigyázzuk anyanyelvünket, énekeljük énekeinket, járjuk a táncunkat. Ezt teszik azok a bennszülöttek, akik a valahol szabadságát nem cserélik el a bárhol szabadságára.

(Elhangzott Egyházashetyén a Berzsenyi-napon 2023. május 6-án)

KOMSA GABRIELLA (1975) Budapest

KOMSA GABRIELLA

Mítosz-újraértelmezések Tamási Áron novelláiban

Tamási Áront a székegyek legjelentősebb prózaírójaként tartja számon az irodalomtörténet és a köztudat. Novellában, regényben, drámában, publicisztikában egyaránt jelentőset alkotott, mégis mindmáig novellisztikáját tartják a legkiemelkedőbbnek, leginkább a húszas–harmincas évek alkotásait. Életművének értékelői, méltatói (Bertha Zoltán, Sipos Lajos, Kántor Lajos, Láng Gusztáv, Görömbei András, Cs. Nagy Ibolya és mások) a novellák számos műfaji, nyelvi, világképi jellegzetességét értelmezték, kategorizálási lehetőségeit is részletezték. Kijelenthetjük, hogy Tamási újrafogalmazta a műfajt: anekdotikus-játékos (*Ördögváltozás Csíkban*), líraian zengő (*Mihályka, szippants*), balladás-tragikus (*Szász Tamás, a pogány, Tüzet vegyenek*), mesemondó (*Hűségés Mártonka*) novellatípusokat teremtve. Prózai balladát (*Szép Domonkos Anna*) éppúgy írt, mint népi mitológikus novellát (*Okkersárga Ábrahám, Kivirágzott kecskeszarvak*) és naturalista remeket (*Szeder és Butyka*). Művei sokrétű értelmezési lehetőséget hordoznak magukban. A mitikus világkép és a realista elemek, a mese és a valóság ötvözése, egyidejű jelenléte gyakran kimutatott, közös vonása a Tamási-novelláknak. Írásművészetének egyedisége, újszerűsége nemcsak sajátos világképében, nyelvében, stílusában, a lírai beszédmódban, a szakrális és mágikus realizmusában keresendő, hanem a mítoszok újraértelmezésében, az ebből adódó szemléleti összetettségben, azaz a hagyomány és modernség szintézisében is.

A klasszikus modernség (új klasszicizmus) felértékelt az utalásos műveket (*Ulysses, Jónás könyve, A Mester és Margarita, Barabbás* stb.), parafrázisokat, hiszen ezek lehetőséget nyújtottak a szuverén újraértelmezésre. Tamási a novelláiba gyakran beépít bibliai motívumokat, történeteket, vallásos hiedelmeket, amelyeket legtöbbször ironikusan értelmez át, ezáltal egyrészt továbbörökíti a hagyományt, ugyanakkor rámutat az újragondolás szükségességére, időszerűségére. Meghökentő, abszurd fordulatokkal, groteszk újszerűséggel állítja szembe a fenségest az alantassal, a megkövesedett hagyományokat az új szemléletmóddal.

Három novellát vettem alapul az új értelmezési lehetőséget kínáló, illetve újraértelmezett mítoszok, bibliai motívumok megjelenési formáinak, a jelentéstartalom változatainak vizsgálatához. Mindhárom Tamási első alkotói korszakában született. Mindegyikben fellelhető misztikus és valószínű, hagyományos és újszerű elemek, tragikus és komikus vonások váltakozása, gyakori szembeállítás. A groteszk fordulat is elmaradhatatlan. Ugyanakkor más-más módon (tudatos tematikai, szerkezeti, nyelvi elemeket érintő változatossággal) sérti meg a biblikus kódot, és újítja meg a hagyományt.

A címválasztás mindhárom esetben sikeres, pontos, hiszen a művek címe előrevetíti, hogy olyan közismert, a bibliai hagyományból ismert motívumok, tartalmak fognak megjelenni, amelyek sok évszázad óta foglalkoztatják az emberiséget. Ebből adódóan számos, a szóbeli hagyomány által továbbmesélt, átalakított történet, illetve a kulturális szimbólumok állandó és regionálisan változó jelentés-tartalma is hozzájárul ahhoz, hogy sokféle tartalmi lehetőséget feltételezzen a befogadó.

A *Himnusz egy számmal* című mű egy bibliai epizód modern változatát villantja fel, és helyezi profán környezetbe. Már a címe meghökentő. A himnusz ősi lírai, gyakran liturgikus műfaj, mindenképpen fennkölt, magasztos hangvételű, általában Istent dicsőítő ének. Itt egy epikai mű tartalmi esszenciájának része. A számár egyrészt az alantasság, igénytelenség jelképe, vagyis nagyon köznapi fogalom, tehát a himnusz fogalmával ötvözve groteszk hatást kelt. Másrészt a számár a nyáját összetartó pásztorok állata volt, a *Bibliában* változatos példázatokban tűnik fel. Nemcsak Bá-lám szamarát juttatja eszünkbe, hanem a jézusi történetnek is fontos szereplője: a jászolban fekvő kisdéd oltalmazója, nem utolsósorban a virágvasárnap diadalt is láttatja velünk, amikor Jézus bevonult Jeruzsálembe. Eszerint már a cím utal arra, hogy egy bizonyos fogalomnak, jelképnek, cselekedetnek többféle megítélése, olvasata lehet.

A *Rendes feltámadás* is vallásos, a néphagyomány által sokat színezett témát, a feltámadás élményét sajátos módon feldolgozó, utópiának is megfeleltethető mű. Címe szintén meghökkentő: „rendes feltámadás”. A feltámadás az újjászületés, egy eltűnt, legyőzött eszme, érték újbóli előtérbe kerülése, valaminek, valakinek az erkölcsi győzelme. Vajon mitől rendes ez a feltámadás? Milyen feltámadások lehetnek? A rendes az igazi, a valódi, a végérvényes esemény megtörténtét sugallja.

A *Júdás* című novella cselekménye szintén bibliai történeten alapul, viszont az előzőktől részben különbözik. Az első két mű 20. századi történeteket (és meghatározhatatlan jövő idejű túlvilági víziót) dolgoz fel hétköznapi főhősökkel, és ezekbe a – majdhogynem – jelenkori történetekbe épülnek be az ősi, kétezer éves bibliai motívumok. Ezzel ellentétben a *Júdás* az újszövetségi történet újraírása, mégpedig ugyanazokkal a szereplőkkel és az evangéliumból ismert cselekménysorral. A Jézus születése utáni eseménysorozatot egy adott pontig lényeges változtatás nélkül tárja elénk, hogy majd a címszereplőt váratlanul egy továbbgondolt történetbe helyezze bele, amely átírja a Júdáshoz (Júdásokhoz) fűződő mítoszokat. Tehát itt maga a bibliai történet egészül ki új cselekményelemekkel és időrend szerint később megjelenő szereplőkkel, illetve évtizedek múlva, sőt ma is jelentőssé vált motívumokkal, azaz az elbeszélés idejéhez képest a jövőből építi be ezeket az elemeket a szerző a régi történetbe.

A három mítoszparafrázis nagyon jellegzetes közös vonása, hogy bennük hagyományos és újszerű, megszokott és idegen, szakrális és köznapi elemek feszülnek egymásnak, illetve kerülnek párhuzamba, rendkívüli esztétikai, valamint világképi összetettséget hozva létre. A három fejezetre tagolt *Himnusz egy számmal* című mű központi motívumai (templom, szamaras emberek, gyermekek) már az első fejezetben megjelennek, és beágyazódnak a nincstelen, erkölcsileg és anyagilag mélyre süllyedt falu helyzetképebe. Az olaszországi hadifogságból hazaérkező Gábor megváltó gondolatai e három szakrális motívumhoz kapcsolódva rajzolódnak ki. A templom, a szamaras emberek, az éneklő gyermekek mind-mind kapcsolódnak a bibliai hagyományhoz, számos történetrészletet idézve fel, de különösen a Megváltó életének, cselekedeteinek epizódjaira utalnak. A számár Jézus segítője, társa a jeruzsálemi templomba való bevonuláskor, a templom megtisztítása pedig megkérdőjelezhetetlenné teszi annak szent voltát. Jézusnak a gyermekekről alkotott véleménye is ismeretes: „Engedjétek hozzám jönni a kisgyermekeket, és ne tiltsátok el tőlem őket, mert ilyenké az Isten országa” (Mk 10,14). Nem kérdőjelezhető meg tehát e három fogalom szakralitása és tradicionális gyökere. A fenséges, misztikus jelleg ellentétben áll a köznapi, „cudar” környezettel. A misztikumot, hagyományhoz ragaszkodást fokozza az is, hogy a főhős visszaemlékező pozícióban, a múlt „emlékkertjeit” bejárva tárja elénk a taljánok közt látottakat: embereket, akik Istennel, egy számmal és apró gyermekekkel élték az életüket. Innen tekintve ugyanakkor már nemcsak szakrális szimbólumokként, hanem a mindennapok „emberközeli” elemeiként is megjelenítődnek.

Mindazt, ami az olaszoknál tradicionális, köznapi, a székelyek szemszögéből – annak ellenére, hogy bibliai hagyományon alapul – lehet újításnak (tulajdonképpen a másutt honos szokás bevezetésének, a hagyomány megújításának) és idegennek tekinteni. Míg Demeter Gábor az új értéket, az élet újrakezdésének lehetőségét látja benne, a megszokottsághoz ragaszkodó falu népe idegennek, elvetendőnek tartja. Az ismerős–idegen ellentét végigvonul a 2. és a 3. fejezet egészén. Meghökkentő módon ebben az „idegenségben” az ismerőst, a kétezer éves esemény jól ismert mozzanatának jelképes megisméltődését sem veszik számításba. Sokkal erősebb az idegenség iránti ellenszenv, mint az igazi, valódi, keresztény hagyományokhoz való ragaszkodás.

Gábor virágvasárnapi érkezése a számmal egyrészt párhuzamos a bibliai bevonulás eseményével, másrészt ellentétek sorával párosul. Mindezt a szerző alakzatok (ellentétek, párhuzamok, fokozások, halmozások) segítségével is prezentálja. A jelképes jelenet párhuzamos „a hozsannás napi” megérkezéssel, az új korszak forradalmát hirdető Gábor személye a Messiáséval. A fogadtatás viszont öröm helyett elutasítás, csúfolódás, gyűlölet. Hozsanna helyett „epét és ecetet” kiáltanak rá. Dicsőség helyett szenvedés jár az új korszak forradalmárának. A gyermeksereg kigúnyolja. Míg a számmal való megérkezés jelenete a virágvasárnapi bevonulással, a fogadtatás, az elutasítás a nagypénteki, Pilátus előtti megaláztatással, népítélettel párhuzamos. A virágvasárnapi hangos éljenzésnél Krisztus tudta, hogy nem fogják elfogadni. Ezzel párhuzamosan Gábor (akinek a neve is bibliai név, jelentése: Isten embere) is tudta, de ő a fogadtatás alapján, a szidalmak hallatán tudta meg. Megváltói szerepe egyértelmű, de a szerző nem sérti meg a jézusi hagyományt, az isteni tudást a halandóétól apró, finom utalásokkal, átírásokkal elkülöníti.

A faluból kiutasított, kikergetett szamaras ember elvonulásának jelenete is rájátszik a bibliai hagyományra, mégpedig összetetten. A számár hátára parancsolt ember láttatása ismét a hozsánás bevonulást idézi meg, csak groteszk módon kifordítva az esemény elemeit: nem bevonul, hanem kivonul, nem önként, hanem üldözöttként, az üldözöttség pedig a nagypénteki üldöztetést, megszegyenítést villantja fel újra. A virágvasárnapi történetben Jézus űzi ki a kufárokat a templomból, a 20. századi parafrázisban azonban a csúfolódó tömeg kergeti ki a főhóst a faluból. Kétszer kerül említésre a paripához hasonlóan vágató számár, ami a mítoszok, népmesék tradícióját írja át, újítja meg nyomatékosan. A második mondatban a látomás kiegészül: már táltos számár, hiszen a „hátán megbújva repült a jövő felé Demeter Gábor”. Nemcsak a csodavárá falu mítoszok iránti igényét teljesíti ez a látványos kép, hanem a helyhatározós szövszerkezet az újnak, az újrakezdésnek, a jövőnek a diadalát jelzi a maradisággal szemben. Ugyanakkor a fenséges-mitikus kép ütközik itt is a közönséges nézőtáborral. A záró jelenetben a megújulást hirdető Gábor Antikrisztusként említése ironikusan mutat rá a nép hiedelemvilágára, amelybe csak az a szakrális tartalom fér bele, melyben nincs új, számukra idegen érték, változás.

A nemzetiségi kérdésre csupán utalásokban kerül sor. A lelki-erkölcsi megújuláshoz megbékélésre, a múlt lezárására is szükség van. Jelképes cselekedet az „ellenségtől” (a románok és szászok lakta területről) hozni a krisztusi alázat állatát. Mindez a megszokott-idegen, a régi-új konfliktusát erősíti. Fokozza a gyűlöletet, az ellenszenvet, a virtuskodó gögőt: „– A székely nemes nép, hé! A szamarat nem nézheti, nemhogy tartsa!” – e mondat kiválóan szemlélteti a fentebb említett kettős ellentétet.

A szakrális és a profán elemek együttes jelenlétének, illetve ütközésének vagyunk tanúi a *Ren-des feltámadás* című novella befogadása során is, mindemellett nagy hangsúlyt kap a realista és a szürrealisztikus elemek párhuzamba helyezése is. A novella két fejezete között többrendbeli párhuzam és ellentét mutatható ki. Az első fejezet a földi élet realista bemutatása a püspöki udvarban: tele emberi nyomorúsággal, szenvedéssel, igazságtalansággal, túlvilági reménykedéssel. A 2. fejezet ezzel szemben abszurd világot idéz meg: a túlvilági létet, ahol trombitáló angyalok ébresztik fel a halottakat, zörgő csontú feltámadottak állnak sorban földet, erdőt foglalni.

A tudatos szerkezeti felépítésnek köszönhetően nem lehet nem észrevenni, hogy a fejezetek három-három főbb jelenetre, egységre oszthatók, és ezen egységek között párhuzamosság, kölcsönösség van. Az első szerkezeti egység az élők bemutatása: Demeter, az intéző, Énekes Ferenc, az öreg kocsis, fia, Péter, a jószágigazgató, az új kocsis. A püspök úrról csak tudjuk, hogy „van”. A szerző valamennyiről beszédes portrét rajzol. Különböző társadalmi és anyagi helyzetű, hitű, erkölcsű és nemzetiségű emberek. A második fejezet első egysége részletesen kibontott naturalista képsorokkal indul: a koporsójában bomló Énekest a rovarok és férgek csontvázzá preparálják. Az élő–halott, realista–naturalista ellentét mellett a férgesről tett megállapítás („sokan vannak és sokfélék, mint az emberi társadalomban”) visszautalás a püspöki udvar lakóira, a társadalmi különbségekre. Az „Ádáz támadások idejét éli az öreg” megállapítás megerősíti a párhuzamosságot az életében elszennvedett bántalmazásokkal.

Az első fejezet második jelenete az intéző és az új jószágigazgató megérkezése az udvarba, amelynek közepén megállnak, és szólítják az öreg kocsist és fiát. Ezzel átellenben, a 2. fejezet középső részében az angyalok jelennek meg, majd az Isten áll ki a világ közepére. Földi és transzcendens elemek párhuzamosságának vagyunk tanúi. Ennek a szinonim párhuzamosságnak az ironikus éle akkor nyeri el értelmét, ha a két fejezet utolsó, egymással szintén kölcsönhatásban lévő képegységét is figyelembe vesszük. A püspöki udvarban az intéző üldözi és gúnyolja az öreg kocsist, az új jószágigazgató elbocsátja, az új kocsis „taszigálja”, halálra bántja. A túlvilágon rájuk támadnak a rendtartó, parancsnok angyalok, félretaszítják az urak, s végül még az Isten sem ad igazat nekik. A két fejezet közötti szereplői megfeleltetések egyértelműen rámutatnak arra, hogy a társadalmi hierarchiában, az emberek viselkedésében nincs változás. A főhős és fia magatartásában – épp ennek köszönhetően – viszont a párhuzamosságok megketőződnek, és módosulnak is. Az első fejezetben az öreg Énekes jámbor, alázatos, istenfélő ember, aki imádságos hittel bízik a túlvilági igazságszolgáltatásban. Fia, Péter az ellenkezője: nem imádkozik, nem alázodik meg, a földi életben lázad fel az elnyomói ellen, és nyer igazságtételt. A túlvilágon viszont apa és fia együtt lázadnak fel: azt teszik, amit az öreg Énekes tévhitének köszönhetően elmulasztottak.

A műben a püspöki udvar a természetes környezet és a realitás, a túlvilág pedig abszurd; az egyik emberközeli, „ismerős” mikrovilág, a másik biblikus, transzcendens, kozmikus. Tamási sajátos módon teremti meg az átmenetet a két világ között: az emberi test megsemmisülésének naturalista, természettudományos leírásával. Ezzel a naturalizmussal szemben áll az idő múlásának mitikus és kozmikus megjelenítése: „Csupán az idő ketyeg, mint egy mérhetetlen és tökéletes óra, melynek központi kereke a nap, és kisebb kerekei a csillagok. Másodperceivel évszázadokat mér.” Ugyanakkor igazodik az embereknek a tér és az idő végtelenségét érintő elképzeléséhez, fokozza a várakozást, növeli az elvárást a nagy naptól.

Az utolsó ítélet napját az író a népképzlet szerint ábrázolja. Kozmikus méretet ölt a fény („Szakad a fény, mint a zápor”), a hang („Világzengetően trombitálnak”) és az öröm („A csillagok táncolnak”, a halottak „ujjongva tódulnak kifelé”). Ezzel szemben – ugyancsak a népi elképzelést követve „földiesíti” is, a néphiedelem szerint rendezi be a túlvilágot, hiszen emberszabásúak az angyalok, az Isten, és a feltámadók is úgy viselkednek, mint a földi létben. Ezáltal a mítoszt földi viszonyra változtatja, a transzcendens szereplőket köznapiakká. A nép mitikus elképzelését tárja elé, amelynek újragondolása szükséges, hiszen ez a vízió abszurd, nem az elvárásokkal megegyező kimenettel von maga után, ugyanis a társadalmi problémák, emberi magatartásformák földi viszonylatai is áthelyeződnek a túlvilágra. A túlvilág és a feltámadás abszurd ábrázolása, a groteszk képsorok, fordulatok által a fenséges közönséggé válik, a képmutatás lelepleződik, és az első fejezetben végigvonuló iróniával párhuzamosan mélyebb értelmet nyer. A *Rendes feltámadás* záró képe azáltal kettőzi meg a csattanót, hogy parabolikusan utasítja el a „feltámadást”, tehát nem csupán vallási értelemben, hanem egy általánosabb kétely nevében is. A biblikus kód szükségszerű megsértése és átrendezése során válik a mű szatirikus mítosz-parafrázissá, ugyanakkor mítosz-újraértelmezéssé is. Nemcsak rávilágít a társadalmi rend és az emberi magatartások torzulásaira, hanem társadalmi indulat kifejezésére is alkalmassá válik. Egyetemes érvényűen jeleníti meg a mindenkori szegénység sorsát, a kiszolgáltatottságot, és más jellegű társadalmi-emberi problémákat, de lehetőséget kínál a további újraértelmezésre is.

A *Júdás* című novella szintén szatirikus mítoszparafrázis, és egyben mítosz-újraértelmezés is. Bibliai történeten alapul, magában foglalja az ősi mítoszt, majd kiegészül olyan groteszk cselekményelemekkel, amelyek által új értelmet nyer, újrafogalmazódik a hagyomány által őrzött történet. Az előző két novellától eltérően nincs fejezetekre osztva, viszont a lineáris cselekményben két nagyobb szerkezeti egységet különíthetünk el: a tágabb környezet (ország-világ) történéseit és a „családi” (személyes, egyéni) eseményeket.

Az evangéliumi történetre való rájátszás egyértelmű, már abból adódóan is, hogy a hagyomány által őrzött eseménysorozatot, annak ismerős mozzanatait lényeges változtatás nélkül közli az első egységben. Viszont a mítoszt egyrészt fokozatosan fosztja meg szakrális, kozmikus jellegétől, tehát „földiesíti”, másrészt általánosabb érvényűvé teszi az olvasatát. Általánosító és ironikus az örömhír tartalma helyett a „balga híreket beszéltek” szövszerkezet használata. A szakrális személyek közül a napkeleti királyok neve nem szerepel, hanem ironikusan „három különös vénember”, „vén mágusok” jelzős szerkezettel vannak azonosítva. Sokáig Jézus nevét sem olvashatjuk, csak a zsidók királyaként vagy gyermekként kerül szóba, ezzel is fokozva a szakrális tartalom profanizálását. Ellenben Heródes számtalanszor megnevezésre kerül, és jelentős terjedelmű szövegrész foglalkozik az ő történetével, az ő nézőpontjából (is) láttatva az eseményeket, átírva a biblikus hagyományt. A gyermekgyilkos, hatalmát féltő Heródesen kívül egy másik gonosznak, erkölcstelennek feltételezett szereplő nézőpontja érvényesül a novellában: Júdás anyjáié.

A mítosz fokozatos földiesítése a mű térkezelésében is megmutatkozik, a cselekmény jellegében úgyszintén. A kozmikustól az egyéniig, a tárgyiasig, a csodáktól és a jótettektől a barbár gyilkosságokig, bűnelkövetésekig, a fenségestől a közönségesig jut el a mű. Az „arany fénnel Júdea-ban kigyúltak a mezők” a felütésben kozmikus méretű tájat, valamint transzcendenciát sugároz. Ezzel szemben a novella utolsó jelenetében a „harminc ezüstpénz” a keresztény jelképtől eltekintve is tárgyias, kicsi, közönséges. Az arany–ezüst párhuzam is értéktelenedést jelez. Élesen szemben áll a (névén nem nevezett) megszületett Jézus és a novella utolsó jelenetében megjelenő, a legutolsó sorban megnevezett Júdás. A későbbi Mester és a tanítvány, a Megmentő és az áruló, a Messiás és a gyilkos, Isten fia és a sátán megszállottja. Itt párhuzamba vonható gyermeki ártatlanságuk és életük veszélyeztetettsége. Ugyanakkor ellentétben áll a megmentésük módja: József az anygali

figyelmeztetésre Egyiptomba menekíti a kisdedit, a továbbgondolt történetben Júdás anyja testét bocsátja áruba fia megmentéséért. Fenséges, erényes jelenet az egyik, közönséges, bűnös a másik. Céljuk azonos, módszerük merőben más.

Noha a történetben Mária, Jézus anyja cselekvő szereplőként nem jelenik meg, csak épp említésre kerül „a gyermek anyjaként”, nem lehet figyelmen kívül hagyni személyének, történetbeli és anyai szerepének párhuzamát, illetve ellentétét a Júdás anyjával. Szűz Mária Isten fiának anyja, a legmagasztosabb személyek egyike a keresztény hagyományban, akinek a neve is jelzi az érintetlenséget, erkölcsösséget. A mű második felében ezzel szemben Júdás anyjának alakja kerül középpontba, akiről a *Bibliából* nincs előismeretünk, mint Máriáról. Először külseje („szép és kívánatos”), majd tettei alapján („széjjelnyitá az ő köntösét”) ábrázolja a narrátor, kétséget nem hagyva afelől, hogy laza erkölcsű, esendő, bűnös, közönséges személy, aki groteszk módon szöges ellentétben áll a Megváltó anyjának fenséges, hibátlan alakjával. Egy jelentős jellemvonás mégis közös a két anyában: az anyai szeretet, a gyermekükért más-más módon, de áldozatra képes édesanyák szeretete.

A címszereplő csak a mű legvégén jelenik meg, későbbi attribútumával, az ezüstpénzzel. A bibliai hagyományból nem tudunk gyermekkoráról, szüleiről. Jézus tanítványaként, árulójaként vált ismertté. Sokféle mítosz ismeretes pénzsóvárságáról, az árulás utáni haláláról. Az író e két motívumot (pénzt, halált) helyezi a Júdás-történetbe, mégpedig párhuzamba helyezve az azt megelőző és a majdani események elemeivel. A harminc ezüstpénzt az anya – groteszk fordulatot idéző módon – emlékebe kapta, amikor „meg tudá oltalmazni az ő édes fiát a szörnyű haláltól”. Ezzel ellentétben nagycsütörtökön Júdás Jézus elárulásáért/haláláért ugyanennyi pénzt kapott. Az ezüstpénz a megmentést, az életet szimbolizálta az anya számára, a későbbi történetben az árulás örök jelképévé vált. A halál-motívum szembeűnő ellentétet mutat a novella elején megjelenő isteni születéssel, ugyanakkor párhuzamos mind Jézus, mind Júdás későbbi halálával. Itt a kálvini predesztináció hagyományára is rájátszik a szerző, szinte magyarázatul szolgálva a későbbi eseményekhez. Az anya csak időlegesen mentette meg a fiút a haláltól, ezáltal előidézve a későbbi fizikai-erkölcsi halál bekövetkeztét és Jézus halálát.

A novella a Júdáshoz fűződő mítoszok újragondolására, újraformálására ösztönzi a befogadót. A megrögzött hagyományok, a mítoszok felülírásának, megújításának szándéka nemcsak bibliai, hanem társadalmi szinten is kifejezésre jut, hiszen nem véletlenül halad a szöveg a legszakraálisabbtól a legközönségesebb tartalom felé. A megújulás igénye nyelvi szinten is kifejezésre jut: a régies szavak, főként az ómagyarkori igealakok tudatos halmozása, a fennkölt, patetikus szavak abszurd helyzetekben ironikussá, már-már komikussá változtatják a szöveget.

Az irónia megjelenik a túlzások és ellentétek által: Heródes hatalmas seregekkel, rettegve küzd egy újszülött ellen. Heródes a hatalom és a kegyetlenség, Júdás a pénzhétség és az árulás szimbóluma, és szatirikus ábrázolásuk társadalombírálat is.

A bibliai motívumokat, történeteket feldolgozó, újraértelmező Tamási-novelláknak közös sajátossága, hogy nagyon sokrétű értelmezési lehetőséget rejtenek magukban, ugyanakkor univerzális érvényű, mindenkor korszerű és időszzerű gondolatokat közvetítenek. Az író minden esetben groteszk fordulatokkal, az irónia mesteri alkalmazásával, az ellentétes (fenséges–alantas, komikus–tragikus) esztétikai elemek ötvözésével, a nyelv teremtő lehetőségeinek maximális felhasználásával alkotja újra, írja fölül az évezredes mítoszokat.

CS. NAGY IBOLYA

Elemző érzékenység, egyetemes következtetések

Jánosi Zoltán *Antigoné gyűrűi – Kézjelek Kreón árnyékára* című könyvéről

CS. NAGY IBOLYA (1946) Debrecen

Tizenkilenc kötet után – pályakezdeként ott van egy-egy novellás- és verseskönyv is – állította össze impozáns, több mint hétszáz lapos, a maga vélte-válogatta legfontosabb írásaiból gyűjteményes könyvét Jánosi Zoltán. 1996-ban a *Nagy László mitologikus költői világáról* írott monográfiája nyitotta az irodalomtörténész szakirodalmi könyveinek sorát, s a 2020-as *Örvénylő himnuszok. Változatok a küldetésről* után most, a 2022-es *Antigoné gyűrűi – Kézjelek Kreón árnyékára* (Magyar Napló) az eddigi szakmai életútra vethető újabb – korántsem teljes – rátekintés lehetőségét kínálja. Pedig határozott kritikusi-irodalomtörténeti pályáivet, poétikai-szemléleti érdeklődési centrumokat jelöl, közöttük (nem utolsósorban) Jánosi Zoltán szabolcs-szatmári tájhazája klasszikus és kortárs irodalmi értékei iránti megkülönböztetett vonzalmát, irodalomtörténeti, kritikusi figyelmét is mutatja. Azt is ugyanakkor, hogy Jánosi Zoltán számára, ha valamely életmű, könyv fölkelte a figyelmét, nincsenek lezárt alkotói utak. Részint mert nem téveszti szem elől a szerzők újabb megjelenéseit, részint pedig azért, mert az általa is vizsgált művekkel, alkotókkal általában többszörösen szembesíti magát: ha újabb viszonyítási pontra lel, kellően még ki nem bontott eszmei-szellemi, stílári rétegeket vél felfedezni, vagy éppen másféle irodalomelméleti, teoretikus próbának kívánja alávetni a művet. A most göröcső alá helyezett könyvek esetében is érvényes mindez: némelyikkel, verssel, drámával, prózai munkával, sőt olyan szerzőkkel is, akiknek monográfiában kutatta-összegezte (az adott pillanatil) a szakmai életútját, sokadik találkozására Jánosi Zoltánnak a könyvben olvasható tanulmány.

Csupán egy irodalomtörténeti-kritikusi megállónak, a pálya egyik stációjának tekinthetjük tehát, ennek fényében olvassuk ezt a gazdag válogatást.

Első impresszióként jegyezzük meg, hogy az időben és térben elhelyezhetőség könnyebb megoldása helyett (bár az összkép nem nélkülöz bizonyos kronológiát, Kölcseytől, Arany Jánostól például Krúdyn és Móriczon, Páskándin, Pilinszky, Ratkó Józsefen, Tornai Józsefen, Kiss Annán, Nagy Lászlón és másokon át máig, például Ekler Andreáig, Serfőző Simonig, Péntek Imréig vagy Szentmártoni Jánosig), mégis, főképpen ama jelentős poétikai-szemléleti centrumok szerinti rendezővel látjuk a hangsúlyosabb útjelzőnek. Példa lehet, erre vonatkozó, máris a nyitó fejezet („*Sírni, ti vadak, gyertek ide...*”). Több tanulmányt találhatunk itt a magyar és világirodalom vizsgált alkotóinak és műveinek, a glóbuszt körbeéő irodalmi mintáknak mint szellemi elődöknek s utódoknak olykor kibogozhatatlanul rejtélyes, mégis létező, nem csupán poétikai és stílusrányzatbeli, de hangsúlyozottan szoros szemléleti-eszmei hasonlóságot is mutató kapcsolatáról. S máris Jánosi Zoltán jellegadó irodalomtörténeti, kritikai szakterületének sűrűjébe lépünk: a pályáivet átfogó, mélyrehatóan s következetesen vizsgált tematika, alkotói magatartás, az írói társadalmi-erkölcsi sugallat, az egyetemes irodalomban megjelenő folklórirodalom, a népköltészet írott vagy verbálisan hagyományozott világa, a 20. század eleji népi szürrealizmus alkatának, sajátosságainak, összefüggéseinek reprezentáns megjelenítéseként. Példaként ismét: a „Hymnus előképének”, Kölcsey Ferenc *Dobozi* című mőballadájának mint életművön belüli poétikai előrevetülésnek, ugyanakkor a „magyar sorsra és jövőre vonatkozó” *perspektívát*, ha úgy tetszik: nemzeti jövőképet kínáló *intellektuális erőnek* az értelmezése nyitja a könyvet (több Kölcsey-dolgozata más kötetekben található Jánosi Zoltánnak), egy kivált érdekes véleményt is fölemlítve. A magyar népköltészet bizonyos típusai a görög tragédiákhoz hasonlóan személyes és társadalmi érintkezésű, „sűrített lét-drámaként” értelmezhetők, s Csoóri Sándor népköltészet-témájú vizsgálódásai szerint „magzatburokban bennszorult drámaként” foghatók fel. A klasszikus magyar irodalom korába invitálva ejt szót ugyanitt Jánosi Zoltán Arany János és egy lehetséges poétikai utód, Federico García Lorca poézisének sajátos összekapcsolhatóságáról is: „fordított szinkronitással”. Meglátása szerint némely *folklór-átlényegítő*

Arany-ballada fontos előfutára, sőt megalapozója nemcsak a magyar népi szurrealisták stílus- és szemléleti tendenciáinak, hanem Lorca 1923-as *Cigányrománcok* című művének is: „valójában sokszorosan is ballada-értékű munkáinak bizonyos előképei is ott virrasztottak már hetven-nyolcvan évvel korábban Arany János magyar nyelven telerótt papírlapjain”. A kötet egy másik pontján, *A Tengerre hullt diólevél* című tanulmány Csoóri Sándornak a „bartóki modellel” foglalkozó esszéjét s a költő több írását is említve szól Jánosi Zoltán a folklór és az „archetipikus kultúra” integrációjáról. Csoóri szerint 20. századi nézőpontból, a korszak néprajzi kutatásainak fényében szemlélve, a „kulturális távolságot” (Ricoeur) legyőző értelmezések révén, a bartóki „új egyetemesség gondolatrendszerében” válnak egyetlen hatalmas, „Képzletbeli Múzeumban” közös és egyidejű kulturális kincs-csé az „egymásra következő vagy egymástól különböző civilizációk” alkotásai.

Ennek a virtuális múzeumnak a lakói például a világ két távoli pontján élő, most egy objektív helyre, egy fejezetbe került szerzők és alakjaik: Gabriel García Márquez és Németh László *hősnői* is. Főképpen az *Égető Eszter* főszereplőjéről és a *Száz év magány* Ursula Iguaránjáról szólva jelzi összehasonlító elemzése egyik fő szempontjaként (és egyben következtetéseként) Jánosi Zoltán, hogy „Csomorkánynak és Macondónak és az őket körülfogó idegenségnek is mikroszintű központja, különleges poétikai súlypontot képző eleme a ház: mint az ember otthonképzetének „szakrális centruma”. Amely azonban már tágabb értelemben, „világfókuszaként”, ugyanakkor mégsem a pozitív otthonképzet, hanem a *magány*, az elzárkózás-elzártság, a *bezárkózás*, a „másik emberhez szellemiségében eljutni nem tudás”, a *perspektívtávlanság*, a *társtalanság*, az „individuumok darabokra hasadásának”, az *izolálódásnak*, de a mindez ellen való *lázasadásnak* a két műben közös, jelképi centrumát is jelenti.

Szükséges penzum persze a kötet cím – s irodalmi vonzaskörzetének – értelmezése. (Nem feledve, hogy Jánosi Zoltán címadásai szinte mindig az iránytű finom kilengéseivel-rezdüléseivel segítenek-noszogatnak esszéi, tanulmányai lényegi tartományai felé, s tanácsos ezt a szíves navigációt most is komolyan venni.) Már csak annak okán is, mert – az épp kötet címadó státusánál fogva is kiemelt tanulmányban (*Antigoné gyűrűi*) – egyúttal Jánosi Zoltán egyik legkedvesebb szerzőjére, alanyára találunk. Több írás is foglalkozik a költővel-dramáiról (ebben a kötetben is, 2016-ban pedig monográfiában tekintette át a szerző már lezárt életművét Jánosi Zoltán): a közös tájhaza egykori lakójával, a háztól házig lelenckedő, árvaházban felnőtt, e gyermeki sorsból poétává érett, verseivel, drámáival a létező szocializmus abnormitásaira figyelmeztető, a rendszerváltást megérni már nem tudó költővel, Ratkó Józseffel. Jánosi Zoltán most a drámáit méltatja, faggatja – kettős kötéssel. A megidézett Szophoklész a görög mondakörből született drámájában Antigoné korának íratlan, de legfontosabb, mert isteni törvényből fakadó rendje s a maga lelkiismereti parancsa szerint cselekszik, amidőn eltemeti a hazaárulással vádolt testvére holttestét. Szemben, ellenfélként, Kreón király hatalmi-zsarnoki döntésével, amely semmibe veszi az isteni törvényt és feljebbvalóságot, s temetetlenül örök földi bolyongásra ítélné Polüneikészt. Ratkó József 1986-os *Antigoné*-fordításában, magyarításában és az előhangként elképzelt Kreón-egyfelvonásosában (tervezett, közös színpadi címén, de színpadra így sohasem jutva: *Oidipusz gyermekei*), egy másik időben és térben ez a mitológiai ellentét a kommunista rendszer önkényét, emberalázó zsarnokságát; a „Kádár-alteregő” Kreónt és „megtorló apparátusát”, s a velük szemben felkelő egyének és közösségek bátorságát, elhivatottságát szimbolizálja. A görög hősök szembenállása a két Ratkó-műben a zsarnokság és az e zsarnoksággal szembeszálló, áldozati szerepre kényszerülő, egyetemes emberi és magyar történelmi sorskérdéseket fölvető, protestáló emberek politikai-ideológiai ellentéteként olvasható, értelmezhető. Jánosi Zoltán e sok szempontot vizsgáló, alapos poétikai elemzést kínáló tanulmányában a művek születése, a két „áltörténeti”, „ál-klasszikus” dráma világra jötte, az alkotás-lélektani, benső kényszer okainak-indokainak boncolgatása, de már a *Szophoklész és 1956 Ratkó József drámai műveiben* alcím is kiemeli a történetet a „thébai mondakör paraméterei” közül, s körülhatárolja azt a politikai, társadalompolitikai terepment, amelyet azután az irodalomtörténész az értelmezés dráma-esztétikai eszközeivel bejár. Egyértelművé téve: e Ratkó-művek forráspontja, „lelki és erkölcsi földrengéseinek epicentruma” még a „távoli Théba vidékén is” a levert 1956-os magyar forradalom; a szabolcs-szatmári vidékek szülte drámák keletkezésének könnyen feltörhető kódú, időzített pillanata pedig e forradalom harmincadik, már a „maradék pártállami történelem végnapjait” is mutató évfordulója.

Ratkó József különleges „nyelvdramaturgiai” eljárására is kitér a kritikus (Babosi László Ratkó-monográfiájának idevágó megállapításait is szóba hozva). A magyar kortárs és archaikus nyelv for-

dulatai, a nyelvhasználatban megnyilvánuló „nemzeti tartalmak”, a korábbi fordításoktól eltérő, „keleti”, a „népköltészeti alapokon nyugvó, népi-nemzeti hagyománykörből származó” beszédmód, kifejezésforma, továbbá (Nagy Gáspár ismert, összefoglaló képével) *Antigoné 56-os ormóttan cipellője* kibillentik folyásából a „lineáris időt”. Így a görög történettől „kettőezer-négyszázharminckettő-harminchárom” esztendőnyi jövődében a magyar történelem tragikus sorsfordulatáról mesél Ratkó József *Antigoné-fordítása és Kreón* című, „antik drámája”. Jánosi Zoltán meglátásai, érvei és *megfejtései* közül kiszálazhatunk még néhány fontos állítást, utalást. Például azt, amelyik a költő-író Ratkó József saját Kreón-értelmezésére hívja fel a figyelmet. Eszerint Kádár János, a görög király magyar alakmása valójában ugyancsak „véletlenül”, s *nem morális képességei*, rátermettsége, alkalmassága révén jut a *hatalomhoz*: 1956-ban csupán „villámgyorsan megkaparintja” azt, és elkezdi „isten-től-embertől elrugaskodottan ítélkezni élők és holtak fölött”. Kreón magyar megtestesítője épp olyan „morálisan műveletlen” uralkodó, mint thébai előképe. Ratkó József mindhárom drámája – így egy másik meglátása Jánosi Zoltánnak – a két görög vonatkozású mellett az István korára mutató, 1984-es, *Segítsd a királyt!* (a szerző *társadalomértelmező programjaként* egyként 1956 „gondolati centrumából” kiindulva) egyszerre „mozdul meg a magyar és európai kultúra kezdetei felé”. István története a magyar államiság alapjait idézi föl, az *Antigoné-fordítás és a Kreón* című dráma pedig az „európai ember hajnala felől végzi el a 20. századvég magyar tragédiájának értelmezését”. Benne a végtisztesség nélkül, jeltelen sírba elkapart, mártír miniszterelnök, Nagy Imre arcának-sorsának vonásaival is. S hogyan intene az irodalomtörténész az *Antigoné* Trencsényi-Waldapfel Imre fordításában kultikussá lett mondatára: „Sok van, mi csodálatos, / de az embernél nincs semmi csodálatosabb”, s a mellé tehető, igazságtartalmában vele párba állítható Ratkó József-változatra, magyarártásra: „Sok szörnyű csodafajzat van, / s köztük az ember a legszörnyebb”.

Hasonlóképpen nagy formátumú, kiemelést kívánó tanulmány a Tamási Áron és Lorca szemléleti világ-megközelítésének, a két életmű számos poétikai hasonlóságának, a két alkotó sorstényezőinek kapcsolódási pontjait elemző írás (*Andalúz tükrök. Párhuzamok és érintkezések Tamási Áron és Federico García Lorca életében és műveiben*). Jánosi Zoltán alapvetésként szögezi le, hogy a „két író ikertestvér-jeleket mutató esztétikumának fontosabb forrás-, kifejezés- és magatartásbeli alapvonásait” vizsgálva is egyértelmű a *magyar irodalmi tudatban* élő, mintegy közmegegyezéssel vélemény – a magyar művek „nyugati kultúráktól való megkésettségének; másod-, harmadrendűségének”; a „másoló”, „mintakereső” attitűdnek; a „gyarmati irodalom” szerepnek-vádnak – hamissága, felületessége, túlhangsúlyozottsága. Fontosabbnak véli egyrészt az irodalmi művekre, a művészetekre tekintő, „toleránsabb” értelmezést, amely „idegen sémák, etalonok, kópiák követésénél jóval nagyobb figyelmet helyez a lokálisban megnyilatkozó emberi minőségekre”, a *sorsválaszokra*. Másrészt, de ebből is következően, az *eredetiség kérdésében* a „perem” *antropológiájára és történelmére*. Tamási és Lorca életműve éppen az irodalmi *egyidejűség* példájaként vizsgálható, írja a kritikus (Ilylyés Gyula hasonló véleményét is megemlíti). Jánosi Zoltán a *Székelyföldet és Andalúziát* összekapcsoló „paralel intellektuális térségeket”, „analóg vonásokat” szemügyre véve három fontos (nem csupán e két író esetében érvényes), meghatározó tényezőt emel ki. A „biográfiai mezőt”, azaz a „sorsív” közös pontjait; a szerzőket életre szülő népcsoport „történeti, civilizációs, szociális helyzetéből felizzó” „rokon-öszöntések” körét; s az *irodalmi válaszadás* karakterét, akaratát. Azt, amely a *nemzeti sors- és identitástényezők* rögzítését, a *lokálistól a nemzeti színterein át az egyetemes* „irodalmi síkra” emelését tekinti a vizsgált alkotók esetében az ösztönző akaratnak s nagy „művészi erejű tudatosításnak”.

Jánosi Zoltán műfajpoétikai, szövegcentrikus, strukturális elemzése a korszak számos irodalmát jellemző stílusforradalom, a népi szürrealizmus vonulatának mindkét íróval szembe fordított „nagy szabású motivációit” is vizsgálja. Tamási esetében az „archaikus tudati örökség”, a székely folklór „mélyvilágából kiemelt” modellek *integrálásához*, általában a székely író prózáját, az „epikát lírizáló”, *mágikus-mitikus, folklór-átlényegítő eljárásokhoz* említve példákat. A két alkotó dráma- és prózavilágáról szólva pedig olyan közös, a népi hiedelemvilághoz kötődő, *irreális motívumokkal* megrajzolt világképet értelmez (Mester Yvonne meglátásait idézve), amelynek az „emberi szférán kívül a természet, sőt az egész kozmikus mindenség is szerves része”. A két *esztétikai palota* – Jánosi Zoltán szerint – egymástól függetlenül, de hasonló „arányokkal”, „díszítettséggel” megteremtett *belső teret* mutat: amelyben közös szemléleti-poétikai tényezőként jelenik meg a műnemek „folytonos egybejárása”, a műfajvegyítés, a „népköltészet, folklór és a népiélet beépítése a poétikai alapzatokba” a „népi

sorshelyzeteknek és ezek perspektívakeresésének ábrázolásában”, együtt a „tragikum kohéziós szerepével”. Az irodalomtörténész mindig fontosnak tartotta-tartja a genetikus hátszág: a származási, családi, társadalmi háttér, a neveltetési, kulturális-szociális környezet a nevelődés-érés folyamatában betöltött, személyiségalakító szerepét; a művek mögöttes tereiben megbújó, a hozott világból való lelki-szellemi-társadalmi elemek-élmények, a (több elméleti megközelítés szerint ugyanakkor csak művön kívülinek tekintett) világkép (és akár esztétikum) meghatározó tényezőit. S ahogy Ratkó József életműve esetében is föltárja a zaklatott gyermekkor, a szembeszegülésekkel teli ifjúkor élettényezőit, amelyek bizonyíthatóan összefüggésbe hozhatók Ratkó társadalomkritikai hevületével, úgy a Tamási–Lorca párhuzam indoklásához is megtalálja a megélt élettapasztalati rétegek közös elemeit. (Túl a két szerző életkori azonosságán, amely a születés egyévnnyi különbségével – 1897, illetve 1898 – Lorca korai, 1936-os haláláig azonos világtörténelmi korszak eseményeit kínálta mindkettőjük számára. Tamási vállán külön nehezezzel: Trianon a földrajzi peremlét többeségi nemzettagjából a kisebbség diszkriminatív sorsú közösségének tagjává fokozta le.)

A borítószöveg „küzdelmes irodalomnak” nevezi azt az irodalmi-világirodalmi (a szerzők és műveik poétikai-eszmei arcvonásait és a téma-jelenség iránti kritikusi vonzalmat egyként fölmutató) mérítést, válogatást, amellyel Jánosi Zoltán a kötet lapjainak többségét megtölti. Ez a világképi-szemléleti vonatkozás tehetta a Nagy László-esszék egyikét, a költő Jeszenyin-fordításáról szólót („*Sírni, ti vadak, gyertek ide...*”) Ajtmatov (*Ajtmatov-koordináták. Vázlat egy kirgiz jurta falára*) és Ratkó József Szophoklész-átiratai közé, Kiss Benedek bolgár versfordításának gyűjteménye („*Szél ellenében röpködő sas...*”). *Bolgár világ magyar tükörben*) és a finnugor poétikáról írott Jánosi-dolgozat mellé. Nagy László öt Jeszenyin-fordítása fölé lenyűgöző szakirodalmi boltozatot épít Jánosi Zoltán (*A jávorszarvas üldözése*). Szót ejt például az orosz Meletyinszkij, a mítoszkutatás egyik legfontosabb alapkönyvének tekinthető, a kutatás nemzetközi elméleti eredményeit összefoglaló, *A mítosz poétikája* című (1976) könyvéről, amely a téma kutatóinak – Durkheim, Jung, Mircea Eliade, Lévi-Strauss és mások – téziseit a „maga szuverén központú analizisével” foglalja össze, *szintetizálja*. Azt is hangsúlyozza e tanulmányában Jánosi Zoltán, hogy a 20. század eleji „folklórszervesítő világirodalmi vonulat”, az *áttörés* „geográfiai helyszíne nem a fejlett nyugati világ, hanem a *perem-Európa* volt”, azután Latin-Amerika és ama fejlett nyugati világ nagyobb részét elnyomott, színes bőrrű kisebbségeinek megszólalásai. Jeszenyin (és Lorca), valamint Nagy László művészetének párhuzamai között a népköltészet „versbe építése” s az alulso világ, a népsors meghatározta „politikai akarat” irodalmi képviselése fontos, közös poétikai-eszmei vonás: ami Jeszenyin poézisében kora orosz valóságának *látomást és mítoszt ötvöző* kritikája, az megjelenik Nagy László Kádár-korbéli, „remitologizációs” esztétikai eszközöket alkalmazó alkotásaiban is (például *Gyöngyszoknya* és más művek).

A világirodalom olyan keleti, „perem-tájai” felé fordul Jánosi Zoltán e tanulmányokban, amelyek civilizációs-kulturális elemei, az archaikus mítoszok *műfaj-átformáló irodalmi-világirodalmi térfoglalásai*, a küzdelmes történelmi századok hagyományképei a magyar nép- és kultúrtörténet rétegei közül is ki-kiviláglanak. Nyelvi elszigeteltségben (Ajtmatov) vagy történelmi-nemzetiségi elnyomásban (a bolgárok fölötti, sokszázados török uralom) élő népek identitásküzdelmek, a „folklóralapzatból” kinövő kulturális, antropológiai meghatározottság-tudat irodalmi megjelenései (például a finnugor népirodalom magyar *átszűrődései*) adják azt a példaanyagot, amelynek 20. századi kiteljesedését, a különböző kultúrák egymást átszövő, *esztétikai, identitást* is fölmutató szellemi-művészeti tablója alapján Jánosi Zoltán a kultúrák egyetemes értékkepletét fölvezet. Azt, amely szerint (például a nyelvi különállósága miatt lefordíthatatlanul-lefordíthatatlanul maradt magyar irodalom számos, világirodalmi rangú értéke) a „művészi megszólalás erejének, igazságának szempontjából” a világ minden szeglete, „minden elrejtett zuga” azonos a *világ fővárosaival*. A világirodalom *értékszerkezetében* nincs különbség a *kirgiz jurta*, *Nagy László faluvégi szülőháza* és a *felhőkarcok* között.

Szólni kell – még ha vázlatosan is csupán – a kötet másik két költő-alanyáról, mert kitüntetett szerepű alkotói ők is Jánosi Zoltán irodalomtörténeti életművének: Nagy László és Kiss Anna. A mintegy hozzájuk-feléjük mutató, erős felütésű tanulmánya a könyvnek a *Sinka István archaikus poétikáját* vizsgáló dolgozat (*Szárnyak a mélyből*): a „népi kultúrával legmélyebben érintkező” költőnek nevezi Sinkát Jánosi Zoltán. A maga is drámai sorsmelységekből érkező napszámos, pásztor-ember Sinka István ér a műforma-változatok tekintetében is a legtöbb *jelrendszeren át*, legmeszebb *visszafelé*, „az objektív idő ellenében haladó úton az alsó mitológia, a folklór archaikus mítosztöredékeihez s a bennük lételemző normákhoz”. Nem könyvekből tanult, nem másodlagos

élmények segítségével jut a „kultúra alatt megőrzött” archaikus-mitológiai világrajzolat megisméréséhez, hanem a benne élő tapasztalat-tömeg, a kapott életsors, a zárt sárréti világ eleven hagyománykultúrája, életmódja határozzák meg ezt a tudást. Ennek a *megőrzött archaikus integritásnak* az inspirációi Nagy László és Kiss Anna poézisében is megjelennek.

Ugyanakkor utóbbi költészetéről írott („*Kozmikus falvédő*”. *Lapszéli jegyzetek Kiss Anna versvilágáról*) pályaképében Jánosi Zoltán Sinka archaikus utazásának, ennek a *Sinka-inspirációnak*, illetve Kiss Anna ebbéli megérintettségének sajátos karakteréről is beszél. Kiss Anna (minden más műnimmel ölelkező, „műfaji szintézisekre törekvő”) lírájának *forrásvidékeiről*, a lehetséges *előzményekről*, *rokon törekvésekről*, a *poétikai kozmosz* jellegzetes vonásairól olvasva többek között az a lényegi következtetés vonható le: a költőnő nem annyira a hasonló mitológiai-, archaikus-folklór orientációjú elődök és kortársak (pedig igen terjedelmes listával reprezentált) inspirációi hatására, hanem éppenséggel az ő világepítésükkel ellentétes konstrukcióban rajzolja meg a maga archaikus-mitikus poézisét, alkotja meg „lét- és időszemléletét”. Amelyben egyé válik a képzelt régmúlt archaikus mélysége, a már dokumentálható múlt, a középkor szellemi és tárgyi világformája s a valós vagy konstruált jelen. Kiss Anna az időben „visszafelé építkező személyiség”. Számára a „mitológikus elvek, sémák és tartalmak” nem a múlt „modellálása”, jelenbe emelése céljából tűnnek fel, mint (többek között) Sinka és Nagy László esetében, írja Jánosi Zoltán. Hanem ő telepszik meg abban a virtuális, teremtett világban, amelyet a műalakokkal, a maga én-változataival, *önstilizáló szerepeiben* benépesít: s ez másfajta út, másfajta merülés és világszemlélet. Kiss Anna költői világa: az archaikus-mitosz időben létező emberi magatartás- és gondolkodásmód; a hitélet, a természethez és a tárgyakhoz való viszony; az ősi emberek világképének elképzelhetősége, de forrásadatokból, a verbális hagyományokból is megépülő poétikai kozmosz, kulturális antropológiai világábrázolat. Mindezt Kiss Anna kivételes alkotói-képzleti autonómiája építi föl, teremt meg, s helyezi vissza az idő különböző szegmenseibe. *Egyszerre utazik a múltban, és jár, él a jelenben*, számára a múlt minden időszetele a „befeztetlen”, tehát folyvást *korrigálható* „mindenség”. Történeteinek, epikolirai meséinek, eposzainak nézőpontja pedig nem a *hegemon* státusú *vezető*, *hitközvetítő* világgépét jeleníti meg, hanem az *alulsó* vagy *oldalsó* látószögű, köznapi, „népi tudatú” emberek látószögével megegyezően láttat, érzékeltet, mesél. Nem a „mítoszt vagy az ennek nyomán született folklórt” rekonstruálja, hanem az annak „tudati határai között” élt vagy teremtett személyiséget.

Nagy László életművének vizsgálata a folyamatos jelen szakmai feladatoként tűnik fel Jánosi Zoltán pályaképében. Első Nagy László-monográfiáját résztanulmányok sora követte, önálló kötetekbe is rendezve az írásokat (2003, 2006), a kritikus újra és újra szembesíti magát e poézissel. Ebben a könyvben – a tanulmányok egyikében – Nagy László hosszúverseit, portréverseit értelmezi, a *modellalkotás*, a *mítosz és a sorskifejezés* hívószavakkal („*Sebekre küldött patyolat*”). S a *Menyegző*, *A Zöld Agyal* és több portrévers tanúsága alapján jut arra a következtetésre, hogy Nagy László mindig a „teljes emberi lét szerkezetével és problémáival való szembenézést” vállalja, midőn verzhősei, modellalakjai egy „mitológikus birodalom” mitizált hőseiként, kettős szerepben képviselik az *értéktelenséggel*, az *embertelenséggel*, az *etikátlansággal*, a „terméktelenséggel és csúfsággal” szembeni küzdelmet. Eszmei-szemléleti értelemben a *mindenség jobbik éneiként*. Poétikai értelemben pedig e figurák „kultúrheroikus példázattá” nőve, alakváltozatokként, az „én-ből mitizált szerepeket” is megtestesítik. Ezek a művek „mindig ars poetica-érvényűek”, *vallomások*, *válaszkeresők* (idézi Görömbei Andrászt Jánosi Zoltán). Ilyen portrévers többek között a Tamási Áron halálakor írott *sírató-emlékvers-portrévers* is (*Búcsú Tamási Árontól*), melynek a személyiség értékjegyeit kiemelő, látomásos, érzelmi, hangulati emelkedettsége, *szertartáselemei*, mitikus „aurája” ugyancsak az ember feladatvégző kötelességtudatának, elhivatottságának időtlenségét, modellértékű egyetemességét emeli ki.

A kötet két tanulmányban elemzi-boncolja Pilinszky János „tiszta metafizika” (Weöres) költészetét, annak „intellektuális és teoretikai összetettségét”, szakralitását. A *Pilinszky János és Markó királyfi. Tíz kölőpcső az Apokrif szerzőjéhez* hangneme vallomásosan személyes, Jánosi Zoltán „ifjúkora” három „elemi módon meghatározó” költő-személyiségei között említi Pilinszkyt (Nagy László és Weöres Sándor mellett), s úgy, hogy mind a három alkotó „eltérő világgép, stílus eszköz-tár, lét-szemlélet”, de talán éppen ezért „tágas líramegértési dimenziót” teremtettek a pályakezdő kritikus köré. Pilinszky „tragikus létélménye” megrendítette. Az esszé címében szereplő Markó királyfi bolgár mítoszban élő alakja (Nagy László fordította a művet) mint „ikertestvér”, valójában a Pilinszky-súlyokat cipeli a batyujában: a létfilozófia, a transzcendencia megválaszolhatatlan kérdéseit, az

Istentől kapott, világnyi „elbíráhatatlan”, de a Pilinszky által „hordozott” metafizikai terhet. Pilinszky, aki ott volt Jánosi Zoltán költészettel való ismerkedésének kapujában, mellette áll most is: „Krali Markó és Pilinszky János [...] egymás mellett ballagnak ma is – bennem és az égen – ugyanazon az úton, hátukon a Sziszüphoszénál is milliárdnyszor nehezebb, földgömbnyi – sőt, a teljes emberi dráma történelmi tapasztalatát hordozó, ezért emberiségnyi – súlyú batyuval, lassú, de tántoríthatatlan léptekkel haladva arrafelé, ahol az Isten lakik.”

A tágabb s szűkebb tájhaza író-költő szülőtteivel sem e könyv írásaiban találkozhat először az olvasó, Kölcseyt, Aranyt, Móriczot, Krúdyt, miként Ratkó Józsefet is többszörösen megidézte már Jánosi Zoltán. S habár a „*Kő alatti fény*”. *Ratkó József és „két” nemzedéke* című könyvében (2005) áttekinti ezt a nemzedéki viszonyképet, s az *Örvénylő himnuszok* több írása is érinti, akár nemzedéki tabló is lehet, pontosabban a kortárs magyar irodalom két kultikus nemzedéke, a Hetek és a Kilencek alkotóinak tablójáról kimetszett osztálykép-részlet a Serfőző Simon, Ratkó József, Oláh János (2018-ban monográfiát is írt róla Jánosi Zoltán), Péntek Imre, Kovács István munkásságát elemző blokk és a már említett, Kiss Benedekről írott tanulmány. (Az *Örvénylő himnuszokban* több nemzedéktagról is szól Jánosi Zoltán: Buda Ferencről, Mezey Katalinról). „*Az újragondolt nemzet*” című fejezetbe irodalomelméleti írásokat rendezett Jánosi Zoltán. A *Holnap-antológiáról* megemlékezőt (terjedelmes történelmi háttérrel); Németh László *irodalomteoretikai* eszméit-téziseit, a „Magyar műhely” „új egyetemesség”-képzetében, *gondolatkörében* vizsgálja; Páskándi Gézáról szólva – többek között – a világot szüntelenül *analizáló*, „pompázatos értelemkeresés”, a magyar nyelv *főlényesen árnyalatos* alkalmazása, a szabályokat elvető intellektus, a „meghökkenítően” újszerű meglátások bemutatása-idézése, értelmezése alapján fogalmazza meg a Páskándi-esszé karakterjegyeit.

A kötet írásai nemcsak Jánosi Zoltán műértelmező módszerének jellegadó formáihoz, eszközeihez vezetik az olvasót. Az *összehasonlító elemzés* meggyőző példáiként nemcsak feltételezik, de igazolják is egyúttal, hogy az irodalmi minták, előzmények vagy épp stílusbeli egyidejűségek, szemléleti hasonlóságok, tudott vagy ösztönös kulturális átadások és átvételek, az emberi gondolkodás- és látásmód tértől és időtől független, egyetemes érvényű, mondhatnánk: rendszerszerű kultúranropológiai azonosságát mutatják. Emellett azt is világossá teszik, hogy az ember megkülönböztető, nembeli tulajdonságai, személyiségjegyei között ott van az elnyomással, a szabadságot korlátozó erővel, a megalázó megfélemlítéssel szembeni ellenállás, tiltakozás folytonosan létező, protestálásra, irodalmi megszólalásra-kifejezésre, jelállításra készítő, a jóra ösztönző benső igény is. Jánosi Zoltán a témák szakirodalmi előzményeinek, recepciók tablójának, lényeges kutatási forrásadatainak megidézése mellett mindig más, egyedi megközelítés szerinti, meghatározó észrevételekkel, tézisekkel gazdagítja választott témáját. Nem előzetes elméleti építményben helyez el irodalmi műveket, művészeti jelenségeket, hanem a művek karakterjegyeiből, genetikai és esztétikai portréjából von le teoretikusan is megfogalmazható, egyetemes stílus- és eszmei következtetéseket. Esszéírói, kritikusi attitűdje, elméleti képzettsége, elemző érzékenysége, az irodalmi létmód magyar és világirodalmi régióira egyszerre tekintő, esztétikai, fogalom- és stílusváltozatokat, műelemző iskolákat szem előtt tartó tájékozottsága, következetesen alkalmazott elemzési szempontrendszere, elbeszélő-érvelő-leíró stílusának esszéisztikusan sűrű szövésű, elegáns, világos, ugyanakkor képgazdag, nagy vizuális hatásfokú fogalomhasználata úgy tanulságos, tudásgazdagító, hogy egyúttal élvezetes olvasmánnyá is teszik az *Antigoné gyűrűi* című könyvet.

GRÓH GÁSPÁR

„Szabad költő szeretnék lenni”

Hatvan év öt tételben –

Ágh István beszélgetése Domokos Mátyással

GRÓH GÁSPÁR (1953) Budapest

Ágh István hatvanadik születésnapja idején, 1998-ban készült az az életútinterjú, amely most, negyedszázaddal később *Hatvan év öt tételben* címmel jelent meg. A kérdező, Domokos Mátyás barátként és művei alapos ismeretében fordult Ágh Istvánhoz, így szóra tudta bírni az inkább hallgatni és szemlélődni, mintsem beszélni szerető költőt: olyan kérdésekre kapott választ, amelyek mit sem veszítettek aktualitásukból.

Egy életútinterjú fontosságát nem feltétlenül információértéke adja, különösen akkor, ha az életút sok fontos eleme máshonnan már ismerős. Az a világ, ahonnan Ágh István útjára indult, az idősebb testvér, Nagy László által vált ismertté (maga Iszkáz is általa került be a magyar irodalomtörténeti topográfiába). Ahonnan indultak, a kibocsátó paraszti közösségek természete a lassú változás vagy éppen a változatlanság. De gyorsan változnak, amikor változniuk kell, amikor természetes rendjükbe durván beleszól a történelem. Így történt ez a 20. század derekán: Ágh István sokban egy másik Iszkázt látott, mint bátyja: ugyanazt máskor látni azt jelenti, hogy mást látni.

Ez nemcsak a szülőföldélményt tekintve igaz. Az életútinterjúból is kiviláglik, ami a 20. század forogtagát jellemezte: olyan gyorsan formálódtak át közösségek, alakult át a mindennapi élet, hogy az egy-másfél évtizednyi különbséggel születetteket is önálló nemzedékké tette. Neveltetése, indulása, bátyja költészete miatt Ágh Istvánt a kritikai rutin könnyedén besorolta a népi irodalom késői folytatói közé. Valóban, generációjának kortársai voltak ők is, sőt még a nagy népi nemzedék alkotói is, de nem ez határozta meg látásmódjukat vagy az életüket formáló, meghatározó közeget. Még akkor sem, ha sokban kötődtek hozzájuk. A „háborús gyerekek” (Ágh 1944-ben hatéves) paraszti származásából nem következett egyenesen a „népiség”: sokkal inkább valami különös „posztparasztiság”. Ők eleve a hagyományos paraszti világ viharosan gyors bomlása idején nevelkedtek. A változás sebességét lehet a kommunista erőszak túlkapásaival magyarázni, de a folyamat enélkül is zajlott: Kodály, Bartók és tanítványaik, a nagy népzene gyűjtők igyekezetének egyik hajtóereje az volt, hogy már a 20. század elején tudták: ki kell használni az utolsó (vagy éppen az utolsó utáni) pillanatokat egy villámgyorsan pusztuló kultúra értékeinek megmentésére – mert eredeti közegében meg vannak számlálva a napjai. Ágh és generációja élményeiben az organikus bomlás tapasztalata és a hagyományos falu kíméletlen erőszakkal, sanyargatással zajló, politikai-ideológiai megfontolásból való pusztításának keserves élménye épült össze. „Népi” származékként hűségeselek maradtak gyerekkorukhoz – de már egy szellemi (és nem zsrnál-ideológiai) értelemben „urbánus” nemzedék tagjai, bizonyos értelemben alapítói lettek. Ezért másként nézték a mögöttük bezáródó múltat – és azt a jövőt is, amitől el voltak zárva. És aminek kapuját nekik kellett kinyitniuk.

Így lehettek a testvérek két nemzedék tagjai, és amikor Nagy László és Ágh István karakteresen különböző életútját vetjük össze, akkor külön kell választani testvéri kapcsolatukat és költészetüket: a viharos gyorsasággal változó külső körülmények között a közös gyökerek ellenére látásmódjuk jelentősen különbözik, ahogyan költői pályájuk is: mindez félreérthetetlenül kirajzolódik az interjúkötetben.

Nagy László és Ágh István az irodalom dimenziójában az egymáshoz kötődő és egymásra figyelő költőnemzedékek meghatározó alkotói. Egyikük a háború után, egy nagy reményeket keltő, szabadságot ígérő pillanatban, másikuk a példátlan hazugságnak bizonyult ígéret bűnösei ellen irányuló, vérbe fojtott forradalom után kezdi a maga útját. A két emblematikus esemény közt ott van a Rákosi nevet viselő, történelmi értelemben rövid, még az emberélet dimenziójában sem túl hosszú, de annál végzetesebb korszak. Ágh István életútjának fejezeteiről beszélve ezért nemcsak a maga sorsát értelmezi, hanem ennek a világnak a történéseiről, természetéről, a hozzá való viszonyról is alapvetően fontosakat mond.

A 20. század számos nagy költője indult abból a paraszti világból, amelyet a század első fele fedezett fel, hogy aztán a második elsöpörje. Domokos Mátyás Erdei Ferencet idézi, aki szerint parasztnak lenni kevésbé osztályhelyzetet jelent, mint sorsot. Különös képlet ez: sokféle lehet. A „városból” nézve egyként „paraszt” a mezőgazdasági munkát végző nincstelen napszámos és a maga földjén dolgozó paraszt-polgár, a zsellér és a nagygazda, társadalmi helyzetükben azonban távolabb állhatnak egymástól, mint a városlakók (akik valamiként egyazon polgári berendezkedésben élnek). Ezért fontos figyelni arra, amit e nevelődési regény első fejezetében Ágh István említ: hogy az apa szerette a paraszti létformát – és mégis: gyerekeit nem kis áldozattal taníttatta, hogy azok másként élhessenek, mint ő.

Ezt a másik életet találta meg Ágh István.

Domokos Mátyás interjújában sokat kérdezett Iszkázzról. „Beszélj, ha nem feszélyez, a közvetlen családdról, édesapádról” – biztatta, jellemző tapintattal, a hallgatást bátorítással terelve a megszólalás felé, jóllehet amit Ágh István aztán elmondott neki, abban nem volt semmi titkolnivaló, személyes összefüggésekben sem. Elbeszélésében, a gyerekkori emlékek megidézésekor még a családi múltra emlékezés is jelentős részben történelmi forrás, vagy éppen történelmi szociográfia, egyetlen parasztcsalád életének megidézésével is alkalmas egy világ bemutatására. Ebben a közegben-közösségben már a párválasztás sem kizárólag szerelem kérdése. Az érzelmeknek is van valamennyi joguk, de a vagyoni helyzet eleve kijelöli azt a kört, amelyen belül társat lehet keresni. A paraszti élet rendjét a föld diktálja, parancsának engedelmeskedik a család, amely termelő egység is. Kell hozzá egy férfi és egy asszony, és kellene a gyerekek is. Mindennek és mindenkinek szabott helye van. Adott tehát egy feladatmező – azt lehet kitölteni egyéni módon.

Ez világlik ki Ágh emlékezéseiből is. Korai tapasztalatai azt mutatják, hogy egy sikeres paraszti életpályához rátermett gazda kell. Ha eszes, szorgalmas, munkabíró és egészséges – akkor sikeres lesz. De kell-e más bármilyen pályán is a sikerhez, mint tehetség, munkaszeretet, energia és egészség? Ugyanez kell egy sikeres költői pályához is, így aztán amikor a két költő fiú kilép ebből a közegből, már megtanulta azt, amire a leginkább szüksége lesz. De tanult mást is: a család légköre más, mint amilyenről a paraszti világról élő sztereotípiák szólnak: más a dunántúli parasztpolgár, mint az alföldi szegényparaszt. Itt nem kivételes (bár nem is jellemző), ha egy parasztházban vannak könyvek (erről Nagy Lászlótól is tudunk). Ezek összetétele véletlenszerű: Verne-regények, Acsády Ignác történelmi összefoglalója, Petőfi, Sértő Kálmán kerülhetnek egymás mellé. Tudják, mi a vers, de költőnek lenni nem értelmezhető tevékenység a falu számára. Ezért odahaza nem beszédtem, hogy a nagyobbik fiú verseket ír: öccse is szinte véletlenül értesül erről, de mikor első verseit írja, van kinek megmutatnia. Bátyja pedig szinte észrevétlenül tanítja a költői mesterségre: Lorca- és Rimbaud-köteteket ad neki.

Az ország ekkor már túl van a háborús próbatételen (azokkal arányosak lesznek a békeidők megpróbáltatásai). Ami a felnőtteknek borzalom, egy kisgyerek számára inkább csak némi ijedség és különleges kaland. Ezért mondhatja Ágh István, hogy a háború nem volt „annyira tragikus. Mert valami játékszerű is volt benne.” Erre a megjegyzésére érdemes fölfigyelni, mert a sokféle későbbi nyomorúságot, a majdnem-tragédiákat is mintha hasonlóan élné meg és túl: ez a látszólagos kívül maradás nem jelenti, hogy a megtapasztaltak nem hagynának maguk után kitörölhetetlen, tragikus felhangú nyomokat benne. Hasonlóan vélekedik a pártállam időszakáról is: a „fiatalságnak a szépsége azért nem vészett ki. Szóval nem szeretem azt, mikor arról beszélnek, hogy valami milyen sötét korszak. Az emberi élet akkor is megadja a maga szépségeit. És ez mindig is így van.” Végül is egy kor nemcsak objektíve jó vagy rossz, hanem személyes értelemben olyan, ahogyan sikerül benne elhelyezkedni, élni.

Ágh István tehát a neki adatott korban figyel másra is, mint ami körülveszi – költői létezés nem függhet egy adott időszak körülményeitől – és ő költő akart lenni: „Már gyerekkoromban elhatároztam, hogy költő leszek, és ettől nem álltam el mostanáig, és nem is fogok. Ez szabta meg az életemet is. Ezt akartam, és mindent ahhoz viszonyítottam” – mondja. Költővé válásának döntő pillanata, Budapestre kerülése, az egyetemi évek kezdete 1956 forradalmának idejére esett. Az október 25-i Kossuth téri vérengzés kis híján véget vet történetének. Haldoklók közt és halottak mellett feküdni sebesülten – kitörölhetetlen megrázkódtatás, akkor is, ha (látszólag) nincs közvetlen következménye. A halálélmény életélmény is, ami új dimenziók felé mutat. Ágh az ideológiai kényszerektől függetlenül éli a maga belsőleg szabad diákéletét. Az egyetemen két évig Füst Milán legendás előadá-

sait is hallgathatta, aki aligha a szocialista realizmus mindenhatóságáról elmélkedett. Budapesten úgy lesz nagyvárosivá, hogy magával viszi „vidékisége” emlékeit. Ezért tartja ostobaságnak, ha azt állítják róla, hogy neki „Magyarország a Nagykörúton kívül kezdődik”, mert, mint mondja, „én a Nagykörúton belül is Magyarországot éreztem, én nem csináltam ilyen úgynevezett népi–urbánus gondolkodásra és ellentétre jellemző valamit. Én tudtam azt, hogy énnekem Pesten kell élni, és itt elfogadni azt, ami van, ami jó, ami több, és ami otthonosabb is.”

Nem vitás, hogy pályakezdésében fontos szerepet kapott, hogy a fővárosba kerülve már volt egy kiépített, családi hídfőállása. Amikor először járt Budapesten, bátyja és Kormos István kalauzolta, a későbbiekben is természetes volt, hogy Nagy László baráti köre is magához tartozónak tekintette. Ez óriási előny – de nehéz terhet jelentő kötöttség is. Akadálya lehet saját szellemi arculata megtalálásának: a korszak egyik meghatározó költőjének árnyékából kellett kitörnie – miközben sokban, vállaltan is, az övével rokon értékrendet képviselte, de szükségképpen másként. Szellemi és poétikai különbözősük a maga területén fontosabb lett, mint a közös gyökerek. Ez pedig költői útját figyelve döntő kérdés: lehet-e Erdélyi József, Sinka István, Nagy László, Juhász Ferenc, Csoóri Sándor után a paraszti-népi élménykört, szemléletet folytatva újat és érvényeset mondani? Éppannyira igen, mint nem – ahogyan minden határhelyzetben.

Az ötvenes–hatvanas évek fordulóján a vérbe fojtott forradalom nemcsak emlékként volt meghatározó: a társadalom, a közélet, a nagypolitika, a hatalom is levonta a történelemből következtetéseit. A legyőzöttek a győztesek rendszerében éltek, amelyet elutasítottak, ezzel pedig a rendszert működtetőknek is számolniuk kellett. A bolsevik módon machiavellista hatalom erejét demonstrálva megszilárdította helyzetét – és csak ezután kezdett hozzá, hogy a közérzetben is legitimálja magát. Ehhez fontosnak tartotta a szellemi élet, az irodalom megnyerését is. Ágh István tényleges költői pályája ebben a közegben kezdődött. Erre utalva mondta Domokos Mátyásnak: „Mi nem tudunk soha helyrevergődni, mert mit kellett volna csinálni? Részt venni a *Tűztánc* antológiában? Én és többen nem vállaltuk. És tulajdonképpen nekünk 1989-ig nem volt történelmünk, csak elviseltünk valamit, amibe minket beosztottak.” Amihez ma már kell némi magyarázat: a *Tűztánc* című irodalmi antológia 1958 decemberében jelent meg, fél évvel a népi(es)eket megbélyegző párt-állásfoglalás és Nagy Imréné kivégzése után. Célja az volt, hogy felsorakoztassa a rendszer mellé azokat a fiatal írókat-költőket, akiket ki akart játszani az '56-os idősebbek ellen. A kötetben szereplés egyfajta hűségnyilatkozatnak számított (amiről nem feltétlenül tudott minden benne résztvevő). Aki itt megjelent, azt a rendszer mint „fiatal költőt” már a sajátjának tekintette.

Ágh István számára maradt az olvasás szabadsága. Lassanként hozzáférhető lett a világirodalom (erős szűréssel még a kortársi világirodalom egy része is). A rendszer stabilizálódása után a magyar költészet kivételes korszakát élte. Megjelentek Juhász Ferenc, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky, Illyés, Weöres versei, kötetei – és persze Nagy Lászlóé. Ágh otthonra talált a budapesti művészvilágban, baráti körét nem irányzatok szerint válogatta. Beletartozott Tandori Dezső, Orbán Ottó, Ladányi Mihály, Csukás István Lázár Ervin, Bella István, Sarkadi Imre (és lehetne folytatni a sort), de nem csak költők: Kondor Béla, Erdély Miklós, Huszárik Zoltán. Közeli barátja a már a maga idejében is elfelejtett kiváló novellista, Szabó István (aki 1957-ben József Attila-díjat kapott, amit nem akart elfogadni, de végül nem mert visszautasítani). Az életútinterjúban a korszak fontos alkotóinak táblója jelenik meg, az eddig említetteken kívül Marsall László, Tóth Bálint, Nagy Gáspár, Simonffy András, Buda Ferenc, Serfőző Simon, Kalász László és mások. Jellemző módon (Juhász Ferenc kivételével) nem is annyira költőként, mint barátként, emberként. Ágh szemérmes alkat, talán éppen azért lett költő, mert verseiben elmondhatja azt, amit a köznapi szó nem enged neki: amit mond, azt a szeretettel diktálja, de a szeretetről is inkább az élet múlhatatlan tényeként beszél, magát az érzést nem elmondani akarja, hanem megjeleníteni.

Az interjúból nem csupán egy vidékről Budapestre került fiatalember életútja rajzolódik ki, hanem egy korszak képe is, ebben az értelemben kifejezetten forrásértékű. Ágh elbeszélésében akaratlanul is megjelenik a pártállam irányította irodalmi élet meglehetősen furcsa valósága, az, ahogyan azt akkoriban is tudni lehetett, minden a rendszertől függött, a hatalom naprakész figyelme mindenre kiterjedt. De az irodalom világa ennek ellenére is kialakította a maga alternitívását.

A hatalom tudta, hogy nem szeretik (ezért kellett a kiterjedt besúgórendszer), de ereje tudatában a művészvilágot igyekezett kedvezményezett helyzetbe hozni. Nem önzetlen mecénásként, hanem hogy pacifikálja a lehetséges ellenfeleket. Hogy ez a konstrukció pontosan miként mű-

ködött, azzal az érintettek nem lehettek tisztában (talán még működtetői sem). A művészvilág java részének lojalitása nem volt több, minthogy ha nem is fogadta el, hogy a rendszer olyan, amilyen – de tudomásul vette.

A hatvanas évek Ágh István életében igencsak zsúfoltak voltak: diploma, munkába állás, új élethelyzetek, ismeretségek, tapasztalatok, nősülés, gyerek. Felesége családja révén hamisítatlan polgári milióbe érkezett, e közegeben hallhatott Bálint Endréről, Jakovits Józsefről, Márkus Annáról (Pillinszky feleségéről), Ország Liliről. Közben az irodalmi élet elfogadta költőnek, kötetei jelentek meg. Már utazhatott is – a szocialista világrendszernek nevezett szovjet birodalomban. A teljes bezártsághoz képest ez a szabadság képzetét kölcsönözte. „A ’60-as évek megadták a külföldet is. Először Kelet felől, ’66-ban voltunk Moszkvában, Leningrádban, írók, fél-ibuszos, fél-magán módon. Az Írószövetség által támogatott turisták. Csodálatos népség volt. Csukás Pista, Buda Feri, Csurka Pista, Demény Ottó, Gyurkovics Tibor, Szakonyi Karcsi, Gál Pista, Nyerges András, Tabák András” – emlékezik Ágh István. Vegyes névsor, sokféle ízlés, elképzelés, karakter képviselői, eltérő életutak. De az utazások mást is kínáltak: távlatot adtak hazaélményének, idegenben érezte meg, mennyire szereti ezt az országot. A haza fogalma tehát a „nem-haza” ismeretével kapja meg jelentését. „Itthon olyan, mint a levegő, amiről nem beszélünk. Mert ha van, akkor nem kell róla szólni. De ha külföldön voltam vagy vagyok, egyből magyar leszek.” Azt is így lehetett megtanulni, hogy lehet otthonosnak lenni az ország- és nyelvhatáron kívül, de a középpont mégis a szülőföld, „szülőkkultúra”. Ami nem bezár, hanem föl szabadít: akkor jó elmenni valahová, ha van hova hazamenni. „Nem nagyon szeretek külföldön lenni, csak visszagondolni szeretek rá. Párizs is ugyanezt adta, Róma is, Berlin is, ahol jártam, Varsótól kezdve Belgrádig, Szófiáig vagy Ljubljanaig.”

Az interjú születése után negyedszázaddal megjelent kötetet olvasva az idősíkok többszöri keveredésével is szembesülünk. Ma már ott van benne Ágh István 85. születésnapjának távlatja, de az interjú készültének ideje is, magában az emlékezésben a negyvenes, az ötvenes és további évtizedek rétegződnek. A kortársak számára sok minden magától értetődő abból, ami a mai közép- és középkorban fiatalabbak számára magyarázatot kíván. Ha másért nem, mert egyes fogalmak egykori jelentésük kontextusában mást is jelentettek, mint ami szótári alakjukból következett: a szocializmusnak nevezett rendszerben minden más volt, mint aminek látszott, és mint aminek nevezték. Akkor azt, hogy valaki költő, nem a versei bizonyították, hanem a papírai. A könyvkiadás gyakorlatilag állami monopólium volt, így ha valakinek kötete jelent meg, az azt is jelentette, hogy egy teljes, állami irányítású rendszer hagyta jóvá versei kiadását. Ezzel társadalmilag elfogadott alkotóvá vált, bekerült abba a névsorba, amelyikben a költőnek elfogadott szerzőket regisztráltak. Ezt követően az Írószövetség meg a Művészeti Alap tagja lehetett, és attól kezdve nem kellett attól tartania, hogy „kmk” (azaz közvesztélyes munkakerülés) címén esetleg zaklatják, ha nincs állandó munkahelye. Csak ennek ismeretében érthető meg, mit jelentett az, hogy könyvtárosi működését követően Ágh István szabadúszó lett, vagyis főállású költő-író lehetett. (A munkakönyv nevű dokumentum címlapján ez állt: „Nálunk a munka nem kényszer, hanem becsület és dicsőség dolga.”) Szabadúszónak lenni tehát kivételes szabadság volt – egyúttal állandó munkakényszer is, mert akkor nem halmozták el ösztöndíjakkal az írni akarókat.

De biztos havi fizetést jelentő munkahely nélkül is kellett valami állandó kereseti lehetőséget találni. Ágh István meg sem próbálta, hogy verseivel teremtse meg megélhetésének anyagi alapját, mert tudta, hogy ez a költészet vége volna. Recenziót viszont mintegy az olvasás melléktermékeként is lehet írni (így nyert poétikai jelentőséget egy mellékesnek gondolt munkajogi körülmény). Ágh Istvánt tehát a megélhetés kényszere terelte a prózáírás tanpályájára, később pedig a szociográfia-írás lett jó átvezetés a szülőföldről indázó költészetből a szépprózába: a kívülálló szemével is meg kellett néznie azt, amiből érzelmi világa épült. Innen már nem is volt olyan nagy lépés, hogy ismét megformálja azt a világot, amit valaha a gyerekkor öntudatlan természetességgel kínált: prózáját az ide menekített alanyi líraiság jellemzi (nem véletlen, hogy költői életművének egyik leg-szebb verssora az *Iszkázt újra felfedező prózakötet címe: Kidöntött fáink suttogása...*).

Az 1998-as nagyinterjú idején már Ágh István is megszenvedi a rendszerváltáshoz fűzött remények meghiúsulását: többet és mást várt, mint amennyit és amit kaphatott. „Én azt hittem, egy egész országot megmozgatón történnek meg a dolgok. Hát nem. Tehát úgy érzem, hogy az én nemzedékem, és

az idősebbek is, még az utánunk következő néhány nemzedék sem tud már megváltozni úgy, hogy ha nem is ideális, de mégis, ettől jobban elszakadó országot teremtsen, mint ami most van.”

A legnagyobb csalódása az volt, hogy épp az vált lehetetlenné, amin a legtöbbet dolgozott: két, a maga módján szervesen épült kultúra (tiszteve a közhasználatú terminológiát: a népi és az urbánus) találkozása. A legfájdalmasabb az volt számára, hogy e szakadás miatt korábbi baráti körének egyik része hátat is fordított neki. A korábban összetartó íróvilág egymásnak ugrása után már azért is kijárt a megbélyegzés, ha valaki nem bélyegzett meg olyanokat, akikre valahol valakik ítéletet mondtak. Az ítélezés pedig pártpolitikai alapon zajlott – e tekintetben éppolyan hamis volt, mint a megelőző korszak túlhaladottnak vélt, legkegyetlenebb éveiben. Paradox módon a demokrácia a szellemi életben diktatórikus törekvések visszatértét hozta. Ráadásul a politika és az ideológia törésvonala irodalmi-esztétikai formában is megjelent: „Mintha hatalomváltás történt volna a posztmodern nevében, s a hagyományos alapú modernséget kizárták az irodalomból” – mondta az e szakadással ugyancsak radikálisan szemben álló Domokos Mátyásnak, érezve, hogy az új poétikai törésvonal nemcsak rossz ízű, de kifejezetten gyanús pontossággal esik egybe pártpolitikai elkötelezettségekkel, amitől még fájóbb lett számára saját főlcímkezésese: „Engem besoroztak egy népnemzeti táborba, aminek most nincs itt az ideje. Tehát az én költészetem idejémtúlt, nem modern. Bár rajtam is múlt, hogy afelé is tettem volna néhány lépést, hogy ettől megmeneküljek. De én azt nem tartom irodalmi lényegnek, hogy engem besorozgatnak, mert úgyse az az érdekes.”

Nem érdekes? Nagyon is az: mert méltatlan, ha el akarják venni valakitől az irodalmi szabadszerelem nehezen kivívott jogát, ha meg akarják tiltani neki, hogy nagyra tartsa és szeresse azokat, akiket hivatkozási alpnak tekintenek az ő helyének kijelölését a maguk kizárólagos jogának tartók. „Elképzelik rólam, hogy nem fogom Nemes Nagy Ágnest. Én már akkor fogtam, mikor a *Szárazvilág* megjelent. Úgyhogy ez nekem sose okozott problémát. Vagy Rába Györgyöt. Hogy én azt nem csinálom, az más, mint hogy azt nem szeretem. Sose felejttem el, barátom lett az illető, aki mondta, hogy én biztos nem szeretem Pilinszkyt. Zsigerileg képzelhette. Nem szeretem Nemes Nagy Ágnest, mondjuk, az újhaldasokat. Egyszer csak előadást tartottam belőlük, és földőlődött ez a bizalmatlanság. Ez a nagy bizalmatlanság! Hogy magukból indulnak ki az urak. És akkor tetten érem őket, hogy miért nem szeretnek engem” – foglalja össze tapasztalatait. Ez pedig több, mint személyes sérelem. Ágh István nem szeret panaszkodni, akkor sem, amikor erről, a mára természetesnek tekintett, de természetellenes negatív jelenségről beszél. Mint fájó realitásról szól róla: „mikor a '60-as évekre gondolok, akkor eszembe se jut az árok, ami később szakadékká vált. De én mégsem hiszem, hogy az valami hamis együttlét volt. Volt egy közös cél a rendszer ellen. Senki sem gondolt arra, hogy ide jut. Ami most, ez a szekértáboroskodás. Én még azt is megkockáztatom, hogy a bolsevizmus most is hat még. Szóval azok a kizárólagos, diktatórikus elemek.”

Tudomásul kellett tehát venni, hogy a demokrácia is olyan, amilyen: együtt kell élni a következményeivel. A szabadságnak éppúgy ára van, mint a szabadság hiányának, a korlátok nem ledőltek, csak máshova kerültek, így másként működik az ajánlások és tiltások, a kedvezményezettség és ki-rekesztettség rendszere.

Az átalakult világban viszont lehetővé vált, hogy máshogy nézzen múltjára. Ezt talán nem is a külső változások okozták, hanem hogy – 1998-ban még csak hatvanöt évesen – amúgy is abba a korba lépett, amelyikben megerősödik a számvetés igénye: amikor a halál már nem valamiféle irracionális baleset, hanem egyre inkább realitás, mert túl sűrűn és túl sokan mennek el örökre ahhoz, hogy ne kelljen felfigyelni az élet végességére mint törvényre.

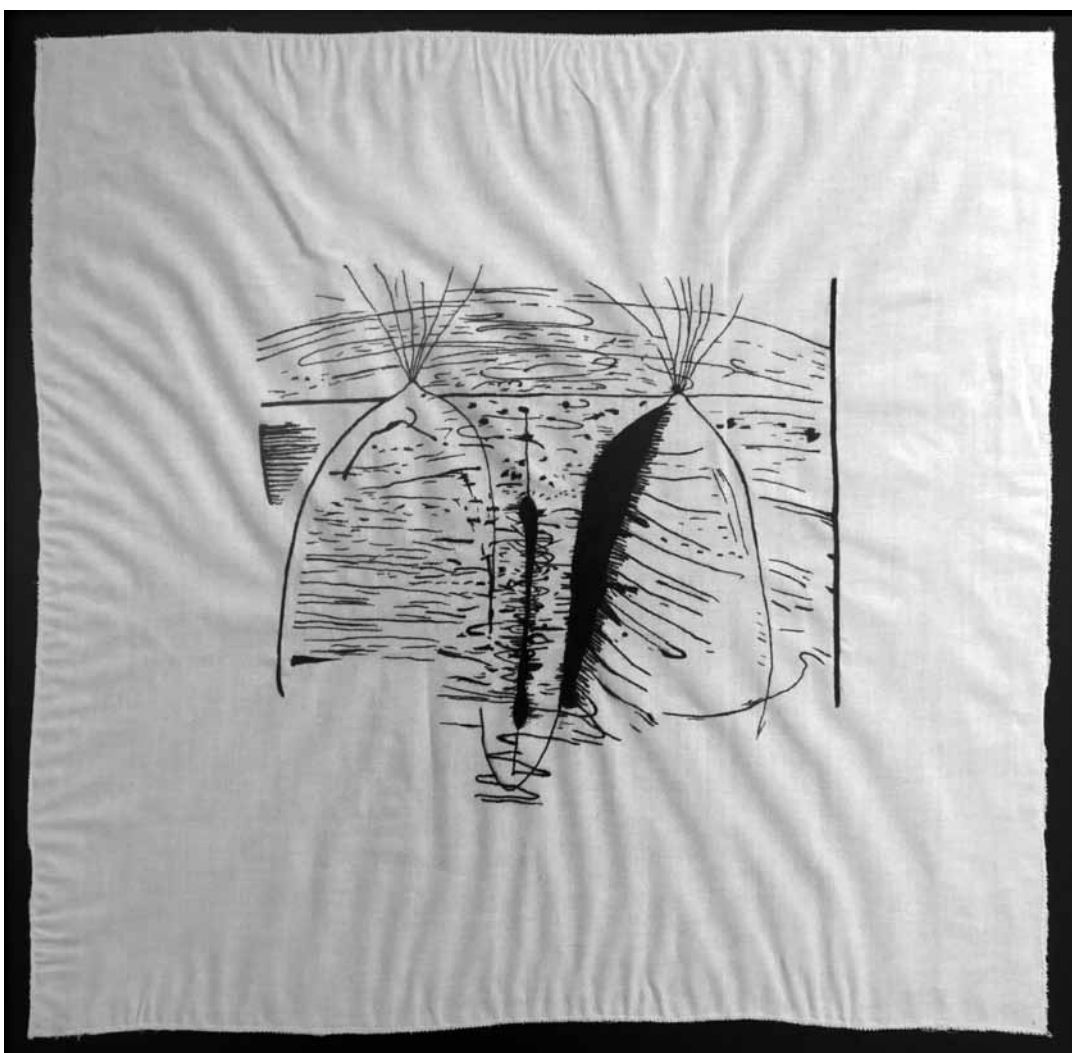
Ez a sok halál szembesíti a túlélőket a maguk halála, azaz élete kérdésével. Ez részben történelmi számvetés is. „Itt is valami idő előtti, haszontalannak tűnő, nem beérett életéről van szó. És félttem ettől a lehetőségtől, ami több emberen végrehajtott. Ennek az országnak volt egy teljes »sehol levősége«. Bizonytalan egzisztenciájú volt ez az ország. És nemcsak én, nemcsak ott, abban a környezetben, hanem akárhova mentem, mindenhol éreztem azt, hogy megvagyunk, de nem ezért jöttünk a világra” – mondja. Ez a mérlegelés már nem költői számvetés, annál köznapibb, kevésbé spirituális. És nem új jelenség – csak éppen korábban kevésbé volt aktuális.

A végszó nem lehet más, mint olyasmi, ami egy özönvizek előtti, felejthetetlen Nagy László-ínterjú záró mondatára rímel: a kérdésre, hogy mit üzenne a jövő emberiségnek, ezt válaszolta: „Ha lesz még emberi arcuk, csókolom őket.” Ez a mondat, kezdeti bizonytalansága ellenére is, a reménységé.

Beszélgetésük végén Domokos Mátyás is szeretne valami távlati üzenetet hallani Ágh Istvántól: „Kinek írod a verset?” – kérdezi. A válasz dermesztő: „A papírnak. Vagyis hogy én a papírral vagyok együtt. Aztán gondolkodom arra, hogy ezt azért mindig általánosabbá teszem, minthogy egy magánügy legyen. Bár néha úgy tűnik, hogy az. De remélem, hogy több olyan alkalom van a versben, ami ezt kihozza a magánvilágból.”

Ehhez nincs sok hozzátennivaló – de jó volna hinni abban, hogy ha több is benne a keserűség, mint a vigasztalás, mégis van benne reménység. Ágh azt is mondja: „...itt is vagyok, és nem is vagyok itt. Vendég is vagyok, és gazda is. Képzetekben is élek, és valóságban is. Álmaim néha úgy tűnnek, mintha ébrenlétek lennének, és fordítva. Lehet azt is talán mondani, hogy korhoz nem kötött. De bizonyos korok talán jobban hangsúlyozzák a viszonylagosságot, az örök bizonytalanságot.”

Az interjú születése óta eltelt huszonöt évben nem sok változott, maradt a viszonylagosság és bizonytalanság. De közben versek és kötetek sokasága született Ágh István keze alatt, jelentős költőtől nagy költővé érett, képes volt úgy folytatni a versírást, hogy az abszolútum és a bizonyosság keresése új dimenziót adott életműve korábbi alkotásainak is. És ezért gondolhatjuk azt, hogy ennek az interjúnak igazi jelentőségét nem az adja, ami megelőzte, hanem ami utána következett. *(Nap Kiadó, 2023)*

MOSONYI KATA

Egy „nyomtatott road movie” tanulságai

Fenyvesi Ottó: Mély vizek, magas hegyek

MOSONYI KATA (1949) Pécs

„A dämmerung egy olyan pillanat, / amikor az ember átmenetileg megvakul, / mert vagy éles fény világít a szemébe, / vagy elsötétül körülötte minden.”

(Fenyvesi Ottó/Grateful Dead: *Cold, Rain And Snow*)

A cím idézőjeles része utalás a Magyar Nemzet 2022. október 20-i számában Hegyi Zoltán rövid recenziójára, amelyben egy különleges balkáni útikönyvre hívja fel a figyelmet: a bácskai származású, de Vukovár ostromakor, 1991-ben Veszprémbe áttelepült, ma már József Attila-díjas költő, lapszerkesztő, képzőművész Fenyvesi Ottó *Mély vizek, magas hegyek* című, fotókkal illusztrált, történelmi tanulságokat bőségesen tartalmazó, tavaly megjelent könyvére. S ha már Fenyvesi, akkor meg kell adnunk a könyv címének eredetét: a *River Deep, Mountain High* című dal fordításáról van szó, a tizenöt évig újvidéki rádiós lemezlovas Fenyvesi számtalanszor leadta műsoraiban. Könyvének ritmikusan visszatérő sorai – „az élet egy road movie, maga a csoda” – megadják a kötet alaphangulatát, tónusát. A mottó pedig a Jelenkor 2022. szeptemberi számából való, amelyben Fenyvesi több blues-számot – a tőle megszokott stílusban és hosszúvers formában – dolgozott fel *Blues egy esős nap hajnalán* összefoglaló címmel. A mottóvá emelt idézet az útikönyvre nézve jelképesnek tekinthető, rájátszás magára az utazásra: dämmerungok/hajnalok és naplementék ritmikus ismétlődésére, a fényre és a sötétségre, az életre és a halálra, a békére és a háborúra, a balkáni viharos történelmi múlt megannyi szívszorító eseményére, amelyeket az utazók együttesen idézhettek meg ezen a 2018-as közös kiránduláson. A *dämmerung* szóhasználat utólag még mélyebb értelmet nyert, mivel a hatfős csapatból (Fenyvesi és barátai: Porga Gyula veszprémi polgármester, Gégé, azaz Gáspár Gábor, az egyik fotós, Kovács Endre fotóművész, Molnár Sándor antikvárius és Korbély Barnabás geológus) kettőjüknek már csak in memoriam adhatunk tisztességet, mivel Kovács Endre 2020-ban, Molnár Sándor 2022-ben fejezte be földi pályafutását. De amint egy másik Fenyvesi-vers záró sorai vallják: „Semmi sem érhet / véget. A homályt aranyra cseréli a táj” (Jesus and Mary Chain: *Nine Million Rainy Days*). A dämmerung a maga színváltozásaival nemcsak fölserkenti a hajnal színvarázsát, de az elmúlás pompáját is méltóképp megadja.

A kötetnek számos és sokirányú aktualitása van: mindenekelőtt párhuzamot vonhatunk a könyvből alaposabban megismert puszkaporos hordó Balkán világával és a jelenben zajló világháborús színezetű s egyre jobban elhúzódó, elmérgesedő ukrán–oros háborúval. Bár 2018-ban még elsősorban a személyes vonzódás szervezte össze az utat, a visszavágyódás, kicsit aszerint, ahogy Fenyvesi Ottó írta a *Halott vajdaságokat olvasva* című kötetében: „nincs keservesebb öröm, / mint viszontlátni a régi templomot, / a kedves, barna, öreg házakat” (*Ambrus Balázs*). Ugyanakkor jelen könyvében megjegyzi: „ne legyünk álszentek, nem állíthatjuk, hogy Ny-Európa ősidők óta makulátlan terület, amelyet a gonosz soha nem érintett. A kisebb és nagyobb európai nemzetállamok mindegyike háborúban született. Az elborzasztó népiirtások, véres polgárháborúk, forradalmak, kitelepítések és betelepítések során Európa civilizáltnak nevezett része ugyanolyan barbár időkötétet élt meg, mint a Balkán.” Majd így összegez: „Európa legváltozatosabb tere Délkelet-Európa.” A világ más-képp néz ki, ha szerbül, ha horvátul, ha szlovénul, ha bosnyácul, ha albánul, ha macedónul, ha bolgárol, ha románul, ha magyarul gondolkodunk róla. „A nyelv mélyén sok-sok világ van.”

A történelmi realitás sokféleképpen magyarázható, főképp sokféleképpen értelmezhető. Saját jelenünk is tele van kétértelműséggel. Ennek jó példája az aradi származású Hudy Árpád *Hidegebb napok* című publicisztikai írása (Irodalmi Jelen Könyvek, 2014), amelyben a délvidéki magyarság

1944-es kálváriáját mindkét oldalról röviden vázolja, s írásában utal önmagára is: „mi, fiatalok a belgrádi és noviszádi rádió pergő nyugati zenéjét hallgattuk [F. O. jóvoltából!] táskarádióból még a hátsó iskolapadokban is”. Végül így vélekedik: „Szerbia most hangosan kopogtat az EU ajtaján. Harminc éve még irigyelt Nyugat volt Jugoszlávia.” A darabjaira hullott kisebb birodalom utódállamait, egy kivétellel, megelőzték nemcsak a magyarok, de még a lenézett románok és – a finoman szólva – nem kedvelt bolgárok is. „Belgrád igyekszik bizonyítani Brüsszelnek, s közben laposakat pislog Budapest felé, ahol az egyik kapukulcs található.” Mégsem hajlandók megkövetni a vajdasági magyarságot, teszi még hozzá. Vagy megemlíthetnénk a délszláv háború tárgykörében a zentai születésű Danyi Zoltán *A dögeltakarító* című regényét (2015), vagy egy korábit: Balázs Attila *Kinek Észak, kinek Dél* című, e tárgykörben forgó könyvét, valamint a zalai származású magyar/zsidó apa és montenegrói anya fiának, Danilo Kišnek *Fövenyóra* című (Európa, 2007) megrendítő önéletrajzi jellegű regényét, amelynek *Útirajz* (I–V) betéeteinek sűrített líraisága túlnó az ábrázolt szörnyűségeken.

Fenyvesi Ottó az ÉS 2022. július 1-jei EX LIBRIS oldalán az általa elemzett délszláv írók közül a kortárs Zvonko Karanović *Mindennapi pusztaság* című verseskötete kapcsán írja a következőt: „a lírai költészet az emberi létezés egyik legnagyobb szeizmográfja, amely érzékeli a legkisebb rezgéseket is” – nos, ez a líraiság járja át és teszi egyedivé az ő útikönyvét is, amelynek műfaját – épp ezért – nem is egyszerű meghatározni. A *Reáliák* című (Kijarat, 2022) tanulmánykötetben Radics Viktória a *Dokumentumok írókézen* című írásában sokoldalúan vizsgálja a dokumentarizmus funkcióját, amely egyben a személyes, családi, de akár egy ország múltfeldolgozását is jelenti, „ezek összetartoznak, megidézésük nélkülözhetetlen”. Fenyvesi balkáni útikönyve ennek is igazolása, a szerző sejtjeiben hordozza a kisebbségi magyarság, de az egész Délvidék múltját. „Az utazás végső soron az önmegismerés útja”, s „a káosz elől menekülő ember, a modern létállapot kalandja” – írja. Számára kulturális bölcső is az a vidék, utólag megszámlálva legalább negyven író, művészt idéz meg művében, akikről aligha hallott a magyar olvasó. Ebben a vonatkozásban szellemi kincsetár is a *Mély vizek, magas hegyek*.

Fenyvesiék úticélja alapvetően az volt, hogy rákönyökölhessenek Ivo Andrić Drinán lévő hídjára, s a közben rájuk zúduló történelmi ismeretek mind csak egy utazás kiegészítői voltak. De kicsoda történelemlecke! E könyv műfajának ez is szerves része. Ráadásul az útitársak közül többeknek volt kapcsolódása a Délvidékhez: Kovács Endrének genetikai, hiszen nagyapja, Ervin Jusuf a 19. század végén a koszovói Ipegről (Peč) települt át Budapestre. Korbély Barnabás egyetemi tanár barátjával szeretett volna találkozni Szkopjében, az Ohridi-tó környéki polgármesterrel Porga Gyula tartott fenn kapcsolatot. A térképekkel és sok fotóval illusztrált szép kivitelű könyv műfaja tehát (Radics Viktória szóhasználatával élve) „hibrid”: történelmi lecke, dokumentumtár, gazdag kultúrtörténet, lírába oltott bölcséleti próza. Erre jó példa a következő: Szarajevóban járva írja Fenyvesi: „van zsinagóga, pravoszláv templom és katolikus bazilika. / Egyazon fény ragyog rájuk. / Élet és halál fénye. Hit és hitetlenség. / Mert az istentelenségbe belefárad az ember.” És a „nyomatott road movie” mindemellett személyes memoár jellegű írás is, mert egyfajta magánmitológia is jellemzi a kötetet. És akkor nem említettük még e vidékek gasztronómiáját, valamint az elképesztő geoföldrajzát, a ténylegesen magas hegyeket és mély vizeket.

A könyv szerkezetileg kronologikusan követi az utazást, kilenc ismeretterjesztő plusz egy megemlékező fejezetből áll. Fenyvesi végig megmarad a realitás talaján, ahogy azt *Az elátkozott haza* című írásában is tette, az újvidéki Végel László *Az ígéret földjén – élet a limesen* című esszékötetéről szólva írta: „ma már pontosan tudjuk, a volt Jugoszláviában mi lett a populista politikának a vége: gyilkos vérontás, tömegsírok, nyomor. Azért olvasom hideglelősen [Végelt], mert végül is azok a kérdések állnak a középpontjában, amelyek napjainkban az Európai Uniót is szétfeszítik, ami miatt Európa is veszélyben van. Újvidék tragikus történelme vésszesen jelzi, amikor felülkerekedik a nacionalizmus, a szuverén nemzetállamok eszméje, akkor szinte mindig előkerülnek a fegyverek, csőre töltik a puskákat” (ÉS, 2022. december 16.).

Az I. fejezettel a szerző mintegy „megágyaz” a könyvnek, kiváló intertextuális hálót von köré. Elősként a Prágában született filozófus, Vilám Flusser *Nomádok* című könyvéből emeli ki azt a gondolatot, hogy az utazás bizony kihívást jelent. Majd Paul Virilió francia esztétától idézi: „az ember elérte azt a sebességet, amelyik jóval meghaladja saját információfelfogó, döntéshozó képességének sebességét”. Mindez a „sebességváltó nélküli Volkswagen” kisbuszuk hegyek közti rohanása kapcsán fut át az agyán. De beugrik neki Henri Michaux dél-amerikai útinaplójának is némely részlete.

James Joyce *Ulyssese* már csak hab a tortán azzal, hogy az „út csak metafora, belső monológok sorozata”. Végül Tarkovszkij *Sztalkerén* állapodik meg képzelete egy pillanatra, akivel a tiltott zónába kalauzolja majd az olvasót.

A II. fejezetben már konkrétan a Balkánt jellemzi, sötét színekkel: „[v]érrel áztatott fekete félsziget, ahol uralkodókat, államférfiakat öltek még a 20. században is. [...] Évszázadokra visszanyúló sérelmek, vakság. Körkörös gyűlölet. Sovinizmus.” Geopolitikailag is bizonytalan térség. „Hová tűnt Jugoszlávia?” Tizenötféle államérdek, „miféle istenekhez imádkoznak azok a katolikus, muszlim, ortodox, szefárd, unitárius, protestáns közösségek”? Humorosan jegyzi meg: „korábban mintha mindannyian kommunisták lettek volna”. És persze tanulság ez az illegális menekültekkel töltekező Nyugat-Európa számára is. Majd történelmi lecke következik az 1918-as Szerb–Horvát–Szlovén Királyságról (ők alapították meg Jugoszláviát), megállapítva, hogy ők lettek aztán főszereplői a délszláv drámának. Itt olvashatunk – közbeiktatva – a Fenyvesi család személyes történelméről is. Majd a 20. század legnagyobb balkáni tragédiájáról ír: az oroszbarát szerbek erőszakos etnikai tisztogatásba kezdtek Boszniában és Koszovóban (s persze viszont), ami az 1989-es NATO-bombázásokhoz vezetett. Akkor a szerbek egyelőre meghátráltak, „hadiszákmányuk csupán a Vajdaság maradt, ahonnan a magyarság nagy számban elmenekült”. Fenyvesi itt még megemlíti Bibó István *A kelet-európai kis államok nyomorúsága* című tanulmányát (1946), amelynek gondolatai újfent tanulságul szolgálhatnak a Nyugatnak. De nem szándékos didaktikáról van szó, az élet már bizonyított.

A III. rész Bosznia–Hercegovinára irányítja a figyelmet, amely az 1. világháború kirobbantásával vált történelmileg ismertté. A társaság ugyanis megérkezett Szarajevóba, amely ma újra muszlim város, és épp a Ramadán napjai zajlanak. Fenyvesi megemlékezik Sinkó Ervinről, aki egykor feleségével itt élt, illetve találkoznak egy boszniai horvát költővel, Mila Stojčić-tyal. Valamint kiemeli a magyar Kállay Benjámint (1839–1903) érdemeit, aki húsz évig volt a tartomány kormányzója, és a népek kölcsönös tisztelőtét szorgalmazta. Szerzőnk különösnek találja, hogy egykor a Monarchia fejlesztette ezt a várost, amely még csak egy utcanévvel sem emlékezik meg róla. Ezután Fenyvesi számos kortárs szarajevói szépirot sorol fel, az olvasó pedig csak pirulhat, hogy szinte senkit sem ismer közülük. Külön javasolja elolvasásra Ivo Andri *Kisasszony* című regényét, amely Szarajevóról szól. A város történelmében a legnagyobb traumát az 1994-es markalei mészárlás okozta, amikor is a vásárcsarnokban lévő civileket érte szerb bombatámadás. A világ pedig tehetetlen, gyáva és közömbös volt. Automatikusan idéződik meg bennünk a mi '56-unk, valamint fölmerül a gondolat, hogy a „civilizált” Nyugaton ugyanúgy megesnek efféle szörnyűségek.

Szarajevóban példamutató a hagyományőrzés, a Mesterek utcáján kis céhek működnek, a szolgáltatóipart még a törökök alapozták meg. Fenyvesi élvezettel mesél anekdotákat is, például azt a történetet, hogy miként épülhetett fel egy pravoszláv templom egy tehénbőr nagyságú területen. És felidézi az amerikai Susan Sontag *Godot*-rendezését Szarajevó ostroma alatt, a Népszínház pincéjében. Az 1991 és 1995 között zajló délszláv háborúnak a daytoni egyezmény vetett véget, miután Srebrenicában 8000 bosnyák férfit gyilkoltak le a szerbek. A szerb háborús bűnös Milošević 2006-ban halt meg egy holland börtönben, szülőföldjén, családi házuk kertjében temették el. Az anekdota szerint valaki megjegyezte, hogy „elásták a kert végében, mint egy kanárit”. Fenyvesi kifogyhatatlan a történetmesélésből, illetve újabb lényeges dologra mutat rá: a daytoni egyezmény után Bosznia–Hercegovinának (hogy egyben maradjon a két állam) 14 milliárdnyi (dollár) segílyt küldtek Nyugatról, „ez több, mint amennyit a romokban heverő Németországra áldoztak a 2. világháború után”. Ez figyelmeztetés minden háborúban álló fél számára, hogy a közös narratíva csak a párbeszéd, az együttműködés lehetne. Fenyvesi itt fanyar humorral jegyzi meg: „Dayton nem örök életű, nem is annak szánták”. A fejezet zárásául álljon itt még egy idézet: „annak, aki az összetettebb felépítésű államszövetségeket szeretné tanulmányozni, mondjuk, az Európai Uniót, érdemes előzetesen át-rágnia magát Bosznia–Hercegovinán”.

A IV. részben érkezünk el az elsődleges úticélhoz, a Boszniai Szerb Köztársaságban lévő višegrádi Drina-hídhöz. „A Drina volt az Osztrák–Magyar Monarchia és Szerbia közti határfolyó.” A hidat Mehmed Paša Sokolović építtette hálából, izgalmas legendát olvashatunk róla. Vélrlázító Ed Vulliamy angol újságíró *A háború halott, éljen a háború!* című 1992-es könyvében annak leírása, hogy „a višegrádi rendőrfelügyelő levelet kapott a szerbiai Bajina Bašta vízi erőmű vezetésétől, hogy lassítsa le a hullák áramlását a folyón, mert zavarják az erőmű működését”. Milan Lukič (aki parancsot adott a bosnyák civilek lemészárlására) jelenleg is egy észtországi fegyházban tölti életfogytiglani

büntetését. Az útikönyv műfaja kezd kitérni a traumafeldolgozás felé, mintha a szerzőnek szüksége lett volna kibeszélni mindezt, hogy erőt gyűjtsön a jelenhez és a még bizonytalanabb jövőhöz. Az olvasó pedig egy oldal idejéig sem pihenhet meg, mert máris Európa legnagyobb aknamezője mellett rohog el a kisbusz. És ismét szégyenkezhetünk, mert felsorolás következik bosnyák művészekről, akik közül legfeljebb Emir Kusturica nevét ismerjük. Bár ő inkább „szerb”.

Az V. fejezetben Albániában járunk, a kis csoport próbálja elcsípni az említett természeti csodát, a dämmerungot, mint ahogy egykor Ingmar Bergman is tizenhétszer vetette fel az operatőrökkel a színváltásokat, hogy a legsikeresebbet építse be filmjébe. A hatalmas sziklás hegyormokon fellegvárak állnak, s tanulni lehet az albán „műemlékvédelemtől”, ugyanis a középkori várakat kiadják vendéglátósoknak állapotmegőrzés végett is. Az ország egyébként tele van betonbunkerekkel, mert Enver Hodzsa, a negyven évig uralkodó kommunista pártvezér biztonsági okokból hétszáz ezer bunkert építtetett, mindamelllett üldözte a mohamedán vallásúakat, több százezer embert végeztetett ki, vagy vitetett el munkatáborokba. Ismael Kadare, a Franciaországba emigrált világhírű albán író *Az álmok palotája* című regényében örökítette meg a diktatúra jellegét, albán mítoszokba, regékbe csomagolva. Kiadását országában megtiltották, nálunk az Ulpius Klasszikusok 2003-ban jelentette meg magyarul.

A VI. rész több szempontból is különösképpen fontos: Észak-Macedóniában járunk, ahol többek között egy 2764 m magas hegycsúcs és az Ohridi-tó is megtalálható, a tó legmélyebb pontja 288 m. Ohridban a helyi polgármester (Jovan Sztojanovszki) találkozott Porga Gyulával, hogy testvérvárosi terveket szőjenek, de sajnos később az ohridi kolléga váratlan halála miatt ebből semmi nem valósult meg. A környék geológiai érdekességeiről Korbély Barnabás mesélt, kulturtörténeti csemegével pedig Fenyvesi látta el társait. Az a vidék több kolostort rejt, ugyanis a szláv írás megteremtői, Cirill és Metód bizánci szerzetesek ott végezték hittérítő munkájukat, s nevelték ki az utánpótlást. Ohridban leghíresebb a Szent Szófia-templom, amely egyben a költészet szentélye is, ugyanis ott adják át 1966 óta a híres sztrugai Nemzetközi Költészeti Fesztivál nagydíját. Erről az 1980-as években Fenyvesi Ottó – Gion Nándor jóvoltából – többször tudósított az Újvidéki Rádióban. Az aranybábkoszosorsok felsorolása között végre ismert nevekre is bukkanunk: Rozsgyesztvenszkijre (1966), a magyarok közül Nagy Lászlóra (1968) és Juhász Ferencre (1992), de Pablo Nerudára (1972), Allen Ginsbergre (1986), Joszif Brodskijra (1991) és Tomaž Šalamunra (2009) is. Sztrugának más magyar vonatkozása is van: 2013-ban ott leplezte le L. Simon László hazánk ajándékát: Pető Hunor alkotását, Petőfi Sándor bronzszobrát, és a róla elnevezett utca egyik házán emléktábla is őrzi költőnk emlékét.

És a Fenyvesi-magánmitológia egyik fontos eseménye is e vidékhez kötődik: 1978–79-ben itt, Debár környékén töltötte kötelező katonai szolgálatát a soknemzetiségű csapatársaival. Ő volt az egyetlen magyar egy harmincfős határőregységben.

A VII. fejezetben Debárról megtudjuk még, hogy 1967-ben egy iszonyatos földrengés porig rombolta. Errefelé gyakoriak a földrengések. A területet főképp albánok lakják, de élnek még ott macedónok, törökök és cigányok is. Érdekeség, hogy Tito idejében tabu volt a nacionalizmus, ami akkor békeségre adott lehetőséget, de Fenyvesi szerint a mélyben foryogtak az ellentétek, és épp ez az elfojtottság robbantotta ki 1991-ben az öldöklést elsősorban a szerbek és a horvátok meg a bosnyákok között. Mai napig nagy „az identitásért, a nyelvért – a pravoszláv macedónok cirill betűkkel, a muszlim albánok latin betűkkel írnak – s a dominanciáért” a belső villongás.

A Radika folyó mentén haladnak tovább Rostuša felé a hegyóriások között, és Fenyvesi nem tud szabadulni a címadó daltól, dúdolja magában a *River Deep, Mountain High* dallamát. A zenét és a szöveget Phil Spector, Jeff Barry és Ellie Greenwich szerezte. Lényeges, hogy mai napig pontosan emlékszik a szerzőkre, rögvest kritikusan meg is fogalmazza, hogy a rádióműsorokban fontos az igényes, mellébeszélés nélküli mondanivaló. És tulajdonképpen ugyanazt fogalmazza meg, mint a 2021-es *Paloznak overdrive* című kötetében. „Manapság személytelen, üres az éter. Csak háttérzaj és nyálas hablatyolás, jópofizás van. Konzumidiotizmus?” Egyedül a Bartók Rádió kivétel a kultúra védelmében. A rostušai keresztelkedésnél a szerzőt egy látomás keríti hatalmába, mintha állna ott valaki, és várakozna. Asszociációs pillanat! Újra megidéződik a *Godot-ra várva* (mint a Balkán metaforája) és Susan Sontag szarajevói rendezése. Fenyvesi itt hosszasan elidőz a témánál, szerinte ez a darab „anatómiai lecke az emberi létezésről”. Mindezek kapcsán eszébe jut Bodor Ádám létábrázolása, világvégi tájai, outsider alakjai és az, hogy „rettenetes a pusztaságra lecsupaszított

ember látványa”. Napjaink egyik legsúlyosabb problémája kerül itt megfogalmazásra. Szerencsére egy újabb látványosság eltereli a rossz gondolatokat. Következő megállóhelyükön, a Szveti Jovan Bigorszki-kolostorban egy páratlan szépségű, 1512-ből származó ikont nézhetnek meg. A kolostor udvarán összefutottak a főpáttal, akitől megtudhatjuk, hogy Cirill halála után Metódot a bizánci császár kinevezte Pannónia és Morvaország érsekévé. Egyre gyarapszunk magyar vonatkozású tényekkel.

Az egész VIII. rész töményen a gasztronómiáról szól. Már az előző fejezet végén is szó esett a rostonsültekről (szkára) és a macedón sóletről (tavcse gavcse), fotók illusztrálják a kívánatos ételeket. Olvashatunk itt a sült bárányfejtől a részeges albán számárig sok mindendről, Fenyvesinek viszsztatér a humora és anekdotázó kedve. „A nőt és a húst késsel fogjuk, a szénát pedig vasvillával”, utal egy itteni mondásra. Megkapjuk a csevapcsicsa receptjét is, illetve a burekét, ami valójában török eredetű, hiszen a rigómezei szerb vereség után 500 évnyi török uralom következett a Balkánon.

A záró, IX. fejezet tömény drámát fest a macedón Szkopjéről. 1912-ig török kézen volt, Üszküb néven. A Balkánt felszabadító háború után jött a 2. világháború, „majd 1963. 07. 23-án egy 6,1-es földrengés több tízezer épületet döntött romba, áldozatok ezreit okozva”. A város azóta világvárossá fejlődött, tele gigantikus épületekkel és szobrokkal: „hivalkodó ízléstelenségként” aposztrofálta a kis csoport. Itt Korbély Barnabás barátja, Zoran Ivanovszki egyetemi tanár, villamosmérnök lesz az idegenvezetőjük. Elmaradhatatlan a séta a török bazársoron, a fürdők mentén, majd az Isztambul cukrászdában (amelyen török zászló leng, és Erdogán fotója mosolyog a kirakatban) megízlelik a bozát. Majd megnézik II. Murád szultán dzsámiját, előtte az óratornyot, amelynek ismét magyar vonatkozása van: órája hadizsákmányként került ide Szigetvárról. És még tudni illik, hogy Szkopje Teréz anya szülővárosa is.

Másnap reggeli nélkül indulnak hazafelé, maguk mögött hagyva Macedóniát. Koszovó felé nem mentek, arrafelé még ma is túl sok a békétlenség. Egyébként Koszovóból és egyáltalán a Nyugat-Balkánról évszázadok óta nagy az elvándorlás Nyugat-Európa felé. Most értettem meg, hogy miért találkozhattam az elmúlt évtizedekben olyan sok szerb leszármazottal Budakalászon, Pomázon, Csobánkán, Szentendrén. Az esti gimnáziumban több ilyen tanítványom is volt, pravoszláv templomaik pedig ott díszítik a települések főtereit. Fenyvesi a továbbiakban a szerb–albán konfliktust taglalja, az egykori Rigómező területén ma pár ezer szerb ellenében kb. kétmillió albán él. A lakosság vágyik Nyugat-Európába, de az Unió ellenáll. A könyvből választ kapunk arra is, hogy miért.

Lassan véget ér a kis társaság mérhetetlenül sok drámába betekintő, de természeti szépségekben és kulturális emlékekben legalább olyan gazdag útja: Belgrád, Novi Sad, Topolya, majd a magyar határ következik. „Sebességváltó nélkül rohan velünk a Volkswagen”, olvassuk immár sokadszor, mint egy antik görög drámában a szöveget tagoló ismétlődő kardalokat. Fenyvesinek jó érzéke van a prózai szöveg lüktetésének megteremtéséhez. „Az élet egy csoda”, de egyszer csak véget ér, akár a „road movie” (Endrének és Sándornak nemsokára sajnos örökre, a könyv tényleges záró része a szerző Kovács Endre barátjától való búcsúbeszéde az alsóörsi temetőben); épp ezért végső gondolatként idézzük fel Fenyvesi Ottó Sáfrány Imrere emlékező sorait a *Halott vajdaságiakat olvasva* című kötetéből: „És mégis kell lenni valahol egy tájnak, / ahová egyetlen út se vezet, / ahová csak lélekben lehet megérkezni.” (*Művészetek Háza, 2022*)

MOHAI V. LAJOS

„Körülnézni, mi maradt?”

Kelecsényi László: Szivárványgömb;

Emléked leszek; Bűnangyal

1.

A *Szivárványgömb* és az *Emléked leszek* 2014-ben jelent meg, a *Bűnangyal* 2023-ban. Annak idején elismerően és megértően írtam róluk. Tetszett, hogy a történetek a földön járnak, ezt a címet is adtam a dolgozatomnak, dicsérve a könyvek szemléletét. Most a kritikai esszém folytatására készülök, előttem van ugyanis a tavaly napvilágot látott *Bűnangyal*. Ez az új regény – a műfajt mintha maga vonná kétségbe a szerző, noha nincs oka rá – ugyanúgy a mai világról szól, ahogy a korábbiak. A *Bűnregény* is élethelyzeteket jelenít meg és rajzol körül. Sokan magukra ismerhetnek – ez pedig kétségkívül a két regény folytatásának tekinthető. De most még nem a *Bűnregény*ről beszélek, hanem felidézem a két korábbi művet. Ismét elolvasva a könyveket, nincs okom változtatni a mondanivalómon.

Lássuk tehát. A *Bűnangyal* szemléleti és poétika előzményeiről írok, feltételezve, hogy sokunk olvasta e könyveket.

2.

Először a *Szivárványgömb*ről. Páros történet ez, amely tipográfiai is megjelenik a könyv lapjain; ez egyik hagyományos formájú én-elbeszélés, a másik inkább hosszú monológnak olvasható. Az első szereplői a rendszerváltás meghasonlott, némiképp kallódó értelmiségi és művészfiguráinak panoptikumából kerülnek ki; sok furcsaságot hordoznak, és megpróbálnak elbánni hétköznapi kudarcokkal és bajaikkal. A főhős, némiképp e rétegből, a színészvilágból jött „korunk hőse”, téblábol a lehetőségei és a vágyai közt, ám mindegyre leteríti a „valóság”. A színészlét kulisszatitkait kiábrándító megvilágításban látjuk. Szinkronizálás, rádiós fölolvadások, színpadi mellékszerepek. Önmagukba roskadt alkoholisták, saját múltjuktól és tehetségüktől eltávolodott, energiájukat vesztett roncsok. A főszereplő számára a szerelem, mint oly sokszor a magánéletben, alkalmas kitörési pont lehetne, de mégsem az. Vajon létezik-e még benne az érzés, egyáltalán bármiféle érzés az üzőttség, hajszoltság és lepasszoltság mellett? – az író célja ennek a tisztázása.

Gyanítom, hogy erről szól hangsúlyosabban, illúziótlanabban a páros történet másik része. „Folyton keres az ember valakit, akivel teljesen őszinte lehet.” Az elveszettség és a hiány nézőpontjából megfogalmazott kulcsmondata ez a regénynek. Nincs csoda, nem lehet. Másra sem gondolhatunk, mint arra, hogy a szerelem halott.

A kritikuséval majdnem közös nemzedéki élmény- és közérzetanyagból táplálkozik Kelecsényi másik, erősebb és formáltabb regénye, az *Emléked leszek*: a történetmondó által leírt és átélt vagy a szereplői élményeiből mindnyájunkkal megésett valamennyi, akik a hetvenes években a Pesti Barnabás utcai egyetem épületében koptattuk a lépcsőket. A hős, a beszélő névvel fölruházott Keleti Dávid, az egyes szám első személyű elbeszélő, „kilépve az életbe”, kalandozik a Kádár-éra lustra mindennapjaiban. Ha nem is minden idegszálával, de azon van, hogy feltérképezze az egyetem utáni terepet. Lépéseit megtorpanások kísérik; de mindegyre továbbmegy, sodorja, viszi előre a létező szocializmus sűrű világa. Sok minden ismerős és sok minden ismeretlen ebből a számára; korán összegubancoló sorsok, érdekvezérelt karrierkezdemények, illúzióvesztések, unalom és székszis; az értelmiség fölvetett szerepei, amelyek a szereplőkön ragadnak. Könnyed erkölcsi kilengések, ital, szex, felemás érzések, hitevesztett barátságok, tompa nekilendülések és ritkán megtört szenvedélyek is jellemzik a regény figuráit, vagyis a kort. Igazából a főszereplő sem tudja eldönteni, hogy mire vágyik valójában: hiába keríti hatalmába a szerelem, a szerelméből meglehetősen ha-

mar kiábrándul. Bármi is történjék, az élet valahogy megy tovább, ahogy a rendszer, a puha diktatúra engedi. Egy, a Szabad Európa Rádióba kicsempészett recenziójával mintha szembemenne a politikai rendszerrel, de mégsem; csak a saját nyugtalanságáig jut el, az önkényuralom nem kéri számon a csíny, sőt, jelentéktelen tényként kezeli. Észre sem veszi. Ezek már az elnehezülő kádári évek, nem a korbácsuhogtatás, hanem az „alámerülni és kibekkelni” csöndes és halványuló időszak. (Noha sokaknak, később is, volt részük rendészeti meghurcoltatásban.)

Kelecsényi megoldja a feladatát, vagyis jól jár el íróilag, amikor lépten-nyomon érzékelteti az olvasójával, hogy ennek a – nevezem így – értelmiségi kalandregénynek az alakjai valahogy másutt keresik és találják meg önmagukat, mint ahol kereshetnék és meglelhetnék. Ha egyáltalán megtalálják. Nemcsak a képességeiken vagy az akarásukon múlik a kudarc vagy a félkudarc, a félsiker, miképpen a könnyű karrier sem. A politikai kurzus, az állott levegő, a *levegőtlenység* állított csapdákat nekik, kötötte béklyóba őket, próbálta – olykor nem eredménytelenül – kiölni belőlük az ambíciókat. Vagy juttatta érdemtelenül – az úgynevezett „szocialista összeköttetés” révén – jó start helyzetbe némelyüket. Vagy mindezek helyett a véletlen szerencse dolgozott, ahogy a filmgyárban Keleti Dávid is az állásához jutott.

Nem vonhatta ki tehát a kor fénytelen hangulata, esetlegessége alól magát a főhős, a Kelecsényi Lászlót önfelidézően megjelenítő történetmondó, Keleti Dávid sem. Ő sem született lázadó, ahogy kortársai többsége sem az, legfeljebb belvárosi presszók és sörözők dohányfüstös zugaiban, vetetlen ágyakban szidták egykori csoporttársaikkal vagy alkalmi szeretőikkel a főnálló viszonyokat.

Egy régi, mára már kevéssé, de a regény idejében, tehát a hetvenes években igen sokszor használt kifejezéssel élnék Keleti Dávid jellemzésére, ez pedig a *született lezsersége*. Nem negatív, lesajnál vagy leereszkedő értelemben írom ide, épp ellenkezőleg. Bizonyos szembehelyezkedést, némiképpen cinikus és sejtelmesen ironikus tartást fejezett ki a kádári (kis)világ megcsontosodott normáival szemben, ugyanakkor nem is sértette föl annak – akkortájt egyébként megbonthatatlanak gondolt – szövetét.

A történet nyomott, bedugaszolt világában azonban mégiscsak meríthető valahonnan remény, mégpedig – ahogyan az lenni szokott – a legváratlanabb helyről. A sors nagy rendező: Keleti Dávid az édesanyja haldoklásában nyeri vissza a hitét, a kvázi sok-személytelenből átvált az egy-személyesbe; a jelenet éles fénybe helyezi azt a katartikus pillanatot, amelyben anyja a halottas ágyán megvallja neki, hogy nem az igazi apja nevét viseli. Az önértelmezés fontos momentumává válik ez, ettől a pillanattól Keleti Dávid más ember lesz. Mindennek ára van. Eszerint az *Emléked leszek* érezhetően (és a bíráló reményei szerint) korántsem végpontja ennek az egyszemély-történetnek, mert várakozást kelt az ígéretes folytatáshoz.

„Körülnézni, mi maradt?” – hogy a szerző saját magához intézett instrukcióját idézzem végezetül. Erről szól a *Bűnangyal*, és innen kezdődik egy másik kritika.

3.

„Van három főszereplőnk. Kolos, Csenge és Odette. Valljanak magukról, mi történt velük. Vagy inkább magam mondjam?” A *Bűnangyal* idézett mondatai megsejtetik a mű feszültségeit: a nő–férfi kapcsolatokat, a szerelmi háromszöget (legalábbis érzelmi oldalról), a szerelemért saját magával rivalizáló férfit, aki maga mondaná el a történetüket. De ezzel többet mondtam annál, amit a három mondat tartalmazott; csak hogy ez a citátum a könyv végéről származik, így a mondataim valóság-tartalmát az alábbi kritika cáfolhatja vagy (részben) igazolhatja.

Lássa tehát az olvasó!

„Az év elején került hozzám ez a vaskos gépiratköteg.” Ezzel – egy régi prózahagyomány fölelevenítésével – indul a szöveg, utána pedig az irodalmi könyvkiadásból ismert dokumentumok keserűes mondatai olvashatók. Aztán következik a regény, amelyet a vaskos gépiratköteg tartalmazott. A könyvet post scriptum gyanánt egy rövid összefoglaló (*Divináció*) zárja, amely a szereplők sorsának különféle kifejeleteit kínálja föl az olvasónak. Ezúttal egy Ragnar Bjørgen nevű svéd író (?) tollából. (Hogy hogyan jutott Stockholmban a kézírathoz, arról nem tudósít az író.)

Ha ez nem lenne elég a talányhoz és a csavaros szerkezethez, akkor ott van még hozzárendelve a műhöz a két alcím, mert a *Bűnangyal* című könyvnek kettő is van. Az első alcíme: *Putanges*. Ez

– ha a megfejtésem helyes – nagyjából „kurva (romlott) angyalt” jelenthet, ami olvasható „angyali kurvának” is, vagyis a főcím tovább ragozása. A bűnangyal a regénybeli Csenge. Hisztérikus alkat. Kolos minden energiájával arra tör, hogy a feslett, nehéz erkölcsű nőből nemes lelkű szépségkirálynőt varázsoljon; kettejük története halványan George Bernard Shaw híres Pygmalion-történetére emlékeztet. Kolos nem akarja uralni Csengét, szenvedélyes önzetlensége azonban ellenállásba üt: a nő képtelen arra, hogy elszakítsa magát a múltjától, a könnyebb ellenállást választja, és – Kolos minden igyekezete, szerelmi odaadása dacára – elherdálja énekesi tehetségét, és a teljes (el)züllés szélére sodródik. Csengén nem fog a jó szó, a két világ- és életfelfogás ütközéséből Kolos vesztesként kerül ki. Csenge lecsúszásra van ítélve, könnyen kijátszható a hasonzórnő környezet által, akik prédának tekintik. Kolos számára Csenge a *bűn angyala*: édes kábítószer, pedig a szerelmi szenvedés poklába juttatja. (A „bűnangyal” szóösszetétel remek találmány az író részéről.)

Szerelmi történetek kirakósa a könyv; különféle fejezetekre és alfejezetekre bomlik, ezek tipográfiaiailag, a tördeléssel és a betűtípusok változtatásával is elválnak egymástól, keresztezik, kiegészítik egymást. Kolos és Csenge szövegei, belső monológjai társadalom-, környezet- és korrajzok is, a sorsok ide-oda billegnek, kilengenek, sodródnak. A szerelmi kaland mindenekelőtt ez utóbbi: az érzelmek, érzések recsegő-ropogó hullámvasútja. Ennek a gyötrelmes szerelemnek a gyümölcsseit a szereplők nem tudják élvezni. Ahogy a saját életüket sem. Csenge nem hajlik a Kolos által nyújtott lehetőségekre, a kiemelkedésre, Kolos pedig gyötrődve, szorongva és önmagát marcangolva végül is meghátrál. „MEDDIG TART egy szerelem? Egyáltalán meddig tart az idő? Hány időt élünk meg egyszerre? Véget ér valaha, persze azon belül, amíg a szereplőink élnek, ez a szerelem, ami Kolost Csengéhez fűzi?” – olvassuk. Kolos szerelme romos és elhagyott építménnyé válik.

De vajon mindez így történt-e a vaskos papírkötegekben található regényben? És minden úgy következik-e benne, ahogy abban az előkerült papírkötegekben állt? Élünk a gyanúperrel, hogy az író ismét megkeveri a kártyát. A fejezetek római és arab számokkal való jelölése például erre mutat. Sőt, mintha egy idegen kéz sorakoztatná föl, szerkesztené egybe önkényesen a fejezeteket. Innen persze mindjárt adódik az, hogy miért szerepel második alcím is a könyvben: *Regény, vagy mi?*

A kérdés vonatkozhat a kéziratkötegre, de vonatkozhat másra is: gondolhatok arra is, hogy Kelecsényi László a regény (regényírás) mibenlétére kérdez rá. A kérdés ott van a könyv elején és a végén; mindebben lehet valami ironia és önironia is, talán persze leginkább a posztmodern szépelgéseit állítja vele pellengérré. (Van ebben valami rokonszenvesen parodisztikus vonás.) De ha más képp nézem a műfajra vonatkozó alcímet, látom, hogy komoly kihívás is megbújhat benne: ez kevésbé szólhat az olvasónak, sokkal inkább a könyv kritikusának, célja pedig az, hogy elmorfondírozzanak az író szándékáról. Továbbá: miért úgynevezett lektori jelentésekkel kezd, és miért ajánl föl a szereplők sorsára vonatkozóan különféle kimeneteleket a könyv végén? Vajon nem bízik meg a gépiratban, ezért újrarendezi a szereplők egymáshoz való viszonyát egy másik személy tollából származó fejezetben? Vagy ez a részéről egyszerű tréfa, a kiadói lektorok és a kritikusok kifizetése, tehát nyelvöltögetés? Talán nem tévedek nagyot, ha úgy vélem, mindez valamiféle keserűségre is mutat, az írói szakma kiszolgáltatottságára. Egy interjúban elmondta Kelecsényi, hogy több évet várt a könyv, hogy kiadóra találjon. Arról nem igazít el a *Bűnangyal*, hogy mikor kerültek ezek a szövegrészek a műbe. Vélhetőleg utólag, e tapasztalatot követően, ám az is lehet, hogy a rafinált szerző előre eltervezte mindezt. (Ahogy az előkerült gépiratköteg prózaírói fogása is csalósvényre vihet, ha óvatlanok vagyunk. De lehetünk egy olyan alkotás esetében óvatlanok, amely a posztmodern sablonjaival fest groteszk képet a posztmodernről? Vagy csak az untig emlegetett „elbeszélése nehézségeinek” generálása történik? Ki-ki találja meg a saját választát!)

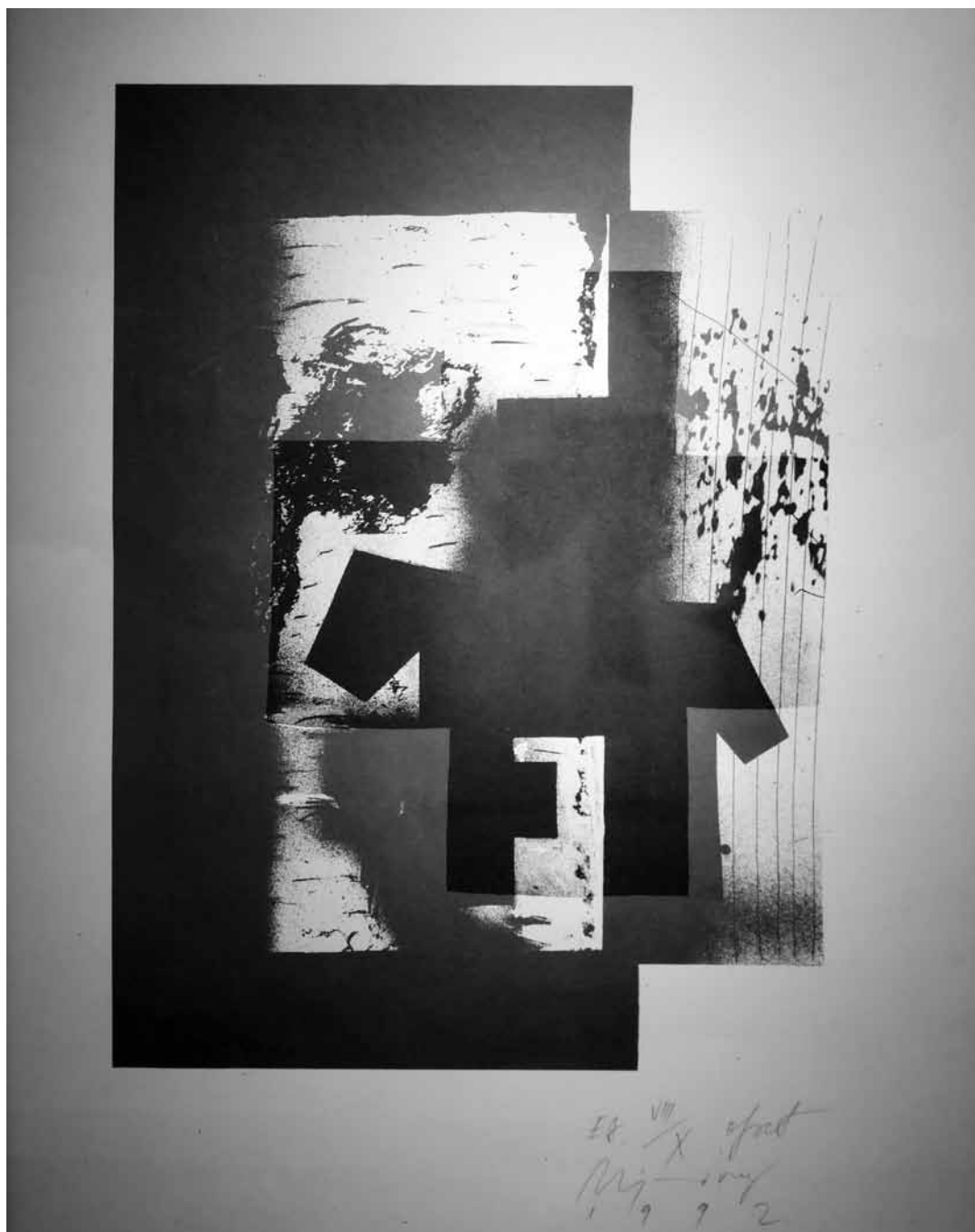
A mű szereplőinek érzelmeit egyszerre jellemzi a túlfűtöttség és az ambivalencia. Túlfűtöttség a szerelmi vívódásban. Ambivalencia a saját sorsukhoz, ambivalencia a korhoz, amelyben az életük folyik. Kolos ki akar lépni az élete nyugalmas medréből Csenge oldalán. Életkísérlet ez, azonban igazából semmire se jutott vele. A *Divináció*nak van egy passzusa, amelyben mintha végleg fölülke-rekedne a lemondás, a szépség: „A múltó idő apránként úgyis fölemeszt mindent, ami egy-egy élet reményeként működött, azt is, ami a szépségét adta. Végül ott vagy a nagy semmi szélén, nem marad más, csak az emlékeid, a kézzelfogható dolgok elvesznek, keresed a fogódzókat, de nem talá-lod, nincs más a tátongó ürességen kívül.”

A sors keresztülhúzza az ember számításait, kegyetlenül bánik vele. A *Divináció*ban is többféle szólam kap hangot, nekem valahogy leginkább az a motívum maradt meg, miszerint: „Csenge szere-

pelt Kolos búcsúztatásán, akinek a hamvait tartalmazó urnát az észak-pesti Duna-part közelében engedték a folyóba. Kell ott fenn egy ország – énekelte Csenge, könnyes tekintettel vett búcsút attól az embertől, akit sokszor porig alázott, de az mégis kitartott mellette.” (A könyv szerelmi tematikájában kisebb szerephez jutó Odett a Csengénél tartalmasabb élet lehetőségét hordozza, amit az is mutat, hogy nem feccsélte el a művészi kvalitásait, sőt, „nem ment férjhez, csendben ápolta Kolos emlékét.”) Összegezve: Kolos élete vezeklés volt, a vágyott, az óhajtott, a megsemmisítő szerelmért.

Végezetül még visszatérnék a keretekhez, a történetekhez főzött írói kommentárookra: arra gondolok, hogy a szerzőben volt (és van) valami különös éhség a munka megbecsülése iránt, nyilván a saját munkájának elismerése iránt is. De ebben nincs semmi meglepő, hiszen aki írásra adta a fejét, kevesebbel miért érné be. És ha okos, azzal is számol, hogy zátonyok közt kell eveznie.

Akárcsak a bemutatott három könyv szereplőinek. (Kortárs, 2014; Kossuth, 2014; K. u. K. Könyv- és Lapkiadó, 2022)

UJVÁROSSY LÁSZLÓ, A furulyás vándor utazásai, 1993, ofset, papír (3. terem)

PETŐ ZSOLT

Molnár Miklós Velencében

Molnár Miklós: Rablólulti a pokol tornácán

„Minket a történet, csak hallva, nem üt szíven úgy, mint akkor, hogyha szemünk is látja, tanúk lehetünk rá.”

(Horatius: *Ars poetica*)

Hogy miként kerül ide Horatius? Ugyanolyan könnyű rá felelni, mint amilyen bonyolult is egyben a válasz. A könnyű válasz: Quintus Horatius Flaccus művei megszületésüktől fogva ott lobognak titokban az utódokban, költőtársakban s olvasókban akarva-akaratlanul. Ahogy erről némi tanúbizonyossággal szolgál az is, hogy összegyűjtött versei (*Opera omnia*) Borzsák István és Devecseri Gábor szerkesztésében hetven magyar költő-műfordító keze munkájaként tárultak a magyar rajongók elé. Persze óhatatlanul feltűnik a kötet kapcsán, hogy az 1961-es kétnyelvű kiadás fordítóinak számát tekintve döbbenetes hasonlóságot mutat a *Septuagintával*. Amelynek szintén hetven (igazából hetvenkettő) fordítója hagyományozta a héber nyelvű *Biblia* görög nyelvű változatát az utókorra.

S mikoron a klasszikus tudományokba beavatást nyertem, és szerelmem fellángolt a görög-római kultúra iránt, az anyai nagyapámtól örökölt és büszkén hordott ezüstszürke angol szövetből varrott télikabátom belső zsebében éveken át hordoztam magammal Horatius eme kétnyelvű kiadását, és lépten-nyomon, buszon, villamoson boldogan olvasgattam. (Megjegyzendő, hogy két könyv kísérte hosszú-hosszú időn át külföldi útjaimat is, a *Biblia* és Horatius – azt hiszem, ezt hívják zavarba ejtő egybeesésnek.)

A bonyolultabb magyarázattal veszi kezdetét Molnár Miklós-recepcióm. De előtte még mindig egy kis Horatius. A latin szerző *Ars poeticáját* megszületésétől fogva szinte folyamatosan kommentálták és idézték. Hovatovább műve eljutott odáig, hogy évszázadokon át párhuzamosan kezelték a műben felmerült gondolatokat Arisztotelész *Poétikájával*. Mintha eltalálták volna költészet és filozófia közös verőerét.

Nos, Molnár Miklós jelen köteténél is valami hasonlót érzékelek. Mintha hetven nyelvre (s egy garabonciás fordulattal: minden nyelve magyar) fordítaná és keresné önnön magát.

Mindemellett felmerül az olvasóban, hogy ez a keresés tudván tudott lehetetlenség, hiszen egy igazi lunátikus (lásd alcím: *Lunátikus rövidkék és hosszabbkák*) –, aki (a lunátikust itt nem jelzőként, hanem alanyként értelmezve) Jókai Mór után szabadon a háztetőkről riogatja Debrecen érdemes polgárait – önmaga nemléteének tudatában bizonyossággal csak abban lehet biztos, hogy keres. Hiszen mint *emberi* ember, eltűnőben van. Talán elbúvóban, vagy mindenütt és sehol sem jelenlévőben. Mert el kell bújni, nemlétezőnek kell magát mutatnia, mint ama Jókai-féle lunátikusnak, ha nem akarja, hogy lefűleljék és móresre tanítsák.

Molnár Miklós az *Egy öreg csavargó klapanciái* verseskötetében (ami címét tekintve nem hagyja rezzenéstelenül nem létező bajuszszálaimat, hogy vajon miféle egyezés lehet *Charles Bukowsky: Egy vén kujon jegyzetei* és további feljegyzései köteteivel – zárójel bezárva), az egyik rendkívül felkavaró, biblikus, illetve apokrif szövegeket is idéző versében (*Maszk nélkül*) így fogalmaz:

„Körülvettetek mindenfelől. Tud- / játok, ha leülök, vagy fölállok, ismeritek a gondolataimat is. Szem- / mel tartjátok, merre járok, mikor pihenek, ismeritek minden uta- / mat. Ha égbe szállnék, ott lennétek, ha a holtak közé fekszem, ott / is jelen vagytok.

E mindent és mindenkit gyarmatosító és ellenőrző kultúrában / az arc elrablása, kifosztása és megszenteltelenítése a végső lépés / az emberi eltűnése felé.”

S talán ezt az eltűnést hivatott tovább magyarázni a *Rablólulti a pokol tornácán* lunátikus (itt már jelzőként értelmezve) kötet legelső írása, amelynek címe: *Szertenézek, s nem lelem honom a hazában*. Amely mindamelllett, hogy a *Himnusz* egy sorának parafrázisa, párhuzamra talál az írás mottójának evangéliumi szavaival: „A rókáknak barlangjuk van, az égi madaraknak fészük, de az ember fiának nincs hová lehajtania a fejét.”

Az írás tartalma pedig egy megdöbbenő felsorolás, amelyből valóban feltűnik, hogy a rövidke önéletrajz több száz párnája, albérlete, szállása, nyugalomra és nyughatatlanságra okot adó helye, helyszíne valójában egy fokozhatatlan állapotba taszítja az azt elviselő, vagy már el sem viselő, minden emberiből kivetkőzött, de talán ettől igazán emberi (vagy talán itt a különbség: emberfiai) embert. S talán ezek a helyek egyetlen írásba összeolvadva, visszafele hatva felszívják, elnyelik egy hatalmas ásitással, mint Khóra tenné Derridánál. Ahogy Lamár Erzsébet írja Derrida kapcsán a *Szavak és határok* című esszéjében: Khóra a befogadás helye. S kicsit hosszabban: „'Khóra' mint 'nem-hely' és 'nem-idő', maga a meghatározatlanság, amely helyt ad minden meghatározásnak.”

Vagyis képes lesz a nem létezése folytán olyan lehetetlenségnek is helyet adni, mint a helyét nem találó, minden emberiből kivetkőzött (talán kivetkőztetett) emberfia helye-nincs lényre számára biztonságos búvóhelyet adni.

Molnár Miklós kapcsán nem véletlenül említtem Jacques Derridát, hiszen a magyar filozófiai életbe ugyan csak késve, de mégiscsak betörő francia filozófus *Grammatológiáját* szerzőnk fordította, jobban mondva, az ő szavaival: transzformálta. S így talán ő maga is szimpatizál azzal a derridai gondolattal, Belovai György szűrőjén keresztül, ahogy utóbb említett szerző *Jacques Derrida: Grammatológia* című műve kapcsán megfogalmazza: „Az erőszak legelemibb módon ugyanis már eleve a beszédbe van ágyazva, nem pedig külső erőszakról van szó, ez az önmagának való jelenlét elvesztése.” S ez a jelenlétvesztés, illetve az erre való ráébredés sodorja odáig Molnár Miklóst is, hogy egyetlen fix kapaszkodópontját az írásban keresse és találja meg (későbbi értelmezésben pedig inkább az olvasásban lelheti meg a fix pontot). Hiszen „a logocentrizmus dekonstrukciójának kulcsmondata, miszerint: »a beszéd már önmagában írás«”.

S talán a leírt szöveg visszafele is olvasható, hiszen igazából úgy juthatunk el az elejéhez, ha végigolvassuk a novellát. Ekkor élednek meg a kezdeti szavak, amelyek mondatokká összeállva úgy hatnak, mintha összegzései lennének egy hosszú felsorolásnak. A *Rablóulti a pokol tornácán* kötet első írásának legelső mondatai: „Ennyi és nem több az életem története: létezésem lehetősége évmilliókig ketyegett az idő méhében.” S ezt követi a testet öltés, az anyaméh felemlítése (mintha még mindig Khoráról beszélnének), s a születést követően: „Azóta egyfolytában vagyok.”

Ez az egyfolytában való lét szinte tényközlésből, felsorolásokból áll össze, mintha napról napra, hétről hétre, hónapról hónapra tudatosan összeállított cetlikből – mint egy patchwork – lenne az egész élet. Ami 'csak úgy' megtörténő, befolyásolhatatlanul kiírt orvosi penzum a létezésre.

Amely élet néhány írással később a Luxembourg-kertben folytatódik. Az *üvöltő filozófus* írásában Molnár Miklós felidézi azt a filozófust, aki miatt – mint állítja – ő maga is megtanult franciául: „Cioran kedvéért tanultam meg franciául, legalábbis *olvasni* franciául.” A kurzívval szedett *olvasni* szó figyelemfelhívás arra, hogy a beszédnél és az írásnál nagyobb a készsége, tehetsége az olvasásra francia nyelven. De Cioran kapcsán számára az egyik legfontosabb tényező a filozófiai alaphozzáállás, amely úgy hat órá mint olvasóra, hogy: „A Cioran gondolataival való tartós együttélés közben magam is ontológiai hajléktalanná ütődtem.”

S ez az ontológiai sehová sem tartozás (amely egyben kitüntetett állapot, hiszen mintegy kiérdemelten, szinte lovagként ütődik erre [persze kérdés, hogy ki vagy mi által]) ismét felidézi azt a lunatikust, aki lassan-lassan a közkönyvtárakban sem található menedékre, mint a hajléktalan, akiről Molnár Miklós olvasott a *Libération* francia napilapban: „...aki közkönyvtárakban töltötte napjait Nietzsche és Cioran olvasásával...”

S az olvasás egy egészen különleges létállapotba hozza a szerzőt (a Luxembourg-kertben üldögélve egy nyári délután), amint ugyanebben az írásában vallja: „...így randevűzött bennem Émile M. Cioran és Vörösmarty Mihály.”

Bakonyi István fogalmazza meg a következő mondatokat Molnár Miklósról az *Egy öreg csavargó klapanciái* kötete kapcsán: „Molnár Miklós hangja páratlanul őszinte, minden sallangtól mentes, titkait fölfedő, »maszk nélküli«, s közben arról is meggyőződhetünk, hogy szerzőnk a kánonoktól független, sehova be nem sorolható értelmiségi. Vagy csavargó az irodalmi életben? És árad a szövegekből az életszeretet, annak ellenére, hogy mélységeket tár föl.”

Ezt a kis méltatást talán úgy is át lehetne írni, hogy amit Molnár Miklós tesz, az nem pusztán csavargás az irodalmi életben, hanem csavargás az ontológiai és nem ontológiai létről szóló művek között s az olvasási élményben (amely talán az íráshoz hasonló kiemelkedő kapaszkodópont, egyfajta bizonyosság a mégiscsak létezésre s annak bizonyíthatóságára). Írásai pedig a bensővé vált olvasá-

si élményből fakadó, valami gyökeresen ismeretlen létállapotban való csavargásról szóló beszámoló. S kérdés, hogy bennünk, az ezeket a műveket olvasókban mit okoznak vajon ezek a sorok. Pusztán csak irodalmi vagy szintén ontológiai hajléktalanná válik-e az olvasó, vagy amint Molnár Miklós Cioran kapcsán is megvallhatja, amint „nem lelé honját a hazában”, hogy (idézet Ciorantól a szerző által): „Önmagát becsülő embernek nincs hazája. A haza: kullancs. Nem tartozom a világhoz, hogyan is tartozhatnék egy hazához?”

Mintha univerzumbuborékok közé szorulna Molnár Miklós, mintha a rókákkal ellentétben egy olyan barlangba kerülne, ahonnan semmiféle evangéliumi- vagy platóni barlanghasonlat-magyarázat ki nem menthetné. A buborékok vagy a nem is létező buborékok közötti hely talán egy olyan „külő sötétség”, amelyről az *Evangéliumok* is nyilatkoznak.

De ezt a sehová sem tartozást és köztes térbe való vettetést mégis képes feloldani a szerző.

Bakonyi István többszörösen összetett kritikát fogalmaz meg az *Egy öreg csavargó klapanciái* kötet kapcsán, miszerint: „...»Szövegeiben mintha egy Berzsenyi robusztus ereje és egy Sinka gyökeres népisége találkozott volna Emil Cioran cinizmusával és a popkultúra trágár végleteivel...« – írta 2015-ben Gyurác Ferenc Molnár Miklós írói értékeiről. Az íróról és költőről, akinek akkor mintegy tucatnyi könyv volt már a háta mögött. Frappáns jellemzés, jól illik az *Egy öreg csavargó klapanciái* szerzőjére is.”

De mi is ez az erő és érték, s miben gyökerezik, hogyan képes visszaemelni őt a nem létező homba, az ontológiai gondolkodásba, a Derridával fűszerezett filozófiai életbe s a költők és írók sorába.

Talán nem véletlen a kurzívval szedett szó, hiszen lehet, hogy ez az erő és érték maga az *olvasás*.

Hiszen amint én magam is Horatiust és a *Szentírást* hordoztam éveken át magammal, s *olvas-tam* (szó szerint sok esetben lépten-nyomon), úgy Molnár Miklós is felfed magáról egy titkot. A *Rablóulti a pokol tornácán* kötetében kifejti, hogy Velencében járva az ő „bédekkere” Sinka István *Eltűnik a Hóri domb* című kötete volt. Milyen érdekes, hogy – amint Molnár leírja a magyar nyelvű könyvről: „...szerzőjével ellentétben, aki sohasem juthatott el Itáliába, valami rejtélyes úton-módon ebben a velencei könyvesboltban kötött ki”. S a kötet megvásárlásával és velencei útkönyvvé emelésével túllép téren és időn. Sinkát nem megidézi, hanem ő maga is életre kel, például ahogy Molnár Miklós írja Sinkáról, aki soha nem járt Velencében: a tenger „[h]atalmas látványával Sinka alig tudott betelni”. Ezek szerint Molnár Miklós fantáziájában az olvasó visszahat az íróra. Életre kelti a gondolatait és magát a szerzőt is. Különleges ontológiát fejt ki, amelyben ijesztő lehet, hogy így, a kötetet olvasva és írva a kritikát, a szerző talán itt ül velem a kanapén, miközben én magam is írok, s olvasom őt.

Persze kérdés, hogy ilyen esetben miféle trágárság jutna eszébe, hogy alátámassza Bakonyi István idézett mondatát, amelyet a popkultúra trágár végleteiről fogalmazott meg. S ekkor talán az én gondolataim is olybá tűnnének Molnár Miklós számára, mint ahogy írja a velencei turistákról: „Tíz óra tájban megindul a turista-szökőár, és özönlik mindenhonét: épületekből, pincékből, padlásokról, hidakról és hidak alól, a földből, a vízből, a föld és víz alól, a levegőből, a Szent Márk téren tán még a galambok végbélyüléséből is.”

Megfogalmazására döbbenetes antinómiaként maga Goethe is megjelenik ugyanabban a pillanatban, ahogy „hódköztársaságnak” nevezi Velencét.

Talán nem is ontológiai vita ez, hanem egy lunátikus abszurd játék, ahol egyszerre jelenik meg a filozófiai horizont és a mélységes trágár kifejezőmód, majd a klasszikus goethei világ és a sinkai pásztorkultúra, s minden egyéb, amit én magam is idéztem. Talán a szerző így alkot egy egészet a töredékekből. S ezt a szöveget nyújtja át nekünk, olvasóknak, hogy mi magunk is saját szöveget készíthessünk, létrehozassuk önnön abszurd világunkat vagy eme lehetséges világ leírását. Erről írja Molnár Miklós a *Sinka Istvánnal Velencében* című novellájának legvégén: „Állunk a Tejútrendszer közepén esőben, hóban dideregve, naptól égetve, éjjel-nappal éberen, és bámulunk báván egy-egy hintó után, ha tovakarikázik előttünk.”

De ahogy verssel és ráadásul Horatiusszal kezdtem mondandómat, s „szemünk most már látta a történetet”, úgy illik szintén verssel is befejezni. De stílusosan Molnár Miklóssal. Az *Egy öreg csavargó klapanciái* című kötetének *Oroszlánketrec előtt* című versének befejező sorait idézem, amely verscím igazán jellemző lehet arra az olvasóra is, aki Molnár Miklós bármely kötetét felüti, s úgy mond, ezzel oroszlánketrec előtt áll. Nos, a sorok így hangzanak, amelyek egyszerre filozófiai mélységet és amerikai popkultúrát is idéznek: „Amiről nem lehet beszélni, / arról üvölteni kell.” Az üvöltés elhangzott, már csak meg kell hallani. (*Kortárs Könyvkiadó, 2022*)

MAYER ERZSÉBET

Ozsgyáni Mihály: A fátylam kicsit oldalra billent

Fátyol, 2022

Ozsgyáni Mihály jó megjelenésű, vonzó fiatalember. Mesterségére nézve színész. Aztán egy váratlan fordulattal, minden előzetes írásgyakorlat nélkül lett egy remek regényt az asztalra. Mindazok, akik olvasták, egyértelműen állítják, hogy hatásos, remek munka. Ezt igazolja az is, hogy a 2022-es kiadás immáron a könyv második megjelenése, sőt az is, hogy Behrmann Mariann fordításában németül is megjelent (*Mein Schleier rutschte ein wenig zur Seite*, Ruhland Verlag, Frankfurt, 2022).

A regény hatása összefügg a személyes hangnemmél, a regényben feltárt megrendítő családtörténettel, a remek szerkesztéssel, ahogy a szerző a különböző térben és időben játszódó életeseményeket szerves szöveggé rendezi. Ozsgyáni a megszakított folytonosság technikájával építi könyvét. Egy vétlen gyermek nézőpontjából idézi fel emlékeit, önálló eseményeket helyez egymás mellé, miközben szövi a regény szövetét. Különböző nézőpontokat montíroz egymásra úgy, hogy a kép élessége, a kontúrok nem vesznek el. Különböző stíluszinteket érint nyelvhasználatával, elkerülve a modorosság üresjáratát és a hatásvadász technikákat. Még abban is ügyes, hogy bizonyos eseményekre csupán utal, jelezve azok jelentős szerepét a történet egészének alakulásában.

A regény hatását fokozza az is, hogy a feltárt világ így vagy úgy, közvetve vagy közvetlenül, de ismerős valamennyiünk számára. A könyv beszédes címe ugyan egy konkrét eseményre utal, amikor is az alkoholista nagymama a kicsi fiúunokáját menyasszonynak öltöztetve, fejére függönyből készített fátyollal sétál a kisváros utcáján, de a fátyol minduntalan félrebillen, rontva a teátrális esemény rendkívüliségét. De valójában a szerző a fátyol gazdag jelentését működteti a regényben, többek között azt, hogy nincsen olyan rejtett, titkolt életesemény, amire előbb vagy utóbb ne derülne fény, vagy ne bukkanna elő a feledés sűrű homályából. Mindaz, amiről lehull a fátyol a regény oldalain, borzasztó és brutális emberi barbárság. Nem véletlenül sorjázik a hamisság színonimája a regényben: úgy tett mintha, színlelte a ba-

ráságot, a másik tudta nélkül csináltak valamit. A beszélő nevek használata tömör útbaigazítás a történet mélyebb jelentésű rétegeihez. A záró részben a családi sírbolton álló felirat – Ágyai Szívós család – különösen érzékeltes összefoglalása az eseményeknek. Az ágy mint a családi lét bűnös tere és a Szívós név mint a szívósan alkalmazott és továbbörökített brutalitás.

Akik némiképp jártasak a fiatal írók műveiben (Danyi Zoltán: *A rózsákról*; Háy János: *Völgyhíd*; Hász Róbert: *Ígéretföldje*; Bartalos Tóth Iveta: *Élet lejárt szavatosággal*), rémülten szembesülhetnek azzal a ténnyel és állapottal, hogy milyen súlyos terhekkel küszködnek a fiatalok, örökök kapva az elődök traumáit, s hogy a felnőttek álságos viselkedése milyen mély sebeket üt rajtuk. A legmegrendítőbb viszont az, hogy a zárt rendszerekben zajló élettől, az ott keletkezett feszültségektől milyen nehéz ki- és megszabadulni, s hogy végül a keservesen szétmállott, hazugságokra, játszmákra épített világ öröksége tovább kísért. Az sem véletlen, hogy Háy a *Völgyhíd* című könyvének alcíméül választotta „a felnőttek ellen” vádló, értelmező mondatot.

Ozsgyáni regénye abba az időbe visz bennünket, amikor a zsacsós tej gusztustalan nejlonjai száradnak a buhera világ buhera lakásaiban, keveredve a mosdatlanság, az áporodottság, az állott erjedés orrfacsaró bűzével, de leginkább az alkoholéval. Ez az a korszak, amikor a napi sajtót szabályos alakzatokra felszabdalva WC-papírként újrahasznosítják a budin. Éppen a buherasággal függ össze, hogy a budiban megült szarszag a harmadik generáció családi étkezőjébe tódul. Magyarország egy vidéki városában vagyunk a hatvanas évektől napjainkig, egy Erdélyből áttelepült férfi családtörténetébe csöppenne. Négy generáció testi-lelki történéseit követhetjük az elbeszélő gyermek szemszögéből, akinek lassan világosodik elméje, s aki lassan elkészíti kinszenvedéseinek, traumáinak tárházát, mígnem kiszabadul a poklból.

Ahogy fentebb említettem, a beszélő nevek hatásos erejét ügyesen működteti a szerző. A család

negyedik generációjába született gyermek Szívós Károly leszármazottjaként a Puskaporos utcában tölti gyermekkorát egészen felnőtté válásáig. A családi viselkedést a szerző így jellemzi: „Családom férfi tagjai kivétel nélkül az erőszakban és a testi fenyegetésben hittek, akkor is, ha feleségükkel akarták pontosan tisztázni, hogy hol a helyük a családi hierarchiában, s akkor is, ha éppen gyereknevelésről volt szó.” S tegyük hozzá, ahol gáttalan erőszak a vezérelv, ott mindent meghatároz a brutalitás. Ozsgyáni elbeszélőjének tapasztalatai bőségesen igazolják ezt.

A gonoszság és a brutalitás főhőse Szívós Károly, a dédapa. Rafinált, találékony és módszeresen kegyetlen. Bárkit megteveszt, bármit elintéz. Rettegésben tartja családját. Különböző terhelő adatok dokumentálásával mindenkit a markában tart. Amolyan vérszomjas fenevad, aki azt szereti, ha a környezetében élők szenvednek miatta. Mindezt sikerrel tette: Öngyilkosságba hajszolta első feleségét 1951-ben, mert a szerencsétlen asszony képtelen volt túltenni magát azon a tényen, hogy férje megerőszakolta kilencéves kislányukat, és azt követően is nemi viszonyra kényszerítette. A közben asszonnyá érett és férjhez ment lányát egy jól szervezett családi vita alkalmával a szó szoros értelmében agyonüti. A második feleséget 1966-ben hozta – egészen pontosan nyomorúságban élő családjától kivásárolta – Romániából, aki mikor ezt megtudta, még mielőtt vonattal megérkeztek volna Magyarországra, idegösszeomlást kapott, s így hasznavehetlenné vált Szívós Károly terveinek kivitelezéséhez. A szerencsétlen nőt kamrába zárva tartja, éhezeti, mígnem elpusztul. A családi főszánatán rendületlenül üzletel Romániában, többnyire fogamzásgátlókkal. Megoldóként lép fel a bajba jutott erdélyiekkel, akik viszont traumatikusan élnek meg a Szívós-valóságot Magyarországon. S aki megszegi a Szívós-törvényeket, az pusztulásra ítéltetett.

A kavarodás és a szexuális gerjedelem végig sajátja lesz ennek a családnak. Az egykor megerőszakolt kislány asszonnyá cseperedve szexuális viszonyt folytat saját kisfiával, aki viszont felnőtté válva a testi fenyegetés gyakorlatát megörökölve alkalmazza azt bármikor bárkivel. Már az esküvőn felpofozta ifjú feleségét, a nászúton a szállodai szobában teli talppal rugdalta hasát. Az elbeszélő kisfiú többször szemtanúja volt, amikor az apja a hajánál fogva húzta hátra anyja fejét, és a nagykést a nyakához szorította. A durvaság forgatókönyve állandósult: az apa emelt, ütött, dobott, rúgott, majd aludni tért.

Ez a durva családi mentalitás sajnos nem állt meg a családi ház kerítésénél. Az elbeszélő kisfiú az erőszak újabb megnyilvánulásával szembesült

az óvodában, amikor beléerőltették az ételt, vagy amikor doktorbácsis játékok során egymást kínozták a gyerekek. Az iskolában a „szarszemét” állandó jelzővel minősített alkoholista tanítónő viselkedéséből megértette, hogy az egész kisváros ismeri családjának rémtörténeteit, s hogy talán éppen ennek következtében vele nem volt érdemes foglalkozni, s mivel vele mindent meg lehetett tenni, többek között a szarszemét tanítónő állandóan behívatta az anyját, és teleírta intővel ellenőrzőjét.

A regény egy olyan helyzet- és állapotrajzot készít, ahol nincsenek miértek, csak tudomásulvételek. A megerőszakolt, elhagyott, gyermekén elégtételt vett nagymama szájából azért elhangzik egy súlyos kérdés: „Hogyan hagyhatott itt [öngyilkos anyám] a sátán martalékának..., miért őt hibáztatta az anyja, miért nem vett észre semmit az orra előtt zajló borzalmakról, miért nem volt képes belegondolni a másik ember tragédiájába?” Mint ahogy később nem érti, miért hagyta el s miért hagyta magára férje. Mindez az olvasó számára is nyomasztó kérdésként vetődhet fel. Komoly elgondolkodnivaló, hogy ebből a kegyetlen családi körből miért csak az elbeszélő nagypapája, majd később az elbeszélő édesanyja képes kiszabadulni. Mi kellett volna vagy kell ahhoz, hogy valaki lásson kiutat, hogy legyen ereje a kiszabaduláshoz és az újrakezdéshez? A zárt rendszerekben torz és torzított világismerettel rendelkezők, a hamis próféták szavainak felülő áldozatok számára valóban nehéz a helyzet. Nagy erejű jelenete a regénynek, ahogy a mosógép piszkos vízében áznak és erjednek az odahajigált ruhák, mintegy jelezve, itt semmi se lesz tisztára mosva. A felnőtté váló kisfiú végleges szakítása a múlttal viszont azt sugallja, hogy ez nem lehetetlen. A regény emellett még azt is megerősíti, hogy semmi nem marad következmények nélkül, s hogy a bűnt bűnhődés követi. A főgonosz dédapának meg kellett értenie – nagyon későn –, hogy az igazi sátán neki sem kegyelmez. Zárt osztályon fejezte be szörnyeteg életét, ahol feleségei kísértették. Az elbeszélő apját is eléri a büntetés: összeroppan, s bár megértette, milyen jóvátehetetlen és helyrehozhatatlan bűnököt követett el családjával szemben, de azt is, hogy ennyi alantas, aljas dolgot már nem lehet jóvátenni.

Ugyanakkor valami lényeges dolog kiderül a családi minták átadása és ismételt működtetése kapcsán. A főszánatán dédapához képest az unokája csupán kisjátékos. Nagyobb a szája, mint amire valóban képes. Többször belesül a nagy hatalmú agresszor szerepébe. Úgy tűnik, a minták éppen a külsőlegesen ismétlések folytán lebontják, érvénytelenítik saját magukat. Amikor az elbeszélő kisfiú fel-

cseperedve apja nyitott koporsója előtt állt, egy idegent látott maga előtt, s nehezen, de végül kimondta, hogy az Ágyási Szívós család sírja az apjával megtelt, s ez megkönnyebbüléssel és boldogsággal töltötte el. A regény szerkezetében is mutatja az egykori iszonytató életsor végét. A lapokon több-

ször megismételt bevezető sor: „Gyönyörű júniusi délután volt. Az utcán akkoriban még alig jártak autók. Hallani lehetett a csöndet meg az utcafronton álló három akác susogását.” A regény végén már így alakul át a mondat: „az utcán sok autó jár, az akácok susogása nem hallható”.

BENE ADRIÁN

Bence Erika: A Tarkó-rejtély

Újvidéki Egyetem, 2022

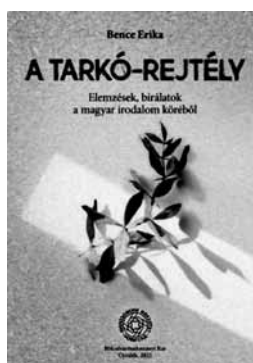
Az irodalomtörténész, szerkesztő, kritikus Bence Erika sokszínű egyénisége tetten érhető szerzteázó irodalmi érdeklődésében is. Új kötetében – alcíme szerint: *Elemzések, bírálatok a magyar irodalom köréből* – az első fejezet után (amely az első világháború idejének irodalmi alkotásait tárgyalja) a kortárs irodalmi mező egymástól esetenként igen távoli alkotóinak műveit értelmezi. A vajdasági (vagy onnan elszármazott) írók, költők túlsúlyban vannak, ám Bence Erika szakmai érdeklődése korábbi kötetekben sem korlátozódott a regionális, illetve kisebbségi irodalmi jelenségekre. Jó példa erre a négy tanulmányt magában foglaló első fejezet íve, a korabeli vajdasági magyar irodalom történéseitől az első világháborút tematizáló magyar regényirodalom áttekintéséig.

Kétségtelenül létezik a magyarországi irodalmi köztudatban is egyfajta képzete a vajdasági irodalomnak, amely nem csupán bizonyos szerzők származási és/vagy lakóhelyét jelöli, hanem valamiféle függetlenség, frissesség aurája kapcsolódik hozzá. Ennek forrása elsősorban az 1970-es évekbeli, a magyarországihoz képest nyitottabb irodalmi-művészeti horizont, az (egy ideig) megengedőbb kultúráirányítás, az anyaországban intézményesült irodalmi kánontól való nagyobb távolság. Ugyanakkor számos problémát felvet egy ilyen regionális irodalmi címkézés, többek között a pontos korszakhatárok irodalomtörténet-elméleti megkérdőjelezhetőségét. Mikortól beszélhetünk belső, sajátosan irodalmi szempontok alapján egy különálló regionális irodalmi tudatról? A kötet címét is adó nyitó tanulmány a

vajdasági irodalom mint szellemi konstrukció eredetét és jellegét vizsgálja, áttekintve az erre vonatkozó helyi irodalomtörténeti koncepciókat, elsődlegesen Bori Imre *A jugoszláviai magyar irodalom története* című munkáját, amely több kiadásban évtizedeken keresztül formálta a témára vonatkozó elképzeléseket. Bence Erika Tarkó János *Amíg a nagy vihar tombolt...* című, 1919-ben – már a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság idején – megjelent regényét és annak recepcióját vizsgálva érvel amellett, hogy nem érdemes egy mű megjelenésének eseményét, esetleg egy irodalomteremtő alakot állítani összetett folyamatok helyébe, amikor a sajátosan vajdasági magyar irodalom kezdetét kutatjuk. Különösen, ha a megjelenésének körülményei miatt korszakkezdetnek beállított mű poétikai sajátosságaiban nincs semmi, ami indokolná, hogy valamely új, helyi, kisebbségi szellemiség képviselőjének tartsuk.

A könyv első fejezetének további három írása a magyar első világháborús regényekkel foglalkozik, nem szorítkozva a vajdasági magyar regények körére. Mind Tarkó János regénye, mind Tersánszky Józsi Jenő *Viszontlátásra, drága...* című „hátországregénye” kapcsán világossá válik, hogy a tematikus közös nevező nem feltétlenül elegendő a művek közös regénytípusba sorolásához – igaz ez Tersánszky regényére éppúgy, mint a (poszt-)K. u. K.-világ egy másik csücskében alkotó

Jaroslav Hašek *Švejkjére*. A mű különböző jelentésrétegeit szétszálazó elemzés rögzíti azt is, mi alapján sorolhatjuk a hinterlandregények közé. Bence értelmezésében Munk Artúr, Markovits Rodion regényeihez hasonlóan itt is tetten érhető a leleplező

szándék, fontos téma a korszak „erkölcsi és gazdasági válsága, a propaganda megtévesztő és mérgező hatása, az elbizakodottság”.

A következő írás Munk Artúr *A hinterland* című regényével kapcsolatban tárja fel a kortárs recepció irodalomszociológiai tényezőit, amelyek megmagyarázzák a mű kedvezőtlen fogadtatását. Hasonlóan érintette a befogadói elvárások változása Markovits Rodion második regényét, az *Aranyvontót*, amelynek sikere meg sem közelítette a *Szibériai garnizon*ét. Bence revidálja Munk regényének Szenteleky Kornél általi értelmezését, ezáltal egyfajta rekanonizációs igényt terjesztve elő, kiemelve a regény „dezellúziós, kiábrándult, ironikus valóságábrázolásának” jelentőségét. Ez alapján adekvát párhuzam a *Švejk*kel és annak jellegzetesen groteszk humorával vonható. Érdekes módon ez a regény recepciójában nem jelenik meg, először Bori Imre utalt (1981-ben) releváns értelmezési szempontként a háború szatirikus ábrázolására. Ennek ténye, valamint a regény jelenkori olvasatai alapján Bence kijelenti: „ideje újragondolni és -írni a vajdaságinak nevezett kisebbségi irodalmi reprezentáció történetét”. Érzésem szerint felfoghatjuk ezt a könyv részleges programjaként is, amelynek keretében a szerző egy sajátos szellemi képződményt kíván megragadni a különböző társadalmi, történeti, esztétikai tényezők összjátékaként működő összetett hagyományként.

A fejezetben elemzett műfaji hagyomány kiemelkedő darabja Kuncz Aladár *Fekete kolostor* című regénye, amelyhez tematikusan számos vajdasági magyar mű kapcsolódik, a már említettekén kívül szóba kerülnek olyan művek, mint Szabó István–Andrée Dezső: *Egy legionista naplója* és Darvas Gábor: „*Mindent meg gondoltam és mindent megfontoltam...*” (mindkettő 1930-ban jelent meg, Újvidéken). Bence rámutat, hogy Munk, Darvas, Markovits és mások háborús regényeivel összevetve Kuncz a korabeli esztéticista kritika szempontjai alapján kétségtelenül értékesebb, másfelől a kritikai (akár szatirikus) látásmód hiánya megfosztja a többi szövegre valamilyen formában jellemző szubverzív potenciáltól.

A második fejezet a kortárs vajdasági szellemi élet egyik legfontosabb alakjával foglalkozik, Végel László művein keresztül megvilágítva, hogyan válnak a történelmi traumák és a multikulturális tapasztalatok a vajdasági magyar irodalom alapvető jellemzőivé. A fejezet írásai Végel *Neoplanta, avagy az ígéret földje* (2013) című regényével, a *Temetetlen múltunk* (2019) című önéletrajzi regénnyel, valamint a *Peremvidéki palackposta* (2021) címmel közreadott naplófeljegyzésekkel foglalkoznak. A nacionalista politikai uszítás hatására egymás ellen

forduló etnikai közösségek tragikus történelmi tapasztalata Végel írásában gyakran abszurd önéletrajzi-családi vagy nemzedéki történetek, groteszk anekdoták formájában jelenik meg, a rá jellemző esszészzerű reflektivitással.

A következő fejezet ugyancsak három írásának a főszereplője Kontra Ferenc, akinek életművét és annak egyes darabjait értelmezi és helyezi Bence történeti-poétikai kontextusba. Az *Idegen* trilógia (2013) esetében ez különösen hálás feladat, hiszen egyrészt kapcsolható a Gion Nándor és Végel László (sőt, akár Térey János) által jegyzett trilógiákhoz, tetralógiákhoz, másrészt az intermediális-intertextuális nyomok fontos jelentésréteget képeznek Kontra regényeiben. A kisebbségi traumákból és az emigráns léttapasztalatból fakadó idegenségérzet és ideiglelenség tudat összefonódik az identitás problémájával, válságával – Kontra esetében egy sajátos transzcendens, sorsszerű értelmezés lehetőségét nyitva meg. Az *Idegen* témái (mátság, üldözöttség, kirekesztettség, otthontalanság) és motívumai (az út és a halál) jelennek meg *Az álom hídjá* (2018) végzettségű történeteiben is, amelyek éppúgy olvashatók referenciálisan (vajdasági történelmi események, önéletrajzi mozzanatok felől), mint metaforikusan, egy általánosabb világértelmezés felé nyitottan. Az irracionális, a véletlen szerepének hangsúlyozása a bizonytalanságra mint általános létállapotra hívja fel a figyelmet. Hasonló egzisztenciális jelentést hordoz a *Lepkefogó* (2020) című novelláskötet csapdametaforikája, a bűn és a végzet Csáth Gézára idéző összefüggésrendszerében.

A kötet következő fejezetei kiszélesítik a regionális látószöveget, a Vajdaságból elszármazott Fenyvesi Ottó legutóbbi köteteinek bemutatása után a szerzőnek a Géczy János és Milbacher Róbert elmúlt években megjelent köteteiről írt recenzióit gyűjtik egybe. Ezt követően tematikus csomópontokba szervezve olvashatjuk Bence recenzióit a közelmúltban megjelent jelentős (bár a kritikái által nem feltétlenül széles körben megerősített) vagy legalábbis valamilyen szempontból figyelemre méltó magyar irodalmi alkotásokról. A szerzők között vannak ugyan vajdaságiak (Tolnai Ottó, Danyi Zoltán, Balázs Attila), de nem ez a szelekció szempontja, Szilasi László, Spiró György, Závada Pál vagy a kevésbé ismert Kálmán Gábor, Vasagyi Mária, Szentesi Éva könyvei is figyelmet kapnak. A rövidebb ismertetések mellett Bence tanulmányban elemzi Mezei Márk *Utolsó szombat* (2018) című regényét, amely Áháron Rokéách rabbi sorsán keresztül az identitás és az idegenség témái mellett számos erkölcsi dilemmát is felvet (hitelesség, felelősség, sorsközösség vállalása stb.).

A kötet utolsó harmadában olyan szerzők kötetéről esik szó, akik a Bence Erika által életre hívott és működtetett Szövet online folyóiratban (szovetirodalom.com) is gyakran publikálnak. Jelen kötet szellemiségére is igaz – írásom címében is erre utalok – a folyóirat mottója: „Az irodalom hálózatos szövevény. Nem önmagában áll. A diskurzus szerteágazó. A Szövet ennek a sokféleségnek szeretne érvényesülési teret nyújtani: törekvések, beszédmódok, nyelvek, kultúrák és művészetek sokféleségének.” Ebben a plurális esztétikai felfogásban jól megfér egymással minden új utat kereső, a jelenleg meghatározó ízlésváltozattól eltérő megoldásokra is nyitott, lényegében nonkonformista írói vállalkozás. Debreczeny György és Kiss Tamás (neo)avantgárd (ha akarjuk, posztmodern) poétikai elvek alapján működtetik a szövegeiket; a kollázs, a palimpszeszt, az ironikus regiszterkeverés, a játék egy elsősorban reflektív művészi attitűdöt jelenítenek meg (érvényes ez Bartha György verses regényére, a *dékártra* is). Hasonló tudatosságról tanúskodik az elemzőszámvető szándék, amely áthatja az önéletrajzi elemekből tömör miniatűr formákat és töredékeket létrehozó Bartha György költészetét az *Epilógus* című kötetében.

Az irodalmi élet mint *establishment* peremén elhelyezkedő, köteteket időnként saját kiadásban vagy társadalmi szervezetek segítségével megjelentető költők, írók is számot tarthatnak Bence Erika szerkesztői és kritikusi érdeklődésére. A kötet utolsó fejezete Lencsés Károly, Köves István, Kalász István, Nagy Gusztáv, Tóth Olivér, Bogdán József kötetét ismerteti. Utóbbi három szerző esetében érdemes kiemelnünk a cigány identitást, amely nemcsak a szerzők társadalmi tapasztalataira hat ki, hanem vállalt tradícióként jelenik meg műveik témáiban, poétikai eljárásaiban. Nagy Gusztáv *A cigányok tündérországa* (2021) című kötetében azok az elbeszélések is a cigány meséket idézik narratív technikájukkal, amelyek műfajilag nem mesék, hanem novellák, rövidtörténetek. Ezeknek az egyéni látásmódoknak a felmutatásával Bence azt a plurális, multikulturális víziót képviseli, amely létrehozta Újvidéket Mária Terézia rendelete nyomán, ahol a másság nem kirekesztéssel, hanem párbeszéddel, rácsodálkozással és elfogadással kapcsolódik össze. Az elmúlt néhány évtized tapasztalatainak fényében talán hajlamosak vagyunk elfelejteni annak megélt tapasztalatát, hogy a különböző nyelvek, kultúrák, mentalitások együttélése a tulajdonképpeni normális, aminek ellentéte a provinciális belterjesség.

ANDÓ ISTVÁN

Bogoly József Ágoston: Interface

Areión Könyvek, 2022

Bogoly József Ágoston irodalomtörténész és kultúrakutató. Könyveivel (*Ars Philologiae*, *A stíluskommunikáció értéklánca*, *Ars memoriae*) és folyamatosan megtartott előadásaival ismert és népszerű az irodalomszerető közönség előtt. Előadásaiban, tanulmányaiban, könyveiben a költői, írói életműveket és kulturális jelenségeket elemző módon mutatja be. A kortárs irodalom követőit is érdeklődési körébe vonja. Irodalmárként az teszi őt igazán rokonszenvenné, hogy az indulással küzdő tollforgatókat is biztatja, pályára segíti, stíluskommunikációjuk csiszolását ösztönzi, egyéniségükkel összhangban. Szakmai életprogramja szerint Bogoly József Ágoston vállalt küldetése: Az irodalom szövetét minden nap tovább szőni!

Interface című verseskötetével most már költőként is jelen van. Interface: digitális elektronikai csatolóegység, illesztőeszköz – és így határfelület is. Bogoly költészetében a digitális világ szava itt mélységesen átlényegül, az emberi élet bensőségességével érintkezik: a költő az információs társadalom technológiai jelenségkörén túl egy új, más hangú lírát, megújításra éhes érzelmi kultúrát kelt életre és mélyít el. Ez a verseskötet az ember sokféle mai illeszkedését, de még az eredeti archaikus környezetbe való visszahelyezési igényét is felidézti, és mindezt kulturális értelemben újra felfedezhetővé teszi.

A hat ciklusba komponált, egymásba szövődő versszöveg más időbe és térbe, a metafizikaként

ANDÓ ISTVÁN (1949) Békéscsaba

érezkelt kulturális térbe, annak meghatározó jellegebe illeszti be az olvasót. Az egyes ciklusok – *Bolygó idő*, *Szitáló fény*, *Szóttlanul*, *Kallódás*, *Rubato*, *Szenergia* – viszonylagosan elkülönülő helyzeteket, hangulati és szemlélődő állapotokat ragadnak meg, versről versre haladva, törés nélküli láncolatban. Az elkülönülések, a gondolatrítmusok nem mereven lehatároltak. Ezek a váltakozások adják a versek belső lüktetéseit, a kötet szerkezeti egészének szinte zenei hullámzását is. A költői egyéniség nagyvonalú kört ragad meg. Bár a helyenként tobzódó felsorolás zavaró is lehet, de kinek? A szerves biopoétikai kísérletek versvilágába kellően be nem illeszkedő számára. Másodszeri olvasáskor már felismerjük: a gondolati sorok kapcsolódásokat mutatnak. Ez már az első versnél, *Az időről* címűben megmutatkozik: „Gyerekkor emléket a folyton érlelő évekkel összevetni? / Nap. Hold. Föld. Levegő. Gravitáció. Szél. Támgyökér.”

Az első két sor sajátos kérdése az alakulási folyamat vonatkozási keretét mutatja be. Ez a tömör, egyszavas mondatokba zártság az eszmélődés gyermekéveiben mérhető változásaink léptékét érzékelteti, amit a támgyökér mint keresett fogódzó és szociális kötődés bizonyossága ad meg, zár le és rögzít. Válaszokat a vers második része ad igazán. Záró sorával szólva: „Vakító csontdarabok félkörben”, a mentális és természeti időből, az ősök maradványán, átlépünk a történelmi időbe.

A *Bolygó idő* című versben már érzékletesebben, de kimért távolságból látjuk a történelmet. A vers végi megszólítással – „Kérdéseid?” – Bogoly tudni szeretné, verseinek olvasója elhelyezte-e magát befogadóként a földi és kozmikus forgatagban, létünk egyetemes folyamatában. Ez a ciklus az időhöz való viszonyulásaink változó, hömpölygő jellegét ragadja meg az önreflexió tengelyén haladva, egészen a „Zsugorkanyarban táguló világ-egyetem” léptékéig. Az emberi sors valós körtancának kerete van itt. Az *S.O.S. Föld* című versében egy Heidegger-idézettel erősíti a vészjelet, utal a nagy kék élő úrhajónk, a Föld mai sajátosságára. Wittgensteinre történő hivatkozással tovább árnyalja a képet, és a költő felismerése filozófiai értelemben is pontos: „Szó mit ér? Ami van, nem szavakban él.”

A verseskötetnek címet adó *Interface* hogyan jellemzi az egész versvilágot? Megéri a valóban lényeges kapcsolódásokat, az élő–holt, az élő és gépi, az élőnek az élőhöz illeszkedéseit. Mindezeket a költő finoman szembesítő módon tárja elénk. A finomhangolás a verseskötet egészére jellemző: „Gránitbányák felé a rétre szakállas / harangvirág szőnyeget terít a nyár.”

Állati létformák megnevezése mögött emberi tevékenységre utalás rejtőzik. A helyzetfüggő összetett kapcsolódások sorát, azok metamorfózisos állapotát látjuk a továbbiakban, majd a vers záró szakaszában következik a mérlegmegvonás: „Game over. Nincs mihez érzelmet / kötni? Tét nélkül egyet csenget és / pinkódot cserél a párbeszéd panel.”

A *Szitáló fény* ciklus címadó versében a fény hullámszerével azonosulhatunk: „Ágakra szakadó folyam hajnali hulláma lettél.” A fényszitálás újabb, még összetettebb mintázatát olvashatjuk a *Ngorongoro* című versben. Az archaikus időből elővarázsolódó vers a kultúra fénylő hajnalára mutat rá a két konga hangjára táncoló afrikai bennszülöttek ritmusával. Ősrétege és ritmusa szerint ez itt a legköltőibb ősvers, ami valójában dal.

A *Szóttlanul* ciklus első verse, a *Debussy látomása* című már jelzi, a felesleges szó a bensőséges élményben, a fenséges látványban törést idéz elő. *Szóttlanul* című versében Bogoly a hallgatás művészetének árnyalt képsorát mutatja be: „Kis neszek gyűrnődnek hártypapíron. Régi arcod. / Álmod finom mintázatán rét zöldell, gulya / szirmot tapos. Szél fújja rojtos légygökereidet itt.”

A *Transfiguration* című versből, a nyomatékostás okán, csak két sort emelünk ki: „Az emlékeztető jelek / csöndszövetet növelnek.”

A *Kallódás* című ciklus nyitányában, a *Barlanghasonlatban* is figyelemre méltó képűjítő sorokat találunk: „Halvány árnyéknézetek fordulnak. / Hosszú száron vízszintesek lógnak.”

Az előzőekben a nagy és nyitott világkönyvet néztük át. A *Kallódás* című vers már nyíltan szembesítő, az önmagunk elvesztésének és megkeresésének létszerkezeti kényszerében vergődő embert érzékelteti. A környezet és az emberi történelem sokféle ütközése az embert megtanította hallgatni is. Ezért kezdődhet el az új önértékelésünk, amiben a viszonyítások mérete és súlya az önhiúságunkkal szemben mutatja meg a hatásértéket. A lényegre rákérdezéssel a költő a vers ívével nyitja és zárja a kérdezve választást: „Hol, mi voltál? Áldozati oltár alatt / a víznyelő edény, a napozó árnyék, / kóbor indaminta? / ----- / Téridő kallódó húrja? Hullámvonal?”

A természettől való eltávolodásunk kallódásos, nehezen elviselhető jellegét *A túlélés metaforája* című vers mutatja meg igazán. Itt a bivalycsorda példázatosan élhető ritmusa szögesen szemben áll a mai ember életvitelével.

Rubato, ez a címe a következő ciklusnak. A zenei kifejezés a kötetlen, a csapongó saját tempóban haladást jelenti. A zene áramló mélysége felőli saját ritmus újra megtalálása: ez a lényeg a mi korunk-

ban. A *Premodern* című vers a ciklus meghatározó alap gondolatát összegzi: „Eső után, felszálló párák kékjébe öltözik / a világ...”

A mindent újraérzés és újragondolás igénye ez! A *Metahistória* című vers utal a már Vörösmarty által is megénekelte küzdelemre, a felismert korábbi tényre: „Az ember fáj a Földnek!” A *Rubato*, *Bartók Béla* című vers képzetköre, a hagyománytörténésbe ágyazott költői képeivel, a fővárosból kivezető autópályáról indul, és Nagyszentmiklósról, Bartók Béla őseihez ível. A tradícióval találkozó nagy utazás ez: „A Maros-partot derékban érintő ráncot is / kisimítja a tavasz. Örökké önmagában. Szívizmok / megfeszül.”

A versben megjelenő megsebzett kócsag lelünk törekénységét jelzi. Az árkon átvetett pallón a biciklisek imbolygása valamennyiünk léhelyzetére utal. A *Jégcsap* című vers a közöny veszélyére hívja fel a figyelmet.

A *Szinergia* című ciklus zárótételeiben Bogoly József Ágoston versei, a fentiekén túl, még mit nyújtanak? A *Költészet?* című verse a költészet lényegét érinti meg. A világleleplezést mint eredeti gondolatformát mutatja fel. Újra élő kérdés! Irodalmi eszközökkel, költészeti alkotásokkal lehet-e együttes erő hullámmzást, lehet-e ráhatást elérni az esetlegességekkel teli viszonyokra? A szerző a költészet szerepével pontosan tisztában van, de bíz az élet mindent lebíró erejében, amihez a poézis is hozzátartozik: „Erdei tisztáson kész a mannából készült estebéd. Miféle versbeszéd? / Testetlenül élő összellemből kilobbanó lélegzet elállító egyszerű szó.”

Bogoly költészetének gondolatritmusa az életet olyan fokon állítja középpontba, ahol az már szinte életmisztérium, és ez átfogja a megújulásra

mindig kész emberi történelmet. Ezzel azt a felfokozott dinamikát illeti kritikával, amelynek hullámvérései ma már végletesen és aszimmetrikusan történnek meg. Szemléletével a romboló és önköltő hullámainkra figyelmeztet. *Toscana vonzása* című versében azt a földdarabot mutatja fel, ahol a humanizmus egyik bölcsője ringott, de ez az állapot már inkább csak álmainkban él. A rövid *Szinergia* című versben azt a mentális mélypontot érzékelteti, amelyben álarcaink végleg lehullnak. A második versszakában pedig elindítja a mikrotéri cselekvést, a szükséges alulról építkezést. A világ legtermészetesebb hangján kijelenti: „Tavasszal egy esős napon billenő / kapcsolót találsz a játszótér mellett. / Vezeték nélküli érintkezés. Merev / határoltságod megszűnik. Az avitt / időrended végleg felborul és újra / felvillannak a rejtett szimmetriák.”

Az ősök intelmére visszamutató *Urgent* című versben így fogalmazza meg summázatát: „A harmóniára mindig szükséged van, vakon szétporlasztanod nem üdvös dolog.”

A filozofikus-történelmi-lírikus nézőpont, megnövelt gondolati akciórádiuszával, a földi és kozmikus rendeltetésünk biopoétikai látásmódjával, a kötetben végig jelen van. A verseket a sajátos stílussal átszőtt lírai gondolatiság teszi egyedivé. Kiegyensúlyozottságra törekvés, mély, antropológiai eredetű ösbizalom és küzdésdinamika. Ezek jellemzik Bogoly először, de mégis éretten megszólaló költészetét. A kifinomult stílus érzékelteti: költőnk a bölcsélet egészének nevében beszél, külön hangzatosság nélkül. *Interface* című, hatvanhat verset tartalmazó kötetét a tág terű kulturális kontextust, a többszólamú költői regisztereket kedvelők, a szabadon szárnyaló lírát előnyben részesítők számára ajánlhatjuk.

Kedves Olvasóink!

A Kortárs folyóirat aktuális számát az **Írók Boltjában**, valamint az alábbi helyeken biztosan megtalálja:

Budapest: Árkád (Relay és Inmedio), Blaha Lujza tér (Relay), Boráros tér (Relay), MOM Park (Inmedio), Nyugati téri aluljáró (Relay), Széll Kálmán tér (Relay)

Debrecen: Árkád Fórum (Inmedio), **Eger:** Széchenyi út (Inmedio), **Győr:** MÁV váróterem (Relay), **Miskolc:** Szinvapark (Inmedio), **Solymár:** Auchan (Inmedio), **Sopron:** Széchenyi tér (Inmedio), **Szeged:** Dugonics tér (Inmedio)

Cs. SZABÓ LÁSZLÓ

Az esszéíró

Az életműsorozat legújabb darabja a 2. világháború viszonylatában fogalmazza újra a magyarság és az emberiség legfontosabb sorsfeladatait.

MMA
KIADÓ

érték minden oldalon

www.mmakiado.hu